

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ»

(ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ)

ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΕΧΝΗ ΣΤΟΝ ΑΝΤΙΦΩΝΤΑ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Της

Ζάρπα Φραγκίσκας

Πτυχιούχου Τμήματος Ιστορίας – Αρχαιολογίας κατευθ. Αρχαιολογίας
του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (1986-90)

Επιβλέπων Καθηγητής: κ. Βολονάκη Ελένη, Επίκουρος Καθηγήτρια
Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.

Συνεπιβλέπων/οντες: κ. Κωνσταντινόπουλος Β., Καθηγητής Τμήματος
Φιλολογίας Πανεπιστημίου Πελοποννήσου και κ. Ευσταθίου Αθ.,
Τακτικός Καθηγητής Τμήματος Ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου.

Καλαμάτα, 2018

Πίνακας περιεχομένων

ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΕΧΝΗ ΣΤΟΝ ΑΝΤΙΦΩΝΤΑ	5
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ	5
A. ΣΥΝΤΟΜΟ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΑΝΤΙΦΩΝΤΑ	12
B. ΝΟΜΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΠΕΡΙ ΑΝΘΡΩΠΟΚΤΟΝΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΑΘΗΝΑ	15
B1. ΚΩΔΙΚΑΣ ΝΟΜΩΝ	15
B1.1 ΝΟΜΟΙ ΔΡΑΚΟΝΤΑ ΚΑΙ ΣΟΛΩΝΑ	15
B1.2 ΝΟΜΟΙ ΚΑΙ ΨΗΦΙΣΜΑΤΑ.....	16
B1.3 ΑΓΡΑΦΟΙ ΝΟΜΟΙ	18
B2. ΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΠΟΙΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΚΤΟΝΙΑΣ	20
B2.1 ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΔΙΩΣΗ ΑΝΘΡΩΠΟΚΤΟΝΙΑΣ ΣΤΗΝ ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΘΗΝΑ - ΔΙΚΗ ΦΟΝΟΥ.	20
B2.2 ΒΗΜΑΤΑ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΣ ΔΙΚΗΣ ΦΟΝΟΥ	21
B2.3 Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΑΡΧΟΝΤΑ-ΒΑΣΙΛΕΑ	22
B2.4 Η ΧΡΗΣΗ ΤΗΣ ΑΠΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΟΚΤΟΝΙΑ	23
B2.5. Ο ΟΡΚΟΣ , Ο ΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΑΝΤΙΔΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΜΑΡΤΥΡΩΝ ΚΑΙ Η ΧΡΗΣΗ ΤΗΣ «ΒΑΣΑΝΟΥ»	26
Γ. ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΗΣ	30
Γ1.1 ΣΟΦΙΣΤΕΣ : ΔΑΣΚΑΛΟΙ ΤΗΣ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ.....	30
Γ1.2 ΑΝΤΙΦΩΝ ΣΟΦΙΣΤΗΣ ΚΑΙ/Η΄ ΡΗΤΟΡΑΣ.....	32
Γ1.3 ΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ	34
Γ2 ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΡΗΤΟΡΑ.....	37
Γ2.1 ΕΙΔΗ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΝ.....	37
Γ2.2 ΕΙΔΗ "ΕΝΤΕΧΝΩΝ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΝ"	37
Γ2.4 Η ΦΥΣΗ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΩΝ ΣΤΟΝ ΑΝΤΙΦΩΝΤΑ	39
Δ. ΜΕΛΕΤΗ ΤΩΝ ΕΞΙ ΣΩΖΟΜΕΝΩΝ ΛΟΓΩΝ ΤΟΥ ΑΝΤΙΦΩΝΤΑ	43
Δ1. ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΦΑΡΜΑΚΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΜΗΤΡΥΙΑΣ.....	43
Δ1.1 ΥΠΟΘΕΣΗ-ΠΛΑΙΣΙΟ ΛΟΓΟΥ	43
Δ1.2 ΕΙΔΟΣ ΔΙΚΗΣ ΦΟΝΟΥ (ΕΚΔΙΚΑΣΗ - ΤΥΠΟΣ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ) ΑΙΤΙΟΛΟΓΗΜΕΝΟ ΑΠΟ ΣΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ, ΠΟΙΝΕΣ ΑΝΑ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ, ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ	44
Δ1.3 ΔΟΜΗ ΛΟΓΟΥ - ΑΝΑΛΥΣΗ - ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ.....	46
Δ1.4 ΚΑΤΗΓΟΡΗΤΗΡΙΟ, ΑΠΟΛΟΓΗΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΗ ΜΕ ΑΝΑΛΟΓΗ ΧΡΗΣΗ ΝΟΜΩΝ, ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ, ΙΔΕΕΣ ΔΙΚΑΙΟΥ.....	54
Δ1.5 ΤΡΟΠΟΣ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ- ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΥΦΟΥΣ	55

Δ1.6 ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΧΡΗΣΗΣ ΤΟΣΟ ΤΟΥ ΓΡΑΠΤΟΥ ΟΣΟ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΓΡΑΦΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΜΕ ΣΤΟΧΟ ΤΗΝ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΕΠΙ ΤΗΣ ΟΥΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ.....	57
Δ2. ΤΕΤΡΑΛΟΓΙΕΣ.....	60
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ.....	60
Δ2.1 Α΄ ΤΕΤΡΑΛΟΓΙΑ.....	63
Δ2.2 Β΄ ΤΕΤΡΑΛΟΓΙΑ: ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΦΟΝΟΥ ΑΚΟΥΣΙΟΥ.....	79
Δ2.3 Γ΄ ΤΕΤΡΑΛΟΓΙΑ: ΦΟΝΟΥ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΛΕΓΟΝΤΟΣ ΑΜΥΝΑΣΘΑΙ.....	95
Δ3: ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΗΡΩΔΟΥ ΦΟΝΟΥ	107
Δ3.1 ΥΠΟΘΕΣΗ:	107
Δ3.2 ΕΙΔΟΣ ΔΙΚΗΣ ΦΟΝΟΥ (ΕΚΔΙΚΑΣΗ - ΤΥΠΟΣ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ) ΑΙΤΙΟΛΟΓΗΜΕΝΟ ΑΠΟ ΣΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ, ΠΟΙΝΕΣ ΑΝΑ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ, ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ.	108
Δ3.3 ΔΟΜΗ – ΝΟΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΛΟΓΟΥ:.....	112
Δ3.4 ΚΑΤΗΓΟΡΗΤΗΡΙΟ, ΑΠΟΛΟΓΗΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΗ ΜΕ ΑΝΑΛΟΓΗ ΧΡΗΣΗ ΝΟΜΩΝ, ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ	116
Δ3.5 ΤΡΟΠΟΣ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ- ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΥΦΟΥΣ	141
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗ ΝΟΜΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΩΝ. ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΧΡΗΣΗΣ ΤΟΣΟ ΤΟΥ ΓΡΑΠΤΟΥ ΟΣΟ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΓΡΑΦΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΜΕ ΣΤΟΧΟ ΤΗΝ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΕΠΙ ΤΗΣ ΟΥΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ.....	143
Δ4: ΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΧΟΡΕΥΤΟΥ.....	144
Δ4.1 ΥΠΟΘΕΣΗ :	144
Δ4.2 ΕΙΔΟΣ ΔΙΚΗΣ ΦΟΝΟΥ (ΕΚΔΙΚΑΣΗ - ΤΥΠΟΣ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ) ΑΙΤΙΟΛΟΓΗΜΕΝΟ ΑΠΟ ΣΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ, ΠΟΙΝΕΣ ΑΝΑ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ, ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ.	145
Δ 4.3: ΔΟΜΗ - ΝΟΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΛΟΓΟΥ:	148
Δ4.4 ΑΠΟΛΟΓΗΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΗ - ΚΑΤΗΓΟΡΗΤΗΡΙΟ, ΜΕ ΑΝΑΛΟΓΗ ΧΡΗΣΗ ΝΟΜΩΝ, ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ	149
Δ4.5 Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΑΡΧΟΝΤΑ ΒΑΣΙΛΕΑ ΣΤΗ ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΗ ΥΠΟΘΕΣΗ	151
Δ4.6 ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ.....	152
Δ4.7 ΤΡΟΠΟΣ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ- ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΥΦΟΥΣ	165
Δ4.8 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗ ΝΟΜΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΩΝ. ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΧΡΗΣΗΣ ΤΟΣΟ ΤΟΥ ΓΡΑΠΤΟΥ ΟΣΟ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΓΡΑΦΟΥ	

ΔΙΚΑΙΟΥ ΜΕ ΣΤΟΧΟ ΤΗΝ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΕΠΙ ΤΗΣ ΟΥΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ.....	166
Ε. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	169
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	174
ΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ	177

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

- (▪ Βασικές έννοιες: δίκαιο-νόμος-δικαιοσύνη-ρητορική τέχνη ▪ θέμα εργασίας
 - ερευνητικά ερωτήματα ▪ θεματικές μελέτης λόγων ▪ μέθοδος έρευνας
 - αφόρμηση εργασίας ▪ επεξεργασία θέματος- βιβλιογραφική ανασκόπηση)

Ακρογωνιαίος λίθος της Δημοκρατίας, έτσι όπως γεννήθηκε και ανδρώθηκε στην αρχαία Αθήνα, ήταν ουσιαστικά η μεστότητα του περιεχομένου της έννοιας περί δικαίου, το οποίο καθίστατο από απλό αίσθημα (δικαίου) σε σαφή πράξη απονομής του, μέσω της προσπάθειας νομοθετικής του σαφήνειας. Κάθε κοινωνία την απασχολεί θεωρητικά και πρακτικά η απόδοση δικαιοσύνης ως ουσιώδης δύναμη συνοχής της. Σε μια κοινωνία και μάλιστα άμεσης δημοκρατίας, η καθημερινή λήψη αποφάσεων, η οργάνωση των θεσμών, το βουλευέσθαι, η συγκρότηση νόμων, η απονομή μέσω αυτών δικαιοσύνης και όχι μόνο, απαιτούν πολιτική εγρήγορση, κριτική ικανότητα στους πολίτες και πρωτίστως ένα υψηλό αίσθημα ατομικής ευθύνης για τα τεκταινόμενα. Το πολιτεύεσθαι (η τιμή του μετέχειν στα της πόλεως) καθορίζει τη δημοκρατία ως «άθλημα» καθημερινό και μη δεδομένο. Η τελειότητα της μορφής της ουσιαστικοποιείται από την πληρότητα του περιεχομένου των θεσμών της προς εξυπηρέτηση της εξουσίας του Δήμου, με κανόνες διακριτούς του τρόπου της νομοθετικής, εκτελεστικής και δικαστικής πράξης, που ορίζουν με την αλληλοσυμπλήρωση και συμπόρευσή τους το μέτρο της υγιούς λειτουργίας της πόλης –κράτους.

Ο νόμος, ως γέννημα μιας «αυτοθεσμιζόμενης» κοινωνίας, που αυτοβούλως ορίζει και ρυθμίζει τη συμπεριφορά των ανθρώπων-πολιτών της, παύει να γίνεται ένα αυθαίρετο προϊόν του ενός και αποτελεί συλλογικό αποτέλεσμα διαβούλευσης και συναίνεσης. Γίνεται η συνείδηση ενός συνόλου που οφείλει την απόλυτη υπακοή και αποδοχή τους, γιατί εντέλει στόχος είναι το δίκαιο και η ύψιστη έννοια της δικαιοσύνης χωρίς τα οποία διασαλεύεται η σταθερότητα και αυτή καθαυτή η ύπαρξη της πόλης.

Σε μια κοινωνία προφορικότητας και συνειδησιακής διαμόρφωσης της έννοιας του πολίτη, η κοινωνία πειθαρχείται σε νόμους άγραφους, στο «φύσει δίκαιο» που, κατά το Σοφοκλή, ταυτίζεται με το «θείο δίκαιο»¹. Στην εξελικτική του πορεία η μετάβαση

¹ Romilly, (1997), 8: Αναφέρει τα «ἄγραπτα κάσφαλῃ θεῶν νόμιμα» (Σοφοκλή, *Αντιγόνη*, στ. 453επ.)

από το άγραφο στο γραπτό «νόμφ δίκαιο» αναδεικνύει και το επίπεδο ωριμότητας της κοινωνίας αλλά και τη σχετικότητα και συμβατικότητα του καθώς το πλήθος των νόμων, των ψηφισμάτων και των νομοθετικών ρυθμίσεων γίνεται μάρτυρας κοινωνικών και πολιτικών διαφοροποιήσεων και ανταγωνισμών. Εκτός ίσως, όπως στη συνέχεια θα τονιστεί και διευκρινιστεί, του ποινικού δικαίου ανθρωποκτονίας με τους νόμους του Δράκοντα να μένουν «απαρασάλευτοι και σταθεροί» στην ιστορική διαδρομή του νομικού συστήματος της Αθήνας.

Ιστορικός μάρτυρας της δυναμικής ενός λαού «εν εξελίξει» αποτελεί το γραπτό (ποιητικό, ιστορικό, φιλοσοφικό, νομικό), το εικαστικό, το πολεοδομικό και ό τι απομεινάρι ανασκάπτει και διασώζει η έρευνα κάθε επιπέδου, τρόπου και διαχρονικής συγκυρίας. Η κατανόηση μιας εποχής απαιτεί ολιστική προσέγγιση και διακειμενική μελέτη των δεδομένων της. Οι ποιητές θα γνωρίζουν το έργο των σοφιστών και οι φιλόσοφοι το έργο των υπολοίπων, οι ζωγράφοι θα ερμηνεύουν τους ποιητικούς μύθους. Σε όλα όμως πρωτεύουσα σημασία κατέχει ο Λόγος, που διανοείται (ενδιάθετος), εκφράζεται (έναρθρος) και πείθει. Ιδιαίτερα στη διαλεκτική απαίτηση του δημοκρατικού γίγνεσθαι η ρητορική τέχνη της πειθούς έχει πρωτεύοντα ρόλο. Οι έννοιες της αλήθειας και του ψεύδους, η αντίθεση φύσεως και νόμου, η ανάγκη κατασταλάγματος ορισμού εννοιών και αξιών δεν άφησε αδιάφορους τους ανθρώπους της κλασικής εποχής και μάλιστα της πόλης των Αθηνών.

*

Η παρούσα εργασία στόχο έχει τη μελέτη του έργου του ρήτορα Αντιφώντα, του πρώτου ποινικολόγου της αρχαίας Αθήνας, με ενδιαφέρον εστιασμένο σε περιπτώσεις ανθρωποκτονίας. Ένα μικρό κύτταρο στο σώμα του αρχαίου ελληνικού λόγου και μάλιστα αρκετά εξειδικευμένο. Η οπτική προσέγγιση που θα επιχειρηθεί στο έργο του ρήτορα είναι ο συνδυασμός δύο σπουδαίων εννοιών: της έννοιας του *Δικαίου* από τη μια και της δύναμης της *Ρητορικής τέχνης* από την άλλη. Και μόνος ο συνδυασμός τους αντιπαραθέτει το αντικειμενικό με το υποκειμενικό στοιχείο, το λογικό με το συναισθηματικό, την επιλογή της ζωής ή του θανάτου.

Το παραπάνω εισαγωγικό σημείωμα προσπάθησε να εντάξει το συγκεκριμένο και αρκετά εξειδικευμένο θέμα στο ευρύτερο πλαίσιο της εποχής, για να γίνει αντιληπτό σαφέστερα ότι δεν μπορεί να αναγνωστεί και να ερμηνευτεί χωρίς να είναι ενταγμένο στο περιβάλλον που γέννησε την αναγκαιότητα ύπαρξης και λειτουργίας δικανικών λόγων, το βαθύτατα θρησκευτικό υπόβαθρο της ανθρωποκτονίας στον αρχαίο κόσμο, τις πολιτικές και κοινωνικές συνιστώσες που υφαίνουν τις προθέσεις και τις αιτίες

των πράξεων, αλλά πρωτίστως πόσο η υπεράσπιση ή η καταδίωξη αξιόποινης πράξης ανθρώπου οφείλει να λάβει υπόψη τον ίδιο τον παράγοντα άνθρωπο στην αισθητηριακή του διάσταση και αυτό προϋποθέτει τέχνη λόγου.

Ο ρήτορας, υπερασπιζόμενος πολίτη μιας πόλης ευνομούμενης, απευθυνόμενος σε πολίτες που λειτουργούν ως δικαστικό σώμα με εκτελεστή την απόφασή τους οριστικά και αμετάκλητα, φέρει ευθύνη καιρία στον τρόπο που θα χειριστεί το λόγο, θα αντιπαρατεθεί στην επιχειρηματολογία του αντιδίκου σημείο προς σημείο, θα είναι γνώστης των νόμων, αλλά και ανατροπέας πιθανών κατά συνθήκη ψεμάτων ή προκαλυμμάτων της αλήθειας.

*

Βασικά ερωτήματα που μπορούν να τεθούν ευθύς εξαρχής και θα αναζητηθεί η προσέγγισή τους με τη μελέτη των έξι σωζόμενων λόγων του Αντιφώντα αποτελούν τα εξής:

1. Πόσο ακολουθεί ο λόγος του Αντιφώντα το δίκαιο; Το επικαλείται, το ανατρέπει ή το παραβιάζει ενίοτε και γιατί;
2. Πώς συνδυάζεται η ρητορική τεχνική με τον προσανατολισμό και το υπόβαθρο του δικαίου;
3. Τι επικαλείται ως δίκαιο ο ρήτορας και αυστηρό νομικό πλαίσιο;
4. Είναι γνώστες οι δικαστές του νομικού πλαισίου;
5. Η ποιότητα των επιχειρημάτων, η θέση τους στη διαδικασία του λόγου στοχεύουν απολύτως στη γνώση του νομικού δεδομένου και της εκλογίκευσης ή και στο συναισθηματικό κόσμο των δικαστών;
6. Το θρησκευτικό υπόβαθρο των περιπτώσεων φόνου ανθρωποκτονίας, η λειτουργία των «άγραφων –θεϊκών» νόμων, η ηθική διάσταση που αποκτά η έννοια της δικαιοσύνης και των αξιών που την συνοδεύουν, κατά πόσο επηρεάζουν τη ρητορική τεχνική και προσανατολίζουν το ρήτορα στις επιλογές της επιχειρηματολογίας του;

*

Ένα σύντομο βιογραφικό σημείωμα, κατατοπιστικό για σημαντικά στάδια της ζωής του Αντιφώντα στηριγμένο σε πηγές της αρχαιότητας, θα ερμηνεύσει πολιτικές επιλογές ως απόρροια των πολιτικών φρονημάτων του, επιλογές υπεράσπισης συγκεκριμένων δικανικών υποθέσεων, τον τρόπο διαχείρισης των νόμων και του δικαίου αλλά πρωτίστως την ευρηματικότητα του ρητορικού τρόπου προς επίρρωση της επιχειρηματολογίας του. Το ερώτημα της ταύτισης ή μη ρήτορα – σοφιστή με το

ίδιο όνομα δεν θα μας απασχολήσει αναλυτικά και εκτενώς, παρά μόνο ίσως στη συνάφεια που μπορεί να έχουν απόψεις που αποδίδονται στο σοφιστή και ανιχνεύονται ως αντίληψη στους σωζόμενους λόγους του ρήτορα. Θα αφιερωθεί ένα κεφάλαιο που θα θίγει το φιλολογικό αυτό ζήτημα και θα επιχειρηθεί με την παραπάνω προσέγγιση συγκεκριμένη πρόταση επί του ζητήματος.

Κάθε λόγος θα μελετηθεί ξεχωριστά σε βασικές θεματικές:

- Υπόθεση-πλαίσιο λόγου-δομή
- Είδος δίκης φόνου (εκδίκηση- τύπος δικαστηρίου) αιτιολογημένο από σημεία της επιχειρηματολογίας, ποινές ανά περίπτωση, χρονολόγηση.
- Κατηγορητήριο, απολογητική γραμμή με ανάλογη χρήση νόμων
- Τρόπος του λόγου- ζητήματα ρητορικής τεχνικής και ύφους
- Αξιολόγηση της χρήσης τόσο του γραπτού όσο και του άγραφου δικαίου με στόχο την κατανόηση επί της ουσίας της έννοιας της δικαιοσύνης

*

Στην παραπάνω προσέγγιση θα ακολουθηθεί η κειμενοκεντρική μέθοδος, καθώς το αρχαίο κείμενο θα αποτελεί το βασικό σημείο αναφοράς και αιτιολόγησης. Η συγκεκριμένη οπτική γωνία μελέτης του θέματος *Δίκαιο και Ρητορική Τέχνη* απαιτεί ερμηνευτική αναζήτηση των δεδομένων του κάθε λόγου για να μπορεί να αξιολογηθεί η συσχέτισή τους και να τεθεί σε σωστή βάση. Αυτό από μόνο του οδηγεί σε συγκριτική αντιμετώπιση σημείων των λόγων, για να επιβεβαιωθεί μέσα από την επανάληψη ή τη μοναδικότητα η λειτουργικότητά τους στη νομική διαδικασία. Η έννοια της Τέχνης, στη διάσταση της τεχνικής ως τρόπου και της αισθητικής ως αποτελέσματος, έχει τον πρωτεύοντα ρόλο στη συγκεκριμένη έρευνα, ως εκ τούτου η δύναμη της πειθούς με κάθε τύπο και ποιότητα επιχειρημάτων (λογικά, συναισθηματικά, έντεχνες- άτεχνες πίστεις, κατά το εϊκός επιχειρήματα, τεκμήρια, ήθος ομιλητή και αντιπάλου) θα έχει στόχο την αισθητική ανταπόκριση στο αθηναϊκό κοινό-δικαστικό σώμα με καταλυτική την τελική τους απόφαση: ζωής, θανάτου, εξορίας.

Σκοπός του ρήτορα άραγε είναι η ανάδειξη της αλήθειας των γεγονότων, της αλήθειας του ομιλούντος/κατηγορουμένου, της κατάρριψης της αλήθειας του κατηγορού; Οι έννοιες της υποκειμενικότητας και αντικειμενικότητας του λόγου κρύβονται σίγουρα στην ποιότητα και τεχνική της επιχειρηματολογίας, στην

καταγραφή και γνώση των νόμων που την υποστηρίζουν, στη λεκτική δυναμική, σε επιλογή τακτικής/στρατηγικής εκ μέρους του ρήτορα. Η ανώτερη ποιότητα των παραπάνω, «το ύψος», θα αναδειξεί και την αντικειμενικότερη ίσως προσέγγιση της έννοιας του δικαίου και την ανάγκη πραγμάτωσης της δικαιοσύνης σε μια κοινωνία που οι ισορροπίες της εξαρτώνται εν τέλει από αυτή τη σχέση «δικαίου και τέχνης» αποτυπώνοντας την θέση που ο άνθρωπος έχει σε μια κοινωνία δημοκρατικών πολιτών, που παίρνουν αποφάσεις πειθόμενοι από το λόγο.

*

Αφορμή για την επιλογή του θέματος υπήρξε η μελέτη του ενός από τους λόγους του Αντιφώντα, του 6^{ου} λόγου «Περί του Χορευτού», στο πλαίσιο του μαθήματος *Αττικοί ρήτορες*. Η περαιτέρω επεξεργασία και εμβάθυνση στο εναπομείναν έργο του Αντιφώντα, ιδωμένο από την ιδιαίτερη οπτική *Δικαίου και Ρητορικής τέχνης* που μου προτάθηκε από την κα Ελ. Βολονάκη, μου φάνηκε πολύ ενδιαφέρον και ουσιαστικό θέμα έρευνας τόσο για τη γνώση του παρελθόντος αυτή καθαυτή, όσο και για τη δυνατότητα σύγκρισης και διαλογισμού της θέσης του Δικαίου και της ρητορικής τεχνικής του χθες με τη σύγχρονη πραγματικότητα που βιώνουμε στην εποχή μας.

*

Αρχικό στάδιο η μελέτη του πρωτοτύπου κειμένου. Συμβουλευτήκα τη μεταφραστική και ερμηνευτική προσέγγιση της Νίκης Δενδρινού - Αντωνακάκη, *Αντιφών, λόγοι* (1939) των εκδόσεων Ζαχαρόπουλος, τη μελέτη των Γρηγ. Δ. Ανδρουτσόπουλου- Ιωάν. Γ. Λουκά, *Αντιφών ο Ραμνούσιος, Ο Ρήτωρ ποινικολόγος* (τεύχος Α, Β) και *Ο Σοφιστής* (1967) εκδόσεις Αθήνα. Ενδιαφέρουσα πολύ η κριτική μελέτη του Ιωάν. Συκουτρή, (1925), *Κριτικά εις Αντιφώντα*, (επιτ. Φιλοσοφικής σχολής). Για την ηλεκτρονική μορφή του κειμένου και τις παραπομπές στο πρωτότυπο χρησιμοποιήθηκε το αποθετήριο του Περσέα, καθώς και η Πύλη για την ελληνική γλώσσα (Περί του *Ηρώδου φόνου*, 5^{ος} λόγος, από το K.J. Maidment, εκδ. χ.χ. *Minor Attic Orators. I. Antiphon, Andocides*. Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press· Λονδίνο: William Heinemann Ltd.) και στο αποθετήριο Μνημοσύνη για το λόγο *Φαρμακείας Κατά της μητριάς* (1^{ος} λόγος) Μτφρ. Α.Ι. Γιαγκόπουλος (2012) *Αντιφών, Κατά της μητριάς*. Θεσσαλονίκη: ΚΕΓ.

Σημαντικός μελετητής του Αντιφώντα είναι ο Μ. Gagarin, ο οποίος έχει επισταμένως ασχοληθεί με την ερμηνευτική μελέτη των έξι λόγων, καθώς επίσης με τη νομοθεσία στην αρχαία Αθήνα και ιδιαίτερα το δίκαιο περί ανθρωποκτονίας, όπως

M. Gagarin, (1997), *Antiphon the speeches*, Cambridge University Press, M. Gagarin, (2002), *Antiphon the Athenian, Oratory, Law, and Justice in the Age of the Sophists*, University of Texas press, Austin, M. Gagarin, (2011), *Speeches from athenian law*, University of Texas Press, Gagarin M. and D.M. Mac- Dowell, translated (1998), *Antiphon and Andokides*, University of Texas press, Austin.

Ο ίδιος μελετητής έχει ασχοληθεί και με θέματα που αφορούν στο δίκαιο περισσότερο εξειδικευμένα, σχετικά με τη νομοθεσία του Δράκοντα, τη «βούλευση», το ρόλο του άρχοντα - βασιλέα στις περιπτώσεις ανθρωποκτονίας, τη σχέση γραφής και δικαίου, τη φύση του επιχειρήματος στον Αντιφώντα².

Για τη θέση της ρητορικής στην Αρχαία Αθήνα, βασικούς όρους που θα απασχολήσουν στην εργασία, κύριο έργο μελέτης αποτελεί το έργο του Αριστοτέλη, ιδιαίτερα η Ρητορική και άλλα έργα του , για τα οποία θα υπάρχουν αναφορές στην εργασία (Αριστοτέλη, *Ρητορική*, A1355a 20-32, *Αθηναίων Πολιτεία* 31, 2, *Ηθικά Ευδήμεια* 3,1232 β). Επίσης το *Λεξικό* του Αρποκρατίου.

Για τη λειτουργία του Νόμου στην Αρχαία Ελλάδα σημαντικά τα έργα των : C. Carey, (1996), “Nomos in attic rhetoric and oratory”, in *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. **116** pp. 33-46 και η ομιλία του κ. C. Carey (2016), *Writing for the athenian courts* handout greek.doc στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου. Επίσης το έργο της J. de Romilly, (1997), *Ο νόμος στην ελληνική σκέψη, από τις απαρχές στον Αριστοτέλη*, μτφ. Μ. Αθανασίου Κ. Μηλιαρέση, εκδ. Άστυ και D. Phillips (2013), *The law of Ancient Athens*, University of Michigan Press.

Για το Δίκαιο, την ανάπτυξη του νομικού συστήματος, το ρυθμιστικό πεδίο του Νόμου και τις νομικές διαδικασίες καθοριστική είναι η μελέτη του D.M. Mac.Dowell, (2015⁶), *Το Δίκαιο στην Αθήνα των Κλασικών Χρόνων*, εκδ. Παπαδήμα, που στάθηκε πολύτιμος σύμβουλος.

Γενικότερα για τη ρητορική τέχνη, τους Σοφιστές και τον Αντιφώντα συμβουλευτήκα τα παρακάτω έργα του M. J. Edwards, (2004), “Antiphon”, 5,22 σελ 317-349 στο *Narrators, Narratees and Narratives in Ancient Greek narrative, volume one*, ed. by Irene de Jong, René Nünlist and Angus Bowie , Brill, Leiden, Boston , M. J. Edwards, (2002), *Οι αττικοί ρήτορες*, μετ. Δ.Γ. Σπαθάρας, Επιμέλεια Μαρία Κυρτζάκη, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα και M.J.Edwards, “Antiphon and the Beginnings of Athenian Literary Oratory”, *Retorica , A journal of the History of Rhetoric*, Vol **18**,

² Αναλυτική αναφορά των έργων βλ. στη βιβλιογραφία και σε επιμέρους σημεία της εργασίας . Ιδιαίτερα σημαντικά τα άρθρα που αφορούν στη φύση του επιχειρήματος στον Αντιφώντα.

No 3(Summer 2000), p.p.227-242. Καθώς επίσης του W.K.C. Guthrie, (1998³), *Οι σοφιστές*, μετ. Δ. Τσεκουράκης, Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης και U. Stephen,(2001), *Greek oratory tradition and originality*, Oxford Univesrity Press.

Για τη μελέτη του ύφους και της τεχνικής του λόγου μελετήθηκαν τα εξής :
Ανωνύμου, *Περί ύψους*, μετ. Κ. Χωρεάνθη και για το πρωτότυπο Russell, Dionysio Longino, oxford , Δημητρίου, (1997), *Περί ερμηνείας*, μετ. Χωρεάνθης, εκδ. Πατάκης και η σύγχρονη μελέτη των Κωνσταντινόπουλου Β.Λ.- Πανομήτρου Δ.Κ (2010), *Το ύφος του αρχαίου ελληνικού Πεζού Λόγου*, Επιστημ. επιμ. Γ.Ξανθάκη –Καραμάνου, εκδ. Παπαζήση.

Επιπλέον διδακτορικές διατριβές, άρθρα από το διαδικτυακό χώρο, εξειδικευμένες μελέτες σχετικές με το δίκαιο και τους νόμους στην αρχαία Ελλάδα για τα οποία θα γίνονται αναφορές στην εργασία, όποτε είναι απαραίτητο.

A. ΣΥΝΤΟΜΟ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΑΝΤΙΦΩΝΤΑ

Το ιστορικό στίγμα της παρουσίας του ρήτορα σε τόπο και σε χρόνο είναι απαραίτητο στον προσδιορισμό της θέσης του στο κοινωνικό-πολιτικό γίγνεσθαι της εποχής που έζησε, στην αιτιολόγηση της δραστηριοποίησής του, στην ερμηνεία των επιλογών του τόσο στην ιδιωτική, όσο και στη δημόσια δράση του.

Έχει απασχολήσει τη φιλολογική μελέτη η παρουσία του Αντιφώντα ήδη από την αρχαιότητα. Οι πληροφορίες των συγχρόνων του λίγες, των μεταγενέστερων συγκεχυμένες με αποτέλεσμα να υπάρχει σχετική ασάφεια και προβληματική στη μελέτη του ονόματος Αντιφών ως προς το ποιόν της δράσης του : ρήτορας, σοφιστής, τραγικός, ονειροκρίτης³; Η σύγχρονη έρευνα επιχειρεί στηριζόμενη στα χειρόγραφα ευρήματα, στις αρχαίες πηγές και στα αποδιδόμενα σε αυτόν έργα να καταδείξει την ταυτότητα του προσώπου.

Θα ακολουθήσει ένα σύντομο βιογραφικό σημείωμα με κυριότερους σταθμούς της ζωής και του έργου του, στηριγμένο στις αρχαίες πηγές και σε σχετικές αναφορές στο πρόσωπό του.

χρονολογία- χρονολογική περίοδος	γεγονός-δράση	πηγές
(περίπου) 480π.Χ ⁴ .	Τοποθετείται η γέννησή του, στα χρόνια των Περσικών πολέμων, λίγο νεώτερος του Γοργία του σοφιστού. Πατέρας του ο Σο(ω)φίλος από το δήμο Ραμνούντα της Αττικής, της Αιαντίδος φυλής. Εξ ου και το τοπωνυμικό επίθετο «Ραμνούσιος» Κατάγεται από παλαιά αριστοκρατική οικογένεια. Ο παππούς του ήταν «στασιώτης» (σωματοφύλαξ), σημαίνον πρόσωπο στην	Ψ. Πλουταρχ, <i>Βίοι ἰρητ, I Αντιφών</i> (πιθανή πηγή του ο Καικίλιος) Καικίλιος ο Καλακτίτης (τέλη 1 ^{ου} αι. π.Χ. - αρχές 1 ^{ου} αι. μ.Χ.). Ρήτορας από την Καλή Ακτή (σήμ. Caronia) της Σικελίας. Έγραψε: « <i>Περί Αντιφώντος σύνταγμα</i> ». Αποσπάσματα σώζονται στο Φώτιο. Φώτιος, <i>Μυριόβιβλος</i> , 10 ^{ος} αιών. κωδ.259 Σούδα λεξικόν (10 ^{ου} αι.) λήμμα Αντιφών και λήμμα ράμνος. Είναι ενδεικτικό ότι «Ραμνούσιος ή Ράμνος» αποκαλούνταν κάθε εξαιρετικά μορφωμένος Αθηναίος: «ἐπί τῶν σοφῶν καί ἔλλογίμων». Δίδυμος ο Αλεξανδρεὺς (1 ^{ος} αι. π.Χ.) Ερμογένης, <i>Περί Ἰδεῶν</i> , II, 7 (2 ^{ος} -3 ^{ος} αι.μ.Χ.) Αρποκρατίων, Βαλέριος, Αλεξανδρεὺς (2 ^{ος} -3 ^{ος} αι. μ.Χ.) έγραψε « <i>Λεξικόν των δέκα ρητόρων</i> » κάνει μικρές αναφορές. Όπως και ο Πολυδεύκης (2 ^{ος} αι. μ.Χ.) στο λεξικό του « <i>Ονομαστικόν</i> ».

³Βλ. Pendrick G., (1987), (διαχωρίζει τα πρόσωπα ρήτορα-σοφιστή) και Avery H.C., (1982), (τα ενοποιεί σε ένα πρόσωπο).

⁴ Δενδρινού, (1939), 6-7, όπου αιτιολογεί την ημερομηνία συγκριτικά με το Γοργία και το Θουκυδίδη και παραθέτει την πρόταση του Blass F., (1868), τόμ.Α', 83, με βάση το γενεαλογικό του δέντρο.

	εποχή των Πεισιστρατιδών ⁵ .	
Εφηβεία-σπουδές	Οι βιογράφοι του θεωρούν δάσκαλό του τον πατέρα του, αλλά το πιο πιθανόν είναι να ήταν αυτοδίδακτος με μεγάλη επιρροή από το έργο των σοφιστών Γοργία, Τεισία, Πρωταγόρα.	Ψ.Πλούταρχος, <i>Βίοι Γρηγόρων, Αντιφών</i> ,2
Ενηλικίωση-πολιτική ενεργοποίηση	Λόγω των αριστοκρατικών-ολιγαρχικών πεποιθήσεών του δεν επιδίωξε πολιτικά αξιώματα στην ακμή της δημοκρατίας, όπως μαρτυρούν οι πηγές ⁶ . Τρεις μόνο πηγές αναφέρονται σε στρατηγία και τριηραρχία του Αντιφώντα, που στηρίζονται στο χωρίο των Ελληνικών του Ξενοφώντα. Δεν είναι σαφές όμως αν αναφέρονται στο ρήτορα Αντιφώντα.	Ψ. Πλούταρχ. <i>Βίοι ἱρητ</i> , I, 2: «᾽Ωκνησε μὲν πολιτεύεσθαι» Θουκυδίδης, <i>Ιστορία</i> , Η, 68: «εἰς τον δήμον οὐ παριών» Αριστοτέλης, <i>Ηθικά Ευδήμεια</i> 3,1232β,5 1. Ξενοφών, <i>Ελληνικά</i> , II, 3,40 [2.3.40] <i>ἀλλὰ μὴν καὶ Ἀντιφῶντος ὕφ' ἡμῶν ἀπολλυμένοι, ὃς ἐν τῷ πολέμῳ δύο τριήρεις εὗ πλεούσας παρείχετο, ἠπιστάμην ὅτι καὶ οἱ πρόθυμοι τῆ πόλει γεγεννημένοι πάντες ὑπόπτως ἡμῖν ἔζοιεν.</i> 2. Φιλόστρατος, <i>Βίοι Σοφιστῶν, Αντιφών</i> Α,15: <i>ἐστρατήγησε πλεῖστα...ἐζήκοντα τριήρεσι.</i> 3. Ψ. Πλούταρχ. <i>Βίοι ἱρητ</i> , I,10(832f): <i>ὅτε μὲν δυοὶ τριηραρχῶν ναυσίν, ὅτε δε στρατηγῶν...</i>
Επαγγελματική δράση	Ασχολήθηκε με τη ρητορική, υπήρξε λογογράφος και ρητοροδιδάσκαλος. Ο πρώτος του οποίου έχουμε λόγους ρητορικούς καταγεγραμμένους ⁷ . Πρέπει να είχε ρητορική σχολή στην Αθήνα, όπως μαρτυρείται από τις	Θουκυδίδης, <i>Ιστορία</i> Η, 68 Πλάτωνας, <i>Μενέξενος</i> 236a Για το βίο και τα έργα του βλ. Μ. Edwards, (2002), 21- 26: ο πρώτος επαγγελματίας συγγραφέας λόγων με την έννοια της καθιέρωσης της δημοσίευσης λόγων, που του είχαν ανατεθεί και όχι τόσο της συγγραφής τους. Διακωμώδηση από τον ποιητή Πλάτωνα το 421πΧ. Ο Αριστοφάνης στις <i>Σφήκες</i> (422πΧ.) χρησιμοποιεί

⁵ Δενδρινού, (1939), 4-6. Σύμφωνα με τη συγγραφέα οι βιογραφίες που σώζονται προέρχονται από δύο κλάδους: α. από τον Καικίλιο τον Καλακίτη και β. από το Δίδυμο (δεν έχει σωθεί τίποτε, αλλά ό τι έγραψε μαρτυρείται από τον Ερμογόνη).

⁶Ο.π., 7

⁷Gagarin, (1997), 4 και Dover, (1950), για τη χρονολόγηση των λόγων.

	<p>Τετραλογίες του, ένα είδος ρητορικών γυμνασμάτων⁸. Μαρτυρείται επίσης και η κατηγορία της φιλοχρηματίας. Δάσκαλος του Θουκυδίδη, ίσως του Περικλή και του Σωκράτη.</p>	<p>την έκφραση «πεινασμένος σαν τον Αντιφώντα» Ο Φιλόστρατος επιχειρεί να υποστηρίξει τον Αντιφώντα στην κατηγορία της φιλοχρηματίας (Φιλόστρατος <i>Βίοι Σοφ.</i>1,15): <i>ἀποδιδόμενων πολλῶν χρημάτων....πανοῦργον και φιλοχρήματων ...</i> Και ο ίδιος στο απόσπασμα του «Περὶ μεταστάσεως λόγου» αναφέρει : <i>Ἀλλὰ μὲν δὴ λέγουσιν οἱ κατήγοροι, ὡς συνέγραφόν τε δίκας ἄλλοις καὶ ὡς ἐκέρδαινον ἀπὸ τούτου...</i> (Δενδρινού, (1939), 10) Είναι το μοναδικό πρόσωπο στο οποίο κάνει αναφορά ο Θουκυδίδης αποδίδοντας θαυμασμό και τιμή. (Θουκυδίδης, <i>Ιστορία Η</i>, 68)</p>
<p>412-11π.Χ.</p>	<p>Μετά τη Σικελική εκστρατεία η θέση της Αθήνας είναι πολύ δύσκολη. Μια ομάδα ιδεολόγων ολιγαρχικών επιθυμούν πολιτειακή αλλαγή, αμφισβητούν την αποτελεσματικότητα της δημοκρατίας και οργανώνουν μεταρρύθμιση-«μετάσταση» του πολιτεύματος με την «αρχή των Τετρακοσίων»⁹. Θεωρητικός της κίνησης αυτής υπήρξε ο Αντιφώντας.</p>	<p>Κρατερός «<i>Συναγωγή ψηφισμάτων</i>», Μακεδόνας ιστορικός του 3^{ου} αι. π.Χ., που διέσωσε την επιγραφή με το ψήφισμα της καταδίκης του. Μετά την κατάλυση του πολιτεύματος ο Αντιφών δεν δέχθηκε να φύγει, σίγουρος για τη ρητορική του δεινότητα και την ορθότητα των ιδεών του. Με μήνυση για <i>εισαγγελία</i> η Βουλή με ψήφισμά της τον παρέπεμψε προς τους θεσμοθέτες για δίκη επί προδοσία¹⁰. Απολογήθηκε με δεινότητα στο λόγο του «<i>Περὶ Μεταστάσεως</i>», κρίθηκε όμως προδότης, καταδικάστηκε σε θάνατο, δημεύτηκε η περιουσία του, γκρεμίστηκε το σπίτι του, όπου στήθηκε ατιμωτική πλάκα και το σώμα του δεν επιτράπηκε να ταφεί στην Αθήνα. Η οικογένειά του κηρύχθηκε άτιμος (Ψ.Πλούταρχος, <i>Βίοι Γρηγόρων, Αντιφών</i>,11).</p>

Σωζόμενοι λόγοι του Αντιφώντα και το αντικείμενο μελέτης της εργασίας:

Λόγος 1^{ος} : *Κατηγορία φαρμακείας κατά της μητριάς* (ανάμεσα 420 και 411π.Χ.)¹¹.

Λόγος 2^{ος}-4^{ος} : *Τετραλογίαι* : (σχολικά γυμνάσματα) (~ 430π.Χ.)

- *Τετραλογία Α΄* : «φόνος εκούσιος».
- *Τετραλογία Β΄* : «κατηγορία φόνου ακουσίου».
- *Τετραλογία Γ΄* : «φόνος δίκαιος ή νόμιμος».

Λόγος 5^{ος} : «*Περὶ του Ηρώδου Φόνου*» (~ ανάμεσα 417και 414 π.Χ.).

Λόγος 6^{ος} : «*Περὶ του Χορευτοῦ*» (~ 412π.Χ.).

⁸ Carawan E., (1993), 235-270

⁹ Εκτενής αναφορά στα πολιτικά γεγονότα βλ. Δενδρινού, (1939), 11-16

¹⁰ Σμυρνιαδου Β.,(1952), 54-57.

¹¹ Gagarin, (1997), 4-5: στο χρονικό αυτό διάστημα τοποθετεί και τους τρεις δικανικούς λόγους.

B. ΝΟΜΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΠΕΡΙ ΑΝΘΡΩΠΟΚΤΟΝΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΑΘΗΝΑ

Για την κατανόηση του περιεχομένου των λόγων, το εξειδικευμένο νομικό πλαίσιο, το ειδικό λεξιλόγιο του νομικού κώδικα και των κοινωνικοπολιτικών αναφορών είναι απαραίτητη μια σύντομη και κατατοπιστική προσέγγιση του νομικού συστήματος ανθρωποκτονίας στην αρχαία Αθήνα, τόπο δράσης του ρήτορα Αντιφώντα, όπως ήδη αναφέρθηκε.

B1. ΚΩΔΙΚΑΣ ΝΟΜΩΝ

B1.1 ΝΟΜΟΙ ΔΡΑΚΟΝΤΑ ΚΑΙ ΣΟΛΩΝΑ¹²

Στην πορεία εκδημοκρατισμού της Αθήνας καθοριστική υπήρξε η μετάβαση από το προφορικό στο γραπτό σύστημα νόμων, αρχής γενομένης από τους νόμους του Δράκοντα γύρω στο 621/0 π.Χ.. Δεν είναι γνωστή η αναγκαιότητα της καταγραφής ούτε η αρμοδιότητα του Δράκοντα ως αξιωματούχου της πόλης¹³. Οι νόμοι αυτοί ήταν πολύ αυστηροί και από τότε η έκφραση "Δρακόντειοι νόμοι" είναι συνώνυμη με τους ιδιαίτερα αυστηρούς νόμους¹⁴. Οι νόμοι του Δράκοντα αντικαταστάθηκαν με τη νομοθεσία του Σόλωνα μετά το 594 π.Χ. με μια μοναδική εξαίρεση, οι νόμοι του Δράκοντα που αφορούν στην ανθρωποκτονία δεν τροποποιήθηκαν και παρέμειναν αναλλοίωτοι. Ξαναγράφηκαν μάλιστα σε πέτρα το 409/8 π.Χ.¹⁵ και αναρτήθηκαν μπροστά στη Βασιλείο Στοά. Προφανώς ο αντικειμενικός στόχος της αυστηρότητας αυτής να ήταν από τη μια η αποτροπή βίαιης συμπεριφοράς, ιδιαίτερα αντεκδικήσεων λόγω ανθρωποκτονίας, από τη άλλη ο καθορισμός μιας σταθερής δικαστικής διαδικασίας η οποία θα έπρεπε να ακολουθείται, αποτρέποντας έκδοση αντινομικών αποφάσεων ή ανεπαρκών ποινών. Είναι αναμενόμενο οι αλλαγές στις κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες να οδηγούν σε προσθήκες ή και τροποποιήσεις των νόμων στην πορεία του χρόνου¹⁶.

¹² Mac Dowell, (2015⁶), 66-70 και Gagarin (1981), για τους νόμους του Δράκοντα και το πρώιμο αθηναϊκό δίκαιο. Πρβλ και κριτική του Lateiner D. (1983), 404-409 στο έργο αυτό του Gagarin.

¹³ Mac Dowell, (2015⁶), 68.

¹⁴ Πλούταρχος, *Σόλων* 17. 2-4 και Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, Β' 1274b 15-17.

¹⁵ MacDowell, (2015⁶), 68-69, 75: χωρίς να είμαστε σίγουροι αν πρόκειται για αναλλοίωτο το κείμενο του νόμου του Δράκοντα. Στην υποσ. 53 γίνεται αναφορά σε ρητορικούς λόγους όπως: Αντιφ.6.2, Ανδ. 1.81-83, Δημ. 20.158,23.51, Αθην. Πολιτ.7.1, που μιλούν για την επιβίωση των νόμων ανθρωποκτονίας του Δράκοντα και το αμετάβλητο του χαρακτήρα τους.

¹⁶ Volonaki, (2000),148-149, επιχειρεί να εξετάσει τη συνύπαρξη σταθερότητας αλλά και ευελιξίας μέσα στο αθηναϊκό νομικό σύστημα, με ιδιαίτερη αναφορά στις περιπτώσεις ανθρωποκτονίας σχετικά με τη διαδικασία της απαγωγής.

Β1.2 ΝΟΜΟΙ ΚΑΙ ΨΗΦΙΣΜΑΤΑ¹⁷

Έχει ενδιαφέρον ο όρκος που έδιναν οι 6.000 Αθηναίοι δικαστές της Ηλιαίας στην αρχή του αθηναϊκού ημερολογιακού έτους, στα μέσα του καλοκαιριού, στο λόφο του Αρδηττού. Οι πληροφορίες μας είναι από τον 4^ο αιών. π.Χ. από λόγους του Δημοσθένη¹⁸ και του Αισχίνη. Ιδιαίτερα στο λόγο του Δημοσθένη «Κατά Τιμοκράτους»¹⁹ γίνεται αναφορά στους νόμους και τα ψηφίσματα του Δήμου, ενώ θέματα για τα οποία δεν υπάρχει κανένας νόμος θα κριθούν σύμφωνα με τη δικαιότερη κρίση²⁰. Επομένως οι δικαστές σε κρίσιμα ζητήματα είναι ελεύθεροι στην κρίση περί δικαίου-αδίκου, θεμιτού-αθέμιτου. Ως προς το θέμα μας μια τέτοια λεπτομέρεια επιβεβαιώνει την ανάγκη για αντικειμενικότητα, αλλά και την ρεαλιστική πραγματικότητα της υποκειμενικότητας στην ερμηνεία του δικαίου, της ιδιομορφίας συγκεκριμένων περιπτώσεων και πολύ περισσότερο υποθέσεων ανθρωποκτονίας, που τα δεδομένα είναι μοναδικά ανά περίπτωση και το δικαστικό σώμα οφείλει να κρίνει κατά συνείδηση. Μια τέτοια οπτική δίνει ο Πλούταρχος (Σόλων, XVIII 4-6) «ερμηνεύοντας την ασάφεια των ποινικών κυρώσεων του Αττικού Δικαίου ως ηθελημένη και σκόπιμη για να έχει ο λαϊκός δικαστής ευχέρεια και ισχύ στην επιμέτρηση των ποινών»²¹. Χρησιμοποιώντας έναν σύγχρονο όρο θα μιλούσαμε για «λογική πληρότητα του δικαίου», που σε περίπτωση νομικού κενού το δικαστικό σώμα θα αποφανθεί εφαρμόζοντας γενικές αρχές του²². Μια τέτοια χρήση και ανάγκη θα τη διαπιστώσουμε στις περιπτώσεις που θα μελετήσουμε στους λόγους του Αντιφώντα. Έχει ενδιαφέρον, βέβαια, και η αναφορά του όρκου σε δώρα, τέχνη και μηχανή (*οὐδέ δῶρα δεξομαι τῆς ἡλιάσεως ἔνεκα οὔτ' αὐτός ἐγώ οὔτ' ἄλλος ἐμοί οὔτ' ἄλλη εἰδότος ἐμοῦ, οὔτε τέχνη οὔτε μηχανή οὐδεμιά*), που καταγράφει τυχόν κακώς έχοντα στο νομικό σύστημα, που το κληρωτό σύστημα των δικαστών αυτό επιδιώκει να αποφύγει.

¹⁷ MacDowell, (2015⁶), 70-74

¹⁸ Δημ. 20.118 (*Περὶ τῆς ἀτελείας πρὸς Λεπτίνην*), 23.96 (*Κατὰ Ἀριστοκράτους*), 39.40 (*Κατὰ Βοιωτοῦ Ι*), 57.63 (*Ἐφεσις πρὸς Ἐνβουλίδην*) και Αισχίνη (*Κατὰ Κτησιφώντος*), 3.6:

¹⁹ Δημοσθένης, *Κατὰ Τιμοκράτους*, 24.149-151

²⁰ Κυριακόπουλος, (2003), 603-610: έχει ενδιαφέρον η κριτική που επιχειρείται στο χωρίο αυτό του Δημοσθένη (20,118). Αφού καταγραφούν επικρίσεις σχετικά με τη ασάφεια και την υποκειμενικότητα του Αττικού δικαίου στηριζόμενες στο χωρίο αυτό, τονίζεται ότι σε λίγες μόνο περιπτώσεις δημοσίων αδικημάτων ιδιαίτερης βαρύτητας ήταν ο «αγών τιμητός», όχι από αδυναμία του Νομοθέτη, αλλά «για τη διέγερση και ανάπτυξη της συνειδήσεως του δικαίου των πολιτών και της αναλήψεως προσωπικής στάσης και ευθύνης με την ψήφο τους».

²¹ Οπ., 605

²² Ο.π. 609: στηρίζει την άποψη αυτή και με γραμματική ερμηνεία της έκφρασης: γνώμη και όχι δόξα, δικαιοσύνη με βάση το καθόλου δίκαιο, δηλ. το θετό δίκαιο, τους γραπτούς νόμους, αλλά και την κοινή περί δικαίου συνείδηση.

Ποια ήταν όμως η διαφορά νόμου - ψηφίσματος; Αποδίδοντας περιεχόμενο στον όρο *νόμος* θα λέγαμε ότι πρόκειται για ένα γενικό πρότυπο συμπεριφοράς, αποδεκτό από το κοινωνικό σύνολο, αυτό που όλοι καθ'ομολογίαν συμφωνούν ότι είναι σωστό να γίνεται. Στα χρόνια του Δράκοντα και του Σόλωνα, η αντίστοιχη λέξη ήταν *θεσμός*, ως ένας κανόνας που τέθηκε ή επιβλήθηκε εξουσιαστικά από κάποιο βασιλιά ή νομοθέτη. Η λεκτική και ερμηνευτική μεταβολή δεν είναι άμοιρη των πολιτικών εξελίξεων και κυρίως του εκδημοκρατισμού του πολιτεύματος, καθώς το κύρος ενός νόμου εξαρτάται περισσότερο από την αποδοχή του από την κοινότητα παρά τη δύναμη ενός κυβερνήτη. Αποτελεί πλέον απόρροια συλλογικής συζήτησης με επικυρωμένη την ψήφο του συνόλου των πολιτών της Εκκλησίας του Δήμου²³.

Έτσι μια άλλη λέξη άρχισε να χρησιμοποιείται τακτικά, η λέξη *ψήφισμα*, που σημαίνει ψηφοφορία, ένας κανόνας ή μια απόφαση κατόπιν ψηφοφορίας της Εκκλησίας του Δήμου. Κατά τον 5^ο αιώνα οι όροι νόμος και ψήφισμα επικαλύπτονταν μεταξύ τους. Ένας νόμος έθετε ένα γενικό κανόνα σχετικά με μια δραστηριότητα, ενώ ένα ψήφισμα εξειδίκευε την ενέργεια η οποία έπρεπε να λειτουργεί σε συγκεκριμένη περίπτωση²⁴, αν και πριν το τέλος του 5^{ου} αιών. π.Χ. δεν υπήρχε καμιά απολύτως διάκριση μεταξύ ενός νόμου και ενός ψηφίσματος ως προς τον τρόπο θέσπισης. Κάθε νόμος που θεσπιζόταν χαραζόταν πάνω σε ξύλο ή πέτρα και τοποθετούνταν σε δημόσιο μέρος για να το βλέπουν όλοι, ανάλογα με το πού αναφερόταν, για παράδειγμα οι νόμοι για τον Άρειο Πάγο τοποθετούνταν στον Άρειο Πάγο. Αυτά αποτελούσαν τα επίσημα κείμενα των νόμων και κάθε Αθηναίος που ήθελε να μάθει το νόμο που ίσχυε σε κάποιο ζήτημα, έπρεπε να ανακαλύψει που βρισκόταν ο αντίστοιχος νόμος, για να τον επικαλεστεί. Έτσι όμως ήταν πράγματι πολύ δύσκολο για έναν Αθηναίο να ξέρει ποιον νόμο θα εφαρμόζε ή έπρεπε να εφαρμόσει για κάποια περίπτωση²⁵. Γι αυτό και ο ρόλος των Λογογράφων υπήρξε απαραίτητος τόσο για τον εντοπισμό των κατάλληλων νόμων, κατά περίπτωση, όσο και για την επιλογή του κατάλληλου τρόπου ρητορικής τέχνης προς εξυπηρέτηση της πειθούς του λόγου.

²³ MacDowell, (2015⁶), 71-72. Πρβλ. Ostwald, *Νόμος*, 137-173. Η Romilly, (1997), 21-34 κάνει μια ετυμολογική προσέγγιση των όρων θεσμός και νόμος, συνδέει τη χρήση της λέξης νόμος με την επικράτηση της δημοκρατίας τονίζοντας «τη μεταλλαγή των απλών καθημερινών κανόνων σε πραγματικούς νόμους», καθώς ότι «ο νόμος συμφιλιώνει το αφηρημένο ιδεώδες της ευταξίας με τις απλές πρακτικές συνήθειες».

²⁴ MacDowell, (2015⁶), 72-73, πρβλ. F. Quass, *Nomos und Pserhisma*, (1971), 30-39, επίσης Hansen Mogens Herman, (1978), *Nomos and Psephisma in Fourth-Century Athens*, 315-330.

²⁵ MacDowell, (2015⁶), 73-74.

Το 410 π.Χ. ανατέθηκε σε μια ομάδα «αναγραφών» το έργο της συλλογής και καταγραφής «των νόμων του Σόλωνα» (βλ.Λυσίας 30.2) και της καταγραφής σε πέτρα των «Περί ανθρωποκτονίας» νόμων του Δράκοντα με ανάρτησή τους στη Βασιλείο Στοά²⁶. Ο αθηναϊκός κώδικας έγινε έτσι πιο συνεκτικός και προσιτός, στο εξής κανένας μη καταγεγραμμένος νόμος δεν μπορούσε να εφαρμοστεί και κανένα ψήφισμα δεν μπορούσε να υπερισχύσει κάποιου νόμου²⁷.

Β1.3 ΑΓΡΑΦΟΙ ΝΟΜΟΙ²⁸

Συχνά οι ποιητές, οι ιστορικοί, οι ρήτορες, αλλά και οι φιλόσοφοι επικαλούνται στο λόγο τους τους «άγραφους νόμους», με μια πρώτη έννοια τονίζοντας την αντίθεσή τους με τους γραπτούς νόμους με έναν θεμελιώδη και ουσιαστικό τρόπο: οι γραπτοί αλλάζουν από εποχή σε εποχή και από χώρα σε χώρα, ενώ οι άγραφοι αποτελούν βασικούς κανόνες αποδεκτούς από όλους, χωρίς να είναι καταχωρημένοι σε κάποιο κώδικα, συνδεδεμένοι με το θείο ως θεϊκό δίκαιο, με μια προφανώς θρησκευτική χροιά, ως απαράγραπτοι ηθικοί κανόνες με καθολική επιταγή ανεξαιρέτως τόπου και χρόνου. Ο Σοφοκλής στην «Αντιγόνη» (στιχ.450-60)²⁹ εκφράζει με τον πιο καθαρό τρόπο αυτή την αντιπαράθεση γραπτού «νόμου» δικαίου και άγραφων «θεῶν» νόμων, για ένα ζήτημα όπως αυτό της ταφής των νεκρών που συνιστούσε υποχρέωση ηθική γενικά αποδεκτή στην Ελλάδα. Μια ηθική επιταγή χαραγμένη στη συνείδηση των ανθρώπων, δοσμένη όμως από τους θεούς.

Με την έννοια της ηθικής συνείδησης περισσότερο παρά της θρησκευτικής επιταγής χρησιμοποιείται στο Θουκυδίδη³⁰, έχει αλλάξει η εφαρμογή τους τώρα πλέον στο ανθρώπινο πεδίο σχέσεων (ανθρώπινο έθιμο) και η εγγυρότητά τους εδρεύει στην κοινή γνώμη. Αποδεικνύεται έτσι «ότι οι Έλληνες του 5^{ου} αιώνα δεν αρκέστηκαν στην ανακάλυψη του ηθικού νόμου με θρησκευτικό χαρακτήρα, αλλά

²⁶ Gagarin, (1997), 11-12. Για την επιγραφή βλ. IG I³ 104

²⁷ MacDowell, (2015⁶), 74-77

²⁸ Romilly, (1997), 35-55: επιχειρεί να δώσει τα όρια γραπτού-άγραφου νόμου, ακολουθώντας μιαν ιστορική αναδρομή με χρήση πηγών και τονίζοντας τη θεϊκή προέλευσή τους αρχικά αλλά και την εσωτερική εξέλιξη που υπέστησαν στο πνεύμα της αμφισβήτησης του 5^{ου} αιώνα λαμβάνοντας μια πιο σχετική και μη θρησκευτική κατεύθυνση.

²⁹ Ο.π., (1997), 40-41. Οι άγραφοι νόμοι στο Σοφοκλή έχουν θρησκευτική προέλευση, «η καθολικότητά τους είναι η μόνη ένδειξη της θεϊκής τους προέλευσης» (το ίδιο και στον Ξενοφώντα, *Απομνημονεύματα*, 4^ο, 4, 19 και Ισοκράτη, *Παναθηναϊκό*, 169). Τους δίνει έναν χαρακτήρα ακλόνητο και σταθερό, συνδέονται με ηθικές αξίες και είναι χαραγμένες στη συνείδηση των ανθρώπων.

³⁰ Θουκυδίδης, Β,37,3 μετ. Βλάχου Α, Ηριδανός: «Σεβόμαστε τους άρχοντες, πειθαρχούμε στους νόμους και μάλιστα, σε όσους έχουν γίνει για να προστατεύουν τους αδύνατους και όσους, αν και άγραφοι, είναι ντροπή να τους παραβαίνει κανείς». Βλ. Romilly, 1997, 43

επινόησαν επίσης τον ηθικό νόμο που θεμελιώνεται στην ανθρώπινη συνείδηση»³¹. Οι ρήτορες θα εκμεταλλευθούν δεόντως την ηθική αυτή διάσταση, ασκώντας ψυχολογική πίεση στους δικαστές για το βάρος της δικαστικής απόφασής τους, ιδιαίτερα στο ποινικό δίκαιο της ανθρωποκτονίας που το αποτέλεσμα κρίνει ανθρώπινες ζωές (απόφαση ζωής, θανάτου, εξορίας για τον κατηγορούμενο) ή πραγματοποιείται έμπρακτα η εκδίκηση του νεκρού στον προκείμενο θάνατο και η κάθαρση της πόλης από το μίasma του φόνου.

Ο Αριστοτέλης στη *Ρητορική* του Α, 1368 b και 1373b, 4 αντιπαραθέτει τους κοινούς (φυσικούς/ άγραφους) προς τους θετούς (ειδικούς/γραφτούς νόμους). Η έννοια του «φυσικού νόμου» δεν συναντάται πριν τον 4^ο αι. π.Χ.. Χρησιμοποιώντας έναν σύγχρονο όρο θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε τους κοινούς νόμους ως «το ανθρώπινο δίκαιο» με ό τι μπορεί αυτό να συνεπάγεται στα πλαίσια του πολιτισμού κάθε κοινωνίας διαχρονικά.

Ο Πλάτων θα συνδέσει τους άγραφους νόμους με τους πατροπαράδοτους «τα πάτρια» (*Νόμοι* 793a), δίνοντας μια πολιτική χροιά σε μια εποχή που έχει επέλθει πλέον παρακμή, που υπάρχει εναντίωση στις υπερβολές της δημοκρατίας και μια τάση συντηρητική μάλλον (λαμβάνοντας υπόψη και την πολιτική κωμωδία σε ανάλογες αναφορές, όπως στους *Βατράχους* του Αριστοφάνη). Με ένα σχήμα πρωθύστερο ο αριστοκρατικών πεποιθήσεων Αντιφώντας, υποκινητής επανάστασης κατά της Δημοκρατίας το 411 π.Χ., θα δώσει ιδιαίτερη σημασία στο άγραφο δίκαιο στη ρητορική επιχειρηματολογία του, ερμηνεύοντας, κατά την κρίση μου, αυτό που ανέφερε η Romilly, 1997, 52: « εάν ο γραπτός λόγος είναι δημοκρατικός, η άγραφη παράδοση είναι αριστοκρατική ».

Το ερώτημα που γεννιέται από τις παραπάνω καταγραφές και διαπιστώσεις από τη ματιά, βέβαια, του 4^{ου} αιώνα είναι πόσο αντικειμενικός και επαρκής είναι ο Νόμος στην αθηναϊκή δημοκρατία, πόσο μπορεί να ταυτιστεί και να αποδώσει δικαιοσύνη και πόσο συμπληρωματικά, ίσως, ή ουσιαστικά μπορεί να λειτουργήσει το άγραφο δίκαιο, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις του ποινικού δικαίου της ανθρωποκτονίας, καθώς το αδίκημα της αφαίρεσης ζωής ανθρώπου εμπίπτει σε ζητήματα ηθικής τάξης, αποτελεί ανοσιούργημα και απαιτεί ως μίasma τον εξαγνισμό του δράστη και την κάθαρση της πόλης³². Δεν είναι, νομίζω, τυχαίο ότι μετά την αναθεώρηση των νόμων, οι Αθηναίοι αποφάσισαν να μην εφαρμόσουν ποτέ κανέναν άγραφο νόμο.

³¹ Romilly,(1997),43.

³² Πρβλ. Λιακόπουλος, (1999), 267-269.

B2. ΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΠΟΙΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΚΤΟΝΙΑΣ

B2.1 ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΔΙΩΞΗ ΑΝΘΡΩΠΟΚΤΟΝΙΑΣ ΣΤΗΝ ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΘΗΝΑ - ΔΙΚΗ ΦΟΝΟΥ.

Ο θάνατος στον αρχαίο κόσμο ήταν ένα γεγονός που αφορούσε στην οικογένεια του νεκρού³³ με συγκεκριμένα έθιμα θρήνου, ταφής και εκφοράς του νεκρού στο χώρο ενταφιασμού. Σε υπόνοια ή πεποίθηση ανθρωποκτονίας υπό οποιεσδήποτε συνθήκες, η οικογένεια, μέχρι του βαθμού των εξαδέλφων ήταν και πάλι επιφορτισμένη με επιπρόσθετα καθήκοντα και ενέργειες³⁴ με τριπλή στοχοθεσία: έννομης τάξης δικαίου (επιβαλλόμενο από τους νόμους της πόλης-κράτους, προς αποτροπή της εγκληματικής πράξης και παραδειγματισμό), θρησκευτικού δικαίου (εξαγνισμός από το *μίασμα* του φόνου, που ως υπερφυσική μόλυνση απλώνεται σε όλη την πόλη· ένα μολυσμένο άτομο ήταν ενδεχόμενο να προσβληθεί από αρρώστια, να ναυαγήσει ή να υποστεί άλλες συμφορές σταλμένες από τους θεούς), ιδιωτικής/προσωπικής εκδίκησης του νεκρού (ηθικής τάξης δικαίου: ο άδικος θάνατος απαιτεί τιμωρία του δολοφόνου για ικανοποίηση της ψυχής του νεκρού). Έχει ενδιαφέρον ο όρος *έπίσκηψις*: οδηγίες του ίδιου του θύματος, πριν πεθάνει, στους συγγενείς ή στους δούλους του κατωνομάζοντας το δολοφόνο του και ζητώντας εκδίκηση. Και πάλι μόνο ο νεκρός στον επιθανάτιο ρόγχο του έδινε συγχώρεση άρα και νομική ασυλία από τη δίωξη και την τιμωρία του φονέα.

Η βασική νομική διαδικασία που έπρεπε να ακολουθηθεί στις περιπτώσεις ανθρωποκτονίας ήταν αυτή της *δίκης φόνου*. Ιδιωτικής, κατά βάση, φύσεως καθώς η *έγκληση*, η έγγραφη δηλαδή δίωξη, ήταν υπόθεση εκδίκησης του άμεσου οικογενειακού περιβάλλοντος, αλλά όμως τόσο η θρησκευτική διάσταση που προσδίδεται στην ενέργεια ως μiasματική, όσο και ο αποτρεπτικός κοινωνικός ρόλος της, την καθιστούν εντέλει μια κοινωνική πράξη που αφορά το σύνολο της πόλης και το καλό του κοινωνικού συνόλου. Έτσι η διαδικασία γίνεται αρκετά περίπλοκη και ιδιαίτερη, με μακρό διάστημα προεργασίας και ανακρίσεων.

³³ MacDowell, (2015⁶), 173: ο συγγραφέας έχει υποστηρίξει την άποψη ότι ο νόμος δεν απαγόρευε, μολονότι δεν απαιτούσε, να υποβάλλουν μήνυση και μη συγγενείς, ιδιαίτερα σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Θέση που έχει και αμφισβητηθεί και υποστηριχθεί αποτελώντας ένα επίμαχο φιλολογικό ζήτημα. Βλ. επίσης Volonaki, (2012), 33 με αναφορά σε απόψεις μελετητών και σε αρχαίες πηγές (IG I³ 115.20-23, Δημ.43.57).

³⁴ Ο.π.171-172. Στην περίπτωση που το θύμα ήταν δούλος τη δίκη αναλάμβανε ο κύριός του ή οι άμεσοι συγγενείς του βλ. και Tulin ΑΙ.(1996),3-4.

Έχει προταθεί και η δυνατότητα *γραφής φόνου*, ως πράξης δημόσιας, κατ'αναλογία της ύπαρξης *γραφής τραύματος εκ προνοίας*, δεν υπάρχουν όμως μαρτυρίες παρά μόνο υποθέσεις. Εξάλλου η δημόσια διαδικασία της *απαγωγής* καθιστούσε τη *γραφή φόνου* μη αναγκαία³⁵.

B2.2 ΒΗΜΑΤΑ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΣ ΔΙΚΗΣ ΦΟΝΟΥ

Κατά την εκφορά και ταφή του νεκρού οι συγγενείς, στην περίπτωση που ο θάνατος έγινε με βίαιο τρόπο, κατωνόμαζαν το φονέα φέρνοντας ένα δόρυ στον τάφο (*πρόρρησις*). Από εκείνη τη στιγμή της *προαγόρευσης*, ο φονεάς δεν είχε πλέον τα δικαιώματα που του παραχωρούσε ο νόμος και άρχιζε η δίωξή του. Ο κατηγορος επίσημα έκανε έγγραφη δίωξή του (*λήξις ή έγκλημα*) προς τον υπεύθυνο άρχοντα-βασιλέα³⁶, που με τη σειρά του επέβαλε αποκλεισμό από τα νόμιμα δικαιώματα του κατηγορουμένου (*είργετο των νομίμων*), θεωρούνταν δηλαδή ιερόσυλος, απείχε από τους ιερούς χώρους, την Αγορά και διακόπτονταν κάθε ένδικη διαδικασία στην οποία συμμετείχε³⁷. Αμέσως ο άρχων-βασιλεύς ξεκινούσε την τρίμηνη *προδικασία* (εξεταστική και κατηγορητική), ώστε να αποφανθεί για το δικαστήριο που έπρεπε να εκδικαστεί η υπόθεση³⁸, διενεργούσε ανάκριση με δημόσια ανακοίνωση της, συγκέντρωνε έγγραφα, πειστήρια, ένορκες καταθέσεις μαρτύρων. Η έναρξη της δίκης ορίζονταν για τις τρεις τελευταίες μέρες του τρίτου μήνα και μόνο, αν η θητεία του βασιλέα έληγε πριν τους τρεις μήνες, η προδικασία συντομευόταν.

Πρόεδρος του δικαστηρίου ήταν ο ηγεμών της δίκης και εισηγητής ο άρχων βασιλεύς. Ακολουθούσε θυσία τομίων κάπρου, κριού ή ταύρου και όρκος στις Σεμνές Θεές (διωμοσία)³⁹, επιβεβαιώνοντας το θρησκευτικό/θεικό χαρακτήρα, την ηθική δέσμευση και την πρόθεση διαχρονίας και σταθερότητας που απέδιδαν στην ανθρωποκτονία.

Την πρώτη μέρα *απαγγέλλονταν* η κατηγορία, μιλούσε ο κατηγορος και απολογούνταν ο κατηγορούμενος. Τη δεύτερη μέρα *δευτερολογούσαν* οι αντίδικοι,

³⁵ Volonaki, (2012),33-34

³⁶ Mac-Dowell,(1963),34-8 αναφορά στα καθήκοντά του βασιλέα και M. Gagarin, (2000), για το πώς και πόσο μπορεί να επηρεάσει μια περίπτωση ο λόγος του βασιλέα. Επίσης Αριστ.*Αθην.Πολιτ.*57.1-2

³⁷ Αριστ. *Αθην.Πολιτ.*57.2, Mac-Dowell,(2015⁶),173-174.

³⁸ Πέντε ήταν τα βασικά δικαστήρια: ο Άρειος Πάγος (για περιπτώσεις εκούσιας ανθρωποκτονίας, φαρμακείας, εμπρησμού, θρησκευτικών αδικημάτων), το Παλλάδιον (για περιπτώσεις ακούσιας ανθρωποκτονίας, ηθικής αυτουργίας), το Δελφίνιον (για περιπτώσεις «οσίου φόνου»), το εν Φρεαττοι (για περιπτώσεις εκούσιας ανθρωποκτονίας ατόμου που ήταν εξορισμένο για ακούσια ανθρωποκτονία) και το Πρυτανειον (ένα δικαστήριο για έρευνα αιφνιδίων θανάτων ή για φόνους με άγνωστο δράστη). Η αναφορά από Δημ.23.64-80 και Αθην. Πολ.57. 3-4.

³⁹ Δημ. 23.68

εκτός αν ο κατηγορούμενος επέλεγε την *αιφυγία* (δυνατότητα αυτοεξορίας, εκτός της περίπτωσης ενός ξένου). Η δίκη συνεχίζονταν μέχρι να εκδοθεί η απόφαση (θάνατος, εξορία, αθώωση) κατόπιν ψηφοφορίας. Σε ισοψηφία υπήρχε η αθωωτική ψήφος της Αθηνάς. Ακολουθούσε εκτέλεση της απόφασης. Η δίκη διεξάγονταν στην ύπαιθρο, για να μην υπάρξει μόλυνση των συμμετεχόντων.

B2.3 Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΑΡΧΟΝΤΑ-ΒΑΣΙΛΕΑ

Στις περιπτώσεις ανθρωποκτονίας καταλυτικός ήταν ο ρόλος του άρχοντα-βασιλέα, ένας από τους θεσμούς-πρόσωπα που δημιουργήθηκαν με τη μετάβαση από την κληρονομική Βασιλεία στην Αριστοκρατία και ανέλαβαν αρμοδιότητες που μέχρι τότε κατείχε ο βασιλιάς. Τα καθήκοντά του ήταν κυρίως θρησκευτικά, αλλά και νομικά. Εισηγε υποθέσεις σχετιζόμενες με τη θρησκεία (όπως ασέβεια, διαφορές σχετικές με το καθήκον να προσφέρει κανείς κάποια θυσία ή με το δικαίωμα να διεκδικήσει κάποιο κρατικό αξίωμα) και επιπλέον υποθέσεις ανθρωποκτονίας και εσκεμμένου τραυματισμού⁴⁰. Με τον εκδημοκρατισμό του πολιτεύματος από αξίωμα δέκα χρόνων έγινε ετήσιο (από το 682π.Χ.) και από σύστημα εκλογής προσώπου ανάμεσα σε αριθμό υποψηφίων προεπιλεγμένων (από το 487/6) έγινε σύστημα επιλογής εξ ολοκλήρου με κλήρο (από το 457~). Η διαδεδομένη χρήση της κλήρωσης έχει ως αποτέλεσμα τη μη εξειδίκευση των ατόμων σε ζητήματα νομικά μια και μπορεί να είναι άτομα χωρίς γνώσεις, ικανότητες ή άλλα προσόντα⁴¹. Μια τέτοια πραγματικότητα θα αιτιολογούσε εύλογα τη χρήση ρητορικών τεχνασμάτων και στρατηγικής από την πλευρά του ρήτορα, δίνοντας ταυτόχρονα και έναν προσανατολισμό στην οπτική αντίληψη του θέματος μελέτης.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω στη διαδικασία, ο άρχων-βασιλεύς δεχόταν την κατηγορία ανθρωποκτονίας από την οικογένεια του θύματος και συγκαλούσε τρεις προδικασίες, μία κάθε μήνα, ενώ η δίκη γινόταν στον τέταρτο μήνα. Όλες έπρεπε να διευθύνονται από τον ίδιο βασιλέα, γι' αυτό δεν μπορούσε να δεχθεί υπόθεση τους τρεις τελευταίους μήνες της θητείας του⁴². Η λεπτομέρεια αυτή θα μας απασχολήσει στον 6^ο λόγο, *Περί του Χορευτοῦ*, και θα είναι ένα σημαντικό επιχείρημα στην υπόθεση του λόγου.

⁴⁰ MacDowell, (2015⁶), 38-43 και Αριστ. *Αθην. Πολιτ.* 57.1-4

⁴¹ Βλ. Δημ. 59.72 : « όταν κάποιος Θεογένης έγινε βασιλεύς ήταν άπειρος από υποθέσεις».

⁴² MacDowell, (2015⁶), 183-184

Δεν γνωρίζουμε με ακρίβεια τι διαδικασία ακολουθούνταν αυτούς τους τρεις μήνες και ποιος ο σκοπός αυτού του μεγάλου διαστήματος: να αποφασίσει ο βασιλεύς ποιο θα ήταν το αρμόδιο δικαστήριο; να δοθεί ο απαραίτητος χρόνος στους αντιδίκους να ηρεμήσουν και να σκεφτούν αν έπρεπε να προχωρήσουν; να εντοπίσουν οι αντίδικοι τους κατάλληλους νόμους που αναφέρονται στην περίπτωση τους; Ίσως να ευθύνεται εν γένει η μη εξειδίκευση του ίδιου του άρχοντα-βασιλέα και να απαιτούνταν το χρονικό αυτό διάστημα για την ενημέρωσή του.

Μετά το τέλος των αγορεύσεων, το δικαστήριο ψήφισε και ο άρχων-βασιλεύς ανακοίνωνε την απόφαση του δικαστικού σώματος.

B2.4 Η ΧΡΗΣΗ ΤΗΣ ΑΠΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΟΚΤΟΝΙΑ

Ο εγνωσμένα συντηρητικός χαρακτήρας του νόμου περί ανθρωποκτονίας, σε συνδυασμό με την αρκετά περίπλοκη και χρονοβόρα διαδικασία που έπρεπε να πραγματοποιηθεί (όπως περιγράφηκε ανωτέρω) δεν άφηνε και πολλά περιθώρια ευελιξίας και χρήσης μιας πιο σύντομης οδού, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις που υπήρχε ανάγκη να κινηθεί άμεσα και σχετικά εύκολα η σύλληψη ατόμου, παρακάμπτοντας το στενό οικογενειακό/ιδιωτικό πλαίσιο που απαιτούσε ο Δρακόντειος θεσμός. Έτσι εισήχθη στο μέσο του 5^{ου} αι. π.Χ. μια «εναλλακτική»⁴³ δημόσια, νομική διαδικασία ανθρωποκτονίας, η *απαγωγή*, με πιθανή ισχύ μέχρι το μέσο του 4^{ου} αι..

Η διαδικασία της σύλληψης φονέα μπορούσε να ενεργοποιηθεί σε περιπτώσεις ατόμων που είχαν ήδη παρθεί δικαστικές αποφάσεις εναντίον τους ή ήταν υπόδικοι, όπως άτομα που κυκλοφορούσαν σε ιερούς ή δημόσιους χώρους, ενώ είχε απαγγελθεί *προαγόρευση* ή *έγκληση* εναντίον τους, είτε βρίσκονταν στην Αττική, ενώ ήταν καταδικασμένοι σε εξορία⁴⁴. Η διαδικασία αφορούσε και άλλες υποθέσεις⁴⁵ όπως η κλοπή, η ληστεία σε αυτοκινητόδρομο (*λωποδυσία*), η σύλληψη ενός ατόμου (*ανδροληψία*). Ο Δημοσθένης (23.80), το 352π.Χ. αναφέρεται στη δυνατότητα αυτή να μπορεί κάποιος «*ἀπάγειν ἔξεστι*», να οδηγήσει στο δεσμωτήριο όποιον δολοφόνο βλέπει να κινείται στην Αγορά και στους ιερούς τόπους και μόνο η δίκη να επιβάλει τιμωρία θανάτου, αλλιώς να τιμωρείται ο *ἀπαγαγών* (αν δε λάβει το πέμπτο των ψήφων). Πόσο συνδεδεμένη είναι η διαδικασία με το θέμα της σύλληψης σε ιερό ή δημόσιο χώρο και από πότε γίνεται νομική δυνατότητα ανεξάρτητη από

⁴³ Volonaki,(2000),149 και Volonaki, (2012), 34-36.

⁴⁴ Mac-Dowell (2015⁶), 187-188.

⁴⁵Ο.π. 228-9: Για πλήρη καταγραφή των παραβάσεων που υπόκεινται σε απαγόρευση και ανάλυση της διαδικασίας, βλ. Hansen (1976), 36-48.

προηγούμενες ενέργειες ή από το πρόσωπο που έχει τη δυνατότητα να το εκτελέσει (από το άμεσο οικογενειακό περιβάλλον έως το οποιοδήποτε δημόσιο πρόσωπο); Ποιες περιστάσεις θα μπορούσαν να επιβάλουν μικρές διαφοροποιήσεις στο νόμο, ευελιξία στη λειτουργία και χρήση του ή και παραποίηση των εντολών του;

Σύμφωνα με τη διαδικασία της *απαγωγής*, ο ίδιος ο μηνυτής (ο *βουλόμενος*) είχε δικαίωμα να συλλάβει και να οδηγήσει τον κατηγορούμενο στους Ένδεκα, να διατυπώσει γραπτά το κατηγορητήριο, ενώ εκείνοι τον οδηγούσαν στη φυλακή, μέχρι να οριστεί η δίκη σε τακτικό ηλιαστικό δικαστήριο.

Οι αρχαίες πηγές παραδίδουν τη χρήση δύο ειδών *απαγωγής*: την *απαγωγή κακούργων* και την *απαγωγή φόνου*. Η περίπτωση του 5^{ου} λόγου του Αντιφώντα *Περί του Ηρώδου φόνου* αποτελεί μια καθαρή περίπτωση κατηγορίας απαγωγής κακούργων, όπως θα μελετηθεί περαιτέρω και μάλιστα με ένσταση επί της νομιμότητας της διαδικασίας. Θα έχει ενδιαφέρον να μελετηθούν τα σημεία της ένστασης, ως ένα σημείο *terminus ante quem*, μια και ο λόγος αποτελεί την πρωιμότερη ίσως μέχρι στιγμής περίπτωση *απαγωγής φόνου*. Επιπλέον, ο νομικός όρος *επ' αυτοφώρω* (με τη σημασία της αυτοενοχοποίησης κατά τον 5^ο αι. και του *καταφανώς* κατά τον 4^ο αι.) συνδεδεμένος με την πράξη σύλληψης στη διαδικασία της απαγωγής, παίζει σημαντικό ρόλο στις υποθέσεις ανθρωποκτονίας⁴⁶. Οι δύο μορφές απαγωγής είχαν πολλές ομοιότητες στον τρόπο της σύλληψης, στο ίδιο το αδίκημα και στις συνθήκες του όρου *επ' αυτοφώρω*. Είναι πιθανό ότι ιστορικά προηγείται η *απαγωγή κακούργων*, όπως μαρτυρεί η υπόθεση του λόγου του Αντιφώντα (420/417π.Χ.) και έπεται η *απαγωγή φόνου* ή ενεργοποιείται μετά το 403π.Χ., για να μπορέσουν οι Αθηναίοι να «χειριστούν με ευελιξία τους όρους της Αμνηστίας», όπως γίνεται αντιληπτό στο λόγο του Λυσία 13, *Κατά Αγοράτου* (Volonaki, (2012), 41-2), καθώς η συνθήκη της Αμνηστίας επέβαλε την παραγραφή όλων των αδικημάτων φόνου που είχαν γίνει πριν το 403π.Χ. εκτός από τα αδικήματα που είχαν συμβεί με *αυτοχειρία*.

⁴⁶ Volonaki, (2012), 34-42: μελετούνται περιπτώσεις απαγωγής, με πρώτη τον 5^ο λόγο του Αντιφώντα, το λόγο του Λυσία (13), *Κατά Αγοράτου* (με διάσταση απόψεων, αλλά πιθανότερο να πρόκειται για *απαγωγή φόνου*) και στον ίδιο λόγο του Λυσία 13.55-57, με αναφορά στην περίπτωση του Μενεστράτου, ως δικαστικό προηγούμενο στην υπόθεση Αγοράτου. Η μελέτη των περιπτώσεων σε συνδυασμό με τον όρο *επ' αυτοφώρω* αναδεικνύουν μια εσωτερική εξέλιξη των περιπτώσεων απαγωγής, συσχετιζόμενη με τις ιστορικές συνθήκες ειδικά του νόμου περί της Αμνηστίας του 403π.Χ.

Η βασική διαδικασία που παρουσιάστηκε ανωτέρω θα επιβεβαιωθεί από σημεία των δικανικών λόγων και το ενδιαφέρον στο συγκεκριμένο θέμα μελέτης θα αποτελεί ο τρόπος χρησιμοποίησής τους στην επιχειρηματολογία του ρήτορα: ως ουσιώδες-πρωταρχικό επιχείρημα (Έπίσημης, Απαγγελία απαγόρευσης), μέσα στην αφηγηματική ροή, συνεπικουρικά (αιφυγία), ως άλλοθι για άλλες πολιτικές δράσεις (τρεις προδικασίες), ως ανατροπή από τη συνήθη θέση στο λόγο (ένσταση παραγραφής)

Το αρκετά ευρύ φάσμα αυτοδικίας στον αρχαίο κόσμο του 5^{ου} και 4^{ου} αιών, μαρτυρεί μια πρωτόγονης μορφής κοινωνική αντίληψη για ζητήματα ηθικής τάξης, αλλά ταυτόχρονα και μια προσπάθεια συνειδητή και οργανωμένη πρόληψης και εξέτασης περιπτώσεων που η πράξη του φόνου ήταν δικαιολογημένη. Αυτό σίγουρα αποτελεί θετική εξέλιξη μιας κοινωνικής δομής δημοκρατικά εκλεγμένης, αλλά και συντηρητικής σε ζητήματα του «οίκου», δομικής μονάδας της πόλης-κράτους της Αθήνας⁴⁷.

Περιπτώσεις νομικά δικαιολογημένων φόνων⁴⁸ ήταν : φόνος κατά τη διάρκεια αθλητικού αγώνα (περίπτωση 2^{ης} τετραλογίας), στον πόλεμο (αν κάποιος εκλάμβανε κάποιον κατά λάθος ως εχθρό), σε ιατρική περίπτωση (αν πέθαινε ο ασθενής, δεν τιμωρούνταν ο γιατρός, περίπτωση 2^{ης} τετραλογίας), όταν κάποιος βρισκόταν σε άμυνα, αρκεί να απεδείκνυε ότι ο άλλος είχε δώσει το πρώτο κτύπημα (περίπτωση 3^{ης} τετραλογίας), ο ληστής ταξιδιωτών και ο κλέφτης που χρησιμοποιούσε βία, όποιος συλλάμβανε κάποιον σε σεξουαλική επαφή με γυναίκα του «οίκου», καταδικασμένος σε εξορία, (αν συλλαμβανόταν στην αθηναϊκή επικράτεια), αν κάποιος αποπειρόταν να εγκαταστήσει τυραννία ή να ανατρέψει τη δημοκρατία.

Μεταξύ των φόνων η πιο σπουδαία διάκριση ήταν αυτή της εκούσιας, εκ προνοίας και ακούσιας ανθρωποκτονίας.

⁴⁷ βλ. Ανδρουτσόπουλου-Λουκά (1967), 62 (αναφορά σε Ισοκράτη, *Πανηγυρικός*, 10,48 c-d)

⁴⁸ MacDowell, (2015⁶), 177-178

B2.5. Ο ΟΡΚΟΣ , Ο ΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΑΝΤΙΔΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΜΑΡΤΥΡΩΝ ΚΑΙ Η ΧΡΗΣΗ ΤΗΣ «ΒΑΣΑΝΟΥ» .

Οι όρκοι των αντιδίκων ήταν απαραίτητη και αρκετά πολύπλοκη διαδικασία⁴⁹ στην αρχή και στο τέλος της διεξαγωγής της δίκης, όπως υπαγορεύει η θέση που έχει ο όρκος στην αρχαία ελληνική κοινωνία με το θρησκευτικό και ηθικό χρωματισμό της. Στην αρχή της δίκης ο μνηστής ορκιζόταν για την ενοχή του κατηγορούμενου, ότι δηλαδή είχε διαπράξει την ανθρωποκτονία, ενώ ο κατηγορούμενος (εκτός από τις δίκες στο Δελφίνιο) από την πλευρά του ορκιζόταν το αντίθετο. Στο τέλος πάλι ο νικητής έπαιρνε όρκο ότι είχε πει την αλήθεια και ότι η απόφαση των δικαστών ήταν δίκαιη και σωστή.

Και οι μάρτυρες όφειλαν να ορκιστούν όχι μόνο ότι η κατάθεσή τους ήταν αληθής, αλλά και ότι ο κατηγορούμενος ήταν ή όχι ένοχος. Σε προγενέστερη περίοδο η κατάθεση του μάρτυρα στο δικαστήριο⁵⁰ ήταν προφορική, καθώς ο διάδικος που τον είχε καλέσει του έκανε ερωτήσεις ή τον καλούσε να πει τι γνώριζε για την υπόθεση ή καλούνταν να επιβεβαιώσει όσα είχε αναφέρει ο διάδικος. Από τον 4^ο αι. π.Χ. προηγούνταν γραπτή κατάθεση του μάρτυρα, η οποία διαβάζονταν κατά τη διάρκεια της δικαστικής διαδικασίας, ενώ ο μάρτυρας απλά επιβεβαίωνε την ορθότητα όσων είχαν αναγνωστεί. Μπορεί να συνοδευόταν από όρκο μπορεί όχι. Η λογική αιτιολόγηση της αλλαγής ίσως συσχετιζόταν με την εξοικονόμηση χρόνου ή με την καλύτερη κατανόηση της μαρτυρίας ή ακόμη με τη αναγκαιότητα μη αλλαγής και αλλοίωσης του περιεχομένου της. Ίσως να εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο ανασύνταξης του δικαίου μετά το 403 π.Χ. και γραπτής οργάνωσής του.

Υπήρχαν αρκετές δεσμεύσεις ως προς τη χρήση μαρτυρικών καταθέσεων⁵¹ όπως ένας διάδικος δεν μπορούσε να είναι μάρτυρας του εαυτού του, δεν μπορούσε να αναφέρει κάτι που ειπώθηκε από κάποιον που ζούσε, παρά μόνο αν είχε πεθάνει, αν ένας μάρτυρας ήταν άρρωστος ή βρισκόταν στο εξωτερικό γινόταν χρήση της γραπτής του κατάθεσης, μόνο αν μπορούσε να επιβεβαιωθεί από άλλα πρόσωπα, κατάθεση ανδρός στερημένου των πολιτικών του δικαιωμάτων δεν γινόταν δεκτή, έστω κι αν παρίστατο στο δικαστήριο, γυναίκες και παιδιά φαίνεται ότι δεν έδιναν ποτέ μαρτυρία, πιθανόν όχι από απαγορευτική δέσμευση κάποιου νόμου, αλλά από κοινωνικοπολιτικά κριτήρια, λόγω της θέσης τους στην αθηναϊκή κοινωνία.

⁴⁹ MacDowell,(2015⁶), 185 και 381 (ο όρκος θα δινόταν μέσα σε κάποιο ναό: ιερή διαδικασία)

⁵⁰ Ο.π.,(2015⁶), 374-375.

⁵¹ Ο.π., 375

Από τη στιγμή που κάποιος δεν στερούνταν το δικαίωμα να γίνει μάρτυρας, ο διάδικος είχε το δικαίωμα να τον κλητεύσει και εκείνος την υποχρέωση να εμφανιστεί, αλλιώς θεωρούνταν «λιπομαρτυρία». Ακολουθούσε η διαδικασία του όρκου, όπως ειπώθηκε, ή έστω ο όρκος για το αντίθετο: είτε ότι τα πράγματα δεν έγιναν έτσι, είτε ότι δεν είχε γνώση του θέματος. Αν δεν συνέβαινε κάποιο από τα δύο, ο διάδικος είχε δικαίωμα *επίσημης κλήτευσής* του και ο μάρτυρας έπρεπε να πληρώσει πρόστιμο 1000 δρχ. είτε και να τον μηνύσει για βλάβη. Αν όντως κατέθετε ο μάρτυρας και υπήρχε αντίρρηση από τον αντίδικο, μπορούσε εκείνος να υποστηρίξει ότι η μαρτυρία ήταν ψευδής και να υποβάλει μήνυση για ψευδομαρτυρία⁵².

Σχετικά με τη μαρτυρία δούλων ακολουθούνταν ειδικός κανόνας⁵³: δεν μπορούσαν να παρουσιαστούν στο δικαστήριο αυτοπροσώπως, αλλά προσκομιζόταν η μαρτυρία τους, που παίρνονταν κατόπιν ειδικής διαδικασίας, «της βασάνου». Ο δούλος, άνδρας, γυναίκα ή παιδί, υποβαλλόταν σε βασανιστήρια με σκοπό την αποκάλυψη της αλήθειας που πιθανόν να γνώριζε. Ο λόγος για μια τέτοια «απάνθρωπη» με σημερινά κριτήρια, διαδικασία ήταν ότι ο δούλος θα ανήκε στον «οίκο» κάποιου από τους διαδίκους και πιθανόν να φοβόταν να πει κάτι αντίθετο στα συμφέροντα του κυρίου του και ότι μόνο με άσκηση πίεσης και βασανιστηρίων θα αναγκαζόταν να αποκαλύψει την αλήθεια. Καθώς όμως ο δούλος αποτελούσε πολύτιμο περιουσιακό στοιχείο για κάποιον, δεν μπορούσε να υποστεί βασανισμό χωρίς τη συγκατάθεση του κυρίου του, μια και δεν ήταν λίγες οι φορές που υφίστατο μεγάλη βλάβη έως και το θάνατο. Στους λόγους του Αντιφώντα, και όχι μόνο, θα δούμε να γίνεται λόγος και να χρησιμοποιείται ως δυνατό αποδεικτικό στοιχείο το γεγονός ότι ένας από τους διαδίκους δεν επιτρέπει το βασανισμό των δούλων του ή ότι αρνείται να δεχθεί βασανισμό των δούλων του αντιπάλου του καθώς πιθανόν θα λειτουργήσει κατά του. Η άρνηση του αντιδίκου να παραδώσει τους δούλους του σε βάσανο θεωρείται από τον αντίπαλο τεκμήριο ενοχής. Σίγουρα δεν αποκλείεται και η περίπτωση ο δούλος να παραδέχεται ό τι ο βασανιστής του επιθυμεί να ακούσει και όχι να πει την αλήθεια, για να αποφύγει το βασανισμό ίσως και το θάνατο. Ο προκαλών όριζε τους δούλους, τις ερωτήσεις, τη μέθοδο βασανισμού αλλά και αποζημίωση για τυχόν βλάβες του δούλου. Οι ξένοι εμφανίζονται συχνότερα ως μάρτυρες χωρίς βασανισμό. Το σίγουρο

⁵²MacDowell, (2015⁶), 375-378: αναφέρονται αρκετές λεπτομέρειες σχετικά με δίκες ψευδομαρτυρίας.

⁵³Ο.π., 378-381

είναι ότι απαγορευόταν με νόμο ο βασανισμός Αθηναίου πολίτη⁵⁴.

Δεν υπάρχει άμεση απόδειξη των παραπάνω, γι' αυτό κάποιιο νεότεροι μελετητές αμφισβητούν ότι συνέβαινε πραγματικός βασανισμός μαρτύρων. Κατά το MacDowell υπήρξαν τρεις σαφείς υποθέσεις που είχε διαταχθεί απ' τη Βουλή ή την Εκκλησία του Δήμου έρευνα με βασανισμό μαρτύρων⁵⁵. Μήπως όμως ήταν απλώς μια νομική επινόηση των ρητόρων, αφού το δεδομένο ήταν ότι οι δούλοι δεν μπορούσαν να παραστούν στο δικαστήριο, όπως ειπώθηκε; Σε δικανικούς λόγους που έχουν σωθεί οι ρήτορες επαινούν την πρακτική αυτή ως αποτελεσματική και αναγκαία. Ήταν κοινός τόπος ότι προτιμούσαν πληροφορίες από βάσανο δούλων παρά από κατάθεση ελεύθερου μάρτυρα (Δημ.,30.35-7). «Υπήρχαν δύο είδη βασανιστηρίων : τα ποινικά για τιμωρία, σχετιζόμενα με την εκτέλεση, και τα δικαστικά, αναφερόμενα στα βασανιστήρια υπόπτων ή μαρτύρων για επαλήθευση πληροφοριών»⁵⁶. Επίσης «η λειτουργία και ο σκοπός δεν ήταν η εκμείευση της αλήθειας από τους σκλάβους, αλλά ένα μέσο δικαίου για παρουσίαση αποδεικτικών στοιχείων στο δικαστήριο»⁵⁷.

Ελλείπει απράνταχτων αποδείξεων, δεν αποκλείεται το δεδομένο, η διαδικασία της βασάνου, να αποτελεί μια δικανική τακτική που εξυπηρετεί την επιχειρηματολογία του ρήτορα κάθε φορά , βλέποντας το γεγονός από τη δική του οπτική γωνία και εκμεταλλευόμενος ο διάδικος την αποδοχή ή όχι βασανισμού των δούλων, έτσι όπως εκείνον τον συμφέρει ή πάλι προτείνοντας τους δούλους του για βασανισμό.

Θα δούμε στους λόγους του Αντιφώντα να γίνεται συχνά χρήση αυτής της τακτικής και σχετικά με το θέμα μελέτης θα παρακολουθήσουμε και θα αξιολογήσουμε πόσο ισχυρό μέσο δικαίου ήταν ή πόσο άπτεται ρητορικής στρατηγικής και τρόπου (στον 1^ο λόγο η άρνηση της βασάνου των δούλων χρησιμοποιείται από τον κατήγορο ως βασικό του επιχείρημα, στην 1^η τετραλογία ο κατήγορος θεωρεί σημαντική τη μαρτυρία του δούλου του θύματος, πριν πεθάνει, ενώ ο κατηγορούμενος την αμφισβητεί).

Αν ανατρέξουμε στον Αριστοτέλη, στην περίπτωση της δοκιμασίας⁵⁸, η κατάθεση ενός ή περισσότερων μαρτύρων είναι απαραίτητη και σημαντική διαδικασία,

⁵⁴ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά (1967), 68-69 σημ. 19: με αναφορά στη βάσανο.

⁵⁵ MacDowell,(2015⁶),380 βλ. σημ. 559

⁵⁶ Gagarin,(1996),1-4

⁵⁷ Ο.π., 16-19

⁵⁸ Αριστ., *Αθην.Πολιτ.*, 55.3-5: γίνεται αναφορά στη δοκιμασία των εννέα αρχόντων καθώς, μετά τα τυπικά ερωτήματα που απευθύνονται στους δοκιμαζόμενους, καλούνται μάρτυρες να πιστοποιήσουν ή να αναιρέσουν τα λεγόμενα. Σε περίπτωση κατηγορίας καλούνται πάλι σε απολογία και ο κατήγορος και ο κατηγορούμενος. Στη συνέχεια η ολομέλεια παίρνει την τελική απόφαση. Οι δοκιμαζόμενοι και

ελέγχεται από το δικαστικό σώμα και συνοδεύεται από όρκο. Στα χρόνια του Αντιφώντα ποιος και πόσο σημαντικός ήταν ο ρόλος των μαρτύρων γενικότερα και της βασάνου ειδικότερα; Μάλλον η δύναμή τους έγκειται στον τρόπο που ο ρήτορας θα τα χρησιμοποιήσει στο λόγο του και θα τα προσαρμόσει στις ανάγκες της υπόθεσής του⁵⁹.

οι μάρτυρες οδηγούνται στην πέτρα, στα σφάγια για τον όρκο, πριν οδηγηθούν στην Ακρόπολη και επαναλαμβάνοντας πάλι τους όρκους τους αναλάβουν τα καθήκοντά τους.

⁵⁹ Gagarin, (1990), 23-24 και 28

Γ. ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΗΣ

Στην προηγούμενη ενότητα επιχειρήθηκε συνοπτικά η παρουσίαση του τυπικού μέρους της δικανικής διαδικασίας ανθρωποκτονίας προς επίρρωση της έννοιας του Δικαίου, της θέσης και της λειτουργίας του στην αθηναϊκή κοινωνία. Θα επιχειρηθεί στη συνέχεια μια διευκρίνιση του περιεχομένου της έννοιας της ρητορικής τέχνης και τεχνικής, ως τρόπου αντίληψης και συμβολής επίτευξης τελικά του ευκαίτου, δηλ της πειθούς του ακροατηρίου στην οπτική και θέση που αναλαμβάνει κάθε φορά ο ρήτορας-λογογράφος, μια και μιλούμε αποκλειστικά για δικανικό λόγο. Ο γράφων τον λόγο (λογογράφος) δεν θα είναι πάντα και ο απαγγέλων/ ομιλητής, θα πρέπει όμως να λάβει σοβαρά υπόψη του: την ίδια την πραγματικότητα/συνθήκη του γεγονότος, τους κατάλληλους νόμους, την ανάλογη επιχειρηματολογία (υπερασπιστική ή κατηγορική), το ήθος/πάθος του πομπού (την ψυχολογία και το χαρακτήρα του), το ήθος του αντιπάλου (κατηγορουμένου ή κατηγορού), αλλά και το δέκτη/ακροατήριο, που φέρει και την ευθύνη της τελικής απόφασης.

Διδάσκεται η ρητορική τέχνη; Είναι θέμα προσωπικό, εκ φύσεως δυνατότητα η δεινότητα του λόγου ή ζήτημα μελέτης και άσκησης, άρα επιστήμης⁶⁰; Ποιος ο απώτερος στόχος της; η αλήθεια ή η πειθώ; Πώς μπορεί να υπηρετήσει το δίκαιο;

Γ1.1 ΣΟΦΙΣΤΕΣ : ΔΑΣΚΑΛΟΙ ΤΗΣ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ⁶¹.

Οι αυξημένες ανάγκες χρήσης του λόγου, κριτικής ικανότητας και πειθούς, στο πλαίσιο της πολιτικής δημοκρατικής πραγματικότητας της Αθήνας, καθώς και η αποτυχία των φυσικών φιλοσόφων να πείσουν για την ύπαρξη μονιμότητας και ενότητας σε ένα κόσμο επιφανειακά μεταβλητό και ασταθή γέννησε και την αντίστοιχη πνευματική κίνηση των Σοφιστών. Η λέξη *σοφιστής* (πρακτικός δάσκαλος της σοφίας), χωρίς υποτιμητικό αρχικά περιεχόμενο, πήρε αρνητική απόχρωση ήδη από τον 5^ο αι. με την αντιπαράθεσή των σοφιστών με το Σωκράτη, τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη. Πρακτική η φύση της διδασκαλίας τους, αμφισβήτηση και σκεπτικισμός στη θεωρητική τους βάση. Η αντιπαράθεση υποκειμενικού-αντικειμενικού στη φύση μεταφέρεται και σε ηθική διάσταση: το δίκαιο και το άδικο,

⁶⁰ «Ο Αριστοτέλης τη θεωρούσε Τέχνη, δηλ. όχι επιστήμη (*Ρητορική*,1359b 5κ.ε.) ασχολήθηκε με αυτήν λόγω της μεγάλης παιδευτικής της δύναμης» βλ. Κωνσταντινόπουλος-Πανομήτρος, (2010), 21.

⁶¹ Guthrie W.K, (2010),(βλ.κεφ.Οι σοφιστές και ο Σωκράτης).

το σωστό και το λάθος έχουν ύπαρξη υποκειμενική ή αντικειμενική; Υπάρχουν απόλυτες αρχές που κυβερνούν τις σχέσεις των ανθρώπων; Το παν εξαρτάται από το πώς το βλέπει κανείς. Η αλήθεια είναι έννοια απολύτως σχετική. Μια τέτοια αντίληψη επηρέασε και το αναμφισβήτητο κύρος του νόμου με θεϊκή καταγωγή, σε συνδυασμό με την αυξανόμενη επαφή των Αθηναίων με ξένους λαούς, τα ήθη, τον πολιτισμό και τη νομοθεσία τους. Ο νόμος (από το ρήμα νομίζω) «ως κοινωνικό συμβόλαιο» διαδίδεται στις θεωρίες των σοφιστών με επιβαλλόμενη όμως την υποταγή των ανθρώπων σε αυτόν και επιταγή το κοινό συμφέρον.

Οι πρώτοι δάσκαλοι της ρητορικής με συγγραφή διδακτικών εγχειριδίων, τις «Τέχνες», οδηγούς στη σύνθεση ρητορικών λόγων, ήταν οι Σοφιστές (Κόραξ, Τεισίας Γοργίας). Μελέτες γλωσσικές και γραμματικές αποδίδονται επίσης στον Πρωταγόρα και στον Πρόδοκο. Στο ρήτορα Αντιφώντα αποδίδονται οι Τετραλογίες, όπως έχει ειπωθεί, γυμνάσματα ρητορικής επιχειρηματολογίας, ακόμη μια συλλογή από προοίμια και επιλόγους (κοινούς τόπους) ρητορικών λόγων. Στους σοφιστές εντάσσεται και ο Θρασύμαχος ο Κολοφώνιος, ο οποίος έχει χαρακτηριστεί ως ο ευρετής του περιοδικού ύφους, με έργο του τη *Μεγάλην Τέχνην*. Οι πρώτες αυτές προσπάθειες τεχνογραφίας δεν ήταν παρά καταγραφή υποδειγμάτων προς χρήση μαθητευομένων κατά την προαριστοτελική περίοδο⁶². Κινούνται στο αυθεντικό έδαφος της ρητορικής και αποτελούν προσωπικές προσπάθειες των ρητόρων⁶³. Με τον Αριστοτέλη (κυρίως τη *Ρητορική* του) και τους υπόλοιπους τεχνογράφους αρχίζει μια συστηματική προσπάθεια ανάλυσης και κριτικής παρουσίασης των πτυχών της ρητορικής, όταν αρχίζουν επισταμένα να μελετούν και να θαυμάζουν τα έργα λόγου της κλασικής εποχής⁶⁴. Για τον Αριστοτέλη η ρητορική είναι πολιτική επιστήμη: *ἦν δίκαιόν ἐστι προσαγορεύειν πολιτικὴν*(1356a25).

Με μια ολιστική ματιά των παραπάνω, τις θεωρητικές απόψεις των σοφιστών θα τις δούμε ενσωματωμένες σε κάθε μορφή λόγου: δραματική ποίηση, ιστοριογραφία, ρητορικούς λόγους, φιλοσοφικά κείμενα και όχι μόνο. Η πλούσια και προσεγμένη φρασεολογία, η αντιθετική επιχειρηματολογία με την αντίληψη για την ύπαρξη αντινομιών, όπου τα αντίθετα επιχειρήματα είχαν ισοδύναμη αξία (δισσοί λόγοι), η σχετικότητα των πάντων, είναι κάποιες από τις απόψεις τους που θα μας απασχολήσουν ιδιαίτερα στο αντικείμενο μελέτης για τον Αντιφώντα, που

⁶² Κωνσταντινόπουλος-Πανομήτρος ,(2010),16-20 όπου και αναλυτική βιβλιογραφία.

⁶³ Ο.π. 21.

⁶⁴ Ο.π.,21-35: αναλυτική καταγραφή και βιβλιογραφία όλων των τεχνογραφικών έργων Ελλήνων και Ρωμαίων από τον Αριστοτέλη και μέχρι τον 1^ο αι. μ.Χ..

τουλάχιστον στις *Τετραλογίες* του φαίνεται να έχει κατανοήσει απόλυτα και στην πρακτική τους διάσταση, στο πλαίσιο της νομικής δικονομίας της εποχής του.

Γ1.2 ΑΝΤΙΦΩΝ ΣΟΦΙΣΤΗΣ ΚΑΙ/Η ΡΗΤΟΡΑΣ

Αποτελεί ανοιχτό φιλολογικό ζήτημα το ερώτημα αν ταυτίζεται ο ρήτορας Αντιφώντας με το σοφιστή, μια σύγχυση περί του ονόματος που έχει ξεκινήσει ήδη από την αρχαιότητα, έχει διχάσει και τους σύγχρονους μελετητές, οι οποίοι μελετούν τόσο τις υφολογικές διαφοροποιήσεις των έργων που αποδίδονται αντίστοιχα στο ρήτορα και στο σοφιστή, όσο και τις ιδεολογικές αντιλήψεις που ενστερνίζεται το κάθε έργο.

Τα έργα που αποδίδονται στο σοφιστή στο Λεξικό της Σούδας (εκδ. Adler ar.2744/2) είναι: *Περί Αληθείας, Περί Ομονοίας, Πολιτικός, Περί κρίσεως ονείρων*⁶⁵.

Επιχειρώντας μια σύντομη ιστορική αναδρομή⁶⁶ επί του θέματος θα καταγράψαμε την αναφορά του Ξενοφώντα (*Απομνημονεύματα*, 1,6,1) στο σοφιστή Αντιφόντα που συζητά με το Σωκράτη και διδάσκει *ἐπί μισθῶ*. Ο Διόδωρος ο Σικελιώτης (XII,80,1) αναφέρει κάποιον Αντιφόντα ως επώνυμο άρχοντα στην Αθήνα, πριν τη Σικελική καταστροφή. Ο Αριστοτέλης (*Φυσ.Ακρ.*2,185α14 και *Σοφιστ. Έλεγ.*11,172α7) σημειώνει τις προσπάθειες του σοφιστή για τον τετραγωνισμό του κύκλου.

Ο πρώτος που διακρίνει το ρήτορα από το σοφιστή είναι ο Γραμματικός του 1^{ου} αι.π.Χ., ο Δίδυμος ο βιβλιολάθας ή Χαλκέντερος (Ερμολ. *Περί ιδεών*,399,18 εκδ.Rabe). Ο Ερμολόγος ο Ταρσεύς (2^{ος}-3^{ος} αι.μ.Χ.) συμφωνεί με το Δίδυμο και υποστηρίζει τη διάκριση στηριζόμενος σε υφολογικές και ιδεολογικές παρατηρήσεις. Ο ένας, ο ρήτορας των φονικών και δημηγορικών λόγων και ο άλλος ο τερατοσκόπος και ονειροκρίτης των λόγων που αποδίδονται στο σοφιστή και μάλιστα ο λόγος του Θουκυδίδη προσιδιάζει περισσότερο με το λόγο του *Περί αληθείας* παρά του ρήτορα και αυτό εν αμφιβόλω. Καταλήγει είτε ότι ήταν ένα πρόσωπο γράφοντας σε δύο διαφορετικά ύφη ή ήταν δύο διαφορετικά πρόσωπα. Είναι εύστοχος ο σχολιασμός του ύφους κάθε προσώπου. Πιθανόν να στηρίζεται στο έργο του Καικίλιου του Καλακτίτη (τέλη 1^{ου} αι.π.Χ.-αρχές 1^{ου} αι.μ.Χ.) «*Περί Αντιφώντος Σύνταγμα*», σώζονται αποσπάσματα στο Φώτιο (*Μυριοβ.* κωδ.259). Ο Φιλόστρατος (3^{ος} αι. μ.Χ.) επιτείνει τη σύγχυση αναφέροντας και τον ομώνυμο τραγικό ποιητή και έναν στρατηγό (*Βίοι*

⁶⁵ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά,(1956),4,υποσημ.6

⁶⁶Ο.π.,4,υποσημ.6, 28-37, επίσης Κωνσταντινόπουλος-Πανομήτρος ,(2010),84-5 καθώς και Δενδρινού,(1939),45-57 αποσπάσματα έργων Ψευδοπλουτάρχου, Καικίλιου του Καλακτίτου και Ερμολόγου.

σοφιστών I, 13,15-24, εκδ, Kayser). Τον θεωρεί πειστικότερο, μάλλον αναφέρεται στο Ραμνούσιο, τον αποκαλεί Νέστορα και ήταν ικανότατος στην επίλυση ψυχογενών προβλημάτων. Η ίδια σύγχυση εντοπίζεται στον Ψευδοπλούταρχο (*Βίοι Χ ρητόρων* 17,833c) ανάμεσα στον τραγικό ποιητή (συνέθεσε τραγωδίες σε συνεργασία με τον τύραννο Διονύσιο) και τον ρήτορα. Γίνεται πάλι αναφορά στην ενασχόλησή του στην Κόρινθο με θεραπεία ψυχοσωματικών προβλημάτων, αλλά θεωρώντας το κατώτερο της προσωπικής του αξίας ασχολήθηκε τελικά με τη ρητορική. Ο Κλήμης Αλεξανδρεύς (2^{ος}-3^{ος} αι. μ.Χ.) και ο Στοβαίος (5^{ος} αι. μ.Χ.) αναφέρουν έναν μόνο Αντιφώντα χωρίς προσδιορισμούς. Στο λεξικό του Σούδα διακρίνονται τρεις Αντιφώντες: α) ο τερατοσκόπος, εποποιός και σοφιστής (λογομάγειρος) β) ο δικανικός ρήτορας και δάσκαλος του Θουκυδίδη και γ) ο Ονειροκρίτης.

Από τους νεότερους μελετητές του Αντιφώντα μιλούν για ένα πρόσωπο οι: Aly. (1929), von d. Muhll, (1948), 1, 12, Palmer, (1980),158-9, Avery,(1982),146, de Romilly, (1994),129, 246, Gagarin, (2002),(1997),5-6. Ενώ για δύο πρόσωπα οι: Stenzel, (1924), 33, Bignone, (1965), 161, Lesky, (1981⁵), Pendrick G.(1987), 60, Guthrie, (1989), 354, 498⁶⁷.

Η άποψη του Gagarin (1997), είναι η ταύτιση των δύο προσώπων, που σαν άποψη κερδίζει έδαφος στις σύγχρονες μελέτες, ανατρέποντας το κύριο επιχείρημα των διαχωριστών των δύο προσώπων ως προς τις «αναρχικές» ιδέες του σοφιστή σχετικά με το νόμο και φύσει δίκαιο, που δεν άδουν με το αριστοκρατικό πρόσωπο του υποστηρικτή των νόμων στους δικανικούς λόγους, λέγοντας ότι άλλη η φύση και οι απαιτήσεις των δικανικών λόγων και άλλες οι προσωπικές απόψεις ενός πνευματικού ανθρώπου, ερμηνεύοντας έτσι τις στυλιστικές διαφοροποιήσεις που εντοπίζονται στα αντίστοιχα έργα. Έχουν βρεθεί και νέα παπυρικά αποσπάσματα που μελετώνται από την Decleva Caizzi (1989)⁶⁸. Η ίδια υποστηρίζει ότι το έργο *Περί αληθείας* είναι έργο του ρήτορα Αντιφώντα⁶⁹. Στη εργασία θα γίνουν αναφορές σε χωρία των λόγων που θα φέρουν μάλλον κοντά ιδεολογικά και στυλιστικά τα δύο πρόσωπα.

⁶⁷ Κωνσταντινόπουλος-Πανομήτρος ,(2010), 84-5

⁶⁸ Decleva Caizzi and Basianini,(1989), translated and commented by Pentrick, (2002). Βλ. ακόμη Κύρκος, Β.(1973), «Δύο ανθρωπολογικές θέσεις στο σοφιστή Αντιφώντα», *Μνήμων*, τόμος 3.

⁶⁹ Fernanda Decleva Caizzi,(1999), *Πρωταγόρας και Αντιφώντα Η αντιπαράθεση των Σοφιστών σχετικά με τη δικαιοσύνη*. Μετάφραση του Tony Long από το ιταλικό ομώνυμο άρθρο της συγγραφέως p.p.311-331, στο Cambridge Companion to Early Greek Philosophy, edited by A.A Long, Berkeley. Βλ. και της ίδιας (1968).

Γ1.3 ΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

(Συνοπτικός πίνακας)

1. επινόηση : ανεύρεση (inventio) του σχετικού υλικού.	2. ταξινόμηση : τακτοποίηση - οργάνωση του υλικού	3. εκλογή : εύρεση του κατάλληλου για την περίσταση ύφους ομιλίας (μεγαλόπρεπου, μέσου, χαμηλού).	4. απομνημό νευση: καθοδήγηση για το πώς θα θυμάται κανείς λόγους.	5. απαγγελία: καθοδήγηση για τις τεχνικές της δημόσιας ομιλίας.
---	---	---	--	--

Μελετώντας τους λόγους του Αντιφώντα δεν είμαστε αντικειμενικά σε θέση να αξιολογήσουμε τα στοιχεία της απομνημόνευσης και της απαγγελίας τους στο δικαστήριο, όμως μπορούμε να εντοπίσουμε και να κρίνουμε την επινοητικότητα και χρήση της κατάλληλης επιχειρηματολογίας, τη δομή και ταξινόμηση της στο λόγο, καθώς επίσης να παρακολουθήσουμε τον τρόπο γραφής, το ύφος και τη γλώσσα των δικανικών λόγων. Τα παραπάνω θα αποτελέσουν κύριους άξονες μελέτης στην αναλυτική ερμηνευτική προσέγγιση εκάστου των λόγων (ίσως η επιμελής μελέτη των τριών πρώτων δεδομένων να αναδειξεί τους εσωτερικούς δομικούς κανόνες των δύο τελευταίων).

Ως προς την *εὔρεσιν* (Inventio) είναι απαραίτητη στο λογογράφο η συγκέντρωση των κατάλληλων στοιχείων με άμεση γνώση ή έρευνα των γεγονότων ή ακόμη χρήση πιθανολογικών, ορθολογικών, υποθετικών επιχειρημάτων που θα στηρίζονται στους νόμους (γραπτό και άγραφο δίκαιο), στη δυνατότητα-αναγκαιότητα των πραγμάτων, στη χρησιμότητα, είτε πολύ συχνά στην πιθανότητα των ενεργειών (*κατά το εικός* επιχειρηματολογία). Η μελέτη των Τετραλογιών ιδιαίτερα θα είναι ένα σπουδαίο παράδειγμα ρητορικής εγρήγορσης, οξυδέρκειας, άμεσης ανταπόκρισης και προσαρμογής στην επιχειρηματολογία του αντιδίκου, στρατηγικού προσανατολισμού και εκμετάλλευσης οποιασδήποτε λεπτομέρειας που θα άπτεται ζητημάτων ηθικής τάξεως και αισθητικής ανταπόκρισης του δικαστικού σώματος.

Ως προς την *τάξιν* (Dispositio) είναι σημαντική η τακτοποίηση και οργάνωση του υλικού ανάλογα με τη λογική σειρά και τη σπουδαιότητά του. Η λογική σειρά ενός πρώιμου ρητορικού λόγου είναι συνήθως: *Προοίμιον, Προκατασκευή-Διήγησις,*

*Πίστις, Ἐπίλογος*⁷⁰. Πόσο τυπικός είναι ο Αντιφώντας στη δομή των λόγων του; Πόση σημασία αποδίδει στη θέση των στοιχείων του λόγου: το βασικό επιχείρημα τίθεται στην αρχή ή τέλος; Στόχος του η ανατροπή των επιχειρημάτων του αντιπάλου ή παρουσίαση των δικών του ή και τα δύο; Παρουσίαση αρχικά των προτάσεων και μετά της επιχειρηματολογίας ή αντίθετα; Τις επιλογές του θα καθορίσει η υπόθεση που έχει να αντιμετωπίσει, τα αδύναμα ή δυνατά σημεία της, το υποστηρικτικό υλικό, η ασάφεια ή και έλλειψη νόμου ή νομικού προηγούμενου, το είδος και η σύνθεση του ακροατηρίου. Πέραν των άλλων στην τακτοποίηση του υλικού θα λάβει υπόψη του την «έξυπνη» καθοδήγηση της σκέψης του ακροατηρίου στη συλλογιστική πορεία που ο ίδιος επιδιώκει, στο βασικό στόχο να κερδίσει τη συμπάθεια και τη συγκίνηση του δικαστικού σώματος, είτε πάλι να εκθειάσει τον ίδιο τον ομιλούντα με τον επιτονισμό του ήθους και της προσωπικότητάς του ή επιτιμώντας τον αντίπαλο.

Και φυσικά η *λέξις* (Elocutio), η τοποθέτηση των κατάλληλων λέξεων στην κατάλληλη θέση, όπως σε κάθε λόγο (προφορικό, ποιητικό, πεζό) θα παίζει σπουδαίο ρόλο στη διαμόρφωση του ύφους του κειμένου⁷¹. Ποιες είναι οι προσδέχουσες του ρήτορα και τα στυλιστικά του πρότυπα; Πόσο διαμορφωμένα είναι τα δεδομένα στον πεζό λόγο, που στις μέρες του ρήτορα αρχίζει να σχηματίζεται, και πόσο η μακρά ποιητική παράδοση πίσω του τον επηρεάζει; Είναι παιδί της εποχής του και της καθημερινής ομιλούμενης αττικής γλώσσας κάθε περίπτωσης (από το λόγο στην Εκκλησία του Δήμου, στα δικαστήρια και κάθε άλλης μορφής), έχει πίσω του την παράδοση της Ιωνικής πρόζας του Ηροδότου και των Ιώνων Λογογράφων, των ιατρικών κειμένων, αλλά και τον ποιητικό λόγο των δραματικών έργων, όπως επίσης και τα κείμενα των συγχρόνων του σοφιστών (Πρωταγόρα, Γοργία)⁷².

Το δικό του γραπτό κείμενο (δομικά, λεξιλογικά και μορφικά) θα πρέπει πρωτίστως να προσαρμοστεί στο λειτουργικό του ρόλο, που είναι το δικανικό ποινικό του περιεχόμενο, και ως πρώτος πιθανόν γράψας φέρει το βάρος μιας διαμορφούμενης και «πειραματικής» κατάστασης λόγου, της οποίας ο ίδιος γίνεται δημιουργός, μιμητής σίγουρα άλλων προγενέστερων και συγχρόνων του, όπως και αντικείμενο μελέτης και καθοδηγητής των μεταγενεστέρων (Λυσία, Ισαίο, θεωρείται δάσκαλος του Θουκυδίδη).

⁷⁰ Κωνσταντινόπουλος-Πανομήτρος, (2010), 87

⁷¹ Το θέμα διαπραγματεύονται: Αριστοτέλης, *Ρητορική* Γ' βιβλίο, Θεόφραστος, *Περί λέξεως*, Δημήτριος ο Φαληρεύς, *Περί ἑρμηνείας*, Αωνύμου, *Περί ὕψους* κ.α., ως άμεσες πηγές.

⁷² Gagarin, (1997), 24-26

Γλώσσα αττικού πεζού λόγου, με ιωνικούς μεν τύπους αλλά σαφή την προσπάθεια ανεξαρτητοποίησης από αυτήν⁷³, ποιητικά χαρακτηριστικά «κατ' επιλογήν και όχι ανάγκη» «με στόχο να προσδώσει στο έργο του έντεχνο τόνο» (M. Gagarin, 1997,25). Η χρήση και εξέλιξη του αντιθετικού ύφους μέσα στο ίδιο το έργο του, θα είναι στοιχείο υποστηρικτικό της χρονολόγησης των έργων, δίνοντας πρωιμότητα στις Τετραλογίες του χρονολογώντας το έργο ~440-430 π.Χ. (Κωνσταντινόπουλος-Πανομήτρος, (2010), 86), ενώ οι υπόλοιποι λόγοι ακολουθούν τις επόμενες δεκαετίες⁷⁴ (από το διάστημα 420-412 π.Χ. πβλ.σελ 14 της εργασίας).

Η επιρροή από τους σοφιστές, όπως ειπώθηκε προηγουμένως, είναι αναμενόμενη και θα αναζητηθεί στη μελέτη των λόγων. Τόσο οι *διττοί λόγοι* και η αντιθετική δομή της περιόδου (επιρροή από το έργο του Πρωταγόρα *Αντιλογίαι*), όσο και οι έντεχνες πίστεις που βασίζονται στην *κατά το εικός* επιχειρηματολογία, καθώς και άλλες απόψεις που θίγονται στο έργο του Αντιφώντα, κάνουν φανερή την επίδραση του Πρωταγόρα⁷⁵.

Είναι ιδιαίτερη η σχέση με το έργο του Γοργία, ο οποίος φτάνει στην Αθήνα το 427π.Χ. Είναι γνωστά τα γοργία σχήματα, που πρέπει όμως να προϋπήρχαν στην Αθήνα. Ο Γοργίας απλώς επανεξέτασε και καθιέρωσε τη χρήση τους δίνοντας «επιμελημένη φροντίδα στον αριθμό των συλλαβών, στην ομοιοκαταληξία και στη μουσικότητα της φράσης»⁷⁶: *πάρισον* (κανονική ισορροπία ανάμεσα στα μέλη της πρότασης), *ισόκωλον* (παραλληλισμός σε συνεχείς φράσεις ή προτάσεις με ακριβή ισότητα ανάμεσα στα μέλη τους), *όμοιοτέλευτον* (στο τέλος συνεχών προτάσεων λέξεις με την ίδια συλλαβή), *όμοιόπτωτον* (στο τέλος συνεχών προτάσεων λέξεις σε ίδια πτώση), *ἀντίθεσις* (το νόημα των λέξεων αντιτίθεται), *παρονομασία* (λεκτικό παιχνίδισμα των όρων της). Ο Αντιφώντας κάνει κάποια χρήση τους στις Τετραλογίες ήδη και πριν τον ερχομό του Γοργία στην Αθήνα, πιθανόν γιατί ήταν γνωστά από την πρώιμη ιωνική πεζογραφία, καθώς την πρωιμότητα της γραφής των Τετραλογιών την πιστοποιούν και άλλα χαρακτηριστικά γνωρίσματα όπως ο ποιητικός χρωματισμός, η δύσκολη έκφραση του λόγου, η χρήση ουσιαστικοποιημένων μετοχών και επιθέτων και κάποιων ιωνικών τύπων, η μη ισορροπημένη αντιθετική διάταξη, που είναι όλα δείγματα πρώιμου αττικού λόγου⁷⁷.

⁷³ Κωνσταντινόπουλος-Πανομήτρος,(2010), 84

⁷⁴ Ο.π., 87

⁷⁵ Ο.π., 88

⁷⁶ Ο.π., 86

⁷⁷ Ο.π., 86

Γ2 ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΡΗΤΟΡΑ

Το πιο ουσιαστικό κομμάτι του δικανικού ρητορικού λόγου όμως αποτελεί η επιχειρηματολογία του ρήτορα. Πού θα στηρίξει ο ρήτορας την υπεράσπιση ή το κατηγορητήριο; Σε ποιους νόμους θα στηρίξει τα επιχειρήματά του; Ποια θα είναι η ποιότητα και η κλιμάκωση της επιχειρηματολογίας; Τι θα αποσιωπηθεί ή τι θα τονιστεί; Πάντα, κατά τον Αριστοτέλη⁷⁸, ο λόγος με στόχο να πείσει : *ἔστω δὴ ἡ ῥητορικὴ δύναμις περὶ ἕκαστον τοῦ θεωρῆσαι τὸ ἐνδεχόμενον πιθανόν.*

Ὡς προς την ποιότητα της επιχειρηματολογίας ο Αριστοτέλης διακρίνει τρία είδη *πίστεων* (τρόπων πειθούς): την επίκληση στη λογική, στο συναίσθημα και στο ήθος του ομιλητή⁷⁹: *τῶν δὲ διὰ τοῦ λόγου ποριζομένων πίστεων τρία εἶδη ἔστιν: αἱ μὲν γὰρ εἰσιν ἐν τῷ ἤθει τοῦ λέγοντος, αἱ δὲ ἐν τῷ τὸν ἀκροατὴν διαθεῖναι πως, αἱ δὲ ἐν αὐτῷ τῷ λόγῳ διὰ τοῦ δεικνύναι ἢ φαίνεσθαι δεικνύναι.*

Γ2.1 ΕΙΔΗ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΝ

1. **άτεχνες πίστεις:** αντικειμενικά δεδομένα που δεν οφείλονται στην τεχνική δεξιότητα του ρήτορα (νόμοι, μαρτυρικές καταθέσεις, όρκοι και έγγραφα/συμβόλαια).
2. **έντεχνες πίστεις:** *τεχνικές επινοήσεις του ρήτορα (ενδείξεις)*(Αριστ.*Ρητορ.*1355 b 35-9)

Γ2.2 ΕΙΔΗ "ΕΝΤΕΧΝΩΝ ΑΠΟΔΕΙΞΕΩΝ"

1. **Ε ν θ υ μ ή μ α τ α :**

Είναι *βραχυλογικοί συλλογισμοί* (αποκαλούνται οι συλλογισμοί στους οποίους παραλείπεται είτε η μία από τις δύο "προκείμενες" προτάσεις είτε το συμπέρασμα). Στηρίζονται σε γενικά παραδεκτές απόψεις και τρόπους σκέψεις, στα τεκμήρια, τα εικότα και τα σημεία [Αριστ. *Ρητορική* 1357a-1357b και 1358a-1359a για τον ορισμό και την διαφοροποίησή τους]. Η βραχυλογία του ενθυμήματος εξυπηρετεί την κομψότητα του λόγου, την οικονομία του χρόνου και δεν εκνευρίζει τον ακροατή με τα αυτονόητα. Παρέχουν συνήθως πιθανά (*κατά το εικότος*), αλλά και ασφαλή συμπεράσματα (*τεκμήρια*), υπό την προϋπόθεση βέβαια ότι τα περιστατικά / δεδομένα στα οποία αναφέρονται είναι πράγματι ακριβή ή αληθή. Έτσι, ένα συμπέρασμα

⁷⁸ Αριστ.*Ρητορ.*1355b.

⁷⁹ Ο.π.,1356a 3

μπορεί να παρουσιάζεται ως λογικά ορθό, ωστόσο να μην αληθεύει, αν ο ρήτορας αγνοεί ή αποκρύπτει την αλήθεια.

2. Παραδείγματα :

Στους ρητορικούς λόγους γίνεται χρήση παραδειγμάτων [Αριστ. Ρητορική 1357a-b] είτε πραγματικών δεδομένων (ιστορικά), είτε πλαστών (παραβολές). Αποτελούν μόνον ενδείξεις (η αποδεικτική τους αξία περιορισμένη, καθώς στηρίζεται στην *ομοιότητα* ή *αναλογία* προς αυτό που ζητείται να αποδειχθεί). Όμως μπορεί να επηρεάσει αρκετά τον δικαστή/ ακροατή, καθώς κατευθύνει τη σκέψη του σε μια συγκεκριμένη λογική.

3. Γνώμες :

Είναι αποφθέγματα, ρητά, αλήθειες γενικού χαρακτήρα. Η αποδεικτική τους αξία είναι γενικώς περιορισμένη, εξαρτάται τόσο από το βαθμό στον οποίο αναγνωρίζονται ως ορθές, όσο και από το κύρος αυτού που τις διατυπώνει. Το δικαστικό σώμα αρέσκειται στο άκουσμά τους και γίνεται αρκετή χρήση τους από τον Αντιφώντα.

4. Ἡθῆ - ηθοποιία :

Είναι η προσπάθεια του ρήτορα να διαμορφώσει για τον εαυτό του θετική εικόνα στους ακροατές κερδίζοντας τις εντυπώσεις και την εύνοιά τους (ήθος πομπού). Αν κατορθώσει να επιβάλει την εικόνα του ως έντιμου ανθρώπου και πολίτη, ο λόγος του γίνεται πειστικότερος. Μέλημά του επίσης να διαμορφώσει για τον αντίπαλο αρνητική εικόνα (ήθος αντιπάλου), μειώνοντάς τον ηθικά και εξουδετερώνοντας μ' αυτό τον τρόπο την πειστικότητα των επιχειρημάτων του. Δεν είναι λίγες οι φορές πάλι που κολακεύει το δικαστικό σώμα, είτε το φέρει αντιμέτωπο με τις ηθικές ευθύνες και την βαρύτητα της απόφασής τους.

5. Πάθη - παθοποιία⁸⁰ :

Έγκειται στην προσπάθεια του ομιλητή να επηρεάσει και να κατευθύνει συναισθηματικά το δικαστικό σώμα, να διεγείρει στις ψυχές τους τα πάθη (συναισθήματα) που τον συμφέρουν, είτε που κυριαρχούν στη δική του ψυχή. Αυτό

⁸⁰ Βλ. και Αωνόμου, *Περί ύψους*, 8: Πηγές του υψηλού θεωρεί ότι είναι: το μεγαλεπήβολο των νοημάτων, το σφοδρό και ενθουσιαστικό πάθος (αυτογενή συστατικά του) και επίσης όσα πραγματοποιούνται μέσω της τέχνης: η χρήση σχημάτων λόγου (διανοίας και λέξεως), η δυνατή φράση (επιλογή λέξεων μεταφορική και ποιητική έκφραση) και τελευταίο στοιχείο η σύνθεση με ποιότητα και ανάταση ύψους.

προϋποθέτει γνώσεις ψυχολογίας, συγκεκριμένα της ψυχολογίας του πλήθους και ιδιαίτερα του συγκεκριμένου ακροατηρίου που εκδικάζεται η υπόθεση.

Γ2.4 Η ΦΥΣΗ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΩΝ ΣΤΟΝ ΑΝΤΙΦΩΝΤΑ

Τα όσα καταγράφηκαν ανωτέρω σχετικά με την επιχειρηματολογία των ρητόρων στο γενικό πλαίσιο, σίγουρα, όπως και θα αναλυθεί, ισχύουν και στην περίπτωση του ρήτορα Αντιφώντα. Παιδί της εποχής του, με γειννίαση στις ιδέες και απόψεις των σοφιστών, με ιδιαίτερα προσωπική για την εποχή του πολιτική αντίληψη και νοοτροπία, την οποία και σθεναρά και με ακριβό τίμημα την ίδια τη ζωή του υπερασπίστηκε, με μια υπάρχουσα πίσω του παράδοση νομική η οποία και τον γαλούχησε και σίγουρα τον καθόρισε στη δικανική του σταδιοδρομία.

Θαυμάστηκε από τους συγχρόνους του, αλλά ως ο πρώτος ποινικολόγος για την εποχή του και με λιγιστές τις πληροφορίες για την προϋπάρχουσα από αυτόν νομική κατάσταση, είναι αρκετά δύσκολο να αναγνώσουμε στο έργο του τις προσωπικές καινοτομίες, να τις διαχωρίσουμε από παραδοσιακά δεδομένα, να είμαστε κατ' απολυτότητα σίγουροι ότι αναφορές μεταγενεστέρων ισχύουν και στην περίπτωσή του, όπως επί παραδείγματι οι πληροφορίες του Αριστοτέλη. Το μόνο σίγουρο, πέρα των αμφισβητήσεων που έχουν προκύψει για την πατρότητα έργων που του αποδίδονται, είναι αυτό καθαυτό το σώμα των κειμένων και το πληροφοριακό υλικό που παρέδωσε ως παρακαταθήκη και γνώση του αθηναϊκού νομικού παρελθόντος, πράγματι ανεκτίμητου.

Ο σπουδαίος μελετητής του Αντιφώντα, M. Gagarin, αφιέρωσε μια εργασία του στο συγκεκριμένο θέμα «*Η φύση των αποδείξεων στον Αντιφώντα*»⁸¹, με αφορμή το έργο του Fr. Solmsen, *Antiphonstudien* του 1931 και με διάθεση σχεδόν πολεμική επιχείρησε να αντικρούσει την άποψη του μελετητή σχετικά με την ποιότητα και τη χρήση των αποδείξεων στο ρήτορα, από την οπτική γωνία της διάκρισης του Αριστοτέλη στη *Ρητορική* του σε έντεχνες και άτεχνες πίστεις⁸². Ο Gagarin

⁸¹ Gagarin, (2007), *The Nature of Proofs in Antiphon*, 214- 228.

⁸² Ο.π., 215: Ισχυριζόμενος ο Solmsen ότι η πρώιμη νομική παράδοση γνώριζε μόνο τις άτεχνες πίστεις (πχ. όρκοι) οι οποίες αυτομάτως έπαιζαν αποφασιστικό ρόλο στη λήψη της δικαστικής απόφασης, τοποθέτησε τον Αντιφώντα σε ένα σημείο μετάβασης από ένα αρχαϊκό σύστημα στην εξελιγμένη μορφή διαδικασίας του 4^{ου} αι., όπου ο Αντιφών κάνει χρήση μεν των έντεχνων πίστεων, αλλά ότι οι αρχαϊκές άτεχνες πίστεις εμπνέουν το λόγο του καθορίζοντας σε κάποιο βαθμό τη φύση των επιχειρημάτων του και τη διάταξη του αποδεικτικού υλικού του. Την ίδια θέση υποστηρίζει και στο έργο του, Gagarin, (2014), (*Rational argument in early athenian oratory*), 10, αναφέροντας ότι οι αντιρρήσεις ξεκίνησαν με τη διατριβή του Vollmer, (1958), όπου οι μελετητές επεσήμαιναν όλο και περισσότερο ότι τα έργα του Αντιφώντα, ειδικά ο λόγος 5 (*Περί του Ηρώδου φόνου*), «περιέχουν

αμφισβητεί τη θέση του μελετητή και προτείνει ότι η προηγούμενη νομική παράδοση δεν θέτει περιορισμούς στην επιχειρηματολογία του Αντιφώντα και ότι η εκπόνηση των επιχειρημάτων του καθορίστηκε ουσιαστικά από τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης με την ευρεία έννοια και από τη δική του ρητορική ικανότητα. Μελετώντας σε πρώτη φάση τη φύση και τη λειτουργία των *πίστεων, έντεχνων και άτεχνων*, στον Αριστοτέλη, αποφαίνεται ότι χρησιμοποιούνται από τους ρήτορες ως αποδεικτικό υλικό, βάσει των οποίων γράφουν τα επιχειρήματά τους και όχι σαν αποδείξεις αποφασιστικής σημασίας⁸³.

Ως προς τη φύση του πρώιμου ελληνικού νόμου, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι, παρά κάποιες μεμονωμένες περιπτώσεις, δεν υπάρχουν στοιχεία για γενική χρήση αυτόματων, «παράλογων» διαδικασιών διευθέτησης νομικών διαμαχών στην πρώιμη Ελλάδα. Επιπλέον τα λογοτεχνικά στοιχεία από τον Όμηρο έως τον 5^ο αι. (χωρία από την τραγωδία) απεικονίζουν με συνέπεια τη νομική διαδικασία ως ένα δεδομένο που αποτελείται κατά ένα μεγάλο μέρος από την ορθολογική συζήτηση των διαδίκων ενώπιον δικαστή ή δικαστών που έχουν εξουσία να εκδίδουν απόφαση⁸⁴.

Το τρίτο μέρος της εργασίας του αφορά στο ίδιο το έργο του ρήτορα, στη χρήση λογικών επιχειρημάτων και ειδικά του επιχειρήματος «κατά το εικόζ»⁸⁵ (των

πολλά λογικά επιχειρήματα ανεξάρτητα από τους όρκους ή τη βασάνο, και ότι ακόμη και τα επιχειρήματα που σχετίζονται με αυτά τα δύο είδη αποδείξεων, είναι λογικά και έχουν μια λογική θέση στη γενική επιχειρηματολογία του Αντιφώντα».

⁸³ Gagarin, (2007), 217-218: «Έτσι για παράδειγμα, όσον αφορά στους νόμους, εάν ο σχετικός νόμος ευνοεί τον αντίπαλο θα πρέπει να δοθεί προτεραιότητα στο άγραφο δίκαιο ή αντίθετα εάν ο γραπτός νόμος ευνοεί την πλευρά του θα πρέπει να υποστηριχθεί ότι οι ένορκοι πρέπει να τηρούν τους νόμους. Η μαρτυρία ενός μάρτυρα δεν είναι από μόνη της απόδειξη, ούτε καν αποδεικτικό στοιχείο, αλλά υλικό που μπορεί να χρησιμοποιήσει ο ομιλητής, όπως αρμόζει στις ανάγκες της περιπτώσεώς του» (έγινε λόγος για την περίπτωση του όρκου και της βασάνου στις σελ. 26-29 της εργασίας). Το ίδιο και στην περίπτωση της πρόκλησης όρκου δεν είναι από μόνο του απόδειξη, αλλά απαιτείται συζήτηση και επιχειρηματολογία από τους αντιδίκους.

⁸⁴ Ο.π., 223 (ο ίδιος παραπέμπει και στο Gagarin, 1986, 19-50). Σύμφωνα με το μελετητή, η άποψη του Solmsen στηρίχθηκε στις απόψεις του Latte (1920, μέρος 1, Das Verfahren, σελ.5-47) κατά τις οποίες το «θρησκευτικό στοιχείο, ιδιαίτερα η χρήση όρκων και μαρτύρων, ήταν σημαντικά, αποφασιστικής σημασίας δεδομένα στο πρώιμο ελληνικό δίκαιο με αυτόματη λειτουργία σε αυτό. Παραλληλίζει με το πρώιμο γερμανικό δίκαιο, στο οποίο ήταν βασική η αντίληψη της ύπαρξης μιας παντοδύναμης θεότητας της οποίας το χέρι θα οδηγούσε σε ένα δίκαιο αποτέλεσμα. Κάτι τέτοιο όμως δεν ισχύει στην ελληνική περίπτωση, που χαρακτηρίζεται από μια εξονυχιστική, λογική προσέγγιση των συζητήσεων και της λήψης αποφάσεων, στην περίπτωση ύπαρξης οιωνών, προφητειών ακόμα και στην πρόκληση όρκου, σαν μέρος μιας ρητορικής στρατηγικής περισσότερο, παρά κύριου αποδεικτικού μέσου». «Ο Latte δε συζητά την ανάκριση σαν πρώιμη διαδικασία για τον απλό λόγο ότι η *βάσανος* δε χρησιμοποιείται με την έννοια «εξέταση από βασανιστήρια», πριν από το τελευταίο τρίτο του 5^{ου} αι. Ο Solmsen όμως τις περιλαμβάνει στη μελέτη του, επειδή υπάρχουν στον Αντιφώντα, αλλά δεν έχουμε αποδείξεις ότι έπαιζαν ρόλο στην προγενέστερη διαδικασία» (Gagarin, (2007), 219-222).

⁸⁵ Ο.π., 224: «Αν και επίσημα η μελέτη της ρητορικής ξεκινά πιθανόν στη Σικελία από τον Τεισία και τον Κόρακα, δεν ήταν δική τους η εφεύρεση του επιχειρήματος «κατά το εικόζ», αλλά σίγουρα το εξέλιξαν και το ανέπτυξαν προφανώς και στην «αντίστροφη» μορφή του». Πρώιμο παράδειγμα θεωρεί

πιθανοτήτων), που γίνεται αρκετή χρήση του από τον Αντιφώντα, και «του αντίστροφου επιχειρήματος», κατά το δεύτερο μισό του 5^{ου} αι. (ο τύπος αυτός του επιχειρήματος είναι ρητορικός και έχει γίνει χρήση του από το ρήτορα στην 1^η Τετραλογία 2,2,6. Στις §64-73 του 5^{ου} λόγου, *Περί του Ηρώδου φόνου*, επιχειρεί με το αρνητικό εικός να αποδείξει τη θέση του με αντίστροφη βάση). Πιστεύει ότι η αύξηση αυτού του τύπου επιχειρήματος δε σηματοδότησε καμιά απομάκρυνση από τη χρήση *άτεχνων πίστεων*, δεδομένου ότι αυτές δεν είχαν ιδιαίτερη αξία πριν από αυτό το διάστημα. Η εξέλιξη μπορεί να φανεί στο έργο του ρήτορα Ανδοκίδη, όπου η χρήση λογικών επιχειρημάτων αυξάνεται σε διάστημα είκοσι ετών (410-390πΧ.), ενώ μειώνεται η χρήση των *άτεχνων πίστεων*. Ακόμη και μια παρωδία δίκης στους Σφήκες του Αριστοφάνη δεν παρέχει στοιχεία για τη χρήση *άτεχνων πίστεων* σε νομικές υποθέσεις (μια περίπτωση μόνο ενός τυροκόμου 962-6στιχ. που σαν μάρτυρας τεστάρει τα γεγονότα, όπως τα γνωρίζει)⁸⁶.

Στους δικανικούς λόγους του Αντιφώντα, σχετικά με τα τέσσερα είδη των *άτεχνων πίστεων* του Αριστοτέλη, ο μελετητής κάνει τις παρακάτω διαπιστώσεις⁸⁷: δεν υπάρχει καταγραφή συγκεκριμένου νόμου, υπάρχει περιστασιακή αναφορά σε όρκους, αφορά μόνο εκείνους από τους διαδίκους ή μάρτυρες που ορκίζονται κατά τη διάρκεια μιας δίκης και δεν υπάρχει υπαινιγμός ότι θα είναι αυτομάτως αποφασιστική η σημασία τους, δεν δίνει ιδιαίτερη έμφαση στους μάρτυρες (κανείς δεν καλείται στον 1^ο λόγο, ένας ονομάζεται στον 6^ο και μόνο στον 5^ο λόγο καλούνται αρκετοί μάρτυρες, οι οποίοι μαρτυρούν, επειδή γνωρίζουν, τα όσα αφηγείται ο ομιλητής, υπάρχουν αναφορές στη «βάσανο», αλλά ιδιαίτερη σημασία έχει στον 5^ο λόγο, που οι συγγενείς του Ηρώδη έχουν στηριξει ξεκάθαρα την υπόθεση στη μαρτυρία που εξάγεται από ένα δούλο με «βάσανο».

Η υπεράσπιση του λόγου από το ρήτορα θα περιλάβει τα γεγονότα και θα φέρει μάρτυρες να τα υποστηρίξουν, θα χρησιμοποιήσει επιχειρήματα «κατά το εικός», που θα αμφισβητήσουν τη μαρτυρία του δούλου και την εγκυρότητα της μαρτυρίας του (§§30-51), θα χρησιμοποιήσει γενικά επιχειρήματα κατά της εγκυρότητας αυτών των αποδεικτικών στοιχείων (§32). Σ όλα αυτά όμως δεν υπάρχει τίποτε το παράλογο ή αυτόματα καθοριστικό. Η ανάκριση είναι πολύ σημαντική για τη φύση της

ο μελετητής τον Ύμνο στον Ερμή και ένα απόσπασμα από την τραγωδία Κρήτες του Ευριπίδη από την ηρωίδα Πασιφάη. Ακόμη και ο Ηρόδοτος χρησιμοποιεί αυτόν τον τύπο επιχειρήματος (3, 38, 2).

⁸⁶ Gagarin, (2007), 225.

⁸⁷ Ο.π., 225-226

συγκεκριμένης υπόθεσης ελλείπει άλλων αποδεικτικών στοιχείων και θα υποστηριχθεί από ορθολογική επιχειρηματολογία⁸⁸.

Ο μελετητής καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «ο ρήτορας ήταν ο πρώτος Αθηναίος που εφάρμοσε νέες ρητορικές τεχνικές σε πραγματικές περιπτώσεις δικαστικού αγώνα ή τουλάχιστον έκανε εκτεταμένη χρήση τους με πιστοποιημένη την επίδραση στους συμπολίτες του».

Ο προβληματισμός του μελετητή άπτεται κατά πολύ της οπτικής του συγκεκριμένου θέματος μελέτης, του ποια είναι η ρητορική τέχνη και η ποιότητα της τεχνικής του ρήτορα στους έξι σωζόμενους λόγους του, με ποιους τρόπους και με ποια επιχειρήματα υποστηρίζει το δίκαιο του ομιλούντος προσώπου και εν γένει το θεσμό της δικαιοσύνης, ποια η προσωπική συμβολή και παρουσία στην ήδη υπάρχουσα νομική παράδοση. Η αναλυτική καταγραφή και ερμηνεία του τρόπου αντιμετώπισης της κάθε περίπτωσης λόγου ελπίζω να καταδείξει τη βασική θέση του μελετητή για την «ικανότητα του Αντιφώντα κατασκευής πολύπλοκων λογικών επιχειρημάτων», για την «ευέλικτη στρατηγική του δυνατότητα» και να μπορέσουμε τελικά να ερμηνεύσουμε τη σπουδαία και πρωτοποριακή θέση που κατέχει ο Αντιφώντας στον κατάλογο των 10 ρητόρων της αρχαιότητας.

⁸⁸ Gagarin, (2014), 14: σύμφωνα με το μελετητή το ίδιο συμβαίνει και στην 1^η Τετραλογία, όπου γίνεται χρήση κατ'εξοχήν του κατά το εικός επιχειρήματος και μόνο στο τέλος γίνεται χρήση της βασάνου (2.4.8) αποδεικνύοντας ο Αντιφώντας εν τέλει ότι «το λογικό επιχείρημα πρέπει να αποδίδει σε σκληρά τεκμηριωμένα στοιχεία, όταν αυτό είναι διαθέσιμο, αλλά υπονοεί επίσης ότι τα λογικά επιχειρήματα είναι ουσιώδη όταν τέτοια στοιχεία δεν είναι διαθέσιμα».

Δ. ΜΕΛΕΤΗ ΤΩΝ ΕΞΙ ΣΩΖΟΜΕΝΩΝ ΛΟΓΩΝ ΤΟΥ ΑΝΤΙΦΩΝΤΑ

Δ1. ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΦΑΡΜΑΚΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΜΗΤΡΥΙΑΣ

Ο συγκεκριμένος λόγος καταγράφεται ως ο πρώτος (1^{ος}) στις εκδόσεις του Αντιφώντα σύμφωνα με τη σειρά των χειρογράφων και αφορά στην κατηγορία Φαρμακείας με εκδίκηση πιθανότερα στον Άρειο Πάγο.

Δ1.1 ΥΠΟΘΕΣΗ-ΠΛΑΙΣΙΟ ΛΟΓΟΥ

Κάποιος ονόματι Φιλόνεως είχε κατέβει στον Πειραιά για μια οικογενειακή γιορτή προς τιμή του Κτησίου Διός. Στο τραπέζι είχε καλέσει ένα φίλο του, του οποίου το όνομα δεν αναφέρεται, επειδή επρόκειτο να ταξιδέψει στη Νάξο και βρισκόταν και αυτός στον Πειραιά. Στο γεύμα τούς υπηρέτησε η παλλακίδα του Φιλόνεω, την οποία είχε απειλήσει ότι θα την έκλεινε σε πορνείο για την κακή διαγωγή της. Εκείνη έριξε δηλητήριο στο κρασί των δύο ανδρών, μεγαλύτερη ποσότητα στο Φιλόνεω, που πέθανε ακαριαία, και μικρότερη στο φίλο του, ο οποίος αρρώστησε και πέθανε είκοσι μέρες αργότερα. Οι συγγενείς του Φιλόνεω εκτέλεσαν τη γυναίκα αμέσως για το ρόλο της στο θάνατο. Ύστερα από χρόνια, ο γιος του φίλου του Φιλόνεω, που στην εποχή του εγκλήματος ήταν μικρός, μόλις εκπλήρωσε τη στρατιωτική του θητεία, καταγγέλλει ως ηθικό αυτουργό της δηλητηριάσεως τη μητριά του, στηριζόμενος στα τελευταία λόγια του πατέρα του (επίσημη) σύμφωνα με τα οποία η μητριά του είχε έρθει σε επαφή με την παλλακίδα του Φιλόνεω και την έπεισε να δώσει ένα φίλτρο αγάπης στους δύο άνδρες για να επανέλθει η αγάπη τους. Η παλλακίδα συμφώνησε, με το γνωστό αποτέλεσμα του θανάτου των δύο ανδρών. Την κατηγορουμένη εκπροσωπούν στη δίκη οι γιοί της, ετεροθαλή αδέρφια του κατηγορού μεγαλύτερα σε ηλικία από αυτόν, ενώ τον πατέρα εκπροσωπεί ο νέος για τον οποίο γίνεται λόγος, γιος μιας ερωμένης ή παλλακίδας⁸⁹. Επομένως πρόκειται για δίκη φόνου ανάμεσα σε δύο αδέρφια ετεροθαλή.

⁸⁹ Gagarin, (1997),104

Δ1.2 ΕΙΔΟΣ ΔΙΚΗΣ ΦΟΝΟΥ (ΕΚΔΙΚΑΣΗ - ΤΥΠΟΣ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ) ΑΙΤΙΟΛΟΓΗΜΕΝΟ ΑΠΟ ΣΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ, ΠΟΙΝΕΣ ΑΝΑ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ, ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ.

Στη συγκεκριμένη υπόθεση η μητριά κατηγορείται ως «βουλεύσασα τόν θάνατον» (§26), άρα θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για μια δίκη βουλεύσεως που εκδικάζεται στο Παλλάδιο δικαστήριο⁹⁰; Μέσα στο κείμενο αυτή είναι και η μοναδική αναφορά στον όρο *βούλευση* με μετοχική χρήση. Ο όρος αυτός μπορεί απλά να εννοεί την «προμελετήσασα το φόνο». Δεν είναι τυχαία η καταγραφή του λόγου ως «κατηγορία φαρμακείας κατά της μητριάς»⁹¹ και είναι ρητή η αναφορά του Αριστοτέλη και του Δημοσθένη ότι οι δίκες φαρμάκου εκδικάζονται στον Άρειο Πάγο⁹². Συνήθως η αποστροφή προς τους δικαστές του Αρείου Πάγου είναι «ὦ βουλή», αλλά στην §22 υπάρχει μία έκφραση «ὕμεϊς δ' οὐ τῶν ἀποκτεινάντων ἐστὲ βοηθοί, ἀλλὰ τῶν ἐκ προνοίας ἀποθνησκόντων», που λεγόταν μόνο προς τους Αρεοπαγίτες. Εξάλλου ο κατηγορος ζητά τη θανατική καταδίκη της μητριάς, ποινή που επιβαλλόταν από τον Άρειο Πάγο. Αν καταγράψουμε τις εκφράσεις, που ο κατηγορος υποστηρίζει την προμελέτη και την ηθική αυτουργία, μάλλον θα πρέπει να θεωρήσουμε το λόγο ενώπιον του Αρείου Πάγου. Όπως⁹³:

§3: «ἐξ ἐπιβουλῆς καὶ προβουλῆς», «τοῖς νόμοις τοῖς ὑμετέροις, οὕς παρὰ τῶν θεῶν καὶ τῶν προγόνων διαδεξάμενοι κατὰ τὸ αὐτὸ ἐκείνοις περὶ τῆς καταψηφίσεως δικάζετε», χαρακτηρισμός που ταιριάζει στο αρχαιότερο δικαστήριο

§5: «τοῦ μὲν ἐκ προβουλῆς ἀκουσίως ἀποθανόντος, τῆς δὲ ἐκουσίως ἐκ προνοίας ἀποκτείνεσθαι».

§16: εἶναι φάσκουσα αὐτῆς μὲν τοῦτο εὖρημα, ἐκείνης δ' ὑπηρέτημα.

§22: ὕμεϊς δ' οὐ τῶν ἀποκτεινάντων ἐστὲ βοηθοί, ἀλλὰ τῶν ἐκ προνοίας ἀποθνησκόντων,

§25: καίτοι πότερον δικαιοτέρον τὸν ἐκ προνοίας ἀποκτείναντα δοῦναι δίκην ἢ μη.

§26: ἢ μὲν γὰρ ἐκουσίως καὶ βουλεύσασα τὸν θάνατον ἀπέκτεινεν, ὁ δ' ἀκουσίως καὶ βιαίως ἀπέθανε., [...] ἢ δὲ πέμψασα τὸ φάρμακον καὶ κελεύσασα ἐκείνῳ δοῦναι πιεῖν

⁹⁰ Δενδρινού (1936), 60 : Ο Βlass τη θεωρεῖ δίκη βουλεύσεως.

⁹¹ Ο.π., 60 όσο κι αν υποτεθεί ότι ο τίτλος αυτός δόθηκε αργότερα από σχολιαστές του Αντιφώντα, θα έλαβε υπόψη σίγουρα κάποια δεδομένα του λόγου.

⁹² Ο.π., 59-60 : Ο Maetzner στο δικό του έργο διερωτάται αν ο λόγος απαγγέλθηκε ενώπιον του Αρείου Πάγου στηριζόμενος στην έκφραση *ω άνδρες* (§2 και 26) που συνήθως ακουγόταν εκεί. Και ο Gernet υποστηρίζει την ίδια άποψη. Οι σύγχρονοι μελετητές του Αντιφώντα υποστηρίζουν το ίδιο. Οι Ανδρουτσόπουλος-Λουκάς (1967) 67-8 υποσημ. 14 καταγράφουν το ίδιο, αναφέροντας τις §3 και 22)

⁹³ Πηγή για το πρωτότυπο κείμενο: Η Πύλη για την ελληνική γλώσσα (Α.Ι. Γιαγκόπουλος, 2012).

ἀπέκτεινεν ἡμῶν τὸν πατέρα.

§27: *ἢ τοῖς ἐκουσίοις καὶ ἐκ προνοίας ἀδικήμασι καὶ ἀμαρτήμασι.*

Επομένως η κατηγορία είναι φαρμακείας μέσω τρίτου προσώπου. Η μητριά κατηγορείται ως ηθική αυτουργός μιας προμελετημένης δολοφονίας (εκουσίως και βουλεύσασα). Ίσως στα χρόνια του Αντιφώντα να μην είναι απόλυτα ξεκαθαρισμένες οι αρμοδιότητες των δικαστηρίων και ο καθορισμός των δικών, ακόμα και η ορολογία *φόνος* δεν γνωρίζουμε σε τι παρέπεμπε. Στο συγκεκριμένο λόγο ο όρος αυτός αναφέρεται σε αρκετά σημεία: §1 *φονεῦσι*, §10 *φονέα*, §11 *τόν φονέα*, *τῷ φόνῳ*, §12, *§τῷ φόνῳ*, §20 *φονέα* (ποτήρι), ενώ ο όρος *φάρμακον* σε δύο σημεία (§18 και 19). Πιθανόν να μην γίνεται ακόμα διάκριση ανάμεσα στο φόνο και τα φάρμακα σαν δύο διαφορετικά είδη κατηγορίας⁹⁴. Ο ύποπτος για πράξη προμελέτης εκδικαζόταν στον Άρειο Πάγο, ακόμα κι αν δεν είχε στόχο τη δολοφονία⁹⁵, κάτι που προσπαθεί να αποδείξει ο κατήγορος, όπως ειπώθηκε.

Στην εποχή του Δημοσθένη η τιμωρία για ανθρωποκτονία εκ προθέσεως ήταν ο θάνατος, που επιβαλλόταν από το κράτος και ο κατήγορος μπορούσε να είναι παρόν κατά την εκτέλεση⁹⁶. Στο λόγο ο κατήγορος ζητά την καταδίκη της μητριάς: (§25) *«ἤδη οὖν ἐγὼ ἀξιῶ, ὥσπερ κάκεῖνον ἀνελεημόνως καὶ ἀνοικτίστως αὕτη ἀπώλεσεν, οὕτω καὶ αὐτὴν ταύτην ἀπολέσθαι ὑπὸ τε ὑμῶν καὶ τοῦ δικαίου»*.

Δεν έχει σωθεί κάποια πληροφορία για την ετυμολογία της υπόθεσης ούτε κάποιο από τα επιχειρήματα της υπεράσπισης, παρά μόνο ό τι μπορούμε να συνάγουμε από τα λεγόμενα του κατηγορούμενου και προσωπικές μας υποθέσεις και σκέψεις. Η χρονολογία της δίκης κατ' άλλους τοποθετείται περίπου στα 420-411 π.Χ.⁹⁷, κατ' άλλους γύρω στο 430-420 π.Χ. από τα παλαιότερα έργα του ρήτορα⁹⁸.

⁹⁴ Mac Dowell, (1963),45

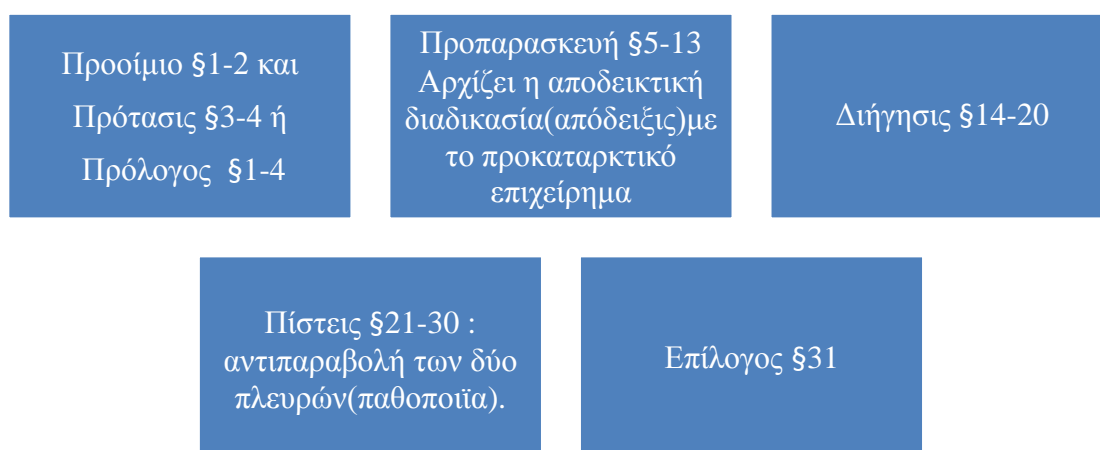
⁹⁵ Jayoung, (2009),16-18

⁹⁶ Sealey, (1983), 278-279

⁹⁷ Gagarin, (1997), 4-5, Gagarin - Mac Dowell, (1998), 61.

⁹⁸ Δενδρινού (1936), 61: τον τοποθετεί γύρω στο 430π.Χ., καθώς δεν έχει ούτε την έκταση ούτε την τέχνη και το σύστημα των λόγων της ακμής του Αντιφώντα (Λόγοι 5 και 6). Στη δεκαετία 430-20π.Χ. τον τοποθετούν οι Κωνσταντινόπουλος-Πανομήτρος,(2010),87 θεωρώντας τον πιθανόν ως ρητορικό υπόδειγμα και όχι υπόθεση πραγματικής δίκης.

Δ1.3 ΔΟΜΗ ΛΟΓΟΥ - ΑΝΑΛΥΣΗ - ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Η οργάνωση της «στρατηγικής πολιτικής» ενός δικανικού λόγου αρχίζει πρωτίστως από τη δομή του (τάξις). Ο Αντιφών ακολουθεί σε γενικές γραμμές τη βασική δομή των πρώιμων λόγων (βλ. σελ.34-5 της εργασίας), αλλά παρατηρείται μια μεγαλύτερη ελευθερία στη διάταξη των τμημάτων σε σχέση με την κλασική αρχιτεκτονική συμμετρία των νεότερων ρητόρων⁹⁹. Υπάρχει προσαρμογή στην υπόθεση του λόγου, στην τοποθέτηση του ισχυρού τεκμηρίου αρχικά στην προπαρασκευή, σημαντικός επιτονισμός στη διήγηση των γεγονότων και συνέχεια της επιχειρηματολογίας στις πίστεις, που με την αντιπαραβολή των δύο πλευρών, καλύπτει και το σημαντικό κομμάτι της παθοποιΐας. Δομικά, η αφήγηση είναι στο επίκεντρο της ομιλίας (αριθμός παραγράφων 6), που περιβάλλεται από αποδείξεις πριν (αριθμός παραγράφων 9) και μετά (αριθμός παραγράφων 10), και αυτές με τη σειρά τους προηγούνται από έναν πρόλογο (αριθμός παραγράφων 4) και ακολουθούνται από ένα σύντομο επίλογο¹⁰⁰ (αριθμός παραγράφων 1). Η διαίρεση¹⁰¹ επομένως είναι αρκετά πρωτότυπη, ενισχύει τη συνοχή και τη συνεκτικότητα του λόγου και αποδεικνύει την ψυχολογική ικανότητα του ρήτορα στο να κερδίσει συναισθηματικά το ακροατήριό του, ιδιαίτερα στην περίπτωση ελλειπών αντικειμενικών αποδεικτικών δεδομένων. Αυτή η «λογική» της δομής δίνει συνάμα μια δυναμικότητα και δραματικότητα στο λόγο, κερδίζει τις εντυπώσεις του ακροατηρίου καθώς κρατά για την αρχή και το τέλος τα δυνατά σημεία της επιχειρηματολογίας.

⁹⁹ Δενδρινού (1936), 28 (υποσημ.1)

¹⁰⁰ Gagarin,(2014),15

¹⁰¹ Δενδρινού (1936), 28-29, 61, Ανδρουτσόπουλος-Λουκάς, (1967), 62-64β επίσης Gagarin, (1997) 106, του ιδίου, (2002), 146-152, όλοι οι μελετητές ακολουθούν την ίδια δομή.

Ακολουθεί μια συνοπτική ερμηνευτική παρουσίαση του περιεχομένου του λόγου, βάσει της δομής, όπου γίνεται αρκετά σαφής η σχέση της ανάγκης να αποδοθεί δικαιοσύνη και να διεκδικηθεί το δίκαιο, και του τρόπου που αυτό επιδιώκεται και παίρνει «σάρκα και οστά» από την πλευρά του ρήτορα.

Προοίμιο (§1-2): ο κατηγορος εκθέτει τη δύσκολη θέση στην οποία βρίσκεται, να αντιδικεί με τα ετεροθαλή αδέρφια του και τη μητέρα τους, όντας άπειρος σε δικαστικές υποθέσεις¹⁰². Επιζητεί την εύνοια, τη συμπάθεια και το έλεος των δικαστών στο πρόσωπό του με την πρόκληση συγκίνησης (ήθος πομπού), ενώ ταυτόχρονα με ηθικά κριτήρια και έντονη αντίθεση κατηγορεί τους αντιδίκους του ως «φονής» και όχι εκδικητές του νεκρού και συμμάχους του (επίθεση στο ήθος των αντιπάλων). Το λέει με τέτοια βεβαιότητα, χωρίς να έχει αποδειχθεί ακόμη η ενοχή της, που η υπερβολή αυτή καταλήγει να λειτουργεί σαν ρητορικό τέχνασμα¹⁰³. Δεν αφήνει κανένα σημείο αμφιβολίας προκαταλαμβάνοντας υπέρ του το κοινό.

Πρόταση (§3-4): απαγγέλλει την κατηγορία του (έξ έπιβουλής και προβουλής) κατά της κατηγορουμένης και ζητεί, αν αποδειχθεί η ενοχή της, να αποδοθεί δικαιοσύνη χάριν των νόμων (θεϊκούς και πατροπαράδοτους νόμους του Δράκοντα), του θύματος και του ιδίου, που έμεινε ορφανός, και μοναδικοί βοηθοί του σε αυτό είναι οι δικαστές και το δίκαιο¹⁰⁴. Μια μικρή παρέκκλιση από τη συγκεκριμένη υπόθεση, αλλά πολύ ουσιαστική για το ποιόν της μητριάς: όχι μόνο μια φορά αλλά πολλές συνελήφθη επ' αυτοφώρω να μηχανεύεται το θάνατο του πατέρα του η μητριά του (επίθεση στο ήθος του αντιπάλου). Επιχειρεί να το χρησιμοποιήσει ως τεκμήριο ενοχής της και για τη συγκεκριμένη περίπτωση. Με μια ρητορική ερώτηση (§4) κλείνει την πρόταση και εφιστά την ευθύνη της απόφασης στους δικαστές και στη δικαιοσύνη (ηθικό-συνειδησιακό κριτήριο).

Προπαρασκευή (§5-13): αρχίζει την απόδειξη-επιχειρηματολογία, κάτι ανώμαλο για την τάξη του λόγου. Βρίσκεται σε απορία πώς ο αδερφός του ανέλαβε την υπεράσπιση της μητέρας του και ορκίστηκε γι' αυτό, χωρίς να πάρει απόδειξη της αθωότητάς της με τη βασανιστική ανάκριση των δούλων, που είναι ισχυρό αποδεικτικό μέσο. Αυτό προβάλλει ως το δυνατότερο αποδεικτικό του τεκμήριο (§11-12 χρήση τρεις φορές της λέξης *τεκμήρια*), που καταδεικνύει την ενοχή της, γι' αυτό το λόγο το καταγράφει ευθύς εξαρχής για να προκαταβάλλει το δικαστικό σώμα.

¹⁰² Αποτελεί κοινό τόπο των προοιμίων των δικανικών λόγων το ίδιο και Τετραλ.Β,β,1 και Περί Ηρ.,1, βλ. και Gagarin(1997),106-107 με στόχο τη συγκίνηση των δικαστών(captatio benevolentiae).

¹⁰³ Loeb, (1941), 15

¹⁰⁴ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά,(1967), 62,66, έτσι φανερώνει την απόγνωσή του.

Επιτίθεται στο ήθος του αδερφού του και συσχετίζει την άρνηση του να δεχθεί τη βάσανο των δούλων με την άρνηση να αποδεχθεί την αλήθεια, που είναι η ενοχή της μητέρας του. Υποστηρίζει το συλλογισμό του και την κατηγορία για ψευδορκία¹⁰⁵ (εἶδορκα ἀντομωμοκῶς §8) με ρητορικά ερωτήματα, που στη συνέχεια αναλύει και επεξηγεί. Επαναλαμβάνει (§9) την άσχετη με την υπόθεση κατηγορία ότι η μητριά του είχε επιχειρήσει και άλλες φορές το θάνατο του πατέρα του, είχε πιαστεί ἐπ'αυτοφώρω και είχε δικαιολογηθεί ότι επρόκειτο για φίλτρα. Έτσι ενδυναμώνει την επιμονή του στην ανάκριση, και αν χρειαζόταν, στη βάσανο των δούλων με ερωτήματα γραμμένα σε πινακίδα, όχι από τον ίδιο για την αποφυγή βίας, πράγμα που θα αποδείκνυε ότι «ὀρθῶς και δικαίως μετέρχομαι τόν φονέα τοῦ πατρός» (§10). Για να είναι αντικειμενικότερος κάνει χρήση υποθετικού συλλογισμού ανατροπής ρόλων (επιχείρημα εκ του αντιθέτου): τι θα έλεγαν αν του πρότειναν βάσανο και εκείνος αρνούσαν, ενώ τώρα που συμβαίνει το αντίθετο δεν θεωρείται ατράνταχτη απόδειξη της ενοχής της και της πρόθεσης συγκάλυψης της αλήθειας εκ μέρους του αδερφού του (§11-12).

Βέβαια ούτε βάσανος έγινε, ούτε ήταν δυνατόν οι δούλοι να γνωρίζουν τις προθέσεις της μητριάς, γι' αυτό δεν είναι ένα ισχυρό εντέλει επιχείρημα¹⁰⁶. Επιπλέον δεν τον απασχολεί να αποδείξει αν το δηλητήριο ήταν φίλτρο αγάπης, όπως υπαινίχθηκε η μητριά, ή αν το γνώριζε ή όχι η ίδια, σκοπεύοντας την εξόντωση του συζύγου, αναφέρει το θέμα επιτόλαια και μόνο ως κατηγορία. Το ενδιαφέρον του εστιάζεται στο να δείξει ότι σχεδίαζε το όλο θέμα¹⁰⁷, άρα ότι πρόκειται για φόνο εκ προαιρέσεως. Και επιπλέον θέτει αμφιβολίες αν ο ετεροθαλής αδερφός του γνώριζε ή όχι την πράξη της μητέρας του, κάτι που φανερώνει η άρνησή του στην ανάκριση και βάσανο των δούλων του. Κλείνει (§13) με μια αντίθεση ότι οι δικαστές δε θα μείνουν στη σιωπή, αλλά θα αποκαλύψουν την «ἀλήθεια και η δίκη¹⁰⁸ κυβερνήσειεν» (σκέψη με ηθικό βάρος για τους δικαστές).

Διήγησις (§14-20): αρχίζει την έκθεση των γεγονότων. Είναι αρκετά λεπτομερής και γλαφυρός στην αφήγησή του. Αναφέρει στοιχεία που δεν θα μπορούσε να γνωρίζει: η μητριά σκηνοθέτησε και η υπηρέτρια πραγματοποίησε (§15), είχε δώσει συμβουλές στην παλλακίδα για το κατάλληλο της στιγμής μετά το δείπνο της χορήγησης του φαρμάκου (§17).

¹⁰⁵ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά,(1967), 63

¹⁰⁶ Δενδρινού (1936), 62

¹⁰⁷ Gagarin(2002), 149-150 επίσης M.Gagarin (2014),15

¹⁰⁸ Η δίκη εδώ με την έννοια της δικαιοσύνης βλ Δενδρινού ο.π.74 υποσημ.29

Δεν παρουσιάζει μάρτυρες ούτε άλλο αποδεικτικό στοιχείο, είναι καυστικός στους χαρακτηρισμούς του: *η άνθρωπος για την παλλακίδα, Κλυταιμνήστρα για τη μητριά*. Αφηγείται με σιγουριά τα όσα λέει, μόνο σε ένα σημείο ελαφραίνει το λόγο του με το «οἶμαι» (§16) σχολιάζοντας τη συγκατάθεση-θετική απάντηση της παλλακίδας. Δε θα μπορούσε να γνωρίζει ούτε τι είπαν ούτε τι σκέφτονταν¹⁰⁹. Ερμηνεύει τον άμεσο θάνατο του Φιλόνεω με τη μεγαλύτερη ποσότητα που του χορήγησε η παλλακίδα, για να είναι πιο αποτελεσματικό το φίλτρο, όπως νόμιζε. Ενώ στον πατέρα του η μικρότερη ποσότητα του επέτρεψε να ζήσει άρρωστος άλλες 20 μέρες.

Αφιερώνει μόνο μια φράση για τον τρόπο θανάτου της παλλακίδας «*δημοκοίνω τροχισθεῖσα παρεδόθη*» (§20). Δεν παρουσιάζει όμως κανένα στοιχείο από την ανάκριση, ούτε τη δικαιολογία του θανάτου της. Ούτε ακόμη αν και γιατί κάλυψε τη φίλη της, χωρίς να την ενοχοποιήσει. Γνώριζε η κατηγορουμένη ότι επρόκειτο για δηλητήριο; Είχε πρόθεση το θάνατο του συζύγου της; ποιο ήταν το κίνητρό της¹¹⁰; Όλα αυτά είναι εύλογα ερωτήματα και θα έπρεπε να απαντηθούν για να στηρίξουν το κατηγορητήριο. Τα αποσιωπά, όμως, γιατί δεν τα γνωρίζει; Πού τελικά στηρίζει το «*ἀποκτείνασα και βουλεύσασα τόν φόνον*»; Λειτουργεί τελικά η αφήγηση σαν ένα λεκτικό παιχνίδι δυναμικής φρασεολογίας που κατευθύνει τη σκέψη του δικαστικού σώματος εκεί ακριβώς που ο ρήτορας επιθυμεί να το κατευθύνει : να καταληφθούν από την αφήγηση της υπόθεσης , να «*παρασυρθούν*» από αυτήν και να παραβλέψουν την κατάθεση πραγματικών αποδεικτικών δεδομένων (ατέχνων πίστεων). Είναι τόση η βεβαιότητά του που δεν αφήνει, λεκτικά τουλάχιστον, περιθώρια αμφιβολιών. Αν ο ρήτορας είχε στα χέρια του ανάλογα στοιχεία σίγουρα θα τους έκανε χρήση¹¹¹. Η έλλειψή τους όμως εξισορροπείται από τον «*τρόπο*» που επιλέγει στην παρουσίασή τους. Αυτή είναι και η δύναμη του λόγου του ρήτορα πλέον, να μπορεί να καλύπτει τα αδύναμα σημεία με μια έντονη σιγουριά και αυτοπεποίθηση στα μέτρα της ηλικίας και της θέσης ενός παιδιού που κατηγορεί άμεσο συγγενικό πρόσωπο.

¹⁰⁹ Gagarin, (2002), 147

¹¹⁰ Δενδρινού, (1936), 62-63 και Ανδρουτσόπουλου-Λουκά(1967), 73-74 υποσημ. 52

¹¹¹ Gagarin, (2002), 63-64: γίνεται αναφορά στο χαρακτηρισμό του λόγου ως νόθο ή ως σχολικό γύμνασμα, λόγος δηλ. μη πραγματικός. Δεν θα δικαιολογούνταν όμως τόσο η ρεαλιστική και λεπτομερής διήγηση όσο και η στέρηση επιχειρημάτων. Ίσως να είναι ενδεικτική η πρωιμότητα του λόγου από τον αρχαιότερο των ρητόρων και να μην αξιώνουμε επιχειρηματολογία με τη σύγχρονη αντίληψη των πραγμάτων. Οι Ανδρουτσόπουλος-Λουκάς, 81^α και 81^β υποστηρίζουν το ίδιο συγκρίνοντας με τις Τετραλογίες, που είναι σχολικά γυμνάσματα, υπάρχει: α) έλλειψη επιχειρηματολογίας β) η διήγηση καταλαμβάνει μεγάλο μέρος γ) περιλαμβάνει μόνο την κατηγορία όχι και την υπεράσπιση. Επιπλέον έχει το ύφος και τη δεινότητα του λόγου του Αντιφώντα και πολλές γλωσσικές ομοιότητες με τους υπόλοιπους λόγους.

Γι αυτό και βάλει περισσότερο τον αδερφό που την υποστηρίζει και όχι την ίδια τη μητριά. Και το βασικό επιχείρημα, το οποίο και προέταξε, είναι η άρνηση βασάνου των δούλων από τον αδερφό του, ενώ για τη μητριά η αποδεικτική αξία της διήγησης των πεπραγμένων είναι δεδομένη και υποστηρίζεται, πιστεύω, από τη δύναμη της *έπισκήψεως*, του λόγου του πατέρα του (§30). Κλείνει τη διήγηση με την έννοια της εκδίκησης: θα τιμωρηθεί με τη δίκαιη απόφαση των δικαστών και τη θέληση των θεών. Συσχέτιση του ανθρώπινου δικαίου με το θρησκευτικό ηθικό δίκαιο. Αποτελεί κοινό τόπο στη δικανική ρητορεία η εκμετάλλευση των θρησκευτικών αντιλήψεων και δοξασιών του αθηναϊκού κοινού σε ένα θέμα που άπτεται της θρησκείας και με μια μεταφυσική διάσταση ηθικής τάξης. Στην προκειμένη περίπτωση το έχει αυτό ανάγκη ο λόγος του ρήτορα μια και τα γεγονότα απέχουν αρκετά χρονικά από το παρόν. Η θεία δίκη είναι απαραίτητη.

Πίστεις (§21-30): επανέρχεται στην απόδειξη της επιχειρηματολογίας του, αντιδιαστέλλοντας τα επιχειρήματα του υπερασπιστού της κατηγορούμενης προς τα δικά του. Το συγκριτικό επίθετο δεν είναι τυχαίο «δικαιότερα δεήσομαι ἐγὼ ἢ ὁ ἀδερφός» (§21). Και παρεμβάλλει αποστροφή στους δικαστές για ορθή κρίση (*ὀρθῶς διαγῶναι*). «Παίζει» με το τρίπτυχο των εμπλεκομένων, στηριζόμενος στο σχήμα της αντίθεσης, στα ρητορικά ερωτήματα, προβάλλει το ήθος των εμπλεκομένων, γεννώντας έντονα συναισθήματα (παθοποιία) στις ψυχές των ακροατών του, κανένα οίκτο και ευπλαχνία στη μητριά, ενώ για τον εαυτό του επιφυλάσσει την εικόνα του στοργικού- υπεύθυνου γιου και δίκαιου-ευσεβούς πολίτη.

Υπάρχει μια κανονικότητα στη δομή των πίστεων σχετικά με τον τρόπο που απευθύνεται εναλλάξ στην επιχειρηματολογία τη δική του και του κατηγορουμένου και αμέσως μετά αποστρέφεται στους δικαστές με διάθεση προτροπής προς τη δίκαιη απόφαση, αλλά και ρητορικών ερωτημάτων με κατευθυνόμενη συλλογιστική σκέψης. Ο παρακάτω πίνακας έχει στόχο να καταδείξει αυτή τη ρυθμική επαναληψιμότητα.

Κατηγορός Υπερασπιστής του πατέρα επιχειρήματα	Κατηγορούμενος Υπερασπιστής της μητριάς επιχειρήματα
§21: Ο ίδιος παρακαλεί το δικαστικό σώμα να γίνουν εκδικητές του νεκρού που έλαβε άδικο θάνατο.	§21-2: Δεν θα ζητήσει τίποτε για το νεκρό (αν και απαιτεί έλεος, βοήθεια και εκδίκηση, αν και χάθηκε άδικα, πριν την ώρα του και από κάποιον που δεν του

	ταίριαζε η πράξη), αλλά για τη δολοφόνο θα ζητήσει πράγματα παράνομα και ανόσια και για τους θεούς και για τους ανθρώπους, δηλ. το να μην καταδικαστεί
Αποστροφή στους Δικαστές: δεν είναι υποστηρικτές των φονεών αλλά των εκ προμελέτης φονευομένων, και μάλιστα από εκείνους που κανείς δεν φαντάζονταν ότι θα δολοφονηθούν. Δικό τους έργο η ορθή κρίση.	
§23: Ζητά εν ονόματι του πατέρα του , που είναι νεκρός, με κάθε τρόπο να τιμωρηθεί η ένοχος.	Θα τους παρακαλέσει για τη μητέρα του, που είναι ζωντανή και που με τόση ασέβεια και μοχθηρία σκότωσε τον πατέρα, να μην τιμωρηθεί για το κακό.
Αποστροφή στους δικαστές: Έγιναν δικαστές και έλαβαν αυτόν τον τίτλο για να τιμωρούνται οι ένοχοι (ευθύνη –ηθική συνείδηση).	
§24: παρουσιάζεται ως κατηγορος, για την τιμωρία της για το κακό που έκανε, υπερασπιζόμενος το νεκρό πατέρα και τους νόμους. Αξίζει την υποστήριξη όλων, αν λέει την αλήθεια.	Ενώ αυτός το αντίθετο , για να μην τιμωρηθεί για το κακό που έκανε, που περιφρόνησε τους νόμους, ανέλαβε την υπεράσπισή της.
§25: Αποστροφή στους δικαστές με ρητορικά ερωτήματα: Τι είναι δικαίωτο; Αυτός που σκότωσε με προμελέτη να τιμωρηθεί ή όχι; Και ποιον πρέπει να λυπάται κανείς περισσότερο το θύμα ή τη δολοφόνο; Απαντά το θύμα. Και αυτό θα είναι το δικαίωτο και οσιότερο και απέναντι της θείας και ανθρώπινης δικαιοσύνης. Έχει την αξίωση, όπως εκείνη σκότωσε χωρίς έλεος και οίκτο, έτσι να τιμωρηθεί από τους δικαστές και τη δικαιοσύνη.	
§26: ο πατέρας βρήκε ακούσιο και βίαιο θάνατο	Η μητριά σκότωσε εκούσια και προσχεδιασμένα
Αποστροφή στους δικαστές με ρητορικά ερωτήματα: <ul style="list-style-type: none"> ✓ Γιατί πώς δεν ήταν βίαιος ο θάνατος, ενώ ήταν έτοιμος να ξεκινήσει από αυτά τα χώματα και δειπνούσε στο σπίτι του φίλου του; ✓ Και δολοφόνησε τον πατέρα στέλνοντας το δηλητήριο και παραγγέλνοντας να του το δώσουν να το πει; ✓ Πώς αξίζει να δείξετε συμπάθεια και επιείκεια εσείς ή οποιοσδήποτε άλλος σ' αυτή τη γυναίκα, που δεν έδειξε κανένα οίκτο στον ίδιο της 	

<p>τον άνδρα, δολοφονώντας αισχρά και ανόσια;</p> <p>§27: Άρα όπως εκείνη δεν ντράπηκε και δεν φοβήθηκε ούτε θεούς, ούτε ήρωες¹¹², ούτε ανθρώπους και σκότωσε εκούσια και προμελετημένα, έτσι πρέπει να υποστεί δίκαιη τιμωρία από δικαστές και δικαιοσύνη χωρίς ίχνος επιείκειας ελέου και σεβασμού.</p>	
	<p>§28: Πώς τόλμησε και πώς διανοήθηκε να ορκιστεί για τη μητέρα του, ότι ξέρει καλά πως δεν είναι ένοχος.</p>
<p>(Σχόλιο: Αυτό, βέβαια, ισχύει και για τον ίδιο)</p>	<p>Πώς μπορεί να γνωρίζει για πράγματα που δεν ήταν παρών;</p>
	<p>Όσοι σχεδιάζουν έναν φόνο, δεν το κάνουν μπροστά σε μάρτυρες, αλλά όσο μπορούν πιο κρυφά, για να μην τους αντιληφθούν.</p>
<p>Αυτή την παραγγελία του άφησε ο πατέρας του, όταν ήταν παιδί, του εκμυστηρεύτηκε την αλήθεια.</p> <p>(Σχόλιο: αφήνει στο τέλος το πιο δυνατό αποδεικτικό του στοιχείο, που το στηρίζει σε υπάρχοντα νόμο και με αυτό νομιμοποιεί τη θέση του ως κατηγορού.)</p>	<p>§29-30: Τα υποψήφια θύματα δεν αντιλαμβάνονται τίποτε παρά μόνο μετά τη συμφορά. Αν προφτάσουν, πριν το θάνατό τους, φωνάζουν φίλους, συγγενείς, τους βάζουν μάρτυρες και φανερώνουν το δολοφόνο, αφήνοντας παραγγελία την εκδίκηση για τον άδικο χαμό (επίσημης). Αν δεν έχουν συγγενείς γράφουν σημειώματα και καλούν για μάρτυρες τους δούλους τους (επίσημος νόμος).</p>

Εντοπίζουμε μια αδυναμία στην επιχειρηματολογία του, καθώς επαναλαμβάνει συχνά τα ίδια πράγματα, δεν έχει να παρουσιάσει άλλα σοβαρότερα και πειστικότερα επιχειρήματα και άτεχνες πίστεις¹¹³. Στηρίζεται σε λεκτικές «φωτοβολίδες» χωρίς να φέρει αποδείξεις γι' αυτές, όπως ότι και άλλες φορές επιχειρήσε να δηλητηριάσει το

¹¹² Ανδρουτσόπουλου-Λουκά,(1967),76-7 υποσημ.64: αναφέρει την άποψη του Gernet: η δύναμη των ηρώων συνταυτίζεται με τη δύναμη των νεκρών και των χθονίων θεοτήτων.

¹¹³ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά(1967), 75, Gagarin, (2014),15-16 κάνει χρήση της βασάνου και του όρκου (υποχρεωτική η διωμοσία στη δίκη φόνου).

σύζυγό της, ότι γνώριζε τη συνομιλία της μητριάς με την παλλακίδα. Όμως όλα εντάσσονται σε μια προσπάθεια λογικής οργάνωσης και επιχειρηματολογίας τόσο η χρήση των άτεχνων πίστεων, όσο και η αφηγηματική δεξιότητα του ομιλητή στόχο έχουν την υποστήριξη του βασικού επιχειρήματος – κατηγορίας, ότι η μητριά βρίσκεται πίσω από την πλοκή και χορήγηση του φαρμάκου¹¹⁴.

Θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε το μέρος αυτό του λόγου ως έναν εκτεταμένο επίλογο, αφού το καθαρά επιλογικό μέρος είναι πολύ μικρής έκτασης (§31). Κυριαρχούν γενικά επιχειρήματα, συλλογισμοί και σκέψεις, πολλές επαναλήψεις, έντονες αντιθέσεις και αντιπαράθεση, πολλά ρητορικά ερωτήματα (ιδιαίτερα στο μέρος των *πίστεων*). Επιμένει στο χαρακτήρα και το ήθος των αντιτιθέμενων για να διαφανεί το ηθικό βάθος της προσωπικότητας του καθενός από τους εμπλεκομένους. Έτσι όμως προκαταλαμβάνει και καθοδηγεί συναισθηματικά το δικαστικό σώμα και αυτό, πιστεύω είναι και το δυνατό στοιχείο της επιχειρηματολογίας του. Συλλογισμοί λογικοί, διατυπωμένοι με σιγουριά και επιβλητικότητα αλλά αμφιβάλλουμε αρκετά για την εγκυρότητα και την αλήθεια τους, γιατί λείπει η κατάθεση ισχυρών δεδομένων που τα πιστοποιούν. Ένα σύγχρονο δικαστικό σώμα θα ήταν προφανώς εμπειρότερο σε έναν τέτοιο δρόμο πειθούς. Στην Αθήνα όμως της πρώιμης ρητορικής φάσης δεν υπάρχει ίσως ανάλογη παιδεία και γνώση. Ο ρήτορας γνωρίζει το ακροατήριο και κατευθύνει με ανάλογη τέχνη την δυναμική της πειθούς του.

Η δομή του λόγου επιτυγχάνει έναν έμμεσο διάλογο, μια δραματοποίηση και προσδίδει ζωντάνια στο λόγο. Τα ρητορικά ερωτήματα, που θέτει, με δεδομένη την απάντηση στηρίζουν και το αποτέλεσμα του συλλογισμού του (σοφιστική αντίληψη). **Επίλογος (§31):** είναι σύντομος και άτονος, αλλά περιέχει τα απαιτούμενα στοιχεία. Ζητά από τους δικαστές να κρίνουν δίκαια και τους υπενθυμίζει τη θέληση των θεών του Άδη, που απαιτούν την εκδίκηση των νεκρών¹¹⁵. Ο ίδιος έκανε το καθήκον του απέναντι στο νεκρό και στο νόμο, εναπόκειται πλέον στη συνείδηση των δικαστών η τελική απόφαση.

¹¹⁴ Gagarin,(1914),16-17: σύμφωνα με το μελετητή ο ομιλητής αναφέρεται σε όρκο και ανάκριση μετά από βάσανο των δούλων, αλλά το κάνει στον αγώνα της παραγωγής λογικών επιχειρημάτων σχετικά με αυτά. Και η αφήγηση που συνοδεύει αυτά τα επιχειρήματα παρέχει το απαραίτητο πλαίσιο, ώστε το κοινό του να κατανοήσει τα γεγονότα όπως αυτός τα θέλει. Δεν στηρίζεται μόνο σε προκαταλήψεις και συναισθηματισμό.

¹¹⁵ Δενδρινού, (1936), 61 και 85 υποσημ.50 : υπάρχει ανακεφαλαίωση, επίκληση στους δικαστές, υπόμνηση της ευθύνης τους έναντι των θεών, χαρακτηριστικό στοιχείο των επιλόγων του Αντιφώντα.

Δ1.4 ΚΑΤΗΓΟΡΗΤΗΡΙΟ, ΑΠΟΛΟΓΗΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΗ ΜΕ ΑΝΑΛΟΓΗ ΧΡΗΣΗ ΝΟΜΩΝ, ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ, ΙΔΕΕΣ ΔΙΚΑΙΟΥ.

Το κατηγορητήριο στηρίχθηκε βασικά σε δύο επιχειρήματα (που υποστηρίζονται από το νομικό σύστημα της εποχής): την επίσημη του πατέρα (που χρήζει αποδείξεως) και την άρνηση της κατηγορουμένης να παραδώσει τους δούλους της για ανάκριση (βάσανο), που και αυτό δεν είναι αρκετό.

Επίσης το αττικό δίκαιο δίνει το δικαίωμα της κατηγορίας στον κατήγορο, καθώς δεν υπάρχει παραγραφή των φονικών αδικημάτων¹¹⁶ (νόμος). Είναι ενδεικτικός ο χαρακτηρισμός της *στάσεως* (τακτικής της επιχειρηματολογίας) από το γράψαντα την υπόθεση του λόγου ως *στοχασμός*, δηλαδή εικασία.

Στήριξε ο κατήγορος την αποδεικτική διαδικασία σε μια ρητορική στρατηγική που δεν απαιτούσε κατάθεση άμεσων τεκμηρίων, όπως θα μπορούσε να ήταν κάποιο επίσημο έγγραφο από την ανάκριση της αυτουργού-παλλακίδας, αλλά προκατέλαβε με σιγουριά και αυτοπεποίθηση την ενοχή της κατηγορουμένης και με την αφήγησή του «έφτιαξε» την εικόνα μιας *ἐκ προαιρέσεως* μηχανορράφου του φόνου, όπως και άλλοτε είχε επιχειρήσει η ίδια ανεπιτυχώς (χωρίς και πάλι να το αποδεικνύει). Το ζήτημα που απασχολεί τελικά είναι αν η μητριά είχε πρόθεση να δώσει φίλτρο αγάπης¹¹⁷ ή δηλητήριο (που και γι' αυτό δεν παρουσιάζεται κανένα στοιχείο); Ή να αποδείξει την προμελέτη με όλα τα μέσα που μπορεί να χρησιμοποιήσει. Διαφοροποιεί έντονα την εικόνα του από την εικόνα του ετεροθαλούς αδερφού του και προκαταλαμβάνει συναισθηματικά, ηθικά και συνειδησιακά το δικαστικό σώμα (ηθοποιία-παθοποιία). Πώς μπορεί να γνωρίζει ότι η μητέρα του είναι αθώα, να ορκίζεται γι' αυτό, ενώ απορρίπτει την ανάκριση των δούλων; Οι άτεχνες πίστεις λειτουργούν σε καθαρά ορθολογικό πλαίσιο, δεν είναι από μόνες τους με αυτόματο τρόπο καθοριστικές¹¹⁸.

Η απολογητική γραμμή δεν μας είναι γνωστή και μόνο υποθέσεις μπορούμε να κάνουμε, στηριζόμενοι στη λογική και σε συμπραζόμενα του κατηγορού: ίσως να δόθηκε μεγαλύτερη σημασία στο ρόλο της παλλακίδας, η οποία και τιμωρήθηκε

¹¹⁶ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά(1967), 66 υποσημ. 6^α και 7

¹¹⁷ MacDowell, (2015⁶), 178: Ο Αριστοτέλης αναφέρει στα *Ηθικά Μεγάλα* (1188 β 29-38) ένα ιστορικό παράδειγμα ακούσιας ανθρωποκτονίας (χωρίς προμελέτη) παρόμοιας περιπτώσεως: μια γυναίκα έδωσε σε κάποιον άνδρα να πει ερωτικό φίλτρο, αλλά αυτός πέθανε. Ο Άρειος Πάγος την αθώωσε, γιατί θεώρησε ότι δεν το είχε κάνει εσκεμμένα, το έδωσε για να την αγαπήσει, δεν πέτυχε μεν το σκοπό της αλλά δεν επεδίωξε και το θάνατο. Στο συγκεκριμένο λόγο ο κατήγορος επιδιώκει να χαρακτηριστεί εσκεμμένος και με πρόθεση ο φόνος από την μητριά.

¹¹⁸ Gagarin,(1914),16-17

παραδειγματικά με το θάνατό της και δεν άφησε κανένα σημείο μεμπτό για τη μητριά, ίσως το φάρμακο να το ζήτησε η ίδια η παλλακίδα για δική της χρήση και η μητριά απλά να το έδωσε. Οι συγγενείς του Φιλόνεω ήταν ευχαριστημένοι με την τιμωρία της παλλακίδας που χορήγησε το φάρμακο. Είτε πάλι η μητριά έδωσε το φάρμακο ως φίλτρο αγάπης χωρίς καμιά πρόθεση κακόβουλη, αλλά από αγάπη (αναφερόμενο ιστορικό παράδειγμα από τον Αριστοτέλη) ως προηγούμενη δικαστική απόφαση που προκαταλάμβανε την απόφαση των δικαστών.

Η δίκη είναι ενδιαφέρουσα και ιδιαίτερη για την ιδιάζουσα περίπτωση της, για το είδος στο οποίο ανήκει και κυρίως για τον τρόπο επιχειρηματολογίας και το πώς χειρίζεται ο ρήτορας τα δεδομένα που έχει στα χέρια του για να στηρίξει το κατηγορητήριο. Η υπόθεση παραπέμπει στην ιστορία του Ορέστη και της Κλυταιμνήστρας και δεν είναι τυχαία η αναφορά στο λόγο (1.17) του ονόματος, που με ειρωνική διάθεση παρομοιάζει τη μητέρα του αδερφού του με τη συζυγοκτόνο του δράματος¹¹⁹. Θυμίζει ακόμα και τη «Μήδεια» του Ευριπίδη που επικαλείται ότι «δεν υπάρχει πιο δολοφονικό μυαλό από εκείνο της γυναίκας που είναι αδικημένη στην αγάπη», γι' αυτό και το φίλτρο αγάπης των δύο γυναικών. Η συντηρητική, ανδροκρατική κοινωνία της Αθήνας δεν θα έμενε αδιάφορη σε ένα τέτοιο σχόλιο, όταν μια γυναίκα μπορεί να απειλήσει την ισορροπία και σταθερότητα του οίκου. Μικρές λογοτεχνικές αναφορές (διακειμενικές από τη δραματική ποίηση) που με τέχνη χρησιμοποιεί ο ρήτορας εισάγοντας το ζήτημα της οικογενειακής πίστης¹²⁰, για να επηρεάσει ψυχολογικά το ακροατήριό του και να επιλέξει την τιμωρία της γυναίκας.

Δ1.5 ΤΡΟΠΟΣ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ- ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΥΦΟΥΣ

Δεν «έκαλεῖτο Νέστωρ» τυχαία και «Θουκυδίδου διδάσκαλος»¹²¹ ο ρήτορας Αντιφώντας. Υπήρξε πρωτοπόρος και καινοτόμος στη χρήση των ρητορικών τρόπων των σοφιστών σε πραγματικές δικανικές μάχες, αρχαϊκός και μεγαλοπρεπής στο ύφος του λόγου του, εκπρόσωπος της «αυστηρής αρμονίας»¹²², που επιτυγχάνεται με την ευπρέπεια και τη σεμνότητα του λόγου (την υπαγορεύει και το νεαρό της ηλικίας

¹¹⁹ Gagarin,(2002),146 και Δενδρινού ο.π.77 (σχόλιο 36).

¹²⁰ Gagarin,(2002),146.

¹²¹ Σούδας, *Λεξικόν*, (alpha. 2745.1) <Αντιφών> 10^{ος} αι. μ.Χ.

¹²² Δενδρινού, (1939), 25, με αναφορά πηγών στην υποσημείωση 3 (Τρύφων, Διον. Αλικαρνασεύς) και M. Edwards, (2002),23

κατηγορού), το συγκρατημένο πάθος (κατηγορεί συγγενικό πρόσωπο-μητριά- για το θάνατο του πατέρα του), τη βραχυλογία των εκφράσεων, την περιεκτικότητα των εννοιών: με χρήση αφηρημένων εκφράσεων ειδικά σε ρηματικές περιφράσεις, με λεπτή διάκριση όμοιων νοημάτων μέχρι ασάφειας, που προσδίδει στο λόγο στρυφνότητα και δυσκολία κατανόησης, κάτι που επιβάλλει στον αναγνώστη ένταση και βαθύτητα στη σκέψη και στα νοήματά του. «Αν συγκριθεί όμως με το αντιθετικό ύφος του Θουκυδίδη το ύφος του Αντιφώντα είναι πιο στρωτό και ομαλό, επειδή λείπει η τόσο έντονη αφαιρετικότητα και πυκνότητα, ενώ είναι σαφής η προσπάθειά του να δώσει τις αντιθέσεις με πιο κομψό και ρυθμικό τρόπο»¹²³. Επίσης με τη χρήση παλαιότερων ομηρικών τύπων, με το ασυνήθιστο ή συχνά ποιητικό λεξιλόγιο και τη χρήση μεμονωμένων –αιχμηρών λέξεων και φράσεων (μεταφορική σημασία λέξης *Κλυταιμνήστρα*) και τέλος με παράθεση γνωμικών εκφράσεων¹²⁴, στοιχείο πρωιμότητας, που χρησιμεύουν στους ρητορικούς συλλογισμούς (αποστροφή σε δικαστές).

Ο Αντιφώντας ήταν θαυμαστής του Γοργία. Η ορθοέπεια, η καλλιπέπεια και η «εναρμόνιος σύνθεσις»¹²⁵ κύρια μελήματα των σοφιστικών συζητήσεων όχι μόνο δεν αφήνουν αδιάφορο τον Αντιφώντα αλλά τα υιοθετεί και τα προσαρμόζει στη δομή και οργάνωση των δικών του λόγων. Η επίδραση είναι εμφανής: στη χρήση γενικών αρχών, στην τάση φιλοσοφικής εξήγησης, στην αντιδιαστολή των εννοιών, στη διάκριση και λεπτή διαφορά των συνωνύμων, στη συμμετρία των προτάσεων και των περιόδων (ισορροπία λόγου), στην κανονική ζύγιση των αντιθέσεων¹²⁶, στη χρήση κυρίως σχημάτων λέξεως: ισόκωλα, ομοιοτέλευτα, πάρισα, παρονομασία, παρήχηση (§26 των χειλικών συμφώνων), χιαστό σχήμα (§5), που δίνουν κομψότητα και μουσικότητα στο λόγο. Ενώ αντίθετα είναι σπάνια τα σχήματα διανοίας (όπως επιφωνήσεις, υποφορά-ανθυποφορά: αυτό ερμηνεύει το συγκρατημένο πάθος και τη νηφαλιότητα των χρόνων του ρήτορα και την έλλειψη πανουργίας και εντυπωσιασμού, που χαρακτηρίζει κυρίως τα μεταγενέστερα χρόνια των δημαγωγών βλ. §§ 8,15,21-22). Ιδιαίτερη η χρήση ρητορικών ερωτημάτων (§§7,8,25,26).

¹²³Κωνσταντινόπουλος-Πανομήτρος,(2010), 86-87

¹²⁴ Ο.π.,87 και βλ.υποσημ.174: αναφορά στον Landfester,(1997),116 : για τη γνωμολογία και τις γνώμες.

¹²⁵Δενδρινού,(1939), 26-7 και Ανδρουτσόπουλου-Λουκά (1967),79β-81α: αναλυτικά έχουν καταγραφεί όλα τα σχήματα λόγου.

¹²⁶ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά (1967),79β-80^α: §§1,2,4,5,6,8,12,21-2,23,24,25,26,28,29-30,31.

Ως προς τη σύνταξη των προτάσεων ο λόγος του Αντιφώντα βρίσκεται ανάμεσα στην ειρομένη λέξη (παρατακτική σύνταξη) του Ηροδότου και της καθ' υπόταξιν περιοδολογικής σύνταξης των διαδόχων του ρητόρων. Συνδέει τις προτάσεις του συμπλεκτικά ή αντιθετικά ή και εναλλακτικά για έμφαση. Χρήση τριμέλειας στις μετοχές και διμέλειας στα απαρέμφατα στην αντιθετική δόμηση.

Συχνά δεν ακολουθεί ομαλούς κανόνες σύνταξης, εναλλάσσει μικρές και μεγάλες περιόδους λόγου, αυτό κάνει το λόγο του απροσδόκητο και πετυχαίνει να κρατά το ενδιαφέρον και την καθοδήγηση της σκέψης των ακροατών του.

Ως προς τη γλώσσα είναι κατά βάση αττική, αλλά δεν έχει πάρει ακόμα την κλασική της μορφή. Υπάρχουν ιωνικά στοιχεία, προτιμά το -ης αντί του -εις στην ονομαστική του πληθυντικού, τα -σσ αντί -ττ, τους παθητικούς τύπους των ρημάτων αντί των μέσων, τα ουδέτερα των μετοχών αντί ουσιαστικού, περιφράσεις αντί ρημάτων, σπάνιες λέξεις.

Χρησιμοποιεί συχνά στην επιχειρηματολογία του το αντίστροφο επιχείρημα, στο συγκεκριμένο λόγο §11-12, προϊόν της σκέψης του 5^{ου} αιών., δεν επηρεάζεται από την παράδοση των «παράλογων αποδείξεων»¹²⁷, βασίζεται στις έντεχνες πίστεις και στα επιχειρήματα «κατά το εικός» (πιθανολογία). Επιμένει στο συλλογισμό του μελετώντας την υπόθεση από συγκεκριμένη οπτική γωνία, χωρίς να δίνει απαντήσεις σε όλα τα ερωτήματα που τυχόν ανακύπτουν (όπως αναπτύχθηκε ανωτέρω).

Συμβάλλει στο χωρισμό του λόγου σε συγκεκριμένα μέρη (βλ. δομή λόγου), με συχνή χρήση κοινών τόπων (στο προοίμιο ιδιαίτερα και στον επίλογο) και είναι σαφής η επίδραση της τραγωδίας στη δραματικότητα που προσδίδει στο λόγο του, στις διακειμενικές αναφορές, στη χρήση γνωμολογίας (στοιχείο πρωιμότητας στο λόγο) και στις εικόνες που περιγράφει τις γεμάτες τραγική ειρωνεία (§18 και 20) και οίκτο (§3,5,20-21,30).

Δ1.6 ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΧΡΗΣΗΣ ΤΟΣΟ ΤΟΥ ΓΡΑΠΤΟΥ ΟΣΟ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΓΡΑΦΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΜΕ ΣΤΟΧΟ ΤΗΝ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΕΠΙ ΤΗΣ ΟΥΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ.

Συγκεντρώνοντας τα σημεία που γίνεται αναφορά στις έννοιες νόμος, δίκαιο, ηθική συνείδηση δικαστών και μελετώντας τον τρόπο που τα συσχετίζει στο λόγο του θα μπορούσαμε να καταλήξουμε σε κάποια συμπεράσματα. Όπως:

¹²⁷ Gagarin (1990),30-32

1. Οι θεοί γίνονται εκδικητές του φόνου, οι νόμοι και οι δικαστές παραστάτες και βοηθοί του μηνυτή (§§4,20,23,27,31).
2. Οι νόμοι προστάτες της αλήθειας και της δικαιοσύνης (§§4,25,26,27).
3. Οι νόμοι κληρονομιά των θεών και των προγόνων (διαχρονική η διάρκεια τους (§3).
4. Ο άδικος θάνατος απαιτεί τιμωρία και εκδίκηση, οι δικαστές φέρουν την ευθύνη (§§21-22,23,31).
5. Ευθύνη του μηνυτή η εκδίκηση του θύματος και η υπεράσπιση του νόμου (§10,24,31).
6. Οι δικαστές δίκαιοι στους ανθρώπους και αρεστοί στους θεούς (§25).

Το ανθρώπινο στοιχείο (δικαστικό σώμα - ως απόφαση, ανθρώπινοι νόμοι- ως κανόνες δικαίου, ρητορικός λόγος- ως τρόπος πειθούς) υποτάσσεται συνειδησιακά στη θεϊκή επιταγή του άγραφου δικαίου, της θείας δικαιοσύνης και της αλήθειας (προσωποποίηση του δικαίου). Αυτό που αξίζει να σημειώσουμε στην παραπάνω παρατήρηση είναι η θέση που καταλαμβάνει στο λόγο η αναφορά στο δίκαιο, στους νόμους και στη συνειδησιακή ευθύνη των δικαστών και όπως φαίνεται καθαρά από τη χαρτογράφηση που προηγήθηκε είναι στην αρχή και στο τέλος του λόγου. Προκαταλαμβάνει στην αρχή ηθικά το δικαστικό σώμα για τη θέση των νόμων - γραπτών και άγραφων/θεϊκών- και του δικαίου, καταθέτει την επιχειρηματολογία και την διήγηση των γεγονότων σε ορθολογική βάση τονίζοντας ιδιαίτερα την προσωπική του ευθύνη στην απόδειξη της αλήθειας και στις τελευταίες παραγράφους επανέρχεται στην ευθύνη των δικαστών που απορέει από την ευθύνη απέναντι στο δίκαιο, την αλήθεια και τους θεούς.

Και η απόσταση από τα γεγονότα και το νεαρό της ηλικίας του κατηγορού και η αντικειμενική αδυναμία να υπάρχουν άμεσες αποδείξεις κάνουν το λόγο αδύναμο ίσως να εγγυηθεί μια σίγουρη νίκη. Η θέση της γυναίκας στην αθηναϊκή κοινωνία, η προστασία του «οίκου» από ανάλογες πράξεις είτε με πρόθεση είτε χωρίς, θα μπορούσε να είναι ένας ισχυρός σύμμαχος του νεαρού κατηγορού στην υποστηρικτική από την πλευρά των δικαστών θέση, δίνοντάς του πιθανότητες επιτυχίας¹²⁸. Εκεί ίσως «ποντάρει» η ρητορική τεχνική του Λογογράφου Αντιφώντα που ξέρει καλά να χειρίζεται συναισθήματα, προκαταλήψεις, ηθικές ενοχές και να μετουσιώνει τη δύναμη του Λόγου σε δύναμη του Δικαίου. Αλλά όχι μόνον αυτό,

¹²⁸ Gagarin (2002),148-152.

διαπιστώσαμε, ελπίζω, πόσο οργανωμένα με συνοχή στηρίζει την υπάρχουσα επιχειρηματολογία τόσο των έντεχνων όσο και των άτεχνων πίστεων (όρκο, βάσανο, *επίσκηψις* πατέρα, ως τεκμήριο ενοχής η επανάληψη της προσπάθειας θανάτου του πατέρα από τη μητριά) δοσμένα σε ένα αφηγηματικό πλαίσιο που με μία απίστευτη σιγουριά και αυτοπεποίθηση κατευθύνει τη λογική του δικαστικού σώματος στην τιμωρία της μητριάς.

Δ2. ΤΕΤΡΑΛΟΓΙΕΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Στο όνομα του ρήτορα Αντιφώντα¹²⁹ παραδίδονται από τα χειρόγραφα δώδεκα μικροί υποδειγματικοί λόγοι, που αποτελούν τρία ζεύγη αυτοτελών δικανικών έργων. Πρόκειται για τρεις τετραλογίες: η καθεμία αποτελείται από δύο λόγους καταγγελτικούς και δύο λόγους υπεράσπισης (κάθε φορά μια *πρωτολογία* και μια *δευτερολογία*). Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό τους είναι η επιδέξια επιχειρηματολογία που συχνά βασίζεται στις πιθανότητες (στο *εἰκός*). Και οι τρεις τετραλογίες αφορούν φόνους. Η αξία του ιδιότυπου αυτού λογοτεχνικού έργου είναι διπλή¹³⁰:

A) σαν σχολικά γυμνάσματα και όχι λόγοι πραγματικοί πιθανότατα, δίνουν τη δυνατότητα να μελετηθούν οι γενικές αρχές του δικανικού λόγου, όπως αυτές διδάσκονταν από έναν μεγάλο δάσκαλο της ρητορικής.

B) η πληρότητα και η αυτοτέλειά τους, λόγος/αντίλογος, πρωτολογίες/δευτερολογίες, εξυπηρετούν την παρακολούθηση της εξέλιξης μιας δίκης, τον τρόπο και την επιχειρηματολογία των αντιδίκων. Με σύγχρονο όρο θα μιλούσαμε για προσομοίωση ενός δικανικού αγώνα.

Οι λόγοι του Αντιφώντα παρουσιάζουν διαφορές από εκείνους του Γοργία καθώς δεν αντλούν τα θέματα τους από τους μύθους και βρίσκονται μέσα στη δικανική πρακτική της εποχής τους. Αναφέρονται σε υποθέσεις μη υπαρκτές, αλλά απολύτως αληθοφανείς, που ο συγγραφέας τους θα μπορούσε να τις έχει εμπνευστεί από πραγματικά περιστατικά¹³¹. Ανταποκρίνονται και στα τρία είδη φόνου¹³² και με διαφορετικό τύπο επιχειρηματολογίας για την καθεμιά.

¹²⁹ Δενδρινού,(1939), 86-91: η γνησιότητα των λόγων δεν είχε αμφισβητηθεί κατά την αρχαιότητα, τέθηκε ζήτημα γνησιότητας το 19^ο αιώ. από Γερμανούς μελετητές φιλολόγους (κυρίως Pahle και Dittenberger), με αναφορά των κυριότερων επιχειρημάτων τους. Καταγράφει επίσης και τις αντιρρήσεις που έχουν τεθεί, από τους υποστηρικτές της γνησιότητας των τετραλογιών, βλ. επίσης και Ανδρουτσόπουλου-Λουκά,(1967), 85 υποσημ. 1: αναφέρεται στον όρο Τετραλογία και στη χρήση του, τόσο στο δικανικό αγώνα λόγων (αντιπαράθεση αντιδίκων, λόγος αντίλογος/δευτερολογίες αντιδίκων) όσο και στη δραματική ποίηση από τους Γραμματικούς της Αλεξάνδρειας με τη σημασία της σύστασης ή ένωσης τεσσάρων δραμάτων σε ένα σύνολο (κάτι τέτοιο δεν αναφέρεται στον Αριστοτέλη ή άλλο αρχαίο Έλληνα συγγραφέα). Επίσης βλ. Gagarin, (1997), 8-9 και τέλος Κωνσταντινόπουλος-Πανομήτρος, (2010), 85, υποσημ.170: αναφορά στις αντιρρήσεις των Mühl (1948, 1) και Dittenberger (1896, 27).

¹³⁰ Ο.π., Δενδρινού, 86.

¹³¹ Gagarin, 1997,121-122 και Gagarin-Douglas,1998,17-18.

¹³² Χρυσάνθη Τσίτσιου-Χελιδόνη, *Ο κανόνας των δέκα αττικών ρητόρων, Αντιφών*. [20-4-2018] Ψηφίδες για την ελληνική γλώσσα, (B1.3.6.).

Στην πρώτη πρόκειται για ένα φόνο εκ προμελέτης. Το βασικό ερώτημα είναι ποιος είναι ο δολοφόνος. Η απάντηση θα στηριχτεί σε ενδείξεις, ακολουθώντας την προβληματική περί του πιθανού (του *εϊκότος*) επιχειρήματος, που αναπτύχθηκε κυρίως από την αρχαία σικελική ρητορική.

Η δεύτερη τετραλογία «σηματοδοτεί το πέραςμα στην Αθήνα από το ποινικό δίκαιο που προβλέπει ενοχή αποκλειστικά και μόνο με βάση το αποτέλεσμα της πράξης, στο ποινικό δίκαιο που λαμβάνει υπόψη την ποιότητα της πράξης, το μέγεθος της ευθύνης του δράστη». Έτσι στη μελετούμενη περίπτωση ο νεαρός, που αναλαμβάνει να συλλέξει τα ακόντια σε ένα γυμναστήριο, σκοτώνεται από το ακόντιο ενός νεαρού που ασκούσαν εκείνη τη στιγμή. Κατά το ισχύον δίκαιο η πράξη του φόνου αυτή καθαυτή θεωρείται αποφασιστικό κριτήριο ενοχής, ο κατηγορούμενος στηριζόμενος σε μια ορθολογική συλλογιστική θα προσπαθήσει να αναδείξει ως σημαντικότερο κριτήριο όχι το αποτέλεσμα/θάνατο νεαρού, αλλά τη συνειδητή ή μη συμμετοχή του δράστη στην πράξη, με άλλα λόγια την πράξη που προκύπτει από βούληση και αυτή που δεν έγινε σκόπιμα, αλλά με συνυπευθυνότητα προηγηθείσης πράξης του θύματος. Το ιδιαίτερο στην περίπτωση είναι η προσπάθειά του να αποφύγει ακόμα και την περίπτωση της αμέλειας, αποδίδοντας το θάνατο σε σύμπτωση και ευθύνη του ίδιου του θύματος.

Η υπόθεση της τρίτης τετραλογίας αφορά στον καυγά ενός νεαρού με έναν γηραιότερο άνδρα, που μετά τον τραυματισμό και την πλημμελή φροντίδα γιατρού, πέθανε. Ο νεαρός επιχειρεί να αποδείξει ότι βρισκόταν σε άμυνα και μεταφέρει την ευθύνη στο γιατρό που τον περιέθαλψε. Θα επιλέξει δε την αειφυγία και θα ολοκληρώσουν την απολογία οι φίλοι του. «Η μετακίνηση από την κατηγορία στην υπεράσπιση, η σταθερή εναλλαγή οπτικής οφείλει πολλά στο πνεύμα της εποχής: η σοφιστική ανακάλυψε την πραγματεύση ενός θέματος από αντίθετες οπτικές γωνίες (την επιχειρηματολογία «υπέρ και κατά» μια θέσης) και αξιοποιούσε πρόθυμα την εντυπωσιακή επιρροή που μπορούν να ασκήσουν στο ακροατήριο οι διαξιφισμοί γύρω από ένα θέμα»¹³³.

Οι λόγοι στις τετραλογίες δεν έχουν τη συνηθισμένη διάταξη¹³⁴: το κύριο μέρος είναι η απόδειξη, έχουν ωραία προοίμια και επιλόγους, η *πρότασις* είναι πολύ

¹³³ Χρυσάνθη Τσίτσιου-Χελιδόνη, *Ο κανόνας των δέκα αττικών ρητόρων, Αντιφών* [20-4-2018]. Βλ. ακόμη Κωνσταντινόπουλος-Πανομήτρος, (2010), 86-7, συνδέουν επίσης τον τρόπο αυτό με την σοφιστική διδασκαλία ιδιαίτερα του Πρωταγόρα, στην έννοια της αιδούς και της δικαιοσύνης (Ββ12).

¹³⁴ Δενδρινού, (1939),93, υποσημ.1

σύντομη και η *διήγησις* λείπει, καθώς η υπόθεση είναι φανταστική, ως σχολικό γύμνασμα.

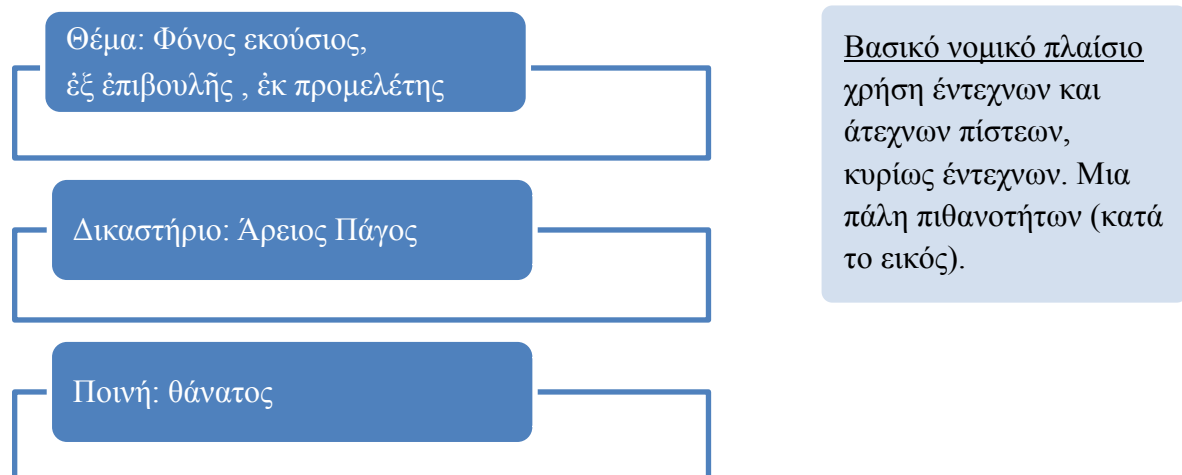
Όσον αφορά την ημερομηνία σύνθεσης των τετραλογιών, αν και υπάρχουν εκείνοι οι μελετητές που επισημαίνουν μια σειρά νομικών επιχειρημάτων και πολιτικών αναφορών στις τετραλογίες που είναι σύμφωνες με μια ημερομηνία συνθέσεως τέταρτου αιώνα (Sealy,(1984),77, Kennedy, (2004), 41, Caravan,(1993),235κεξ.) - μια θέση που προφανώς συνεπάγεται ότι ο Αντιφών δεν ήταν ο συγγραφέας - οι περισσότεροι μελετητές δέχονται ότι οι Τετραλογίες συντάχθηκαν τον 5ο αιώνα. Την πρωιμότερη χρονολόγηση 434/3 π.Χ. θέτει ο Usher (1999,355κεξ)¹³⁵. Ο Gagarin (1997,4-5) υποστηρίζει ότι, ενώ τα περισσότερα έργα του Αντιφώντα πιθανότατα γράφηκαν στο τέλος της ζωής του, οι τετραλογίες συντάχτηκαν στη δεκαετία του 430¹³⁶.

¹³⁵ Κωνσταντινόπουλος-Πανομήτρος, (2010), 85, υποσημ.171.

¹³⁶ Ο.π. αναφέρεται επίσης ότι την ίδια δεκαετία 430-20 π.Χ. υποστηρίζουν ότι γράφηκε το έργο οι Finley (1988²), 272, Palmer,(1980),159, καθώς εντοπίζουν υφολογικές ομοιότητες με το Γοργία και το Θρασύμαχο. Ο Aly,(1929),166, χρονολογεί στο 425-400 π.Χ.

Δ2.1 Α΄ ΤΕΤΡΑΛΟΓΙΑ

Ταυτότητα λόγου:

Υπόθεση λόγου: Μια νύχτα βρίσκεται κάποιος σκοτωμένος μαζί με το δούλο του. Οι συγγενείς κατηγορούν ως φονέα κάποιον εχθρό του θύματος (έξ επιβουλῆς). Το μαρτύρησε και ο δούλος του που βρέθηκε ετοιμοθάνατος. Ο κατηγορούμενος αρνείται την ενοχή. Επομένως η θέση/«στάσις»¹³⁷ της κατηγορίας είναι *εικασία*, αλλά *ατελής*, διότι στηρίζεται μόνο στην προσωπικότητα του κατηγορουμένου (*στοχασμός ατελής* χαρακτηρίζεται από τον αρχαίο σχολιαστή, το γράφοντα την υπόθεση του έργου).

Δ2.1 α. ΛΟΓΟΣ ΚΑΤΗΓΟΡΟΥ: ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΦΟΝΟΥ ΑΠΑΡΑΣΗΜΟΣ

ΠΡΟΟΙΜΙΟ(§1-3): Ξεκινά το λόγο του με την αναφορά στην ποιότητα της προσωπικότητας του κατηγορουμένου: είναι έμπειρος, ευφυής, άρα δύσκολη η αποκάλυψη του εγκλήματος, έχει πάρει τα μέτρα του, είναι εξασφαλισμένη η ασφάλειά του από την ενοχή (επίθεση στο ήθος του αντιπάλου/χαρακτηρίζεται ευέλικτος). Με αυτό σαν προϋπόθεση πρέπει οι δικαστές να δώσουν πίστη στα εικότα (αληθοφανή) γεγονότα/στοιχεία (§1-2).

Οι ίδιοι έχουν γνώση ότι διώκουν τον ένοχο και όχι έναν αθώο (υποστήριξη ήθους κατηγορών/τους χαρακτηρίζει υπευθυνότητα), διότι η ηθική ευθύνη (*αμαρτία*) είναι μεγάλη για τους ίδιους και για την πόλη, καθώς το μίasma επιβαρύνει όλους και

¹³⁷ Gagarin,(1997),122: σχολιάζει τη χρήση του όρου από τους μετέπειτα ρήτορες και τη θεωρία περί στάσεων στον Αριστοτέλη.

ιδιαίτερα τους ίδιους, αν κατηγορήσουν άδικα¹³⁸. Στόχος τους η απόδειξη της ενοχής του κατηγορουμένου, «σαφέστατα» (§3). Ευθύς εξαρχής έχουμε αντιπαράθεση με έντονη αντίθεση. Οι κατήγοροι αναφέρονται γενικά στην υπόθεση, αιτιολογώντας τη φύση της επιχειρηματολογίας τους (κατά το εικός) και τονίζοντας το ηθικό βάρος της ευθύνης τιμωρίας του μιάσματος.

ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ/ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ (§4-9):

Ξεκινά με χρήση αρνητικών συλλογισμών: ο φόνος δεν είχε κίνητρο την κλοπή (διότι τα θύματα βρέθηκαν με τα ενδύματά τους), ούτε τον σκότωσε μεθυσμένος (θα τον ήξεραν οι σύντροφοί του), ούτε πάνω σε φιλονικία (καθώς ήταν νύχτα και ερημιά), ούτε αποτέλεσμα λάθους, ήθελε να σκοτώσει κάποιον άλλο (θα σκότωνε πρώτα από όλα το δούλο του). Επομένως, με την εις άτοπον απαγωγή¹³⁹, απορρίπτοντας όλες τις δυνατές εναλλακτικές λύσεις, καταλήγει ότι σκοτώθηκε από εχθρό του. Αυτό είναι και το κύριο επιχείρημα (§4,5) «ἐξ ἐπιβουλῆς», από κάποιον που είχε πάθει πολλά κακά και περίμενε και περισσότερα.

Ενισχύει τη βασική του θέση με πραγματικά γεγονότα: 1) υπήρξαν πολλές, σοβαρές καταγγελίες στο παρελθόν από τον κατηγορούμενο στο θύμα χωρίς να έχει κερδίσει καμία, ενώ συνέβαινε το αντίθετο και ο κατηγορούμενος είχε χάσει μεγάλο μέρος της περιουσίας του, 2) πρόσφατα υπήρχε καταγγελία από το θύμα για κλοπή ιερών περιουσίας αξίας δύο ταλάντων, επειδή και γνώριζε ότι είχε διαπράξει το έγκλημα και είχε πείρα από τη δύναμη του κατηγορούμενου, μνησικακώντας σχεδίασε το θάνατό του: *εικότως ἐπεβούλευσεν, εικότως δ' ἀμυνόμενος τὴν ἐχθραν ἀπέκτεινε τὸν ἄνδρα* (§6). Θεωρεί ως βασικό κίνητρο την επιθυμία της εκδίκησης. Οδηγήθηκε σε μιαν απεγνωσμένη κίνηση, παράτολμη με στόχο να αποφύγει τη μήνυση/γραφή. Ήλπιζε η γραφή να χαρακτηριστεί *ἐρήμη*¹⁴⁰, αλλά και σε περίπτωση σύλληψης θα ήταν προτιμητέα η καταδίκη και η εκδίκηση του εχθρού παρά η απραξία. Γιατί θεωρούσε σίγουρη την καταδίκη για την κλοπή ιερών χρημάτων με τιμωρία το θάνατο (νόμος)¹⁴¹.

¹³⁸ Δενδρινού, (1939),100, θα συνεχίσει να υπάρχει το μίσημα, δε σημαίνει ότι αν έχανε θα διωκόταν ποινικώς, αυτό συνέβαινε στις κατηγορίες δημοσίων αδικημάτων, καθώς υπήρχε πρόστιμο (1000δρχ), αν δεν λάμβανε το πέμπτο των ψήφων.

¹³⁹ Gagarin, (1997),126. Στο έργο του Αριστοτέλη, *Αναλυτικά Πρότερα*, I,29,4-5 καταγράφεται ο τρόπος ως «περί του αδυνάτου λέγωμεν» και «εις το αδύνατον αγαγειν».

¹⁴⁰ Δενδρινού,(1939),102: *ερήμη* λεγόταν η δίκη, όταν έλειπε ο εναγόμενος ή ο κατήγορος, τα απαραίτητα πρόσωπα για τη διεξαγωγή της δίκης.

¹⁴¹ MacDowell, (2015⁶), 230, 263 και 271: κλοπή ή κατάχρηση χρημάτων θρησκευτικού ιδρύματος ανήκε στο αδίκημα της «ιεροσυλίας» με ποινή θάνατο, δήμευση περιουσίας, ταφή εκτός Αθηνών.

Επικρατούν λογικά επιχειρήματα, επομένως με βάση τις πιθανότητες προτιμητέος ο θάνατος του εχθρού και ασφαλέστερη τυχόν δίκη (αν πιανόταν), γιατί μπορεί να υπήρχε και αθώωση. Έτσι παίρνει το ρίσκο (§7,8).

Ακολουθεί παρουσίαση μαρτύρων, που άκουσαν το μοναδικό μάρτυρα/δούλο να αναγνωρίζει (χρήση άτεχνης πίστεως) , πριν πεθάνει, ως έναν από τους επιτιθέμενους τον κατηγορούμενο (§9). Άρα : *ὑπό τῶν εἰκότων καί τῶν παραγενομένων*, θεωρείται ένοχος (νομικό επιχειρ.) Δεν πρέπει *οὔτε δικαίως οὔτε συμφερόντως*, να τον αθώωσουν οι δικαστές.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ (§10-11): Κλείνει επισύροντας την ευθύνη στην απόφαση των δικαστών (§10) (ηθικό επιχείρημα): οι δολοφόνοι δεν πρέπει να μένουν ατιμώρητοι και ανεξέλεγκτοι από ανευθυνότητα των δικαστών, όταν τα στοιχεία μιλούν καθαρά (γενική αλήθεια), η αθώωση του κατηγορούμενου, όντας μιαινού και ακάθαρτου, θα μολύνει την πόλη (αγνότητα ναών, τραπέζι αθών, μετάδοση μιάσματος), με συνέπεια αυτών θεομηνίες και αποτυχίες δράσης της πόλης (θρησκευτική διάσταση).

Αποτελεί έναν κοινό τόπο των φονικών δικών. Μεταθέτει το ατομικό-ιδιωτικό ζήτημα σε συλλογικό θέμα της ίδιας της πόλης¹⁴². Έτσι κλείνει με το σχήμα του κύκλου, το μίasma του φόνου απαιτεί τιμωρία, ξεκινά και τελειώνει με την ίδια σκέψη. Το ζήτημα του δικαίου εναπόκειται στην απόφαση των δικαστών (*οἰκείαν την τιμωρίαν*). Η έμπρακτη λειτουργία του δικαίου στα χέρια των δικαστών (§11). Την ίδια λογική διαπιστώσαμε και στο λόγο *Κατά της Μητροιάς*.

Η διαδρομή στον τρόπο πειθούς με τη μεσολάβηση του λόγου του ρήτορα είναι καταλυτική για την απόδοση και ερμηνεία του δικαίου, άρα για τη αποκάλυψη της αλήθειας.

Δ2.1 β. ΑΝΤΙΛΟΓΟΣ ΚΑΤΗΓΟΡΟΥΜΕΝΟΥ: ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΕΙΣ ΤΟ ΑΥΤΟ ΠΡΑΓΜΑ

ΒΑΣΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ ΚΑΤΗΓΟΡΟΥΜΕΝΟΥ:

1. ομολογεί την έχθρα και τη θεωρεί το βασικό του επιχείρημα (το εκμεταλλεύεται πιθανολογικά) → αρνείται το φόνο

¹⁴² MacDowell, (2015⁶), 104-105. Επίσης Ανδρουτσόπουλου-Λουκά,(1967),81β-82 α. Σημαντική έρευνα του θέματος του μιάσματος από τον Αρναούτογλου, Ηλ., (1993): αφού παρουσιάσει τα επιχειρήματα της παραδοσιακής αντίληψης του «δόγματος του μιάσματος», επιχειρεί να συσχετίσει το μίasma (ηθική-θρησκευτική έννοια) με τη θέση που λαμβάνει στο δικανικό λόγο ως άσκηση κοινωνικού ελέγχου με τη διπλή λειτουργία του ως τιμωρία-αποτροπή, απελευθερώνοντάς το από δαιμονική ή μεταφυσική διάσταση (σελ.121-124).

2. συκοφαντική η μαρτυρία του δούλου, σκηνοθετημένη → τον δυσφημεί
3. προτείνει ως αιτία → ληστεία ανολοκλήρωτη

ΠΡΟΛΟΓΟΣ (§1-2)¹⁴³:

§1,2 Επικαλείται την τύχη, θεωρεί τον εαυτό του *άτυχέστατον τῶν πάντων ἀνθρώπων*, όλοι από τη δυστυχία οδηγούνται στην ευτυχία, ενώ ο ίδιος βιώνει συνεχώς τη δυστυχία. Το θύμα και ζωντανός και νεκρός τον επιβουλεύεται (ανατροπή του οίκου του). Δεν μπορεί να σταθεί εντάξει απέναντι στο θείο και ανθρώπινο δίκαιο αποδεικνύοντας την αθωότητά του, καθώς πρέπει να αναδείξει τους πραγματικούς φονείς/ενόχους, κάτι που δεν μπορούν οι συγγενείς να πράξουν. Άρα θα φανεί δολοφόνος και παρά τη θεία δικαιοσύνη (*ἀνοσίως*) θα καταδικαστεί (επίκληση στο ήθος και τη θέση του τη δυσχερή-επιδιώκει την εύνοια των δικαστών)¹⁴⁴.

ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ/ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ(§3-10):

Απορρίπτει απαντώντας σε μία μία τις θέσεις των κατηγορών του από το πιθανό στο πιο πιθανό (*εϊκότερον*), με χρήση συγκριτικών κριτηρίων¹⁴⁵: ως προς την έχθρα, ως προς το ποιος φταίει (δίνει λύσεις/προτάσεις), ως προς το δούλο και τη μαρτυρία, ως προς το ποιο θα ήταν προτιμότερο: μια δίκη με το θύμα ή δίκη κατηγορίας για το θύμα; (Ποια είναι ασφαλέστερη γι' αυτόν; Πάλι πιθανολογικά κινείται: α) δήμευση περιουσίας, χρηματικό πρόστιμο ή β) εξορία ή θάνατος; Τι να προτιμούσε άραγε με κριτήριο τη λογική;)

§3-4: θεωρεί ότι πέφτουν σε αντίφαση οι κατηγοροί: από τη μία είναι επιτήδειος και πονηρός (*δεινόν, παγγαλεπόν*) στον έλεγχο, από την άλλη ηλίθιος που από τις πράξεις φανερώνεται ένοχος. Παίζει με το *εϊκός και το εϊκότερον*: για τους κατηγορούς είναι *εϊκότως* ο ένοχος, λόγω της έχθρας του με το θύμα, για τον ίδιο είναι *εϊκότερον* αθώος, διότι ξέροντας ότι οι υποψίες θα πέσουν επάνω του θα έπρεπε να εμποδίσει μια τέτοια κίνηση, αν κάτι γνώριζε, μια και οι υποψίες θα έπεφταν επάνω του, ακόμη κι αν ξέφευγε της ίδιας της πράξης. Έτσι καταρρίπτει το πρώτο τους επιχείρημα. Η

¹⁴³ Ο Gagarin (1997), 132 θεωρεί πρόλογο τις §1-4, κατά την κρίση μου, ξεκινά την επιχειρηματολογία του από την §3 μέχρι και την §10.

¹⁴⁴ Gagarin, (1997), 130: *a captatio benevolentiae*.

¹⁴⁵ Αριστοτ., *Ρητορική* (1402a): αναφέρεται στον τρόπο ανασκευής των ενθυμημάτων, πραγματικών και φαινομενικών, που μπορεί να γίνει ή με τη διατύπωση ενός αντίθετου ενθυμήματος ή με ένσταση. Είναι φανερό ότι για το αντίθετο ενθύμημα μπορεί να χρησιμεύσουν οι ίδιοι *τόποι*: γιατί οι συλλογισμοί βασίζονται σε γνώμες κοινής αποδοχής, και πολλές από αυτές είναι αντίθετες η μια στην άλλη. Όσο για τις ενστάσεις, αυτές γίνονται, με τέσσερις τρόπους: με βάση το ίδιο το ενθύμημα του αντιπάλου, με βάση ένα όμοιό του, με βάση ένα αντίθετό του, με βάση παλαιότερες κρίσεις.

θέση του είναι θλιβερή και διττή: και να απολογείται και να πρέπει να φανερώσει τους ενόχους. Τίποτα δεν είναι πιο θλιβερό από την ανάγκη (κοινός τόπος, αλήθεια).

Χρήση σχήματος χιαστί: αν οι άλλοι αθώοι, εγώ ένοχος

αν οι άλλοι ύποπτοι, εγώ αθώος.

§5-6: *οὐκ ἀπεικός ἀλλά εἰκός* (δεν είναι απίθανο αλλά πιθανό), χρήση αντίστροφου εικός επιχειρήματος (*πῶς οὐκ εἰκός ἦν*):

A) να δολοφονήθηκαν το θύμα και ο δούλος του αργά τη νύχτα από ληστές για τα ρούχα τους, που δεν πρόλαβαν να τα πάρουν λόγω της εμφάνισης κάποιου που τους φόβισε (λογική αντίδραση), B) να είδε το θύμα άλλους να διαπράττουν έγκλημα και αυτοί τον σκότωσαν, για να μη μιλήσει (εικασία), Γ) να τον μισούσαν και άλλοι, όπως ο ίδιος, που ήξεραν ότι η ευθύνη θα έπεφτε πρωτίστως σε αυτόν και όχι σε εκείνους. Γιατί να μην το διαπράξουν, αφού είχαν άλλοθι.

Καταθέτει τη δική του άποψη που έρχεται να συμπληρώσει τις εκδοχές που απέριψαν οι κατηγοροι αποδεικνύοντας ότι τίποτε δεν είναι δεδομένο και ατράντακτα σίγουρο στο «παιχνίδι αντιπαράθεσης» των κατά το εικός επιχειρημάτων.

§7: αμφισβητεί τη μαρτυρία του δούλου: ήταν τρομαγμένος από τον κίνδυνο (σε τέτοια κατάσταση είναι δύσκολη η αναγνώριση των δολοφόνων), εύκολα συγκατανεύει στις υποδείξεις των κυρίων του «*ἀναγιγνωσκόμενον*»¹⁴⁶. Κάνει χρήση ρητορικού ερωτήματος: αν δεν βασανιστεί ο δούλος, δε δίνεται πίστη στη μαρτυρία του (δε λέει την αλήθεια), πώς λοιπόν είναι δίκαιο, πιστεύοντας τη μαρτυρία ενός δούλου χωρίς βάσανο¹⁴⁷ και μάλιστα χωρίς να βρίσκεται εν ζωή, να καταδικαστεί ο ίδιος; Στο σημείο αυτό χρησιμοποιεί κατά το δοκούν τη μαρτυρία του δούλου.

§8: Αν κάποιος θεωρεί *τα εἰκότα ἀληθέσιν ἴσα*, τότε είναι πιθανότερο (*εἰκότερον*) ο ίδιος να έπαιρνε όλες τις προφυλάξεις για τη μυστικότητα ενός προμελετημένου σχεδίου και να μην είναι παρόν στο έγκλημα, παρά ο δούλος να έκανε ορθή αναγνώριση την ώρα που τον έσφαζαν.

§9: απαντά στο τελευταίο επιχείρημα των κατηγορών σχετικά με τον ασφαλέστερο κίνδυνο από τη θανάτωση συγκριτικά με τη γραφή κλοπής. Στην καταγγελία για κλοπή ιερών χρημάτων, τιμωρία θα ήταν η δήμευση της περιουσίας ή πληρωμή στο δεκαπλάσιο, ενώ για την κατηγορία φόνου η αντίστοιχη τιμωρία θα ήταν ή θάνατος

¹⁴⁶ Δενδρινού, (1939), 106: το *ἀναγινώσκομαι* με τη σημασία του πείθομαι απαντά πολύ σπάνια. Κατά τον Αρποκρατίωνα συναντάται μόνο σε Αντιφώντα, Ισαίο και Ηρόδοτο.

¹⁴⁷ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά(1967), 95-6: «μόνο στις φονικές δίκες επιτρεπόταν σε δούλο η μαρτυρία, στις υπόλοιπες, για να είναι έγκυρος ο λόγος του, έπρεπε αυτός να υποβληθεί σε βάσανο» (άποψη του Gilbert).

ή εξορία ή στέρηση πολιτικών δικαιωμάτων. Στην πρώτη περίπτωση θα έσωζε τη ζωή του και με έρανο από τους φίλους του δεν θα οδηγούνταν στην εξαθλίωση. Στη δεύτερη είτε θα οδηγούνταν στο θάνατο και στην ατίμωση της οικογένειάς του, είτε στην εξορία, που είναι ένας ζωντανός θάνατος.

Στο σημείο αυτό θα μπορούσαμε να κάνουμε το εξής σχόλιο: Δήμευση περιουσίας και πληρωμή στο δεκαπλάσιο αφορούσε κλοπή ή κατάχρηση δημοσίου χρήματος¹⁴⁸, γιατί υποκρύπτει την τιμωρία του θανάτου που αφορά, όπως ειπώθηκε, στην κατάχρηση ιερών πραγμάτων ή χρημάτων; Μήπως γιατί έτσι τον συνέφερε να λεχθεί, για να υποστηρίξει το συλλογισμό του;

§10: Όλα τα παραπάνω τον οδηγούν στο λογικό συμπέρασμα ότι όλα όσα τον κατηγορούν είναι κακόπιστα (*ἄπιστα*). Αν όλα είναι πιθανά και όχι βέβαια, πρέπει να απαλλαγεί από την κατηγορία. Αναγκάστηκε να αμυνθεί, επειδή έχει πάθει πολλά κακά από το θύμα. Οι δικαστές οφείλουν να μη μείνουν στο αληθοφανές, αλλά να αναζητήσουν την αλήθεια.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ (§11-13):

§11: Επιρρίπτει την ευθύνη στους κατηγορούς (ήθος αντιπάλων του), ο ίδιος δεν αποτελεί μίasma για την πόλη, γιατί είναι αθώος, ενώ οι αντίδικοί του αφήνοντας ελεύθερο τον ένοχο μολύνουν την πόλη, είναι ασεβείς στους θεούς, γίνονται αίτιοι της αφορίας της πόλης (θρησκευτική διάσταση).

§12: Εκθειάζει το ήθος και την προσωπικότητά του: πρότερος έντιμος βίος, ηθικός πολίτης, συμμετέχει σε λειτουργίες και μάλιστα τριηραρχία και χορηγία, σε εράνους και εγγυήσεις, έχει αποκτήσει την περιουσία του με εργασία, είναι ευλαβής και νομιμόφρων πολίτης¹⁴⁹.

§13: Κατηγορεί και πάλι τους αντιδίκους του ότι θέλουν να κερδίσουν από αυτή τη δίκη και όχι να εκδικηθούν τον νεκρό (επίθεση στο ήθος του αντιπάλου). Κλείνει την απολογία του με το σχήμα του κύκλου, όπως ξεκίνησε, με αναφορά στην ατυχία του, προκαλώντας συναισθηματικά τους δικαστές με μια μεγαλοπρεπή φράση κολακείας στους Αρεοπαγίτες *ὧ ἄνδρες τῶν μεγίστων κριταί καί κύριοι* και ζητά να μην καταστραφεί παρά το δίκαιο και τη θέληση των θεών (ηθική διάσταση). Είναι

¹⁴⁸ Mac Dowell, (2015⁶), 263

¹⁴⁹ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά(1967), 96: ο αντίδικος θα μπορούσε να τον είχε κατηγορήσει ότι παρενέβη τον βασικό κανόνα των εκδικαζομένων σε φονικές υποθέσεις, που απαγορεύει να μιλεί κάποιος για υποθέσεις ξένες προς το κυρίως θέμα (δηλ. να βγαίνει εκτός θέματος). Το ίδιο και στο V, 11 και στον Αριστοτέλη, *Ρητορική*, 1355 α.

χαρακτηριστική στον Αντιφώντα η ποιητική μεταφορική περίφραση: *γίνετε γιατροί της ατυχίας μου*.

Δ2.1. γ. ΔΕΥΤΕΡΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ : ΕΚ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ Ο ΥΣΤΕΡΟΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ (§1): Ξεκινά με ένα λογοπαίγνιο της έννοιας της ατυχίας, με την οποία είχε ξεκινήσει και ο κατηγορούμενος: και η ατυχία αδικείται από αυτόν, καθώς την προβάλλει ως δικαιολογία της μιανής πράξης του. Δεν αξίζει τον οίκτο των δικαστών (επίθεση στο ήθος του αντιπάλου). Είναι πολύ σύντομος, κρίνει ότι έχει αποδείξει την ενοχή του κατηγορουμένου.

ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ/ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ (§2-8): Θα επιχειρήσει να ανασκευάζει τα επιχειρήματα του κατηγορουμένου με αντιστροφή, με υποθετικά συμπεράσματα και πιθανολογικά. Παίρνει μία μία τις περιπτώσεις αντιπαράθεσης που είχε χρησιμοποιήσει ο κατηγορούμενος: ως προς την έχθρα, ως προς το ποιος φταίει, ως προς το δούλο και τη μαρτυρία, δίκη με το θύμα ή δίκη κατηγορίας για το θύμα. Παρατηρούμε ότι ακολουθεί την ίδια πορεία στην ανασκευαστική του γραμμή εκτός του πρώτου επιχειρήματος, που το αφήνει τελευταίο και το συνδέει με την ανατροπή που επιχειρεί στον πρότερο έντιμο βίο, που επικαλέστηκε ο κατηγορούμενος.

§2-3: Αν οι κλέφτες το έβαλαν στα πόδια, πριν πάρουν τα ρούχα, όσοι συναντούσαν το θύμα και το δούλο θα ανέκριναν το δούλο, θα έπαιρναν τη μαρτυρία του και δεν θα στρέφονταν εναντίον του κατηγορουμένου. Αν άλλοι κακούργοι έκαναν φόνο και τον είδαν τα θύματα και γι' αυτό τους σκότωσαν, θα πρέπει να είχε φανερωθεί ο φόνος αυτός, άρα οι υπόνοιες θα έπεφταν εναντίον τους (κάτι που δεν έχει συμβεί). Δεν είναι λογικό να σκότωσαν αυτοί που κινδύνευαν λιγότερο από το θύμα παρά αυτός που κινδύνευε περισσότερο (θα είχε ισχυρό κίνητρο της πράξης), οι άλλοι θα συγκρατούσαν την οργή τους θα σκέφτονταν τις επιπτώσεις. Υποθετικοί συλλογισμοί που ανατρέπουν τις εκδοχές του κατηγορουμένου, γιατί διαφέρει η οπτική γωνία. Η διαδικασία είναι σαν ένας φαύλος κύκλος, που σταματά η αντιπαράθεση των εικόνων επιχειρημάτων;

§4: ανατρέπει και το επιχειρήμα για τη μαρτυρία του δούλου: σε τέτοιες περιπτώσεις οι δούλοι αφήνονται ελεύθεροι να μιλήσουν. Άλλες είναι οι περιπτώσεις που υφίσταται ο δούλος τη βάσανο (άρνηση σε κλοπή ή κρύβουν τους κυρίους τους).

§5: αμφισβητεί το επιχείρημα για τη φυσική παρουσία του στο φόνο. Κι αν δεν παρέστη αυτοπροσώπως, τον ίδιο κίνδυνο θα διέτρεχε σαν να ήταν παρών, επειδή όποιοι συλλαμβάνονταν θα μαρτυρούσαν ότι ήταν ο ηθικός αυτουργός. Εξάλλου δεν θα είχε κανείς τον ίδιο ζήλο να σκοτώσει το θύμα παρά μόνον ο ίδιος¹⁵⁰.

§6: Θα επιχειρήσει να αποδείξει ότι ο κίνδυνος από τη δίκη της κλοπής των χρημάτων ήταν μεγαλύτερος από αυτή τη δίκη φόνου. Ξεκινά με τη παραδοχή ότι ο φόβος της καταδίκης ισούται με την ελπίδα της αθώωσης και στις δύο δίκες. Όσο όμως το θύμα ήταν ζωντανό δεν υπήρχε περίπτωση να μην εισαχθεί σε δίκη η καταγγελία¹⁵¹, ενώ σε αυτή τη δίκη είχε την ελπίδα να μην φτάσει ο ίδιος στο δικαστήριο και να μην αποκαλυφθεί η ενοχή του. Άρα σε αυτή τη δίκη έτρεφε ελπίδα αθώωσης.

§7: το επιχείρημα ότι οι υπόνοιες θα έπεφταν πρώτα σε αυτόν και θα τον απέτρεπαν από το έγκλημα δεν στέκει: αν ο φόβος σταματούσε αυτόν που διέτρεχε το μεγαλύτερο κίνδυνο, κανένας άλλος, που κινδύνευε λιγότερο, δε θα αποτολούσε ένα τέτοιο έγκλημα (γενική αλήθεια).

§8: όσο για την επίδειξη πλούτου που έκανε (ήθος του πομπού) με την αναφορά στις συνεισφορές και στις χορηγίες του, μάλλον το αντίθετο έτρεμε, μήπως χάσει την ευδαιμονία του. *Εικότως και άνοσίως*¹⁵² σκότωσε τον άνθρωπο. Χρήση ρητορικού επιχειρήματος: δολοφόνος δεν είναι αυτός που φαίνεται ότι είναι, αλλά αυτός που πράγματι είναι, με προϋπόθεση ότι τον γνωρίζουμε. Αν δεν τον γνωρίζουμε ο έλεγχος γίνεται από τα εικότα, τα πιθανά¹⁵³. Και αυτά δείχνουν ένοχο τον κατηγορούμενο. Αυτά δε γίνονται με μάρτυρες αλλά κρυφά.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ (§9-11):

§9: Καταλήγει με ένα λόγο σιγουριάς και απόδειξης της ενοχής του κατηγορουμένου φανερώς, *έλεγχθείς, διαφθείρας* και στρέφει τα πυρά κατά των δικαστών: *σε εσάς στρέφει τη μαροότητά του*. Πράγματι ο κατηγορούμενος απευθύνεται στο τέλος του λόγου του στην ευθύνη των δικαστών. Αν ούτε οι πιθανότητες ούτε οι μαρτυρίες δεν

¹⁵⁰ Δενδρινού, (1939),114: απογενέσθαι ή παραγενέσθαι *εικότερον αυτόν εστί*. Ο ηθικός αυτουργός τιμωρούνταν λιγότερο από τον αυτουργό.

¹⁵¹ Ο.π.,116-7 υποσημ.30: *επέθετο ή επίθετο* (γραφή κωδίκων) δεν θα του επιτιθόταν ή δεν θα τον έπειθε; Καταλήγει ότι η αιτιολογία αποτελεί φαύλο κύκλο, διότι αυτό θέλει να αποδείξει ότι ο κατηγορούμενος επιτέθηκε και σκότωσε το μηνυτή του. Είναι αρκετά, πιστεύει, εξεζητημένο να δεχτούμε ότι ο Αντιφώντας μεταχειρίστηκε την αποδεικτέα έννοια ως μέσο απόδειξης (για τον τύπο *επέθετο*). Γι' αυτό και δέχθηκε τον τύπο *επίθετο* στη μετάφραση, που ακολουθείται και από τις περισσότερες εκδόσεις.

¹⁵² Gagarin,(1997),138, καθαρή ηχώ του λόγου του κατηγορουμένου(§10).

¹⁵³ Ο.π., η ίδια σκέψη και στο Γοργία, *Ελένη*, 11: ανάγκη για *δόξα* στην απουσία της *αλήθειας*.

σας πείθουν για την ενοχή, δεν υπάρχει τρόπος αποδείξεως της ενοχής των κατηγορουμένων (γενίκευση –επαγωγική μέθοδος συλλογισμού). Μπορεί μια υπόθεση να λειτουργήσει ως προηγούμενο για μελλοντικές αποφάσεις¹⁵⁴;

§10: Συμπέρασμα επιχειρηματολογίας: ο θάνατος πραγματικός, τα ίχνη της υποψίας οδηγούν στον κατηγορούμενο, η μαρτυρία του δούλου αξιόπιστη. Επομένως θέτει ένα ρητορικό ερώτημα: πώς θα αθωωθεί δίκαια (σύμφωνα με τη δικαιοσύνη); Είναι παράλογο κάτι τέτοιο. Αν αθωωθεί από τους δικαστές άδικα, δε θα καταδιώκει το πνεύμα του νεκρού τους κατηγορούμενους, αλλά την ψυχή των δικαστών δε θα αφήσει να ησυχάσει (ηθικό δίλημμα δικαστών- μετάθεση της ευθύνης) *ἡμῖν μὲν προστρόπαιος ὁ ἀποθανὼν οὐκ ἔσται, ὑμῖν δὲ ἐνθύμιος γενήσεται*¹⁵⁵. Κλείνει με μια τριπλή προτροπή στους δικαστές: προστατέψτε το νεκρό, τιμωρείστε το δολοφόνο, εξαγνίστε την πόλη. Το αποτέλεσμα θα είναι λιγότεροι δολοφόνοι (παραδειγματισμός), περισσότεροι ευσεβείς (σωφρονισμός), καθαρή συνείδηση δικαστών (ηθική δικαίωση), απαλλαγή από τη μιαιρότητα (θρησκευτική ηθική).

Στόχος του ρήτορα να γεννήσει αισθήματα ενοχής και υπέρτερης ευθύνης στους δικαστές για το αποτέλεσμα της απόφασής τους: για τον νεκρό τον ίδιο (εκδίκηση της ζωής του), για την πόλη και το μίasma¹⁵⁶ (αποτέλεσμα πράξης), για τον κατηγορούμενο (απόδειξη αλήθειας και δικαιοσύνης). Ένα μοτίβο που επαναλαμβάνεται συνεχώς στους επιλόγους.

Δ2. 1. δ. ΔΕΥΤΕΡΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΚΑΤΗΓΟΡΟΥΜΕΝΟΥ

ΒΑΣΙΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ:

1. Θα μπορούσε να φύγει σε εξορία (Νόμος αειφυγίας: δικαίωμα αυτοεξορίας πριν την απόφαση του δικαστηρίου), αλλά δεν το κάνει. Νιώθει σίγουρος για την αθωότητά του και την απόφαση των δικαστών.

¹⁵⁴ Gagarin,(1997),139: υπάρχει χαλαρότητα στη χρήση του δικαστικού προηγούμενου, το δικαστικό σώμα δεν είναι εξειδικευμένο, χωρίς να σημαίνει ότι δεν υπάρχει μια γενική συνέπεια στις ετυμολογίες

¹⁵⁵ Δενδρινού,(1939),118-119: προστρόπαιοι λέγονταν οι δαίμονες των αρών, στον Αντιφώντα η εκδικούμενη ψυχή του νεκρού που καταδιώκει τον εχθρό και ζητά την εκδίκηση. Ενθύμιος: με τη σημασία του βάρους της ψυχής, της έγνοιας, το βάρος της συνείδησης, βλ και Ανδρουτσόπουλου-Λουκά,(1967),83 α-84 α : για ερμηνεία του λόγου και 97 υποσημ.15 και 16. Ακόμη Gagarin,(1997),139 και οι δύο λέξεις είναι ποιητικές, στον πεζό λόγο σε χρήση στις Τετραλογίες και στον Αισχύνη, 2, 158.

¹⁵⁶ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά(1967),86 υποσημ.11: έχει συγκεντρώσει τα σημεία στις τετραλογίες με αυτή τη αντίληψη(IIα10, IIβ 11, IIIα 2, IVα 5, β 9, γ 7) και ενδεικτικά σημεία από τη δραματική ποίηση (Σοφ.,*Οιδ.Τυρ.* 235, Ευρ., *Ιφ.Ταύρ.*945) και Δημ., *Προς Λεπτ.*158.

2. Θα καταθέσει δυνατά επιχειρήματα όχι πιθανολογικά (κατά το εικός), αλλά πραγματικά (έργον). Αφήνει στο τέλος το δυνατό του επιχείρημα, που αφορά στη μαρτυρία του δούλου.
3. Χρησιμοποιεί υπάρχοντες νόμους για την επίθεση στους κατηγορούς του.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ(§1-3):

§1-2: Παραδίδει τον εαυτό του στην ατυχία (επανέρχεται στην ίδια λέξη) με μια σπάνια δραματική έκφραση (*ιδού*) και στη συκοφαντία των αντιδίκων του, αλλά έχει εμπιστοσύνη στην κρίση των δικαστών και στην αλήθεια¹⁵⁷ των πράξεών του (γι' αυτό και δεν φεύγει). Επιτίθεται στους κατηγορούς ως συκοφάντες και ως ανίκανους να εντοπίσουν τους πραγματικούς φονείς και τον κατηγορούν στηριζόμενοι σε εικασίες με στόχο να τον καταστρέψουν παρά να εκδικηθούν το φονέα (επίθεση στην υπόληψη των αντιπάλων).

§3: η υποχρέωση του ίδιου δεν είναι να καταγγείλει ή να αποκαλύψει τους δολοφόνους, αλλά να απολογηθεί σχετικά με τη μαρτυρία του δούλου, που είναι και το δυνατό επιχείρημα των αντιπάλων του. Παρατηρούμε ότι στη δευτερολογία του εστιάζει στην επιβουλή και συκοφαντία των κατηγορών και στη μαρτυρία του δούλου.

ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ/ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ (§4-10):

§4,5,6: η δυστυχία (ότι υπήρξε εχθρός του θύματος) ζητά να μετατραπεί σε ευτυχία με την αθώωση και όχι την καταδίκη του (αντίθεση). Πάντα υπάρχει μια γενική σκέψη πριν την επιχειρηματολογία, που προδιαθέτει και το στόχο.

Οι κατήγοροι ισχυρίζονται ότι, όσοι τυχόν έβλεπαν τα θύματα την ώρα που τα χτυπούσαν, θα έτρεχαν και θα ανήγγελλαν τους δολοφόνους στο σπίτι των θυμάτων. Το αναιρεί υποστηρίζοντας ότι ποιος θα βρει νεκρό και ετοιμοθάνατο στο δρόμο βράδυ και δεν θα φύγει μακριά, πόσο μάλλον να πάρει τη μαρτυρία του ετοιμοθάνατου δούλου. Το ίδιο, αν πήγαινε να κλέψει και σκότωνε το θύμα, θα έφευγε χωρίς να κλέψει. Αυτά υπαγορεύει η κοινή λογική και το πιθανόν¹⁵⁸. Οπότε ο ίδιος απαλλάσσεται από την υποψία. Αν πάλι υπήρχε άλλη δολοφονία στην οποία τα

¹⁵⁷ Gagrin,(1997),140: πολλές παραλλαγές της έννοιας στο σημείο αυτό εννοεί την αντικειμενική, πραγματική σε αντιπαράθεση από την αλήθεια που σχεδιάζεται μέσα από επιχειρήματα. Δεν είναι τυχαίο ότι του αποδίδεται το έργο *Περί αληθείας* και είναι μια έννοια που τον απασχολεί συχνά.

¹⁵⁸ Ο.π., 141: θεωρεί το επιχείρημα έγκυρο σαν σκέψη, αλλά σαν υποθετική απάντηση στις υποθέσεις των κατηγορών που προηγήθηκαν και η μία προσπαθεί να αναιρέσει την άλλη. Δεν οδηγεί στο συμπέρασμα της απαλλαγής, με το να μετατρέπει την πιθανότητα σε πραγματικότητα.

θύματα ήταν μάρτυρες πρέπει να ερευνηθεί¹⁵⁹, γιατί δεν είναι απίθανο να σκοτώθηκαν από άγνωστους κακούργους.

§7: εστιάζει συγκεκριμένα στη μαρτυρία του δούλου με μια σειρά ρητορικών ερωτημάτων σχετικά με τη φερεγγυότητά του: Α) γιατί πρέπει να θεωρηθεί περισσότερο αξιόπιστη από τη μαρτυρία ελεύθερων πολιτών; Οι ελεύθεροι πολίτες, αν φανερωθούν ότι ψευδομαρτύρησαν, καταδικάζονται σε ατίμωση και χρηματικό πρόστιμο, ενώ εκείνος δεν έδωσε απόδειξη των λόγων του, ούτε ανακρίθηκε με βάσανο (νόμος), Β) πού θα δώσει λόγο για την ψευδομαρτυρία του; Ποιος έλεγχος είναι δυνατός; Αφού έδωσε μαρτυρία χωρίς κίνδυνο και τίποτε δεν έπαθε από τους κυρίους του και εχθρούς του κατηγορουμένου, γιατί να μην πειστεί να πει ψέματα. Ο ίδιος όμως από την ψευδομαρτυρία θα καταδικαστεί σε θάνατο (αντίθεση).

§8: Ισχυρίζονται οι κατηγοροί ότι ήταν ο κατηγορούμενος παρών στο έγκλημα και επικαλούνται τη μαρτυρία του δούλου. Θα αποδείξει όχι με πιθανολογίες αλλά με γεγονότα ότι δεν ήταν εκεί, ότι βρισκόταν στο σπίτι του εκείνο το βράδυ (τη νύχτα των Διίπολειών). Παραδίδει και τους δούλους του σε βάσανο για να το επιβεβαιώσουν. Αυτό αποτελεί ισχυρό άλλοθι για τον ίδιο και καταρρίπτει το βασικό επιχείρημα των αντιδίκων, ότι ο δούλος τον αναγνώρισε ανάμεσα στους δολοφόνους. Μια τέτοια ανατροπή δε θα ήταν συνηθισμένη σε μια πραγματική δίκη, καθώς κάτι τέτοιο θα είχε καταγραφεί στην τρίμηνη ανακριτική διαδικασία. Δεν είναι τυχαία η θέση που το τοποθετεί στο λόγο του, στο τέλος, για να αφήσει θετική εντύπωση στο ακροατήριό του για την αξιοπιστία του και να μείνει καταγεγραμμένο στη σκέψη τους. Βέβαια, δεν αναιρείται και το δεδομένο ότι ίσως είχε σχεδιάσει, αλλά δεν ήταν παρόν στο έγκλημα.

§9: Ισχυρίζονται οι κατηγοροί ότι σκότωσε το θύμα εξαιτίας του πλούτου του. Απαντά με ένα γνωμικό και μια φιλοσοφική διάθεση. Μια σκέψη που θα τη δούμε και σε τραγικούς ποιητές και στον Ηρόδοτο και στον Ισοκράτη¹⁶⁰: Όσοι ατυχούν → ρισκάρουν σε κάτι νέο, για μεταβολή της τύχης τους. Όσοι ευτυχούν → μένουν ήσυχoi, για να μην αλλάξει η τύχη τους και μεταβούν από την ευτυχία στη δυστυχία.

¹⁵⁹ Ο.π.,141-142: σημαντική προειδοποίηση δικανικής πρακτικής, όλα τα στοιχεία πρέπει να ερευνώνται διεξοδικά ακόμη και τα πιθανολογικά.

¹⁶⁰ Δενδρινού, (1939),124-5 υποσημ.43: η άποψη αυτή διατρέχει το έργο του Ηροδότου, σαν βασική του αντίληψη, όπως και το έργο των τραγικών σαν ένα στοιχείο της τραγικότητας των προσώπων. Στον Ισοκράτη, *Αρχιδ.* 50.

§10: Ισχυρίζονται την ενοχή του βασιζόμενοι στις πιθανότητες, αλλά δεν τον αποκαλούν πιθανό φονέα του θύματος αλλά πραγματικό (επανάληψη της λέξης *εικός* τρεις φορές: των εικότων, εικότως, εικός)¹⁶¹.

Αυτό είναι ένα ρητορικό δικολαβικό επιχείρημα:

1. Οι δικές του ενδείξεις είναι πολύ διαφορετικές (άλλη οπτική γωνία)
2. Αναξιόπιστος ο μάρτυρας μετά το άλλοθι (άρα απόδειξη δεν υπάρχει)
3. Τα τεκμήρια είναι υπέρ του και όχι υπέρ των κατηγορών

Άρα τα ίχνη του φόνου δεν οδηγούν σε εκείνον αλλά σε αυτούς που οι κατηγοροί θεωρούν αθώους. Έχει υπέρ του όλα τα μέσα της δικανικής αποδείξεως. Αφού οι κατηγορίες τους αποδείχθηκαν αβάσιμες, αν καταδικαστεί, καμιά απολογία δεν θα είναι ικανή να βοηθήσει τους κατηγορουμένους (έχει δύναμη νομικού γνωμικού). Την ίδια σκέψη είχε κάνει και ο κατηγορος στη δευτερολογία του (§9).

ΕΠΙΛΟΓΟΣ (§11-12):

§11: Οι κατηγοροί παρά το θείο δίκαιο ζητούν καταδίκη θανάτου, ενώ ισχυρίζονται ότι είναι αγνοί (έντονη αντίθεση). Ο ίδιος καθαρός από κάθε κατηγορία, ενώ τους πείθει για την ευσέβειά του, λένε ότι ανοσιουργεί (συκοφαντική δυσφήμιση). Οι δικαστές, πρέπει να σεβαστούν την ευσέβεια ενός αθώου, την εκδίκηση του νεκρού και δεν πρέπει να καταδικάσουν έναν αθώο και να αφήσουν τον ένοχο, γιατί, αν καταδικαστεί, κανείς δε θα αναζητήσει τον ένοχο.

§12: Ζητά αθώωση σύμφωνα με το δίκαιο των θεών και των ανθρώπων (*όσίως και δικαίως*) και να μην μετανιώσουν για την πράξη τους, αναγνωρίζοντας λάθος, γιατί μια τέτοια μετάνοια είναι ανίατη¹⁶² (συνειδησιακή πίεση).

*

Εκτίμησα ως ενδιαφέρουσα πρόταση το άρθρο του Hoffman D. C.¹⁶³ που συνδέει την δύναμη της επιχειρηματολογίας του εικότος με τα γνωστά παράδοξα του Ζήνωνα, του Ηράκλειτου και του Γοργία, στην πρώτη Τετραλογία. Σύμφωνα με την άποψή του «παρόλο που το *εικός* συχνά μεταφράζεται ως "πιθανό", δεν πρέπει να θεωρείται ότι εκφράζει μια σύγχρονη έννοια της πιθανότητας που βασίζεται στις συχνότητες. Στην

¹⁶¹ Αριστ. *Ρητορική*, 1402b: παρόμοια αντίληψη.

¹⁶² Ανδρουτσόπουλου-Λουκά(1967),101: σχήμα πρωθύστερο, άσκηση ψυχολογικής πίεσης στους δικαστές, πολύ στοχευμένα. Χρήση των θρησκευτικών δοξασιών ως δυνατό επιχείρημα έχουν επιχειρήσει και οι δύο διάδικοι (α 10-11, γ10-11, β13, δ11-12), ο ενάγων για να καθαρθεί η πόλη, ενώ ο εναγόμενος για να αποφευχθεί το μίσμα που θα προέκυπτε από λανθασμένη απόφαση των δικαστών και άδικη θανάτωση ενός αθώου (107 α).

¹⁶³ <https://www.thefreelibrary.com/Murder+in+sophistopolis%3A+paradox+and+probability+in+the+First...-a0210920077>[4-12-2019] David C. Hoffman, 2008, «Murder in sophistopolis: paradox and probability in the First Tetralogy», *The free library*.

πεζογραφία του 5ου αιώνα, εκφράζει μερικές φορές την έννοια της καταλληλότητας, και μερικές φορές μια έννοια αληθείας, ανάλογα με το πλαίσιο που τίθεται. Η χρήση του εικότος ως "αλήθεια" σε επιχείρημα, ομολογεί ο Hoffman, μοιάζει με τη σύγχρονη λογική της "μορφοποίησης", όπου οι ύποπτοι εντοπίζονται βάσει μιας ομοιότητας μεταξύ του προφίλ και των πραγματικών χαρακτηριστικών του ύποπτου». Πράγματι, ο κατηγορος κατασκευάζει ένα προφίλ του δολοφόνου και υποστηρίζει ότι ο εναγόμενος ταιριάζει καλύτερα στο προφίλ από οποιονδήποτε άλλο.

Παρόλο που υπήρχαν αρκετές νομικές διαδικασίες στην εποχή του Αντιφώντα υπήρχαν ελάχιστοι περιορισμοί ως προς τον τρόπο που θα μπορούσε κανείς να τις υποστηρίξει ενώπιον των δικαστών και λίγες επίσημες δοκιμασίες για το επιχείρημα. Τα παράδοξα και οι αντιφάσεις, που εξέθεσε ο Αντίφων στην Πρώτη Τετραλογία, είναι το πρώτο βήμα που οδηγεί στο τεκμήριο της αθωότητας, στο πρότυπο του "ένοχου πέρα από μια λογική αμφιβολία", στον αποκλεισμό των ακροάσεων και σε πολλούς άλλους σημαντικούς κανόνες νομικών επιχειρημάτων. Ο Αντιφώντας έδειξε πως τα επιχειρήματα κατά το εικός εμπλέκονται σε παράδοξα αμφισβητώντας πολλές κοινές μορφές νομικών αποδείξεων και επιχειρημάτων. Τα παράδοξα της Πρώτης Τετραλογίας δεν είναι όλα λογικά παράδοξα, αλλά όλα προκαλούν την κοινή λογική: μερικά είναι αληθοφανείς αντιφάσεις προφανών αληθειών ή νομικών συμβάσεων, ενώ άλλα εμφανίζονται στη σύγκρουση δύο προφανώς αληθινών, αλλά λογικά αντιφατικών επιχειρημάτων».

*

Είναι *τά εικότα ἀληθέσιν ἴσα*; (β.§8) Για κάθε *εἰκός* υπάρχει και το *εἰκότερον*; (β.§3) Αν όλα είναι πιθανά και όχι βέβαια, πρέπει να *απαλλαγεί* από την κατηγορία. Οι δικαστές οφείλουν να μη μείνουν στο αληθοφανές, αλλά να αναζητήσουν την αλήθεια. (β.§10) Διαπιστώνουμε πόσο ρευστές είναι τελικά οι έννοιες δίκαιο και αλήθεια και πόσο παρακινδυνευμένο μια υπόθεση να στηρίζεται σε πιθανότητες μόνο και όχι σε απτά πραγματικά γεγονότα. Στον αρχαίο κόσμο πόση σημασία έδιναν στους μάρτυρες ελεύθερους ή δούλους; Πόσο αυστηροί ήταν οι κανόνες και τα όρια της νομικής δεοντολογίας; Μήπως δεν είναι τυχαία η αρνητική κριτική από τον Πλάτωνα ιδιαίτερα και τον Αριστοτέλη για τη ρητορική τέχνη¹⁶⁴; Στα χρόνια των πρώτων ρητόρων είναι αυστηρό το πλαίσιο το νομικό; Παρατηρούμε τη σημασία που

¹⁶⁴ Αλεξίου, (2017), (κεφ. 1^ο: *Εξέλιξη της έντεχνης ρητορικής*), 26-7: για τη διδασκαλία του εικότος, αρνητική κριτική από τον Πλάτωνα ότι το ρήτορα τον απασχολούσε μόνο το εικός, το πιθανό και όχι το αληθινό (Φαίδρος 273b-και πρβ.Αριστ.Ρητορ. 1402a 17-20).

δίνει ο ρήτορας στο άγραφο δίκαιο, στην ηθική δεοντολογία και στη συνείδηση του ακροατηρίου του/δικαστικού σώματος. Είναι εύκολο ή ευκολότερο να το παρασύρει με την τέχνη του λόγου του;

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗ ΝΟΜΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΩΝ. ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΧΡΗΣΗΣ ΤΟΣΟ ΤΟΥ ΓΡΑΠΤΟΥ ΟΣΟ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΓΡΑΦΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΜΕ ΣΤΟΧΟ ΤΗΝ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΕΠΙ ΤΗΣ ΟΥΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ.

1. Τα επιχειρήματα των αντιδίκων έχουν ισοδύναμη βαρύτητα. Στηρίζονται εξίσου σε πιθανολογικά δεδομένα (κατά το εικός επιχειρήματα) με αδιέξοδο το αποτέλεσμα, γιατί δεν υπάρχει κανένα σίγουρο αποδεικτικό τεκμήριο. Συγκρίνοντας με τη σύγχρονη δικονομική αντίληψη, σε μία ανάλογη περίπτωση θα ήταν εύλογη η πιθανή ανάκριση προσώπων που θα είχαν το κίνητρο της πράξης, όμως δεν θα στηριζόταν μια κατηγορία σε ένα μόνο μάρτυρα (δούλο, που δεν υπάρχουν στοιχεία από την απολογία του, ούτε γνωρίζουμε πώς ειδοποιήθηκαν οι συγγενείς), ούτε στην έλλειψη αδιάσειστων επιβαρυντικών στοιχείων (μόνο η παλαιά έχθρα θύτη-θύματος, που δεν είναι και η μοναδική πιθανώς, ακόμα και το άλλοθι που παρουσιάζει στη δευτερολογία του ο κατηγορούμενος, δεν είναι απόλυτη απόδειξη μη ενοχής). Παρατηρούμε ότι η χρήση της άτεχνης πίστεως (η μαρτυρία του πεθαμένου δούλου-αυτόπτη μάρτυρα της παρουσίας στο φόνο του κατηγορουμένου) υποστηρίζεται από έντεχνες πίστεις, αρνητικούς συλλογισμούς, που οδηγούν στο πιθανολογικό επιχείρημα (ο κατηγορούμενος είχε το κίνητρο της πράξης ως εχθρός) από την πλευρά του ενάγοντος. Ακόμη και ο κατηγορούμενος πριν παρουσιάσει στο τέλος το προσωπικό του άλλοθι με μάρτυρες τους δούλους του με πρόταση βασανισμού τους (άτεχνη πίστη), έχει εξαντλήσει κάθε περιθώριο έντεχνης πίστεως απορρίπτοντας ένα ένα τα επιχειρήματα των κατηγορών του και με ιδιαίτερη προσοχή στη μαρτυρία του δούλου και όλα μέσα στο πλαίσιο της κοινής λογικής. Στο ίδιο λογικό πλαίσιο και η χρήση συνηθισμένων επιχειρημάτων υποστήριξης του ήθους του ως ατόμου ευυπόληπτου με θετική παρουσία στην πόλη. Άρα αποδεικνύεται τόσο η αναγκαιότητα όσο και ο περιορισμένος ρόλος και αξία, λόγω της εύκολης

ανατροπής, των πιθανολογικών επιχειρημάτων σε ένα πλαίσιο εκπαιδευτικής δικανικής δικονομίας που είναι οι Τετραλογίες.

2. Με την ίδια σοφιστική λογική είδαμε να επιχειρηματολογούν αντιστικτικά οι αντίδικοι: ο κατηγορούμενος απαντά ένα προς ένα στα επιχειρήματα των κατηγορών, το ίδιο και εκείνοι στη δευτερολογία τους (δεν πρέπει να αφήσουν κανένα περιθώριο ότι μπορεί να υπάρχει και άλλος ύποπτος). Η αντιπαράθεση λειτουργεί ως μια άσκηση στη λογική. Σημαντικός ο ρόλος των προλόγων και επιλόγων στη συνόψιση της επιχειρηματολογίας. Στόχος εκατέρωθεν να κερδηθεί η συμπάθεια των δικαστών, να εκθειαστεί το ήθος και να αντιστραφεί η επιχειρηματολογία του ενός εναντίον του άλλου.
3. Εντυπωσιακή η σιγουριά και η αυτοπεποίθηση που αποπνέει ο λόγος τους. Ιδιαίτερα στη δευτερολογία του κατηγορού (γ 1): *ὡς μὲν οὖν ἀπέκτεινε τὸν ἄνδρα ἐν τῷ προτέρῳ λόγῳ ἀπεδείξαμε*, χωρίς φυσικά να έχει συμβεί κάτι τέτοιο με ατράνταχτα επιχειρήματα. Σε ένα σύγχρονο δικαστήριο θα λειτουργούσε μειονεκτικά μια τέτοια φράση χωρίς νομικό υπόβαθρο, όμως στα χρόνια των πρώτων ρητόρων, ανδρωμένων πριν τον Πελ/κό πόλεμο, η άγνοια και απειρία του δικαστικού σώματος σε σοφιστικούς ελιγμούς και δικολαβικά τεχνάσματα, η έλλειψη εμπειρίας στη δικαστική πράξη, το έντονα θρησκευτικό υπόβαθρο των υποθέσεων ανθρωποκτονίας θα μπορούσαν να λειτουργήσουν παραπλανητικά, να παρασύρουν και να παγιεύσουν λογικά και συναισθηματικά την κρίση των δικαστών με αποτέλεσμα ακόμα και τη μη ορθή απόδοση του δικαίου. Γίνονται συχνές αναφορές και λεκτικά ακόμη στο φόβο να μην αποδοθεί δικαιοσύνη, να μην αποκαλυφθεί η αλήθεια και να χαθεί εντέλει η εμπιστοσύνη του πολίτη στο θεσμό των δικαστηρίων.
4. Γίνεται χρήση νόμων και των γραπτών και των άγραφων. Σε ένα σημείο εντοπίστηκε αποσιώπηση στην τιμωρία του νόμου (θάνατος), γιατί έτσι συνέφερε τον λέγοντα στην υποστήριξη της επιχειρηματολογίας του (βλ σελ.68 της εργασίας).
5. Υπάρχει μεθοδικότητα-τάξη-δομή στην οργάνωση της επιχειρηματολογίας και αντίστοιχα στην αντίκρουση από τον αντίδικο. Δεν είναι τυχαία η σειρά των επιχειρημάτων και τυχόν διαφοροποίηση έχει στόχο την καλύτερη αντίκρουση με επιτονισμό των σημείων που ο αντίδικος θέλει να τονίσει και να αφήσει ως τελική εντύπωση στο ακροατήριό του. Ιδιαίτερα το άλλοθι του κατηγορουμένου, που το αφήνει στο τέλος κυριολεκτικά (βρισκόταν στο σπίτι

του εκείνη τη νύχτα) έχοντας όμως εξαντλήσει όλα τα πιθανά και πιθανότερα επιχειρήματα. Θα πρέπει να το ερμηνεύσουμε και στο πλαίσιο μαθητείας στο οποίο ανήκουν οι λόγοι αυτοί, αφού δεν πρόκειται για πραγματικές δίκες αλλά για γυμνάσματα.

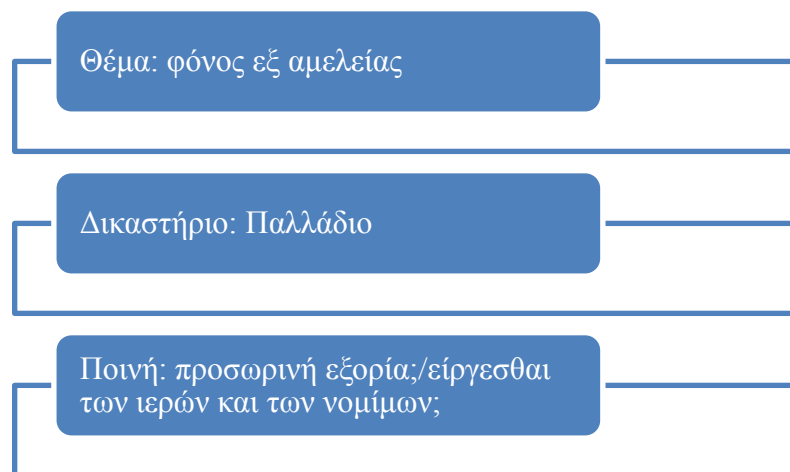
6. Η έντονη θρησκευτική διάσταση που δίνεται στις δίκες ανθρωποκτονίας, καθώς εντάσσεται ως γεγονός στη σφαίρα της θρησκείας, της εκδίκησης του νεκρού που τον υπερασπίζονται οι θεοί του κάτω κόσμου (προστόπαιος βλ.σελ.71 της εργασίας), του μιάσματος από το θάνατο της ίδιας της πόλης, που απαιτεί την κάθαρσή της. Όλοι έχουν μερίδιο ευθύνης να καταδικαστεί ο αληθινός δολοφόνος και σε καμιά περίπτωση ένας αθώος. Αν ο κατηγορος κατηγορήσει άδικα έναν αθώο το μίasma θα πέσει επάνω του, αν οι δικαστές αθώωσουν έναν ένοχο, η μόλυνση θα πέσει επάνω τους, όλη η πόλη θα υποφέρει, αν ο δολοφόνος κυκλοφορεί ελεύθερος. Κυρίως στους επιλόγους τονίζεται το δεδομένο αυτό με την έντονη ηθική του διάσταση, αλλά και τον βαθύτατα ουσιαστικό ρόλο της τιμωρίας και αποτροπής/κοινωνικού σωφρονισμού, που έχει ρεαλιστική βαρύτητα και εντοπίζεται στο σύνολο των Τετραλογιών.
7. Τα έντονα ηθικά διλήμματα που γεννούνται στην ψυχή και τη συνείδηση των δικαστών, καθώς ο ρήτορας εκμεταλλεύεται έξυπνα και καίρια τις προκαταλήψεις, τις δεισδαιμονίες, τις αντιλήψεις, ίσως και την άγνοια του νομικού πλαισίου για να προκαταβάλει και να καθοδηγήσει συναισθηματικά το ακροατήριό του (χρήση παθοποιίας) .
8. Ιδιαίτερα στα προοίμια και στους επιλόγους και όχι μόνο, ο ρήτορας εκθειάζει την προσωπικότητα του λέγοντος, του χαρακτήρα και της δυσχερούς θέσεώς του, την αντιπαραθέτει συνεχώς με αυτή των αντιδίκων του (ήθος πομπού-ήθος αντιπάλου).
9. Η χρήση των σχημάτων λόγου και ιδιαίτερα των ρητορικών ερωτημάτων, οι γενικές αλήθειες/γνωμικά, οι κοινοί τόποι, οι γενικεύσεις, οι έντονες αντιθέσεις «καλλωπίζουν» το λόγο του δίνουν ζωντάνια και δραματικότητα και εν τέλει πειστικότητα¹⁶⁵.

¹⁶⁵ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά(1967),107β-108β καταγραφή όλων των ρητορικών σχημάτων που χρησιμοποιούνται στο λόγο, εκτός όσων αναφέρθηκαν: παρενθετικές προτάσεις, προσωποποιήσεις, αναφορά ή απάνοδος, σχήμα αναπόδοτον, άρση και θέση, επιδιόρθωση, πάρισο, συμπερασματικές φράσεις με το ουτω, συσσώρευση μετοχών, ιωνισμοί (ανώμαλη σύνταξη του πειρασθαι με μετοχή εντοπισμένη και στον Ηρόδοτο) και εντυπωσιακές εκφράσεις.

10. Η οπτική γωνία του λόγου και η ανάλογη επιχειρηματολογία γίνονται το μέτρο του δικαίου και της αλήθειας του λέγοντος με όπλο τη δύναμη της πειθούς, που ο «τρόπος του λόγου» εντέλει διαθέτει και προβάλλει. Ειδικά στην 1^η τετραλογία ο αγώνας πιθανοτήτων στην επιχειρηματολογία μάς πιστοποιεί τον παραπάνω συλλογισμό.

Δ2.2 Β΄ ΤΕΤΡΑΛΟΓΙΑ: ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΦΟΝΟΥ ΑΚΟΥΣΙΟΥ

Ταυτότητα λόγου:

Υπόθεση: Κάποιος νεαρός αθλητής, γυμναζόμενος μέσα σε γυμναστήριο σε βολή ακοντίου, φόνευσε ακουσίως έναν άλλο νεαρό. Το θύμα είχε λάβει εντολή από τον οπλοδιδάσκαλο να περισυλλέξει εγκαταλελειμμένα ακόντια των ασκουμένων, αλλά εκτέλεσε την εντολή τη στιγμή της βολής και έτσι συνέβη το ανεπανόρθωτο δυστύχημα. Τον κατηγορούμενο αντιπροσωπεύει ο πατέρας του. Ο κατηγορούμενος μεταθέτει την ευθύνη του χτυπήματος σε αυτόν που έτρεξε. Επομένως η θέση της απολογίας είναι αντικατηγορία *ἀντέγκλημα ἢ μετάστασις (μετάθεση) κατ' άλλους*¹⁶⁶.

Βασικό Νομικό πλαίσιο:

Η συγκεκριμένη περίπτωση είναι ιδιόρρυθμη, γιατί συμβαίνει μεταξύ παιδιών σε γυμναστήριο¹⁶⁷, με δύσκολο τον καθορισμό νομικής και ηθικής ευθύνης σε κατηγορούμενο ή θύμα. Δύσκολος και ο καθορισμός ποινής σε περίπτωση καταδίκης. Η θέση του ζητήματος είναι παράλληλη με την αρχή του «συντρέχοντος σφάλματος»

¹⁶⁶ Δενδρινού, 1939,132-3, υποσημ.2 και3: αντέγκλημα είναι η αντικατηγορία κατά του παθόντος και μετάστασις η μετάθεση της κατηγορίας σε άλλο πρόσωπο.

¹⁶⁷ Δεν αντιμετωπίζει την περίπτωση ως «νόμιμο φόνο» που θα εξετάζονταν στο Δελφίνιο, αλλά σαν ακούσια ανθρωποκτονία με εκδίκηση στο Παλλάδιο. Βλ. και Gagarin,(1997),144.

(ex sua culpa) του ενοχικού δικαίου¹⁶⁸. Ο ρήτορας στην επιχειρηματολογία του δεν στηρίζεται στο *εικός*, αλλά στο κριτήριο του «λογικού», μέσω του οποίου διακρίνεται η αλήθεια από το ψεύδος. Για την απόδειξη μεταχειρίζεται συλλογισμούς αναλύοντας την πράξη με σκοπό να κάνει τον κριτή να εμβαθύνει στην ουσία της αλήθειας (§3: *ἔβαλε μὲν οὐδένα, οὐδ' ἀπέκτεινε κατὰ γέ τήν ἀλήθειαν ὧν ἔπραξεν*). Αλλά η αλήθεια είναι άλλη για τον κατηγορούμενο, άλλη για τον κατηγορο (*ἡμεῖς οἱ ἀντίδικοι κατ' εὐνοίαν κρίνοντες τό πράγμα εἰκότως δίκαια ἑκάτερος αὐτούς οἰόμεθα λέγειν*). Και απομένει στους δικαστές να αποφανθούν με το δικό τους κριτήριο που βρίσκεται η αλήθεια (*ὁμᾶς δέ...σκεπτέα ἡμῶν ἐστὶ καὶ ἐάν τι ἀμφισβητίσιμον.. διαγνῶναι*).

Είναι αρκετά ελλιπής η αθηναϊκή νομοθεσία για τα εξ αμελείας αδικήματα¹⁶⁹, έτσι θα πρέπει να ληφθούν υπόψη: η ίδια η δίκη και η διαδικασία της, η τέχνη του ρήτορα, καθοριστική για την καταδίκη ή αθώωση του κατηγορουμένου, το ιερό δίκαιο που απαιτεί τιμωρία για εκδίκηση του νεκρού.

Απασχολεί ιδιαίτερα η έννοια της αλήθειας. Υπάρχει αντικειμενική αντιμετώπισή της, στην υποκειμενική οπτική και υποστήριξη τής εκάστοτε περίπτωσης κατηγορουμένου/θύματος; Εντοπίζεται σοφιστική επιρροή από τη διδασκαλία του Πρωταγόρα¹⁷⁰, με τη σχετικότητα της αλήθειας, και του Ηράκλειου. Έβλεπε την αλήθεια ως διαλεκτικό προϊόν της ανθρώπινης διάνοιας και ως κριτήριό της τον άνθρωπο «*πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος*». Ο Αντιφώντας με θαυμαστή ελαστικότητα φτάνει από το γεγονός στο επιδιωκόμενο συμπέρασμα, εντελώς αντίθετο από την αρχική θέση του ζητήματος, αποδεικνύοντας δράστη του φόνου το

¹⁶⁸ Ο.π.128 και για τον όρο συντρέχον πταίσμα: ΑΚ 300 §1, βλ. Α.Τρίκη, (2016), *Γενικό Ενοχικό Δίκαιο*, 18: απόδοση ευθύνης και στους δύο αντιδίκους. Ο Gagarin, (1997),145, το ορίζει (με σύγχρονο όρο) σαν μια περίπτωση που το άτομο είναι αναγκαίος αλλά όχι επαρκής συντελεστής σε ένα φόνο.

¹⁶⁹ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά(1967),126-7: «η Β΄ Τετραλογία εξελέγη ειδικά για να ενισχύσει την άποψη ότι ο εξ αμελείας φόνος, μολονότι προβλεπόταν από το Δίκαιο, δεν ρυθμιζόταν εν τούτοις με τρόπο σαφή και αναντίρρητο. Πιθανόν να μην υπήρχαν ανάλογες διατάξεις για την τιμωρία της συγκεκριμένης περίπτωσης. Άλλωστε υπάρχει και το φιλέκδικο πνεύμα της οικογένειας που δεν θα συμβιβάζόταν εύκολα με την απαλλαγή πάσης ευθύνης του θεωρηθέντος ενόχου (καθώς κάθε έγκλημα απαιτούσε εξίλασμό)». Βλ. υποσημ.2 με όλες τις αναφορές (Ba2,By5,6, By8-11).

¹⁷⁰ Ο Πλούταρχος, *Περικλής*, 36.5 παραδίδει ένα επεισόδιο από τη ζωή του Περικλή, όταν ο γιος του τον κατηγορούσε για τη συναναστροφή του με τους σοφιστές και διηγούνταν, όταν ένας αθλητής του πεντάθλου χτύπησε με το ακόντιό του, χωρίς να το θέλει, τον Επίτιμο από τα Φάρσαλα και τον σκότασε, ο πατέρας του πέρασε μια μέρα ολόκληρη συζητώντας με τον Πρωταγόρα, αν, κατά την πιο σωστή λογική, πρέπει να θεωρηθεί υπαίτιος του δυστυχήματος το ακόντιο ή ο ακοντιστής ή οι αθλοθέτες. Όπως παρατηρεί και ο Gagarin,(1997),144-145, δεν απασχολεί τόσο ποιος επηρέασε ποιον (ο Πρωταγόρας τον Αντιφώντα ή το αντίθετο) όσο το γεγονός ότι σε ένα πραγματικό γεγονός οι διανοούμενοι της εποχής αναζητούν την αιτία και την υπευθυνότητα σε ένα τυχαίο θάνατο παιδιού σε γυμναστήριο την ώρα της άθλησης.

ίδιο το θύμα (πρόκειται για λογική επιχειρηματολογία ή σόφισμα;) ¹⁷¹. Την άποψη εντοπίζουμε και στο σοφιστή: ο κατηγορούμενος μετατρέπεται σε κατηγορο και το αποτέλεσμα θα κριθεί από το ποιος θα αναπτύξει ισχυρότερη από την πλευρά της πειθούς σοφιστική επιχειρηματολογία. Έχει ενδιαφέρον το γεγονός ότι τίτλος ενός από τα έργα που αποδίδονται στο σοφιστή Αντιφώντα είναι *Περί Αληθείας*.

Για το ίδιο το γεγονός, έχοντας συμβεί σε δημόσιο χώρο με πολλούς αυτόπτες μάρτυρες, δεν θεωρήθηκαν απαραίτητες οι άτεχνες πίστεις και οι μάρτυρες. Λείπουν επίσης και τα τεκμήρια, τη θέση των οποίων παίρνει η διαλεκτική συζήτηση. Το πάθος παρατηρείται έντονο ιδιαίτερα στο Ββ10 και Βγ11 προς το τέλος των λόγων των δύο αντιδίκων και αυτό δεν είναι καθόλου τυχαίο, αλλά ενισχύει την τελευταία εντύπωση του λόγου προς συναισθηματική επιρροή του ακροατηρίου.

Ο κατηγορούμενος οργανώνει την επιχειρηματολογία του γύρω από τρεις βασικές αντιθέσεις ¹⁷²: τη σχέση του νεαρού κατηγορούμενου με το θύμα, με τους άλλους συναθλητές του και τη σχέση του θύματος με τους άλλους παριστάμενους. Είναι πολύ αναλυτικός και ευφυής και έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την αρχική σύντομη αναφορά του κατηγορούμενου (στην πρωτολογία του) και αυτό από την πλευρά του Αντιφώντα έχει πιθανό στόχο πέρα από τον αιφνιδιασμό του κατηγορούμενου να οδηγήσει το ακροατήριο, ακόμη και το πιο συντηρητικό σε αντιλήψεις, να κατανοήσει και πιθανόν να δεχθεί τη διάσταση αυτή της αλήθειας και να αθώσει το νεαρό.

Δ2.2 α. ΛΟΓΟΣ ΚΑΤΗΓΟΡΟΥ: ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΦΟΝΟΥ ΑΚΟΥΣΙΟΥ

§1: Ο λόγος του κατηγορούμενου είναι πολύ σύντομος και σίγουρος για τα δεδομένα που θα παρουσιάσει. Ξεκινά με μια γενική δικανική αλήθεια: σε συμφωνία των αντιδίκων, όλα κρίνονται από το νόμο και τους ψηφίσαντες τους νόμους, που είναι και οι κύριοι όλης της πολιτείας, σε διαφωνία και αμφισβήτηση, η απόφαση είναι ευθύνη των δικαστών με προϋπόθεση να εντοπίσουν την αλήθεια.

Προκαταλαμβάνει και τους δικαστές και τον κατηγορούμενο για την αλήθεια των γεγονότων, με τη δική του ματιά, επιδιώκοντας να πετύχει διπλό στόχο ¹⁷³:

¹⁷¹ Δενδρινού, (1939),130-1, Ανδρουτσόπουλου-Λουκά,(1956), 53(Diels Π⁷sel 351) και Gagarin, (1997),145-146: θεωρεί τη συζήτηση περί αιτίας-αποτελέσματος, πρόθεσης –υπευθυνότητας λιγότερο σοφιστική από τις συζητήσεις μετέπειτα στον Αριστοτέλη (παραθέτει Νικομ.Ηθικ.3. 1-5) και αντανακλούν τόσο απόψεις της σοφιστικής όσο και απόψεις από την τρέχουσα δικανική πρακτική.

¹⁷² Gagarin, (1997), 145.

¹⁷³ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά,(1967), 127α,β

1. Την έντονη προσοχή των δικαστών στην έκδοση της απόφασής τους, καθώς σίγουρα θα υπήρχαν αντιλογίες και αντίθετες ερμηνείες του νομικού και ποινικού πλαισίου της υπόθεσης.
2. Την εύνοιά τους, ιδιαίτερα κολακεύοντας τα δημοκρατικά αισθήματα των Αθηναίων και τα κυριαρχικά δικαιώματα του Δήμου.

Δεν αμφισβητείται ο θάνατος του παιδιού, υπάρχουν μάρτυρες στο γυμναστήριο, δεν συνέβη εκούσια αλλά ακούσια (βασική θέση του κατηγορητηρίου), γι' αυτό και η διήγησις του γεγονότος είναι πολύ σύντομη, μόλις δύο στίχοι.

§2: Για τον γονέα είτε ακούσιος είτε εκούσιος ο πόνος είναι ο ίδιος. Και φέρει ευθύνη για την τιμωρία του κατηγορουμένου (ήθος/πάθος του ίδιου του πατέρα).

Χρησιμοποιεί ένα δυνατό ρήμα ηθικής ποιότητας «*ἀξιῶ*» → από τους δικαστές: να ελεήσουν την ατεκνία των γονέων (οίκτος για τον πατέρα του παιδιού), να λυπηθούν τον πρόωρο θάνατό του (εκδίκηση για τον ίδιο το νεκρό/θύμα), να επιβάλλουν τις κυρώσεις που απαιτεί ο νόμος από τους φονείς (ποινή για τον κατηγορούμενο), να μην αδιαφορήσουν βλέποντας την πόλη να μολύνεται από το φόνο (πρόνοια για την πόλη).

Λόγος συνοπτικός, αποφασιστικός προκαταλαμβάνει καταστάσεις και τυχόν αντιρρήσεις εκ μέρους του κατηγορουμένου. Νόμος και δικαστές είναι οι φορείς της αλήθειας. Συνεξέταση όλων των δεδομένων και των συντελεστών του φόνου: γονείς, θύμα, κατηγορούμενος, πόλη, με αντίστοιχη γέννηση συναισθημάτων ως τρόπο πειθούς του ακροατηρίου. Έξυπνος λόγος χωρίς καν επιχειρήματα, με επιβολή ηθικής δέσμευσης στους δικαστές. Είναι απόλυτα σίγουρος και το επικυρώνει με την έκταση του λόγου του.

Δ2.2 β. ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΦΟΝΟΥ ΑΚΟΥΣΙΟΥ

ΒΑΣΙΚΗ ΘΕΣΗ ΑΠΟΛΟΓΙΑΣ: Ο πατέρας του κατηγορουμένου θεωρώντας το θύμα υπεύθυνο για το θάνατό του, του μεταθέτει την ενοχή και δεν ζητά συγγνώμη <μήτε ἄκων> μήτε ἐκών ἀποκτεῖναι.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ (§1-2):

§1: Ξεκινά το λόγο του με μια γενική διαπίστωση: οι συμφορές και οι κακές περιστάσεις αναγκάζουν τους ήσυχους πολίτες να γίνονται τολμηροί και να πράττουν όσα δεν διανοούντο. Και συνεχίζει εξειδικεύοντας στον εαυτό του (από το γενικό στο ειδικό): αναγκάστηκε να εμβαθύνει στην κατάσταση, αν και δεν είναι του χαρακτήρα

του. Είναι σε δύσκολη θέση πώς να πείσει τους δικαστές και να τους κάνει να κατανοήσουν (καταδεικνύει το ήθος του πομπού: *ήσυχιον και άπράγμονα πολίτην*), γιατί ξέρει ότι δεν είναι εύκολα αποδεκτά από τους ακροατές τα όσα θα πει. Ο Αντιφώντας προσαρμόζει την απολογία στην προσωπικότητα (ήθος) του κατηγορουμένου, κάτι που αργότερα θα τελειοποιήσει ο Λυσίας¹⁷⁴.

§2: απευθύνεται στο ήθος και την κρίση των δικαστών επικαλούμενος τα σπλαχνικά τους αισθήματα (*έλεον*: πρόκληση πάθους), ζητά προκαταβολικά να ερμηνεύσουν την ακριβολογία και σχολαστικότητά του και πρωτίστως να μην στηρίζουν την κρίση τους στη δόξα (φαινόμενα), αλλά στην αλήθεια, διότι η αληθοφάνεια στηρίζεται στη δύναμη του λόγου, ενώ η αλήθεια στους θείους και ανθρώπινους νόμους (χρήση σχήματος χιαστί στο νομικό ρητό).

Η εισαγωγή του είναι εκτενής και αρκετά απολογητική. Εντυπωσιάζει η ειλικρίνεια με την οποία ο ίδιος ο ρήτορας αποκαλύπτει τα μυστικά της τέχνης τού επαγγέλματός του, η δύναμη του λόγου ως όπλο υπεράσπισης του πελάτη του, και μας ξαφνιάζει το γεγονός ότι ο ίδιος χρησιμοποιεί, για να πείσει, τη δύναμη του λόγου/λογικής¹⁷⁵ (άρα αληθοφάνειας;) φάσκει και αντιφάσκει;

ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ-ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ (§3-9):

§3,4,5: Αναφορά στην ανατροφή του παιδιού και στο κοινό συμφέρον για την πόλη και για τον ίδιο. Τα πράγματα πήραν άλλη τροπή λόγω του γεγονότος.

Αρχίζει μια σχολιασμένη αφήγηση του γεγονότος με πρόθεση αιτιολόγησης της πράξης, για να καταλήξει στο ζητούμενο <μήτε άκων> *μήτε έκων άποκτείναι*. Επεξεργάζεται με βάση τη λογική (κυρίαρχο το αιτιολογικό γάρ: *διότι, 5 φορές*):

1. *όχι από υπεροψία, ούτε από εγκληματικότητα, την ώρα που ασκείτο, δεν χτύπησε κανένα, ούτε σκότωσε, αν εξεταστεί η πράξη του σύμφωνα με την αλήθεια. Ενώ το θύμα με το λάθος του, έκανε κακό στον εαυτό του. Έτσι το παιδί του έπεσε σε ανόσια κατηγορία (ακουσίου φόνου).*
2. *το ακόντιο δεν έπεσε έξω από την πορεία του, αλλά το παιδί/θύμα έπεσε πάνω του, με το δικό του τρέξιμο.*
3. *αν το ακόντιο έπεφτε έξω από τα όρια της πορείας του, δε θα υπήρχε δικαιολογία. Τώρα όμως το θύμα έπεσε στην πορεία του ακοντίου.*

¹⁷⁴ Δενδρινού,(1939),136-7, Ανδρουτσόπουλου-Λουκά(1967),128α-129β: ανάλογα συναισθήματα οίκτου και εύνοιας επιδιώκει να προκαλέσει και ο κατηγ/νος και στην αρχή και στο τέλος του λόγου του (Bβ1-3 και Bβ10-11), Gagarin,(1997),147-148: a captatio benevolentiae με κοινούς τύπους.

¹⁷⁵ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά,(1967),128α: στα Bβ3 και Bδ2 χρήση παραπλανητικών, σοφιστικών επιχειρημάτων για να προκαλέσει την εύνοια των δικαστών, θεμιτή στην εποχή του 5^{ου} αιώ. στο απόγειο της σοφιστικής ανέλιξης, αλλά αποφευκτέα σε μια σύγχρονη δικαστική παράσταση.

4. *δεν χτύπησε κανέναν από αυτούς που ήταν μακριά από το σημάδι.*
5. *δε θα χτυπούσε, αν έμενε στη θέση του. Άρα δεν είναι δική του (κατηγορούμενου) η ευθύνη.*

§6: Ομολογείται και από τους δύο ότι ο φόνος είναι ακούσιο. Επομένως το ερώτημα είναι : ποιος έκανε το σφάλμα; Αυτός θα είναι και ο δράστης του φόνου.

Χρήση γενικών συλλογισμών για να στηρίζει τη βασική θέση του κατηγορουμένου¹⁷⁶:

1. Όποιος σφάλει σε αυτό που έχει στο νου του να πράξει, κάνει κάτι ακούσιο.
Ο κατηγορούμενος δεν έσφαλε σε τίποτε, τα έκανε όλα σωστά.
Άρα δεν έπραξε τίποτε ακούσιο.
2. Όποιος σφάλει στην εκτέλεση ακούσιας πράξης (και συμβαίνει κάτι κακό από την αποτυχία αυτή) είναι αίτιος του παθήματος.
Το θύμα έτρεξε με τη θέλησή του, αλλά έκανε λάθος στην απόσταση και σκοτώθηκε.
Άρα αυτός είναι και ο αίτιος του παθήματος.

Επομένως και στην α και στη β περίπτωση ο κατηγ/νος δεν είναι ο δράστης του φόνου (πράκτορες (ανεύθυνοι δράστες) – αίτιοι (υπεύθυνοι δράστες)).

§7: Τους παραπάνω συλλογισμούς τους προσαρμόζει στη συγκεκριμένη περίπτωση χρησιμοποιώντας αρνητική συλλογιστική: ούτε ασκούνταν χωρίς άδεια γυμναστού, αλλά με προσταγή του, ούτε ακόντιζε στην τάξη των σωματικών ασκήσεων, αλλά των ακοντιζόντων, ούτε έκανε λάθος στο σημάδι ρίχνοντας προς τους θεατές. Όλα τα έκανε όπως τα είχε στο νου του, δεν έκανε τίποτε ακούσιο, αντίθετα έπαθε που εμποδίστηκε να πετύχει το στόχο του.

Ενώ αντίθετα το θύμα (§8): έτρεξε προς τα εμπρός, δεν υπολόγισε τη στιγμή που περνώντας θα χτυπούσε με το ακόντιο, έπεσε σε κακό που δεν υπολόγισε. Με το ακούσιο σφάλμα του έφερε κακό στον εαυτό του και τιμωρήθηκε μόνος του από την πράξη του. Υπάρχει λύπη εξίσου με τους συγγενείς (ενσυναίσθηση όχι επιχαίρειν). Άρα το σφάλμα ανήκει στον ίδιο και η ευθύνη δική του. Επομένως ο κατηγορούμενος απαλλάσσεται από την κατηγορία της ενοχής.

§9: απαλλαγή και από τον ίδιο το νόμο: ο οποίος απαγορεύει και την άδικη και τη δίκαιη ανθρωποκτονία¹⁷⁷ (στο νόμο αυτό στηρίζεται ο κατήγορος και τον κατηγορεί

¹⁷⁶ Ν. Δενδρινού, (1939),138-9

¹⁷⁷ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά(1967), 116 υποσημ.15: «το νόμο αυτό emphaticά μνημονεύει ο ρήτορας και στο Βγ7 και στο Γβ3. Επιχειρεί σοφιστικά να πείσει ότι υπήρχε τέτοια διάταξη. Τέτοιος νόμος δεν

ως φονέα). Ο κατηγορούμενος απαλλάσσεται και της εκούσιας κατηγορίας (κοινή συμφωνία και αποδοχή) και της ακούσιας (λάθος του ίδιου του θύματος, απόδειξη με την παραπάνω συλλογιστική). Σοφιστικό επιχείρημα, που αποδεικνύει τη λογοπλαστική δεξιότητα της σοφιστικής τέχνης.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ (§10-12):

§10: Όλα τα δεδομένα τον αθρώνουν: και η αλήθεια των γεγονότων (αφήγηση) και ο νόμος και η συμπεριφορά (ήθος: πρότυπο αγαθού πολίτη) δε θα δικαιολογούσε τέτοια συμπεριφορά. Πρωτίστως οι συνέπειες θα είναι τραγικές και για το ίδιο το παιδί και για τον πατέρα του: το παιδί θα πάθει κακό, αν τιμωρηθεί άδικα, που δεν το θέλει ούτε ο θεός, και ο ίδιος/ο πατέρας του (γηραιός και άθλιος) θα πάθει μεγαλύτερη συμφορά, η ζωή του θα είναι αβίωτη χωρίς παιδί σαν ένας ζωντανός νεκρός (χρήση παρομοίωσης)

Διεκτραγωδεί και υπερβάλλει τις συνέπειες, επιδιώκει με τη δραματοποίηση αυτή να πετύχει το έλεος των δικαστών, τη συγκίνησή τους και την πειθώ στην πρότασή του, της απαλλαγής δηλ. και από την ακούσια ανθρωποκτονία. Ακόμα και το *εἶργεσθαι τῶν ἱερῶν και τῶν νομίμων* να είναι η τιμωρία και όχι εξορία σίγουρα θα αποτελεί βαριά τιμωρία και στιγματισμό του παιδιού και του πατέρα σε μια πράξη για την οποία δεν ευθύνεται, αλλά είναι θέμα συγκυρίας κακής και τύχης¹⁷⁸.

§11-12: Στο ίδιο πνεύμα συνεχίζει ζητώντας την ευσπλαχνία των δικαστών και για το νεαρό και για τον ίδιο. Με την αθώωση θα δείξουν την ευσέβειά τους, κλείνοντας με το ίδιο ηθικό επιχείρημα με το οποίο και ξεκίνησε το λόγο του (σχήμα κύκλου) στην §2: *να στηρίζετε την κρίση σας στους θείους και ανθρώπινους νόμους, που υπαγορεύουν και την αλήθεια*. Ούτως ή άλλως ο ένοχος έχει τιμωρηθεί με το θάνατό του, άρα δεν τίθεται ζήτημα ηθικής τιμωρίας και εκδίκησης ούτε για το νεκρό ούτε για την πόλη.

υπήρχε στο αττικό δίκαιο, απεναντίας η ιδέα ότι κάποια φονικά αδικήματα είναι δίκαιο να μην τιμωρούνται υπάρχει, όπως ειπώθηκε, και πριν από τη νομοθεσία του Δράκοντα. Η δε διάκριση σε ακούσιο και εκούσιο φόνο πρέπει να έγινε στα χρόνια του Δράκοντα». Βλ. και 126: παραπέμπει στον Maetzneg, 176 και πιστεύει ότι η ρήση αυτή, η οποία αναγνωρίζεται και από τους δύο αντιδίκους (Bβ9, Bγ7, Bδ8) ως θετικό δίκαιο, ήταν διδασκαλία άγνωστου σοφιστή σχετικά με το φυσικό δίκαιο. Την ίδια κρίση μπορεί κανείς να διακρίνει και στη Γα2: *όποιος σκοτώσει άδικα κάποιον, ασεβεί και απέναντι στους θεούς και φέρνει σύγχυση στα πράγματα των ανθρώπων*».

¹⁷⁸ Δενδρινού,(1939),140-1, υποσημ..15 και Ανδρουτσόπουλου-Λουκά,(1967),113: επιβαλλόμενη ποινή εκτός του αποκλεισμού από τους δημόσιους και θρησκευτικούς χώρους ήταν και η πρόσκαιρη εξορία, άγνωστης σε εμάς διάρκειας.

Δ2.2γ.ΔΕΥΤΕΡΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΕΝΑΓΟΝΤΟΣ: ΕΚ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ Ο ΥΣΤΕΡΟΣ ΠΡΟΛΟΓΟΣ (§1-4):

§1: Ξεκινά τη δευτερολογία του εφορμούμενος από τα ίδια τα λόγια του κατηγ/νου: *η χρεία* (ανάγκη) πράγματι κάνει τους ανθρώπους *τολμηρούς έργω και ού λόγω*.

Η διαπίστωση αυτή στόχο έχει το ήθος του αντιπάλου του. Είναι μια λογική εισαγωγή για να αντιπαραθέσει στη συνέχεια το δικό του ήθος και στάση απέναντί του.

§2: Θεωρεί τον εαυτό του ανόητο που δεν υπερασπίστηκε περισσότερο τη θέση του (αυτοσχόλιο στον μικρής έκτασης λόγο του), δείχνοντας εμπιστοσύνη στον αντίπαλό του, ότι δε θα θέσει αντίδραση στο κατηγορητήριο. Διαπιστώνει τη μεταστροφή που επιχείρησε ο κατηγ/νος γενόμενος ο ίδιος κατηγορος → μεταθέτει την αιτία του φόνου στο θύμα *άναποκρίτως*¹⁷⁹. Όντως δεν περιορίστηκε σε απλή απολογία, αλλά ανέπτυξε μια ολόκληρη θεωρία για το ποιος είναι υπεύθυνος ενός ακουσίου φόνου, για να μπορέσει να *απαλλάξει* τον εαυτό του από αυτόν.

Τον αιφνιδίασε η επιθετικότητα του κατηγορουμένου, κάτι που πιθανώς δεν περίμενε, όπως δήλωσε εξαρχής στην πρωτολογία του, αλλά είναι αναγκασμένος να τον αντιμετωπίσει το ίδιο επιθετικά. Είναι φανερό η πρόθεση του ρήτορα να θέσει σε δικαστική διαπραγμάτευση την ποιότητα της πράξης και τα όρια της ενοχής και όχι μόνο το αποτέλεσμα της, τον ίδιο το φόνο. Η απολυτότητα της σκέψης κλονίζεται από τη δύναμη της λογικής, που θέτει σε διαπραγμάτευση την ίδια την αλήθεια του γεγονότος. Πώς μπορεί το δίκαιο και η έννοια της δικαιοσύνης να είναι απόλυτες έννοιες; Υπάρχει αντικειμενική αλήθεια στα πράγματα και πολύ περισσότερο στις ανθρώπινες ποινικές πράξεις; Οι αντίδικοι θα θέσουν τα όρια της δικής τους ο καθένας αλήθειας και αυτό εντέλει θα είναι και η δύναμη του λόγου τους, η δύναμη της πειθούς με κριτήριο τη λογική αναγκαιότητα. Άρα δίκαιο και ρητορική τέχνη σε συμπόρευση και δυναμική αντίστιξη μέσω του λόγου με τον αντίδικο.

§3,4: Κρίνει ότι έχουν ξεπεραστεί τα όρια (της λογικής) σε ένα ζήτημα ηθικής φύσεως, όπως είναι ένας φόνος, γι' αυτό πιστεύει ότι δεν είναι θεάρεστο (*ούχ όσίως*) να παρακαλεί (ο κατηγ/νος) τους δικαστές να δεχτούν την απολογία του. Ο ίδιος πιστεύει στο δίκαιό του, αδιαφορεί για την απολογία του κατηγ/νου, φοβάται τη

¹⁷⁹ Δενδρινού, (1939),142: το επίρρημα *απαντά* μόνο στον Αντιφώντα, δίνοντας την ερμηνεία: χωρίς αυτά που είπε να αποτελούν απάντηση στην κατηγορία, βλ και Ανδρουτσόπουλου-Λουκά(1967), 118: το κατηγορητήριο εκτίθεται στο Βα1, η ανασκευή αναπτύσσεται στο Ββ 4-9, στο Βγ2 με το επίρρημα αυτό ο ρήτορας *απαντά* στην ανασκευή του κατηγ/νου λέγοντας ότι απολογήθηκε με ένα λόγο υπερασπίσεως ενός λόγου απολογίας, για να πει όσα ήθελε να πει χωρίς να ανασκευάσει όμως τις κατηγορίες.

σκληρότητα της τύχης να μην εκδικηθεί για το παιδί του και να κριθεί τελικά ότι σκοτώθηκε από μόνο του.

Κινείται αντιθετικά και επιθετικά. Ο κατηγ/νος μεν (επιτίθεται στο ήθος του)- εγώ δε (υποστήριξη του εαυτού του) και στην αντιπαράθεση χρησιμοποιεί λεξιλόγιο ηθικής ποιότητας, γιατί, πιστεύω, το λογικά συγκροτημένο λόγο του κατηγ/νου μόνο μεταφυσικά, ηθικά, συναισθηματικά και με εντοπισμό των παραλογισμών-σοφιστικών επιχειρημάτων μπορεί να αντιμετωπίσει. Όπως: δεν έκανε κακό- έπαθε φοβερά (*άθλια και δεινά*), τώρα ακόμα δεινότερα με έργα όχι με λόγια (κλιμακωτό σχήμα), καταφεύγει στην ευσπλαχνία των δικαστών (*έλεον*), που είναι *τιμωροί άνοσίων- κριτές όσίων έργων*. Τους προτρέπει να μην λάβουν υπόψη τη λεπτολογία του κατηγ/νου. Παίζει με τις έννοιες της αλήθειας και του ψεύδους σε μια φράση με γνωμικό περιεχόμενο (διότι η λεπτολογία έχει περιεχόμενο μάλλον πειστικό παρά αληθινό, ενώ η αλήθεια θα διατυπωθεί με εκφράσεις που δεν έχουν δόλο και δύναμη).

ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ-ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ(§5-10):

§5: Επιτίθεται στο ήθος του αντιπάλου: *τολμηρός, αναιδής*, καθώς αναιρεί τα ίδια τα δεδομένα (ενώ χτύπησε και σκότωσε , λέει ότι δεν το έκανε. Και ότι το παιδί του, που ούτε άγγιξε ακόντιο στα χέρια του, λέει ότι το κάρφωσε στα πλευρά του. Βέβαια δεν ανέφερε κάτι τέτοιο ο κατηγ/νος, δεν μπορούμε να το δεχτούμε ως ισχυρό επιχείρημα, μόνο ως αποτέλεσμα πάθους και έντασης από την πλευρά του. Αντιστρέφει το επιχείρημα του κατηγ/νου: Υποθετικά, αν τον κατηγορούσε για εκούσιο φόνο θα ήταν πιο πιστευτός, από αυτό που ισχυρίζεται ο κατηγ/νος, ότι δεν σκότωσε το παιδί (δηλ. το προφανές). Είναι μια «λεκτική φωτοβολίδα» και όχι ένα ουσιαστικό επιχείρημα.

§6: Αρχίζει την αφήγηση του γεγονότος, δίνοντας μian άλλη εξήγηση: το παιδί το φώναξε ο γυμναστής να μαζέψει τα ακόντια → ο κατηγ/νος ήταν απείθαρχος, γιατί έριχνε ακόμα, ενώ δεν έπρεπε κι έτσι σκότωσε το παιδί. Το θύμα δεν έκανε κανένα λάθος, ο κατηγ/νος δεν πρόσεξε ότι μαζεύονταν τα ακόντια. Παραδέχεται ότι δεν χτύπησε ή δεν σκότωσε με τη θέλησή του ο κατηγ/νος.

§7: Είτε εκούσια είτε ακούσια το παιδί πέθανε. Στο σημείο αυτό κάνει χρήση του νόμου: ο νόμος απαγορεύει κάθε ανθρωποκτονία είτε δίκαιη είτε άδικη. Οι φονεύοντες πρέπει να τιμωρούνται και ακούσια κακά να υποστούν, έστω κι αν έπραξαν ακούσια. Το δε θύμα δεν υφίσταται μικρότερη βλάβη από τον εκούσιο απ' ό τι από τον εκούσιο φόνο, άρα επιβάλλεται να υπάρξει εκδίκηση.

Και να υπήρχε πράγματι ο νόμος αυτός (υπάρχει όπως είδαμε αμφισβήτηση της γνησιότητας του νόμου), ο Αντιφώντας θέτει ένα ουσιαστικό ζήτημα νομικής φύσεως στο ζήτημα αυτό: τη συνυπαιτιότητα θύματος και θύτη σε περιπτώσεις δυστυχήματος. Είναι ενδεικτικός ο ειρωνικός τόνος¹⁸⁰ που χρησιμοποιεί (μήπως φταίνε οι θεατές ή οι παιδαγωγοί;) για να δηλώσει το παράλογο για τη νοοτροπία της εποχής ζήτημα που θέτει ο αντίδικος.

§8: Συνοψίζει ο Αντιφώντας στο σημείο αυτό τη θεωρία του για την ελευθερία της βούλησης του ανθρώπου και την τιμωρία¹⁸¹.

§9: Σχολιάζει την αναφορά του αντιδίκου στη χρηστή διαγωγή του → γιατί αυτό να μην ισχύει και για τον ίδιο; Και ο ίδιος δεν έχει σφάλει σε τίποτε, άρα γιατί να τιμωρηθεί; Το παιδί του θα αδικηθεί, αν δεν πάρει εκδίκηση, και ο πατέρας το ίδιο, αν δεν επιτύχει το δικαίωμα της τιμωρίας που του δίνει ο νόμος.

§10: Ο κατηγο/νος δεν απαλλάσσεται ούτε του λάθους (ηθικού σφάλματος) ούτε του ακουσίου φόνου. Φταίνε και οι δύο τουλάχιστον εξίσου, άρα γιατί να αποφύγει την τιμωρία; Κάνει χρήση υποθετικού επιχειρήματος: έστω κι αν το παιδί μου φέρει ευθύνη, τιμωρήθηκε αυστηρά με το θάνατό του. Αλλά και ο κατηγο/νος ευθύνεται, καθώς ενίσχυσε εξίσου στο λάθος. Κλείνει με ένα ρητορικό ερώτημα: γιατί να αποφύγει τότε την τιμωρία;

Από το γεμάτο πάθος και ένταση λόγο του πατέρα του θύματος και από την προσπάθειά του να στηριχθεί και να ανατρέψει τα «σοφιστικά και παράλογα» επιχειρήματα του αντιδίκου του με εξίσου παράδοξη επιχειρηματολογία, κατανοούμε και τη δύσκολη, πράγματι, θέση στην οποία βρίσκεται. Όμως ταυτόχρονα παραδέχεται και τη συνυπαιτιότητα, κάτι που το έχει κάνει εξ αρχής και δεν μπορεί να το αρνηθεί, έτσι όλη αυτή η απεγνωσμένη προσπάθεια μειώνεται μεν σε

¹⁸⁰ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά,(1967),119: «η περίοδος είναι σαρκαστική και πλήρης πικράς και καυστικής ειρωνίας». Μας θυμίζει το σχόλιο του Πλουτάρχου.

¹⁸¹ Δενδρινού, (1939),146-7, υποσημ.23: «αν το κακό που φαίνεται ότι γίνεται κατά τύχη (ατυχία) δεν έχει καμιά σχέση με τη θεία πρόνοια, αλλά είναι αποτέλεσμα της ελεύθερης βούλησης του ανθρώπου (αμάρτημα) ως τέτοιο είναι πράξη καταλογιστέα σε αυτόν που πρέπει να τιμωρηθεί (ο αμαρτών με το πάθημά του). Αν πάλι η θεία πρόνοια εκλέγει τον ασεβή ως όργανο του κακού και αφήνει να πέσει πάνω του η θεία κατάρα (θεία κηλίς) και σε αυτή την περίπτωση ο δράστης πρέπει να τιμωρηθεί, διότι δεν έχει το δικαίωμα ο δικαστής να εναντιωθεί στη θεία οργή. Η ιδέα της θείας κηλίδος ενυπάρχει στον αρχαίο κόσμο και αντικατοπτρίζεται στους τραγικούς μύθους (Ατρείδων, Λαβδακιδών κλπ.)». Βλ ακόμη Ανδρουτσόπουλου-Λουκά,(1967),120-121 υποσ. 18: «η αρχαία κοινή γνώμη πίστευε ότι οι θεοί τυφλώνουν τη διάνοια των ασεβών ανθρώπων και τους καθιστούν επιρρεπείς σε εγκλήματα» (αναφορά σχολίων από αρχαίους συγγραφείς)... «εμφανίζεται ο ρήτορας οπαδός του δόγματος της ειμαρμένης (μοιροκρατίας)... κάνει επίσης σύγκριση με τη χριστιανική θρησκεία : ο θεός προοιωνώσκει πώς ο άνθρωπος θα κάνει χρήση της ελευθερίας του» και 130 α,β : τονίζει την αξία που θα πρέπει να είχε ένα θρησκευτικής φύσεως επιχείρημα τα χρόνια εκείνα στη συνείδηση των δικαστών.

επιχειρηματικό βάρος, αλλά αναδεικνύει την τραγικότητα του πατέρα που εν τέλει έχει χάσει το παιδί του και ο αντίδικος προσπαθεί «να βγει αθώος» από την ιστορία.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ (§11-12):

§11: Ισχύουν τρία δεδομένα και τα τρία με ηθική και θρησκευτική βαρύτητα, που είναι και το μόνο ουσιαστικά όπλο του κατηγορούμενου: υπάρχει αποδοχή της ευθύνης του παιδιού στο φόνο → δεν είναι δίκαιο ούτε θεάρεστο να αθωωθεί (αναφορά στον κατηγορούμενο και στην ευθύνη του), αν θεωρηθούμε υπεύθυνοι του θανάτου¹⁸², θα πάθουμε άδικο κακό (για τον κατηγορούμενο και το θύμα), αν δεν αποκλειστούν από τα ιερά οι φονείς, αυτό θα είναι κακό για την πόλη και πράξη ασεβής (κοινός τόπος, ηθικό μίσημα της πόλης).

Όλο το βάρος της ηθικής απόφασης πέφτει στους δικαστές. Θα είναι καθαροί, αν λάβουν υπόψη όλα τα προηγούμενα και καταδικάσουν το φονέα (επιχείρημα –απειλή για το δικαστικό σώμα, που λειτουργεί ως κοινός τόπος).

§12: Χάριν της ευσεβείας των δικαστών και των ιδίων των νόμων → ο κατηγορούμενος πρέπει να τιμωρηθεί. Έτσι και εκδίκηση παίρνει ο νεκρός και το μίσημα αποφεύγεται της πόλης και ελαφρότερη είναι η συμφορά των παθόντων. Κλείνει με αυτό τον κοινό τόπο, που υπαγορεύει ο θρησκευτικός χαρακτήρας του φόνου, συνδέοντας δυναμικά αίτιο και αποτέλεσμα, πράξη φόνου και τιμωρία, την έννοια του Δικαίου με την τελική απόφαση των δικαστών, ως αποτέλεσμα τέχνης και πειθούς. Στο σύντομο αυτό επίλογο επικαλείται τον οίκτο των δικαστών αντικρούοντας την υποβλητική φράση του κατηγορούμενου στο Ββ10 «ζών ἔτι κατορυχθήσομαι» με την εξ ίσου υποβλητική αποστροφή «οἱ ζῶντες κατορωρύγμεθα» και ζητώντας έστω τη στοιχειώδη στη φαντασία ελάφρυνση της συμφοράς μέσω της τιμωρίας.

Δ2.2δ. ΔΕΥΤΕΡΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΑΠΟΛΟΓΟΥΜΕΝΟΥ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ(§1-2):

§1,2: Εφιστά την προσοχή στους δικαστές → κάθε αντίδικος βλέπει τα πράγματα από τη δική του οπτική γωνία / συμφέρον και λέει τη δική του αλήθεια. Οι δικαστές οφείλουν να κρίνουν αντικειμενικά την αλήθεια των λεγομένων, με θρησκευτική προσοχή (όσίως ὀρᾶν). Διότι η αλήθεια των γεγονότων από τα λεγόμενα πρόκειται να

¹⁸² Ανδρουτσόπουλου-Λουκά(1967),130β-131α: ένα σοβαρό επιχείρημα έντονου πάθους, καθώς εμμέσως πλην σαφώς ο κατηγορούμενος κατηγορεί το θύμα για αυτοχειρία, πράξη ηθικά αποδοκιμαστέα από τους αρχαίους (παραπέμπει στον Πλάτωνα *Νόμοι* IX 873D). Στηρίζεται στο γεγονός ότι και οι δικαστές είναι γονείς και μπορούν να κατανοήσουν το βάρος μιας τέτοιας κατηγορίας για το παιδί/θύμα (ψυχολογικό επιχείρημα).

κριθεί. Όσο για τον ίδιο μίλησε μεν με σχολαστικότητα, αλλά, αν όσα είπε είναι αλήθεια, πρέπει να αθωωθεί.

Παίζει πάλι με τις έννοιες της αλήθειας και του ψεύδους και εμφανίζεται ρεαλιστής στην αντιμετώπιση των πραγμάτων¹⁸³. Χρησιμοποιεί την αντίθεση (μεν-δε, λέγων-πράξας) στο λόγο του και ακούγεται από το στόμα του μια σπουδαία αλήθεια που άπτεται του θέματος μελέτης: η τέχνη του λόγου των αντιδίκων θα είναι καταλυτική στην κρίση της αλήθειας από τους δικαστές.

ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ-ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ(§3-8):

§3: Απαιτείται απόδειξη της ενοχής: υπάρχει αμφισβήτηση στο πρόσωπο του αυτουργού (*δεν αρκεί να ισχυριστεί κάποιος την ενοχή πρέπει και να την αποδείξει*). Τα ίδια τα γεγονότα λένε την αλήθεια¹⁸⁴.

Φάσκει και αντιφάσκει; Από τα λεγόμενα ή από τα γεγονότα/πράξεις θα αποκαλυφθεί τελικά η αλήθεια; Προσπαθεί να «μπερδέψει» τους δικαστές, να ακούγεται νόμιμος και σωστός, να μετατοπίσει με τον τρόπο αυτό την αυτουργία από το γιο του στο θύμα; Μια σοφιστικότερη εισαγωγή για μια σύντομη διήγηση των γεγονότων που θα ακολουθήσει και θα εμπεριέχει τη βασική θέση και τη μετάθεση της υπευθυνότητας (σε αντιστοιχία με τη διήγηση στο Ββ4-5 του κατηγορού).

§4: Φταίει το ίδιο το παιδί, γιατί έπεσε πάνω στη φορά του ακοντίου → δεν ήταν ακίνητο. Δεν κατηγορεί για αυτοχειρία, όπως λέει ο αντίδικος, αλλά για υπευθυνότητα με την πράξη του. Άρα δεν φταίει ο κατηγ/νος αλλά το τρέξιμο του παιδιού είναι η αιτία του θανάτου του. Αν έτρεξε το παιδί επειδή το φώναζε ο γυμναστής, υπεύθυνος είναι ο γυμναστής, αν όμως πήγε μόνος του, υπεύθυνος είναι ο ίδιος.

§5,6: Επιμένει και πάλι στο ζήτημα ποιος είναι ο αυτουργός; Το παιδί του δεν θα σκότωνε κανέναν, αν κάποιος δεν έπεφτε στο δόρυ του. Το άλλο παιδί δεν θα πέθαινε, αν έμενε ακίνητο μαζί με τους άλλους θεατές.

Και θα επιμένει επιπλέον στην ανάλυση του παραπάνω σημείου: και τα άλλα παιδιά ακόντιζαν, απλά δεν έπεσε το θύμα πάνω στη φορά του δικού τους ακοντίου.

¹⁸³ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά(1967),131 α: συναισθάνεται κατά βάθος την ευθύνη του γιου του στο θάνατο του παιδιού και χρησιμοποιεί αυτό το νομικό σόφισμα, γιατί ερευνώντας αντικειμενικά την αλήθεια, η δικαστική απόφαση θα είναι δυσμενής γι' αυτόν. Φτάνει στο σημείο έμμεσα να απαιτεί την υπέρ του πλήξαντος ποινική ασυδοσία. Φταίει που τον ενέπλεξε σε δικαστικό αγώνα. Βλ και Gagarin,(1997),157, η αντιπαράθεση των αντιδίκων είναι ένας αγώνας λόγων, όπου τα γεγονότα δεν είναι πάντα έκδηλα παρά τις διαβεβαιώσεις για το αντίθετο.

¹⁸⁴ Ο.π.131 β: η ίδια σκέψη έχει λεχθεί και στο Αβ10 για το ποιος πρέπει να θεωρείται φονεύς.

Είναι το ίδιο συνυπεύθυνα. Δεν θα συνέβαινε τίποτε, αν έμενε σταθερό το θύμα στη θέση του¹⁸⁵ (άρα πρώτη αιτία του κακού το λάθος του παιδιού).

§7: Δεύτερη αιτία η έλλειψη προφυλάξεως (*αφυλαξία*): ο κατηγ/νος δεν έβλεπε κανένα να τρέχει και έριξε όπως έπρεπε. Ενώ αντίθετα το θύμα έβλεπε να ακοντίζουν, άρα δεν έπρεπε να περάσει, αλλά να μείνει ακίνητο. Παίζει με τις λέξεις *άμάρτημα* και *άφυλαξία*. Το επιχείρημα αυτό είναι αρκετά ισχυρό, διότι από τη στιγμή της ρίψεως το παιδί δεν θα μπορούσε να σταματήσει την πράξη. Φταίει το θύμα που έτρεξε¹⁸⁶.

§8: Αναφορά και στο νόμο που επικαλούνται οι κατήγοροι: τους ακουσίως φονεύοντας ο νόμος τιμωρεί με ακούσια παθήματα. Είναι σημαντικό στοιχείο ότι δεν αμφισβητεί το νόμο, τον θεωρεί σωστό και δίκαιο.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ (§9-10):

§9 Αλλά το παιδί/κατηγορούμενος δεν έκανε κανένα σφάλμα, γιατί το θύμα πέθανε από δικό του λάθος → άρα ο φόνος δεν έμεινε ατιμώρητος. Αν τιμωρηθεί όμως ένας αθώος, θα προκαλέσει περισσότερες τύψεις συνειδήσεως σε αυτούς που τον καταδίκασαν.

Σοφιστικό επιχείρημα, για τη δημιουργία μείζονος εντυπώσεως και ανάπτυξη μακράς συζήτησης στο φροντιστήριο του Αντιφώντα. Στο Αττικό δίκαιο σε περιπτώσεις ακουσίως φόνου δεν προβλέπεται από τις διατάξεις ποινή θανατική¹⁸⁷.

§10: Κλείνει το λόγο του με μια απόλυτη σιγουριά για την απόδειξη της αλήθειας:

1. Εφόσον αποδείχθηκε η ενοχή του θύματος από τα γεγονότα, ο έλεγχος αποδεικνύει ότι σκοτώθηκε μόνο του.
2. Ο νόμος απαλλάσσει τον κατηγ/νο από την κατηγορία και καταδικάζει τον πραγματικά υπεύθυνο: το ίδιο το θύμα τιμωρήθηκε για την πράξη του.

Επομένως, αν οι δικαστές πράξουν αντίθετα από το πρόπον, και τους ίδιους θα ρίξουν σε συμφορές και βοηθώντας τους κατηγορούς θα πράξουν αντίθετα από τη θεία βούληση (*έναντία τοῦ δαίμονος*). Πάλι κάνει χρήση του ηθικού επιχειρήματος: είναι *ὄσιον καὶ δίκαιον* να τον αθώσουν, καθώς το δυστύχημα έγινε εξαιτίας του θύματος που έπεσε πάνω στη φορά του ακοντίου. Με τα ίδια μέσα του αντιδίκου επιχειρεί την υπεράσπιση του δικού του παιδιού ο κατηγ/νος¹⁸⁸.

¹⁸⁵ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά,(1967),112: το θύμα δεν έπαιρνε ενεργό μέρος στο αγώνισμα της ρίψεως του ακοντίου, αλλά ήταν απλώς ένας φίλαθλος θεατής (βλ. και Bγ5, Bδ4). Αν ήταν συναγωνιστές στο άθλημα θα εκδικαζόταν στο Δελφίνιο.

¹⁸⁶ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά,(1967),132 α

¹⁸⁷ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά,(1967), 125 υποσ. 8

¹⁸⁸ Ο.π.,132 β.

Όχι μόνο το επαναλαμβάνει για πολλοστή φορά, έως να γίνει κουραστικός, αλλά το αφήνει σαν τελευταία εντύπωση και άκουσμα στο τέλος για έμφαση και για να εμπεδωθεί στο υποσυνείδητο των δικαστών και φυσικά να τους επηρεάσει στην τελική τους απόφαση. Η επανάληψη και η θέση στο λόγο του κυρίου επιχειρήματος παίζει σημαντικό ρόλο στην πειθώ και στη συναισθηματική επιρροή του δικαστικού σώματος.

ΧΡΗΣΗ ΡΗΤΟΡΙΚΩΝ ΣΧΗΜΑΤΩΝ¹⁸⁹:

Τα κυριότερα σχήματα λόγου που παρατηρούνται στη Β΄ Τετραλογία είναι:

- Σχήμα αναπόδοτον (Βδ3)
- Αντιθέσεις (Ββ2, Βγ3, Βγ4)
- Σχήμα κατ'άρσιν και θέσιν (Ββ2, Ββ7, Βγ1, Βγ11)
- Γνωμικά –κοινοί τόποι (Ββ1, Ββ2, Ββ6, Ββ9, Βγ1, Βγ4, Βγ7, Βγ8, Βδ1, Βδ2, Βδ3,Βδ8)
- Εντυπωσιακές εκφράσεις και Ιωνισμοί
- Παρηγήσεις (στο Ββ8 επαναλαμβάνονται τα εξής σύμφωνα: α)τα υγρά(28), β) τα ένρινα(56), γ) τα οδοντικά (55)
- Ρητορικές ερωτήσεις (Βγ7,Βγ9, Βγ19,Βδ7)
- Συσσώρευσις του συμπλεκτικού ουδέν (Βγ10)
- Χιασμοί (Ββ2, Ββ7, Ββ8)

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗ ΝΟΜΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΩΝ. ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΧΡΗΣΗΣ ΤΟΣΟ ΤΟΥ ΓΡΑΠΤΟΥ ΟΣΟ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΓΡΑΦΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΜΕ ΣΤΟΧΟ ΤΗΝ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΕΠΙ ΤΗΣ ΟΥΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ.

1. Στη Β΄ Τετραλογία η επιχειρηματολογία στηρίζεται σε λογική συλλογιστική με ανίχνευση των ορίων της έννοιας του λογικού μέχρι του να γίνεται «παραλογισμός», με τη σημασία της σοφιστικής παραπλάνησης (το παιδί ευθύνεται το ίδιο για το θάνατό του κατά τον κατηγ/νο, δεν το αποκαλεί αυτοχειρία, όμως στην ουσία το υπονοεί). Παρακολουθούμε μια απεγνωσμένη προσπάθεια του κατηγ/νου να αποδείξει ότι δεν ευθύνεται καθόλου για το δυστύχημα ούτε και ακούσια, ρίχνοντας εξ ολοκλήρου την υπαιτιότητα στο

¹⁸⁹ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά,(1967),132β-133β

θύμα. Κάτι που βρίσκει απροετοίμαστο τον πατέρα του θύματος να αντιμετωπίσει εξ ίσου λογικά την επιχειρηματολογία του αντιδίκου, να καταδείξει τη σοφιστική λογική του και το λιγότερο να πετύχει την εξίσου συνυπαιτιότητα, που ήταν και η αρχική θέση του.

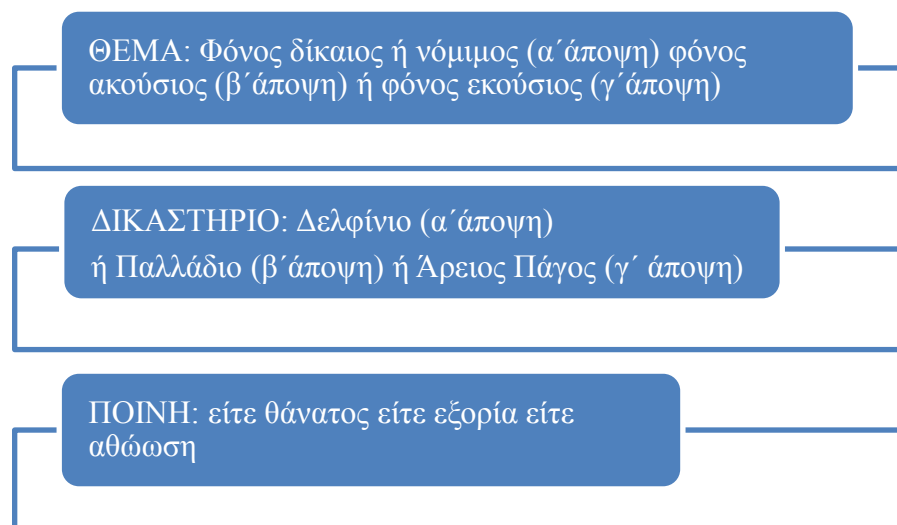
2. Όπως ήδη ειπώθηκε στο εισαγωγικό σημείωμα των Τετραλογιών, στη Β΄ Τετραλογία παρακολουθούμε μια εσωτερική εξέλιξη της έννοιας του δικαίου, από το ποινικό δίκαιο που προβλέπει ενοχή αποκλειστικά και μόνο με βάση το αποτέλεσμα της πράξης, στο ποινικό δίκαιο που λαμβάνει υπόψη την ποιότητα της πράξης, το μέγεθος της ευθύνης του δράστη. Το κύριο ερώτημα που τίθεται στην υπόθεση είναι: «ποιος ο δράστης;» ακούσιος φόνος μεν αλλά με ποιο βαθμό συνυπαιτιότητας; Κατά τον κατηγο/νο καμία ευθύνη, γι' αυτό πρόθεσή του είναι επιθετική στρατηγική και η μετάθεση της ευθύνης στο θύμα, κατά δε τον κατηγορο τουλάχιστον ευθύνη εξίσου με τον κατηγο/νο. Τι θέση θα έπαιρνε ένα σύγχρονο δικαστήριο για μια ανάλογη περίπτωση; Θα αναγνώριζε σίγουρα ελαφρυντικά στον κατηγο/νο, θα αναζητούσε αυτόπτες μάρτυρες για τη διαλεύκανση της ίδιας της πράξης. Αυτό που μας παραξενεύει είναι η προσπάθεια του κατηγο/νου εκλογίκευσης της απαλλαγής που, κατά τη γνώμη μου, οφείλεται: α) Στη γοητεία που ασκεί την εποχή αυτή η διαλεκτική πρακτική και η πειθώ σε μια θέση (δεν ξεχνάμε ότι πρόκειται για σχολικά γυμνάσματα). β) Σε πρακτικό επίπεδο η απολυτότητα της μέχρι τότε θέσης του ποινικού δικαίου για απαρέγκλιτη τιμωρία του φονέα (είτε ακουσίου είτε εκουσίου φόνου-επικαλούμενος νόμος). γ) Το θρησκευτικό υπόβαθρο του φόνου που απαιτεί εκδίκηση και κάθαρση για την οικογένεια και την πόλη. Παρακολουθήσαμε την προσπάθεια του κατηγο/νου να πείσει με το επιχείρημα ότι ο δράστης/υπεύθυνος του φόνου, δηλ. το ίδιο το θύμα, τιμωρήθηκε με τον θάνατό του για το μοιραίο λάθος του, επομένως δεν συντρέχει κανένας λόγος κάθαρσης, έχει ήδη συντελεστεί.
3. Ως προς τη μορφή του λόγου, η θέση των επιχειρημάτων, η επανάληψη για εμπέδωσή τους, η χρήση σχημάτων λόγου, η συντομία ή αντίθετα η μακρηγορία του λόγου σε καμιά περίπτωση δεν είναι τυχαία, αλλά αποσκοπούν να προκαθορίσουν δεδομένα και να προσανατολίσουν το ακροατήριο σε συγκεκριμένη αποδοχή τους.
4. Ως προς την πειθώ του λόγου και του τρόπου της, υπάρχει επίκληση στη λογική, όπως ειπώθηκε, αλλά και στο συναίσθημα του δικαστικού σώματος,

καθώς εκατέρωθεν των αντιδίκων εντοπίζεται η προσπάθειά τους να τραγικοποιήσουν τη θέση τους, να επιτύχουν τον οίκτο και την ελεημοσύνη των δικαστών και φυσικά την ανάλογη για τον καθένα επίτευξη στόχου.

5. Οι αντίδικοι έχουν την ευθύνη του λόγου τους, αλλά οι δικαστές έχουν την τελική ευθύνη της απόφασής τους. Αυτό δεν το ξεχνούν να το τονίζουν εκατέρωθεν ως κοινό τόπο, συνδέοντας την τελική απόφαση-δίκαιη πράξη με την ανίχνευση της αλήθειας, που αναδεικνύεται από το λόγο και τη δύναμη της τέχνης του να πείσει. Ο ρήτορας ήταν πολύ ειλικρινής στην τετραλογία αυτή αποκαλύπτοντας τα μυστικά της τέχνης του δικανικού λόγου: *η αλήθεια θα κριθεί από τα λεγόμενά μας και για να μην παρεξηγηθεί το συμπληρώνει λίγο πιο κάτω το πρόσωπο του αυτουργού θα φανερωθεί από τα ίδια τα γεγονότα.*

Δ2.3 Γ' ΤΕΤΡΑΛΟΓΙΑ: ΦΟΝΟΥ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΛΕΓΟΝΤΟΣ ΑΜΥΝΑΣΘΑΙ

Ταυτότητα λόγου:

Υπόθεση : Δύο άνδρες μεθυσμένοι, ο ένας νέος, ο άλλος γέρος, συνεπλάκησαν σε φιλονικία. Ο γέρος χτυπήθηκε πολύ και ύστερα από μέρες πέθανε. Οι συγγενείς κατηγορούν το νέο για ανθρωποκτονία. Ο κατηγ/νος υποστηρίζει ότι το θύμα επιτέθηκε πρώτο και επομένως ο ίδιος βρισκόταν σε άμυνα. Πριν τη δευτερολογία του, φεύγει σε εξορία (αειφυγία) και την υπεράσπισή του αναλαμβάνει κάποιος φίλος του.

Βασικό νομικό πλαίσιο:

Η Τρίτη Τετραλογία είναι η συντομότερη αλλά λιγότερο επικεντρωμένη στη διευκρίνιση ενός μόνο ζητήματος, συγκριτικά με τις άλλες δύο. Παρατηρείται μια διάθεση ρητορικότητας και έντεχνου καλλωπισμού στην επιχειρηματολογία των αντιδίκων με αυξημένη τη χρήση του *κατά το εικός επιχειρήματος*¹⁹⁰. Το ύφος είναι πολύ επιμελημένο και ο λόγος διανθίζεται με πολλές ιδέες ερμηνείας της έννοιας του δικαίου, που δεν είναι τόσο έντονο στις άλλες δύο Τετραλογίες¹⁹¹.

Υπάρχει αβεβαιότητα ως προς το χαρακτηρισμό της δίκης. Από την πλευρά του κατηγ/νου όχι μόνο βρισκόταν σε (αυτό)άμυνα (το θύμα *πρώτος άρξας*) άρα δίκαιος

¹⁹⁰ Gagarin, (1997), 160

¹⁹¹ Δενδρινού, (1939),158: αναφέρει στον πρόλογο τον ορισμό της ζωής του ανθρώπου ως θείο δώρο, τη σχέση του ιερού δικαίου με την πράξη και την εκδίκηση του φόνου, την ερμηνεία της άμυνας συγκριτικά με τον τρόπο εκτέλεσής της, την υπευθυνότητα ή μη του ιατρού που φρόντισε το θύμα.

φόνος¹⁹², αλλά και ότι τα χτυπήματά του δεν ήταν θανατηφόρα και υπάρχει ευθύνη του *έπιστατοῦντος ἰατροῦ* (μετάστασις της ευθύνης). Από την πλευρά του κατηγορού αρχικά τίθεται θέμα εκουσίου φόνου¹⁹³, (φόνος ή τραύμα εκ προνοίας) στη συνέχεια αναφέρει ότι ο κατηγ/νος χτύπησε δυνατότερα απ' ό τι ήθελε, άρα είναι φόνος ακούσιος (εφόσον τα τραύματα στο αττικό δίκαιο δεν κρίνονταν από το αποτέλεσμα αλλά από την πρόθεση)¹⁹⁴;

Το κυριότερο θέμα διαπραγμάτευσης στο λόγο είναι: ποιος επιτέθηκε πρώτος. Διαπιστώνουμε μιαν αντιμαχία ανάμεσα στο αληθοφανές (θέση κατηγορού) και στο λογικό (θέση κατηγ/νου), το οποίο και θα αναλυθεί. Αυτό που μπορούμε να διαπιστώσουμε στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι ότι δε θεωρείται εντέλει δεδομένη η νομιμότητα ενός φόνου με μόνο κριτήριο την πρώτη υπαιτιότητα του θύματος, αλλά το γενικό πλαίσιο, άλλες συγκυρίες, η ηλικία των εμπλεκομένων, ζητήματα ηθικής τάξης, παίζουν αντίστοιχα ουσιαστικό ρόλο.

Πρωτοτυπία στη δίκη αποτελεί η αειφυγία του κατηγ/νου, δικαίωμα που του δίνει ο νόμος, καθώς και η συνέχιση της υπερασπίσεώς του από κάποιον φίλο του. Σε ηθικό επίπεδο ο νέος απομακρύνεται από φόβο, από σεβασμό ή και μεγαλοψυχία ίσως, καθώς από ψυχολογικής απόψεως η κοινωνία αποδίδει ευθύνη μάλλον στο νεότερο παρά στο γηραιότερο μέλος της. Η θέση του φίλου του στη συνέχεια θα είναι συνετή και μετρημένη επιθετικά σε ένα θέμα λεπτής ισορροπίας: νομίμου φόνου από νέο σε γέροντα. Επομένως η θέση της υπεράσπισης είναι αντικατηγορία (αντέγκλημα)¹⁹⁵ ή αμοιβαία ενοχοποίηση¹⁹⁶.

¹⁹² Ανδρουτσόπουλου-Λουκά (1967),137: οι δίκαιοι φόνου εκδικάζονταν στο Δελφίνιο δικαστήριο (βλ.Αριστοτ. *Αθην. Πολ.* LVII, 3) και σε περίπτωση αβάσιμης απολογίας του κατηγ/νου το δικαστήριο είχε το δικαίωμα να επιβάλει ποινή θανάτου.

¹⁹³ Gagarin,(1997), 160 -161 υποστηρίζει την άποψη ότι ήταν πιθανόν μια περίπτωση δίκης στον Άρειο Πάγο. Αναφέρει μια παρόμοια περίπτωση στο Δημοσθ. 21.73-75 που υπήρξε αθώωση για μία ψήφο.

¹⁹⁴ Δενδρινού, (1939),157 και 164

¹⁹⁵ Δενδρινού, 1939,160

¹⁹⁶ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά (1967), 134a: φονική πράξη ανθρώπου σε άμυνα. Κατά δε τον κατήγορο θα μπορούσε να χαρακτηριστεί αναίρεσις, φόνος εν βρασμω ψυχής (άρθρο 299 &2 του ποινικού κώδικα του 1950 κεξ.)

Δ2.3α: Α΄ ΛΟΓΟΣ ΚΑΤΗΓΟΡΟΥ (ΦΟΝΟΥ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΛΕΓΟΝΤΟΣ ΑΜΥΝΑΣΘΑΙ)

ΠΡΟΛΟΓΟΣ (§1-5):

Ο λόγος του κατηγορού στην πρωτολογία του είναι σύντομος (§1-7), κινείται σε γενικό πλαίσιο, απόλυτα δομημένος σε σχήμα κύκλου. Ξεκινά στην §1 με έναν έπαινο στους νόμους της Πολιτείας και της ευθυκρισίας των δικαστών (στόχος η εύνοια του δικαστικού σώματος) και κλείνει στην §7 με την ίδια εντολή του νόμου προς τους δικαστές για ορθή τιμωρία του ενόχου (σκέψη που αποτελεί κοινό τόπο). Κινείται δε στο τρίπτυχο: Θεϊκό δίκαιο (ιερός-άγραφος νόμος), Ανθρώπινο δίκαιο (νόμοι Πολιτείας), Ηθικό δίκαιο (μιάσμα πόλης).

Επιχειρεί μια εξαιρετική συσχέτιση μεταξύ τους, αναδεικνύοντας την ποιότητα και την ουσιαστική συνύπαρξή τους στο αθηναϊκό ποινικό σύστημα δικαίου. Ο θεός χαρίζει τη ζωή στους ανθρώπους¹⁹⁷, ο παράνομος θάνατος ανθρώπου αποτελεί ασέβεια στους θεούς και παραβίαση των ανθρώπινων νόμων. Ακολουθεί ενεργοποίηση δαιμόνων εκδικήσεως σε αυτούς που θα κινηθούν αντίθετα στο δίκαιο (δικαστές, μάρτυρες, κατηγοροι), ο καθένας για ιδιοτελείς/ιδιωτικούς λόγους, οπότε και ακολουθεί μεταβίβαση αμαρτήματος/μιάσματος (§2-4). Ο κατηγορος φοβούμενος όλα αυτά διώκει τον πράξαντα, καθαρός από κάθε κατηγορία (ήθος πομπού) και μεταθέτει την απόφαση στους δικαστές (τιμωρία, εξαγνισμός της πόλης) (§5).

Μετά την εισαγωγή αυτή έρχεται στην ίδια την υπόθεση (§6-7) καταθέτοντας τη βασική επιχειρηματολογία του. Ξεκινά με έναν υποθετικό συλλογισμό:

(Υπόθεση) αν σκότωσε χωρίς να θέλει, (Απόδοση) θα άξιζε συγνώμης.

Όμως αντίθετα, σκότωσε τον άνθρωπο (χτυπώντας, στραγγαλίζοντας) από υπεροψία και αχαλίνωτο πάθος (*ὑβρει καί ἀκολασία*), όντας νέος έναν *πρεσβύτην*, υπάρχουν και μάρτυρες που πιστοποιούν την παραφορά του (χρήση άτεχνης πίστης).

Άρα καταλήγει ότι πρέπει να τιμωρηθεί με θάνατο, όπως και αξίζει τέτοια πράξη: άνομος θάνατος θύματος «*άνομία του παθήματος*»¹⁹⁸ (εκδίκηση νεκρού), *αλαζονεία ενόχου, πάθος (την βουλεύσασα ψυχήν)*.

¹⁹⁷ Gagrin,(1997),163: κάνει μια μικρή αναδρομή στις απόψεις των αρχαίων για τη δημιουργία του κόσμου (ΗΣίοδος,Πρωταγόρας,Δημόκριτος) και θεωρεί στο σημείο αυτό ότι ο Αντιφώντας, ίσως για πρώτη φορά, αποδίδει τη γενναιοδορία της φύσης στην καλοσύνη των θεών.

¹⁹⁸ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά (1967), 140: περίφραση επηρεασμένη από το ποιητικό ύφος (χρησιμοποιεί το αφηρημένο αντί του συγκεκριμένου: Δενδρινού,1939,164). Ο Gagrin,(1997),164-165 θεωρεί την §7 επίλογο της πρωτολογίας, που σπάνια ο ρήτορας αυτών των χρόνων συνοψίζει τα όσα έχει πει. Κατά την κρίση μου, η §7 ολοκληρώνει την επιχειρηματολογία, κλείνει με το σχήμα κύκλου την αναφορά της §1 και θέτει το κατηγορητήριο.

Όλα κρίνονται από την απόφαση των δικαστών → τους μεταβιβάζει την ευθύνη: για το νεκρό, για τον ένοχο, για τους θεούς, για την πόλη.

Σύμφωνα με τα παραπάνω ο κατηγορος χαρακτηρίζει το αδίκημα «*φόνο εκ προνοίας*» ή τουλάχιστον «*τραύμα εκ προνοίας*» με εκδίκηση στον Άρειο Πάγο¹⁹⁹. Ο κατηγορ/νος στη συνέχεια θα επιχειρήσει να αναιρέσει την κατηγορία αυτή στο Γβ,5 ως αμυνόμενος, άρα φόνος δίκαιος.

Δ2. 3 β: ΠΡΩΤΟΣ ΛΟΓΟΣ ΚΑΤΗΓΟΡΟΥΜΕΝΟΥ (ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΦΟΝΟΥ ΩΣ ΑΜΥΝΟΜΕΝΟΣ ΑΠΕΚΤΕΙΝΕ)

Η θέση του απολογουμένου είναι αντέγκλημα ως προς τις πληγές τις οποίες παραδέχεται ότι επέφερε, αλλά δικαίως (αυτοάμυνα). Ως προς το θάνατο του θύματος είναι μετάστασις, διότι μεταφέρει την ευθύνη του θανάτου στο γιατρό²⁰⁰.

1. Χρησιμοποιεί και μεταστρέφει τα εναντίον του επιχειρήματα των κατηγορών.
2. Μεταθέτει την ευθύνη στο γιατρό που περιέθαλψε το θύμα.
3. Βασικό του επιχειρήμα: το θύμα επιτέθηκε πρώτο, είναι κύριος αίτιος του θανάτου του, «*ἄρχειν χειρῶν ἀδίκων*» (ισχύ από τη νομοθεσία του Δράκοντα).
4. Γίνεται χρήση πολλών νόμων του ποινικού δικαίου, γι' αυτό η Τρίτη Τετραλογία είναι πολύ σημαντική.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ (§1):

§1: Επιτίθεται άμεσα στο ήθος των κατηγορών του και του θύματος. Είναι σύντομοι και γενικόλογοι, γιατί δεν έχουν τίποτε να χάσουν και κινούνται εχθρικά απέναντί του (απάντηση στο Γα4: αναφορά στην προσωπική έχθρα και στις συνέπειές της). Ο ίδιος ευθύς εξ αρχής καταθέτει το βασικό του επιχειρήμα: το θύμα (κακότροπος και μέθυσος) επιτέθηκε πρώτο. Η θέση του επιχειρήματος δεν είναι τυχαία, κάνει άμεση επίθεση στο στόχο και δεν θέλει να αφήσει να αιωρείται στην ατμόσφαιρα η εντύπωση των λόγων του κατηγορού.

ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ-ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ (§2-6)

§2: (κοινός τόπος): *πράττουν ούτε δίκαια, ούτε όσια απέναντι σε θεούς και ανθρώπους* (απάντηση στα επιχειρήματα των κατηγορών Γ α §2,3,4,5).

§3-6: (χρήση νόμων) Στηρίζει την επιχειρηματολογία του σε ισχύοντες νόμους. Όπως: §2,3: ο νόμος επιτρέπει άμυνα με τον ίδιο τρόπο επίθεσης. Το θύμα τον

¹⁹⁹ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά (1967), 140 (παραπέμπει σε Αριστ. Αθην. Πολ. LVII,3).

²⁰⁰ Δενδρινού, (1939), 164, υποσημ.9

χτύπησε με τα χέρια και ο ίδιος αμύνθηκε με τα χέρια, όχι με άλλο αντικείμενο (σίδηρο, λίθο ή ξύλο). §4: Ο νόμος απαγορεύει κάθε φόνο είτε δίκαιο είτε άδικο. Άρα κατά τον κατηγορο είναι ένοχος, γιατί ο άνθρωπος πέθανε. Όμως επιμένει ότι δεν τον σκότωσε. Αν πέθαινε αμέσως, θα είχε σκοτωθεί από αυτόν αλλά δικαίως, διότι ήταν σε άμυνα. Το θύμα είχε επιτεθεί πρώτο. Δεν πέθανε αμέσως, αλλά μετά από πολλές μέρες. Εμπιστεύθηκε τον εαυτό του σε κακό γιατρό (ανικανότητα του γιατρού). Ενώ ήταν προειδοποιημένοι για την κακή θεραπεία δεν άκουσαν, άρα φέρουν οι συγγενείς την ευθύνη (μετάσταση). §5: τον απαλλάσσει ο ίδιος ο νόμος τον οποίο επικαλούνται: ο νόμος θεωρεί φονέα τον επιβουλεύσαντα (προμελέτη φόνου). Το θύμα ξεκίνησε τα χτυπήματα, άρα αυτό ευθύνεται με την απεισκευσία του και την ατυχή σύμπτωση, ενώ ο ίδιος απαλλάσσεται από το φόνο. Μπορούμε να εντοπίσουμε μια συμπλοκή και σύγχυση των νόμων, αλλά και τους δύο τους αναιρεί στην περίπτωση του με την προϋπόθεση της υπαιτιότητας του γέροντα (είτε πρόκειται για ατυχή μοίρα/πεπρωμένο είτε για απεισκευσία και ζήτημα αχρειότητας χαρακτήρα)(§6).

ΕΠΙΛΟΓΟΣ (§7-9):

§7: Επομένως η κατηγορία δεν είναι δίκαιη βάσει των παραπάνω νόμων, στους οποίους στήριξε τη δική του επιχειρηματολογία. Στη συνέχεια γίνεται επιθετικός λέγοντας επιπλέον ότι ένοχοι είναι οι ίδιοι οι κατηγοροι (επίθεση στο ήθος του αντιπάλου), ανταπαντώντας στα όσα οι κατηγοροι ισχυρίστηκαν στην πρωτολογία τους. Είναι ένοχοι, διότι:

1. Ασεβούν απέναντι στον ίδιο το θεό, γιατί θέλουν να του στερήσουν τη ζωή, ενώ είναι αθώος/αγνός. Άρα διαπράττουν ασέβεια επιβουλόμενοι τη ζωή του (ηθικό επιχείρημα)
2. Παραβιάζουν τους νόμους (νομικό επιχείρημα)
3. Γίνονται φονείς του (σοφιστικό επιχείρημα) «*τῆς εὐσεβείας φονεῖς*²⁰¹».

§8: Απευθύνεται στους δικαστές, οι οποίοι φέρουν και την τελική ευθύνη της απόφασης. Χρησιμοποιεί το ρήμα *χρή* (με ηθική βαρύτητα), ζητά αθώωση και όχι καταδίκη με ένα υποθετικό επιχείρημα:

Αν αθωωθεί άδικα αποφεύγοντας την καταδίκη, επειδή οι δικαστές δεν διαφωτίστηκαν σωστά → θα επισύρει την εκδίκηση του νεκρού εναντίον εκείνων που δεν τους διαφώτισαν όχι εναντίον των δικαστών.

²⁰¹ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά(1967), 143: προσωποποίηση της αφηρημένης έννοιας της ευσεβείας για ευνοϊκή επιρροή των δικαστών και 155 α.

Αν όμως καταδικαστεί από εσφαλμένη κρίση των δικαστών → θα στρέψει εναντίον τους την οργή των πνευμάτων της εκδίκησης.

Άρα: για την άδικη αθώωση αιτία η έλλειψη επαρκούς διαφωτίσεως, ενώ για τη μη ορθή καταδίκη, αιτία οι ίδιοι οι δικαστές.

Στόχος το «μπέρδεμα» των δικαστών (σοφιστικό επιχείρημα)²⁰². Και κρίνοντάς το με σύγχρονα δεδομένα θα το χαρακτηρίζαμε από κωμικό²⁰³ έως αφελές να επιδιώκει άνθρωπος ένοχος, που θέλει την αθώωσή του, να ενημερώσει τους δικαστές για την πραγματική αλήθεια της αξιόποινης πράξης. Αντίθετα θα έκανε αγωνιώδη προσπάθεια να συσκοτίσει και να ενσπείρει την αμφιβολία στις ψυχές των δικαστών για να πετύχει αθώωση λόγω μη επαρκών στοιχείων.

§9: Αναφέρεται, κλείνοντας, στους τέσσερεις παράγοντες της διαδικασίας με αρνητικό το πρόσημα στους κατηγορούς και θετικό σε όλους τους άλλους και στόχο την ψυχολογική πίεση του ακροατηρίου του. Κάνει χρήση πολλών κοινών τόπων σχετικών με την έννοια του μιάσματος, όπως το συνηθίζει ο Αντιφώντας άλλωστε:

1. Στους κατηγορούς: να πέσει το ασέβημα της αδικίας
2. Στους δικαστές: να μείνουν καθαροί της ενοχής
3. Στον ίδιο: αθώωση «όσίως και δικαίως»
4. Στην πόλη: αγνοί οι πολίτες από το μίasma

Δ2. 3 γ: ΔΕΥΤΕΡΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΚΑΤΗΓΟΡΟΥ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ (§1):

§1: Επιτίθεται στο ήθος του κατηγ/νου τονίζοντας ότι ανόσια η πράξη, ανόσια και τα λόγια του. Συνοψίζει τα δεδομένα από τη δική του οπτική γωνία: Ο κατηγ/νος ομολογεί ότι κατάφερε τα χτυπήματα στο θύμα. Κατηγορεί τους κατηγορούς ως φονείς του, ενώ όλοι βλέπουν ότι είναι ζωντανός, ενώ το θύμα νεκρό (ειρωνεία)²⁰⁴.

ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ-ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ (§2-5):

Στη συνέχεια επιχειρεί να ανατρέψει ένα προς ένα τα επιχειρήματα του κατηγ/νου:

²⁰² Δενδρινού,(1939),168-170 και Ανδρουτσόπουλου-Λουκά(1967),143: η έκφραση παράδοξη και η ιδέα σκοτεινή. Η χρήση της κτητικής αντωνυμίας εμός- υμέτερος με γενική χρησιμοποιείται από τους ποιητές, επικούς και δραματικούς, προς ενίσχυση της κτήσεως. Η ασάφεια και σκοτεινότητα του χωρίου, αν δεν οφείλεται σε αντιγραφικό λάθος, μπορεί στόχο να έχει την ευρεία συζήτηση των μαθητών του φροντιστηρίου του Αντιφώντα.

²⁰³ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά,(1967),155 α

²⁰⁴ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά(1967),145: η έκφραση ζων και βλέπων (ων στους πεζογράφους) είναι επηρεασμένη από την ποίηση και μαρτυρεί την επίδραση του ποιητικού ύφους στη γραφή του Αντιφώντα. Σχετικά με τη *μεγαλοφροσύνη του γένους* ίσως υπαινιγμός κρυπτολιγαρχικών αντιλήψεων.

Ο παρακάτω πίνακας επιχειρεί να καταδείξει σημείο προς σημείο την αντιπαράθεση και την αντίστιξη της επιχειρηματολογίας του κατηγορού προς τα επιχειρήματα που λίγο νωρίτερα ειπώθηκαν από τον κατηγ/νο.

Επιχείρημα κατηγ/νου	Αντεπιχείρημα κατηγορού
Το θύμα χτύπησε πρώτο, άρα έχει και την ευθύνη.	Πιθανότερο (<i>εϊκότερον</i>) να επιτέθηκε πρώτα ο νέος ²⁰⁵ (σφρίγος ηλικίας, ατίθασος χαρακτήρας, απειρία συνεπειών) παρά ο γέρος. Χρήση επιχειρήματος <i>κατά το εϊκός</i> και την τρέχουσα κοινή λογική (§2).
Χρησιμοποίησε αμυνόμενος το ίδιο μέσο, τα χέρια του.	Χρησιμοποίησε την ακμαία δύναμη των χεριών του σε αντίθεση με το γέροντα ο οποίος πέθανε χωρίς να αφήσει κάποιο σημάδι για τον τρόπο που υπερασπίστηκε τον εαυτό του. <i>Όσο πιο δικό του πράγμα είναι τα χέρια του παρά ένα σιδερένιο εργαλείο, τόσο περισσότερο είναι αυτουργός του έργου.</i> Χρήση σοφιστικού επιχειρήματος ²⁰⁶ . Είναι πολύ έξυπνος ο τρόπος αντεπίθεσης σε αυτό το λογικό επιχείρημα, που έχει και νομική κάλυψη (§3).
Το θύμα προμελέτησε το φόνο, χτυπώντας πρώτος.	Αν τα χέρια είναι εκτελεστικά όργανα των αποφάσεών μας, το θύμα χτύπησε μόνο, αλλά δεν σκότωσε. Ο κατηγ/νος χτύπησε θανάσιμα, άρα διανοήθηκε το θάνατο (αβάσιμο). Παίζει με τις λέξεις ατυχία (για τον κατηγ/νο) και συμφορά (για το θύμα) σε σχήμα χιαστί: <i>Η άτυχία τοῦ πατάξαντος - ἐξ ὧν ἐδρασεν ἐκεῖνος διαφθαρείς</i> <i>Η συμφορά του παθόντος - τῆ ἑαυτοῦ ἀτυχία ἀπέκτεινε</i> (§4)
Υπεύθυνος για το θάνατο είναι ο	Ειρωνική αντιμετώπιση: πώς δεν είπε ότι τον σκότωσαν οι κατήγοροι που τον έστειλαν στο γιατρό. Αλλά ο νόμος

²⁰⁵ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά(1967),145: ο ρήτορας με δεξιοτεχνική σκοπιμότητα αποφεύγει να συζητήσει καν για το ποιος άρχισε πρώτος τις σωματικές κακώσεις, απ' όπου και θα απέρρεε η πραγματική ευθύνη.

²⁰⁶ Δενδρινού,(1939),172

γιατρός.	<p>απαλλάσσει το γιατρό στην περίπτωση θανάτου του ασθενή²⁰⁷.</p> <p>Χρήση ρητορικού ερωτήματος: πώς μπορεί να είναι άλλος ο δράστης παρά αυτός που μας εξανάγκασε να πάμε στο γιατρό; (§5)</p>
----------	--

ΕΠΙΛΟΓΟΣ (§6-7):

§6,7: Χρήση πολυσύνδετου σχήματος για έμφαση: και σκότωσε και είναι ασεβής/αναιδής και κατηγορεί τους κατηγορούς για παρανομία και ανοσιότητα (επίθεση στο ήθος του αντιπάλου). Κλείνει με το σχήμα κύκλου: όποιος πράττει κακά, λέγει ανάλογα και χειρότερα. Με την ίδια σκέψη ξεκίνησε την αντίρρηση με την ίδια τελειώνει.

Ο λόγος του είναι πολύ έξυπνος, απάντησε ένα προς ένα στα λεγόμενα του κατηγο/νου. Έχει πολύ αυτοπεποίθηση/σιγουριά και είναι αντιληπτή από τα παραπάνω η δεξιότητα του λόγου του, η χρήση τόσο πολλών σχημάτων λόγου και η άνεση που διακρίνεται στην επιχειρηματολογία του και στη λεπτομέρεια των αναφορών.

Απέδειξε ότι: ο φόνος είναι ολοφάνερος, το χτύπημα αναμφισβήτητο, ο νόμος αποδίδει την ευθύνη του θανάτου σε αυτόν που χτύπησε (παρακάμπτει το χτύπησε πρώτος), και το σπουδαιότερο (το αφήνει τελευταίο άκουσμα) καλύπτεται το ηθικό δίκαιο: εξαγνισμός του μιάσματος της πόλης και ικανοποίηση των δαιμόνων της εκδικήσεως του νεκρού με το θάνατο του ενόχου. Καλύπτοντας τα τέσσερα δεδομένα που άπτονται του ζητήματος του θανάτου.

Δ2.3 δ: ΔΕΥΤΕΡΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΑΠΟΛΟΓΙΑΣ

Μετά την «αιφυγία» του κατηγο/νου φίλοι του ή συγγενείς (με εκπρόσωπό τους) αναλαμβάνουν την υπεράσπισή του. Ο νόμος δίνει αυτό το δικαίωμα, τη συνέχιση της υπερασπίσεως από τρίτο πρόσωπο με στόχο την αθώωση²⁰⁸.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ (§1):

§1: Τον δικαιολογούν. Έφυγε όχι γιατί θεώρησε ένοχο τον εαυτό του (εκθειάζουν το ήθος του κατηγο/νου), αλλά επειδή φοβήθηκε τη μανία των κατηγορών (επίθεση στο

²⁰⁷ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά(1967),142: αυτό επικυρώνεται και από τη φιλοσοφική νοοτροπία (πρβλ. Πλάτωνος, Νόμοι, IX 865b). Γενικά παρακάμπτει εντέχνως την αντίκρουση του επιχειρήματος.

²⁰⁸ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά,(1967), 148: εκτός αν ήταν φονέας των γονέων του (βλ και Αντιφώντα V,13 και Δημοσθένη, κατ' Αριστοκράτους, 69). Οι δικαστές θα μπορούσαν δυνάμει να ανατρέψουν την ετυμηγορία τους (Gagarin,(1997),170).

ήθος τους). Για εκείνον η αιφυγία ακινδυνότερος δρόμος, για τους ίδιους όμως πένθος η στέρησή του (συναισθηματικό επιχείρημα, προσδίδει δραματικότητα²⁰⁹).

ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ-ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ (§2-9):

§2-9: Ανταπαντά με τη σειρά του ένα προς ένα στα επιχειρήματα των κατηγορών ιδωμένα από τη δική του οπτική γωνία. Επεκτείνει την ήδη κατατεθειμένη επιχειρηματολογία του κατηγ/νου με πρώτη προσπάθεια να ανατρέψει το κατά το εικός επιχείρημα που ανέπτυξε ο κατήγορος στο Γ.3.2²¹⁰.

Ευθύνεται αυτός που ξεκίνησε πρώτος, δεν θεωρεί ισχυρό το πιθανό τεκμήριο της ηλικίας (*εικόσι τεκμηρίοις*) που χρησιμοποίησαν οι κατήγοροι, πολλοί νέοι είναι φρόνιμοι και ηλικιωμένοι, αντίθετα, παράφοροι (§2).

Ο κατηγ/νος βρίσκεται σε πλεονεκτικότερη θέση, διότι οι μάρτυρες επιβεβαιώνουν ότι το θύμα επιτέθηκε πρώτο. Ο επιτεθείς πρώτος είναι ο δράστης του φόνου, εξανάγκασε τον κατηγ/νο να ανταποδώσει τα χτυπήματα και τον οδήγησε στο γιατρό, χωρίς να έχει προμελετήσει το φόνο, απλώς χτυπώντας εκεί που δεν ήθελε. Άρα ο κατηγ/νος *πάθοι άνοσια*. Απαντά στο «*έπιβουλεύσας*», βρισκόταν σε άμυνα, ο ρόλος του παθητικός όχι ενεργητικός (§3,4). Χρήση ρητορικού ερωτήματος: πώς μπορεί να προμελέτησε αυτός που απάντησε σε χτύπημα χωρίς να το θέλει; (§5)

Ο κατηγ/νος δεν αμύνθηκε με ισχυρότερα μέσα, αλλά με πολύ κατώτερα. Χρήση επιχειρήματος άμυνας: απώθηση σώματος, αποφυγή κακού, αντίταξη στο θύμα με λιγότερα μέσα από ό τι του άξιζε, ρόλος παθητικός (§6).

Αν και περισσότερο χειροδύναμος αντέταξε άμυνα ισχυρότερη της επίθεσης. Αλλά ο νόμος επιβάλλει τιμωρία μόνο στον επιτιθέμενο, κανένα αντίθετο παράδειγμα δεν υπάρχει. (§7) Ευφρές νομικό γνωμικό για την υπεράσπιση του νέου.

Σχετικά με το ότι ο φόνος δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ούτε δίκαιος ούτε άδικος (με βάση τον υποτιθέμενο νόμο που απαγορεύει κάθε φόνο δίκαιο ή άδικο), έχει απαντηθεί ότι την ευθύνη έχει ο γιατρός (§8). Το έχουν επιβεβαιώσει και οι μάρτυρες. Απαντά και στο επιχείρημα για την τύχη και τη συμφορά: το θύμα εκούσια με τα έργα του προκάλεσε την κακή τύχη του, ενώ ο κατηγ/νος έσφαλε ακούσια. Μας θυμίζει τη Δεύτερη Τετραλογία, στην προσπάθεια να μεταφέρει την ευθύνη στο ίδιο το θύμα.

§9: Είναι σίγουρος για την αθωότητα του κατηγ/νου, αλλά και στην ελάχιστη αμφιβολία είναι κοινή η πράξη, κοινή και η ατυχία. Στην περίπτωση αυτή είναι

²⁰⁹ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά,(1967), 148 και 153β: φράση συγκινητική σε μορφή γνωμικού για τη φιλία. Θα μπορούσε βέβαια να υπονοείται και κομματική φιλία.

²¹⁰ Gagarin,(1997),170.

δικαιότερη η αθώωση από την καταδίκη. Ο νόμος απαιτεί ολοφάνερη απόδειξη των κατηγοριών (*σαφῶς καὶ φανερώς*).

ΕΠΙΛΟΓΟΣ (§10-11):

§10: Ολοκληρώνει τη συλλογιστική του με έναν κοινό τόπο: συσχέτιση δικαίου – θρησκείας, υπευθυνότητα δικαστών. Είναι σίγουρος για την απαλλαγή κάθε κατηγορίας, είναι *όσιότερον* να μην καταδικαστεί ένας αθώος, το θύμα δεν θα ζητά εκδίκηση, ενώ καταδικαζόμενος ο κατηγο/νος θα κάμει διπλάσια την οργή των πνευμάτων της εκδίκησης εναντίον όσων τον καταδίκασαν. Εξαπολύει το φόβο των συνεπειών της απόφασής τους στους δικαστές (ισχυρό ψυχολογικό επιχείρημα) και προτρέπει *δικαιότατα και όσιότατα πράξαιτ' αν*. Δεν τον συμφέρει να αναφέρει το μίasma της πόλης, γι' αυτό το αποσιωπά και προτρέπει τους κατηγορούς να αναζητήσουν στην πορεία του χρόνου τον πραγματικό ένοχο²¹¹.

²¹¹ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά(1967),152: είναι συγγενείς ή φίλοι οι κατηγοροι; Ήταν εσκεμμένο το γεγονός ότι εμπιστεύτηκαν ανεπαρκή γιατρό, υπήρχε στόχος θανάτου του γέροντα; Και 158 α: θεωρεί ασθενή τον επίλογο και αρκετά εξοργιστικό και για τους κατηγορούς και για τους δικαστές. Ο Gagarin,(1997),173: θεωρεί τους κοινούς τόπους, που επικαλούνται, ότι δεν έχουν σχέση με τα πραγματικά δεδομένα της υπόθεσης τη στιγμή αυτή, που έχει ήδη φύγει σε εξορία ο κατηγο/νος, δεν επικρέμεται η θανάτωσή του, ούτε τα πνεύματα της εκδίκησης θα τον κυνηγούν. Εξάλλου σύμφωνα με το επιχείρημα του κατηγορουμένου για την υπαιτιότητα του θύματος, έχει ήδη τιμωρηθεί πλήρως με το θάνατό του.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗ ΝΟΜΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΩΝ. ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΧΡΗΣΗΣ ΤΟΣΟ ΤΟΥ ΓΡΑΠΤΟΥ ΟΣΟ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΓΡΑΦΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΜΕ ΣΤΟΧΟ ΤΗΝ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΕΠΙ ΤΗΣ ΟΥΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ.

1. Ο ρήτορας στην Τετραλογία αυτή σκόπιμα περιέπλεξε τα δεδομένα για να θέσει σε συζήτηση λεπτές συνιστώσες του ζητήματος και να προβληματίσει τους μαθητές του σχετικά με το χαρακτηρισμό της δίκης, το δικαστήριο που πρέπει να εκδικαστεί, το ζήτημα της αειφυγίας του κατηγ/νου και πρωτίστως του «τρόπου» ανταπόκρισης στην επιχειρηματολογία του αντιδίκου (ένα προς ένα), με χρήση των ίδιων επιχειρημάτων αλλά με ανάστροφη οπτική γωνία και χρήση πολλών ρητορικών σχημάτων. Για τους κατηγορούς είναι *φόνος εκ προνοίας ή τραύμα εκ προνοίας* με δικαστήριο τον Άρειο Πάγο (*την βουλεύσασα ψυχήν*), όχι όμως με απόλυτη σαφήνεια, διότι μόνο τα πλήγματα έθεσε εκ προθέσεως, έπραξε περισσότερα από όσα ήθελε να πράξει. Για τον κατηγ/νο και το συνήγορό του πρόκειται για *φόνο εν αμύνη* με δικαστήριο το Δελφίνιο, άρνηση της υπαιτιότητας, απόδοση ευθύνης τόσο στο ίδιο το θύμα όσο και στον επιβλέποντα γιατρό καθώς και στους κατηγορούς που έκαναν τη συγκεκριμένη επιλογή²¹². Αλλά εν τέλει επιλέγει την αειφυγία, προφανώς γνωρίζοντας ο Αντιφώντας και άλλες περιπτώσεις με αρνητική αντίδραση του δικαστικού σώματος. Μπορούμε να αποδώσουμε την ασάφεια σε τεχνητότητα, λόγω του συγκεκριμένου ρόλου των Τετραλογιών ή εμμέσως πλην σαφώς αποδεικνύεται η ρευστότητα που επικρατεί στο αττικό ποινικό δίκαιο και η σημαντική θέση που κατέχει ο λόγος/πειθώ στη διαδικασία της ακροαματικής διαδικασίας.
2. Είναι πολύ σημαντική η χρήση νόμων στη συγκεκριμένη Τετραλογία. Έχουν εντοπιστεί και καταγραφεί στην ανάλυση, αλλά το ενδιαφέρον που παρουσιάζεται είναι ότι τελικά δεν είναι αρκετοί από μόνοι τους ως επιχειρηματολογία, αλλά μπορούν να αναιρεθούν από άλλη οπτική, από έναν άλλο νόμο και έγκειται πλέον στην πειθώ των λόγων, στις εντυπώσεις που αφήνονται από τους ομιλητές, στην ποιότητα του «ρητορικού τρόπου». Για παράδειγμα δεν είναι αρκετός ο νόμος του *πρώτου ἄρξαντος*, όταν πρόκειται

²¹² Ανδρουτσόπουλου-Λουκά,(1967),153 α

για περίπτωση που νέος χτυπά γέροντα. Γνωρίζουν ότι δεν καταλογίζεται ευθύνη στο γιατρό, αλλά χρησιμοποιείται στην επιχειρηματολογία. Όπως και στη δεύτερη Τετραλογία (Γ β 3) γίνεται χρήση του υποτιθέμενου νόμου ότι απαγορεύεται «*μήτε δικαίως μήτε άδίκως άποκτείνειν*» (Γ δ 8), γίνεται αποδεκτός και από τον κατηγο/νο επιρρίπτοντας όμως την ευθύνη στο γιατρό και στην κακή τύχη του επιτιθέμενου θύματος.

3. Πολύ ουσιαστικές για να αντιληφθούμε τη σχέση του δικαίου/δικαιοσύνης με το ιερό/θείο δίκαιο είναι απόψεις που εκφράζονται σχετικά με τη ζωή του ανθρώπου ως θείο δώρο και την ιερότητα της ύπαρξής του και συγχρόνως τη βαρύτητα του αδικήματος της αφαίρεσης της ζωής (Γ,α,1-5) για όλους τους εμπλεκομένους και το ρόλο που ο καθένας επωμίζεται: τιμωρία του φονέα, εκδίκηση του νεκρού, καθαρμός της πόλης από το μιάσμα, αποτροπή των υπολοίπων πολιτών, ψυχολογική πίεση ευθύνης στο δικαστικό σώμα. Και φυσικά, ανάλογα από ποιο πρόσωπο των αντιδίκων λέγονται (κατήγορο-κατηγορούμενο) ανάλογος θα είναι και ο στόχος που επιδιώκεται: υπέρ ή κατά, εύνοια και κολακεία δικαστών, ακόμη ψυχολογικός εκφοβισμός ή αίσθημα ενοχής ή αμφιβολίας. Κατανοούμε ότι ένα μη εξειδικευμένο, κληρωτό δικαστικό σώμα θα μπορούσε να επηρεαστεί και καθοδηγηθεί ψυχολογικά από γενικόλογες γνωμικού τύπου απόψεις, θεολογικές αντιλήψεις, λογικοφανείς ή πιθανολογικές αιτιολογήσεις, ιδιαίτερα, όταν το ζήτημα εν γένει της ανθρωποκτονίας είναι βαθύτατα θρησκευτικό και με ηθικές διαστάσεις (ρόλος του μιάσματος του φόνου).
4. Είναι αξιόλογη η χρήση ρητορικών σχημάτων λόγου στη συγκεκριμένη Τετραλογία: έντονες αντιθέσεις και συγκρίσεις, γνωμικά, ιωνισμοί-εντυπωσιακές-ποιητικές εκφράσεις, ρητορικές ερωτήσεις, σχήμα άρσης και θέσης, σχήμα κύκλου κα²¹³. Αυτό πιστοποιεί και την αναγκαιότητα ένα τέτοιο ζήτημα να επενδυθεί με λόγο πειστικό και τεχνικά επεξεργασμένο.
5. Γίνεται μικρή χρήση του πιθανολογικού επιχειρήματος (*κατά το εικός*) και προσπάθεια αναίρεσής του από τον αντίδικο. Η επιχειρηματολογία στηρίζεται στη λογική εξήγηση, αλλά και στη χρήση μαρτύρων για πιστοποίηση γεγονότων που επικαλούνται (ο κατηγο/νος και η υπεράσπιση των φίλων του).

²¹³ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά,(1967), 158 β-159 α: αναλυτική καταγραφή

Λ3: ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΗΡΩΔΟΥ ΦΟΝΟΥ

Ο *Περί Ηρώδου φόνος*, έργο της ωριμότητας του Αντιφώντα, θεωρείται το αριστούργημα του ρήτορα²¹⁴, αποτελεί σημαντικό ντοκουμέντο για την ιστορία του ποινικού δικαίου της αρχαίας Αθήνας, υψηλής καλλιτεχνικής ποιότητας και ύφους με έξυπνη και προσεγμένη επιχειρηματολογία. Ως εξαιρετικής τέχνης ρητορικό δείγμα της εποχής του με παράλληλη αναφορά νόμων και δεδομένων του ποινικού δικαίου θα βοηθήσει κατά πολύ στην αντίληψη και επιβεβαίωση του προβληματισμού πάνω στο συγκεκριμένο θέμα μελέτης. Στα χειρόγραφα είναι καταγεγραμμένος ως ο V (5^{ος}) λόγος του Αντιφώντα.

Λ3.1 ΥΠΟΘΕΣΗ:

Ο Ηρώδης ήταν ένας Αθηναίος πολίτης, κληρούχος²¹⁵ στο νησί της Λέσβου, ο οποίος αποφάσισε να ταξιδέψει από τη Μυτιλήνη στην Αίνο της Θράκης (αποικία των Αιολέων της Μυτιλήνης). Στο πλοίο συνταξίδευε με ένα Μυτιληναίο, ονόματι πιθανόν Ευξίθεος²¹⁶. Φτάνοντας το πλοίο στη Μηθύμνη, σύμφωνα με την αφήγηση του Ευξίθεου, αναγκάστηκαν να αλλάξουν πλοίο λόγω σφοδρής κακοκαιρίας. Στο δεύτερο πλοίο βρίσκονταν μαζί ως το βράδυ πίνοντας. Ο Ηρώδης το βράδυ βγήκε στην ξηρά, αλλά δεν επέστρεψε πίσω στο πλοίο. Έψαξαν παντού αλλά δεν βρήκαν κανένα ίχνος του. Ύστερα από δύο μέρες το πλοίο εξακολούθησε το ταξίδι του στην Αίνο και ο Ευξίθεος μαζί, χωρίς να έχει κατηγορηθεί από κανέναν. Όταν το πλοίο γύρισε πίσω στη Μυτιλήνη, οι συγγενείς του Ηρώδη, υποψιαζόμενοι τον Ευξίθεο για υπαίτιο του φόνου, ερεύνησαν το πλοίο μήπως ανακαλύψουν ενοχοποιητικά στοιχεία του εγκλήματος. Εντόπισαν σε κάποιο σημείο αίμα, που πιθανόν όμως να ήταν αίμα προβάτου, και επιπλέον ένα σημείωμα (γραμματείδιον), η γνησιότητα του οποίου αμφισβητείται από τον κατηγο/νο, που έγραφε τάχα ο ίδιος προς κάποιον Λικίνο, κάτοικο της Αίνου, ότι σκότωσε τον Ηρώδη. Η διαδικασία της ανάκρισης περιελάμβανε τη βάσανο και δύο μαρτύρων ενός ελεύθερου ξένου, που αρνήθηκε την

²¹⁴ Δενδρινού, (1939), 203

²¹⁵ Μετά την αποστασία της Μυτιλήνης (427π.Χ.) και την αποκατάσταση της κυριαρχίας με εκτέλεση των πρωτεργατών, οι Αθηναίοι εγκατέστησαν στο νησί Αθηναίους κληρούχους αναγκάζοντας τους προηγούμενους ιδιοκτήτες της γης να πληρώνουν φόρο ή να εξοριστούν σε άλλο τόπο. Ο Gagarin, (1997), 174 θεωρεί λογική εικασία ότι ο Ηρώδης ήταν ένας από τους κληρούχους.

²¹⁶ Δενδρινού, (1939), 187: στην υπόθεση του Σχολιαστού ονομάζεται Έλος από κακή γραφή (Έλος σωθείς αντί του ελασσωθείς), από το Σώπατρο (Rhetores Graeci 4,316) αποκαλείται Ευξίθεος και αυτό το όνομα έχει γίνει αποδεκτό στη βιβλιογραφία (βλ. Gagarin, (1997), 173).

ενοχή του Ευξίθεου, και ενός δούλου, ο οποίος ανακρίθηκε μάλιστα δύο φορές. Την πρώτη φορά αρνήθηκε την ενοχή, τη δεύτερη όμως, αφού τον ανάγκασαν οι συγγενείς να ομολογήσει ότι ήταν συνεργός στο έγκλημα, ομολόγησε ενοχοποιώντας τον Ευξίθεο, αλλά λίγο αργότερα οι συγγενείς τον σκότωσαν.

Οι κατηγοροι στηριζόμενοι στα τρία αυτά δεδομένα (τη δεύτερη κατάθεση του δούλου, το γραμματείδιο και το εικός (ευλογοφανές) της δολοφονίας), καταγγέλλουν τον Ευξίθεο στα αθηναϊκά δικαστήρια ως «κακούργο», με την κατηγορία ότι, αφού σκότωσε τον Ηρώδη στην ξηρά, μετέφερε το πτώμα του στο πλοίο, δεν ορίζεται ποιο πλοίο, με τη βοήθεια του δούλου και ότι ύστερα έριξε το πτώμα στη θάλασσα. Εξαιτίας αυτής της μηνύσεως, μόλις ο Ευξίθεος γύρισε στην Αθήνα, προφυλακίστηκε και εκδικάστηκε στο δικαστήριο της Ηλιαίας.

Ο λόγος του Αντιφώντα είναι η απολογία του Ευξίθεου. Δεν έχει αφήσει ανεκμετάλλετο κανένα στοιχείο και καμιά πτυχή του θέματος, για να μπορέσει να υπερασπιστεί τον κατηγ/νο και να πείσει για την αθωότητά του σε ένα πράγματι αρνητικό ιστορικά περιβάλλον για τον κατηγ/νο²¹⁷.

Δ3.2 ΕΙΔΟΣ ΔΙΚΗΣ ΦΟΝΟΥ (ΕΚΔΙΚΑΣΗ - ΤΥΠΟΣ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ) ΑΙΤΙΟΛΟΓΗΜΕΝΟ ΑΠΟ ΣΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ, ΠΟΙΝΕΣ ΑΝΑ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ, ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ.

Στη συγκεκριμένη περίπτωση του λόγου η δίκη γίνεται σε ηλιαστικό δικαστήριο, στην Αγορά και παρουσιάζεται ως αγών τιμητός, δηλ. η ποινή δεν είναι καθορισμένη από το νόμο, αλλά υπόκειται στην κρίση των Δικαστών. Ο κατηγ/νος πρώτα διώχθηκε με *ένδειξι* και στη συνέχεια με *άπαγωγή κακούργων*, ως *κακούργος ενδεδειγμένος*. Συνελήφθη, φυλακίστηκε και οδηγήθηκε σε δίκη ως ανδροφόνος. Στο πρώτο μέρος του λόγου του ζητά παραγραφή της διαδικασίας αυτής και επιμένει να εκδικαστεί με τυπική διαδικασία *δίκης φόνου*. Το ερώτημα είναι αν είχε αυτό το δικαίωμα, της ένστασης/παραγραφής, ο κατηγ/νος από το νόμο ή αν κάτι «μπερδεύει» ο Αντιφώντας εσκεμμένα ή όχι υπέρ του πελάτου του²¹⁸ ή υπάρχει ασάφεια και

²¹⁷ Δεδομένης της συμμετοχής του πατέρα του Ευξίθεου στην αποστασία της Μυτιλήνης, όπως αναφέρει ο ίδιος στο λόγο του.

²¹⁸ Δενδρινού, (1939), 195-6: ο κατηγ/νος κινδύνευε με ποινή θανάτου δεδομένης της αρνητικής γι' αυτόν συγκυρίας της αποστασίας της Μυτιλήνης από την αθηναϊκή συμμαχία (§76 του λόγου), και της επιστροφής της τελικά μετά από πόλεμο και κυρώσεις, καθώς και της συμμετοχής του πατέρα του σε αυτήν την αποστασία (απολογείται γι' αυτό). Ίσως γι' αυτό να επιλέχθηκε από τους Αθηναίους αυτό το είδος δίκης και όχι δίκη φόνου που θα έδινε άλλα πλεονεκτήματα στον κατηγ/νο.

ρευστότητα σε τέτοιου είδους δίκη εξαρτώμενη εν πολλοίς από το ίδιο το πρόσωπο που εκδικάζεται και από τις πολιτικές συγκυρίες που υφίστανται²¹⁹.

Το ζήτημα της νομιμότητας της υπόθεσης χρησιμεύει ουσιαστικά ως ρητορικό πλαίσιο για την ενίσχυση της αθωότητας του κατηγο/νου, υπονοώντας ότι η δίωξη όχι μόνο τον κατηγορεί άδικα για ανθρωποκτονία αλλά και ότι χρησιμοποιεί εσφαλμένα τη διαδικασία της απαγωγής εναντίον του για να εξυπηρετήσει τους σκοπούς της²²⁰.

Δεν είναι εύκολο να αποφανθούμε αν είχε δίκιο ή άδικο. Αν υποθέσουμε ότι ως ξένος καταγγελλόμενος για φόνο Αθηναίου πολίτη έπρεπε να δικαστεί κατά τους νόμους ως κακούργος και χωρίς δικαίωμα προσωρινής αποφυλακίσεως επί εγγυήσει, έχει άδικο να ζητά παραγραφή. Αν υποθέσουμε όμως ότι, αν και δε συνελήφθη επ' αυτοφώρω, είχε δικαίωμα, όντας ξένος, να δικαστεί από τον Άρειο Πάγο, όπως οι Αθηναίοι πολίτες, τότε έχει δίκιο να υποβάλλει ένσταση και να ζητά νέα δίκη και μάλιστα δίκη φόνου στον Άρειο Πάγο με όλη την τυπική διαδικασία που περιλαμβάνει και τον όρκο της διωμοσίας των αντιδίκων και την επισταμένη ανάκριση των μαρτύρων και το δικαίωμα της αειφυγίας. Η καταδίκη του ως κακούργου ήταν σχεδόν σίγουρη, τουλάχιστον πιο εύκολη, και συν τοις άλλοις θεωρούνταν μεγάλη προσβολή και ατίμωση για τον ίδιο και την οικογένειά του η κατηγορία αυτή, καθώς όλοι οι φίλοι του απομακρύνονταν αμέσως από κοντά τους (§18).

Για τους λόγους αυτούς ο Αντιφών επιλέγει αυτό το νομικό δρόμο υπεράσπισης του κατηγο/νου, ασκήσεως αρχικά της ένστασης, αλλά δεν επαφίεται μόνο σε αυτό, βάζει τον πελάτη του εκ των προτέρων να απολογείται κανονικά για την κατηγορία του φόνου, σαν να επρόκειτο για δίκη φόνου. Ένας έξυπνος και πολύ έντεχνος τρόπος να συνδέσει την παραγραφή με την απολογία του φόνου, ώστε και να μην γίνει δεκτή η ένσταση, τουλάχιστον να έχει ακουστεί στο δικαστήριο η απολογία και τα επιχειρήματα του κατηγο/νου πετυχαίνοντας προσωρινή πίστωση χρόνου με μια αθωωτική αρχικά απόφαση και αναψηλάφηση κατόπιν της υποθέσεως σε νέα δίκη

²¹⁹ Η κατηγορία της ένδειξης και της απαγωγής κακούργων είναι δεδομένη και σε αυτή δοκιμάζεται ο Ευξίθεος. Η έμφαση δίνεται μάλλον στο γεγονός ότι αυτή ήταν μια ασυνήθιστη διαδικασία για μια υπόθεση ανθρωποκτονίας και ως εκ τούτου δεν ήταν η κατάλληλη. Ίσως να ήταν και η πρώτη φορά που γίνονταν χρήση (βλ. §9-10), κάτι για το οποίο διαφωνεί ο Carawan (1998, 337). Η Volonaki (2000), 155-158, θεωρεί ότι αποτελεί μια περίπτωση επέκτασης του ισχύοντος νόμου περί ανθρωποκτονίας του Δράκοντα είτε με νόμο που είχε ήδη θεσπιστεί, είτε με εισήγηση της ίδιας της δίωξης, επί της διαδικασίας, με κύριο στόχο την ανάγκη άμεσης και γρήγορης διαδικασίας απονομής δικαιοσύνης, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις δύσκολες που η αποφυγή της τιμωρίας θα ήταν σχετικά εύκολη, λόγω της χρονοβόρας διαδικασίας της δίκης φόνου και της δυνατότητας εύκολης διαφυγής του κατηγο/νου, όντας ξένου.

²²⁰ Volonaki, (2000), 154.

φόνου πια, κατά την οποία ο κατηγον/νος θα είχε σίγουρα περισσότερα οφέλη και δικαιώματα. Αλλά και άλλη δίκη φόνου να μη χρειάζεται να γίνει και η συγκεκριμένη να καλύπτεται από το νομικό πλαίσιο της *απαγωγής κακούργων* ως *ενδεδειγμένος φονέας-κακούργος*, ο Αντιφώντας αντιμετωπίζει τη δίκη τελικά σαν να επρόκειτο για δίκη φόνου, δεν προσπαθεί να αποδείξει ότι δεν είναι κακούργος αλλά ότι δεν είναι καν φονέας.

Το σπουδαίο στη συγκεκριμένη υπόθεση δεν είναι μόνο η νομική αντιμετώπιση από το ρήτορα και η έξυπνη διαχείρισή της ως είδος δίκης, αλλά και η έντεχνη, επιμελημένη λεκτικά επιχειρηματολογία, η αντιμετώπιση του θέματος από όλες τις πλευρές μην αφήνοντας κανένα σημείο ασαφές και χωρίς αιτιολόγηση, και πρωτίστως η δεξιοτεχνική διαχείριση της ψυχολογίας των δικαστών, με άσκηση κάθε είδους ψυχολογικής πίεσης για να επιτύχει το στόχο της αποδοχής της ένστασης αρχικά και της αμφιβολίας για την αλήθεια του κατηγορητηρίου των αντιδίκων στη συνέχεια.

Η επιβεβαίωση των παραπάνω θα αναδείξει, πιστεύω, και τον καθοριστικό ρόλο που έπαιζε στην αθηναϊκή νομική πραγματικότητα η παρουσία των ρητόρων, ως νομικών εκπροσώπων απολογίας ή κατηγορίας και πόσο η τέχνη του λόγου συμμετείχε ουσιαστικά στον καθορισμό του Δικαίου και στην οπτική κατεύθυνση που ο ρήτορας της έδινε. Αυτό έχει και τη θετική και την αρνητική πλευρά του και δεν είναι αναίτια η αρνητική αντιμετώπιση της ρητορικής από τους φιλοσόφους της σύγχρονης και μετέπειτα εποχής των χρόνων που αναφερόμαστε. Η αλήθεια ή το ψέμα, το δίκαιο ή το άδικο, το σωστό ή το λάθος είναι έννοιες όχι πάντα απόλυτες και οριοθετημένες, αλλά καθορίζονται από την «τάξη των πραγμάτων» κάθε εποχής, από κάθε είδους συγκυρίες και δεδομένα, από προκαταλήψεις, από το θρησκευτικό πλαίσιο, που «η ζυγαριά της δικαιοσύνης» ζυγίζει κάθε φορά, και η βαρύτητα των λόγων των αντιδίκων, εφόσον μιλάμε για το σύστημα της νομικής δικαιοσύνης, θα παίξει εντέλει και τον πρωτεύοντα ρόλο στην πειθώ και στην τελική απόφαση του δικαστικού σώματος.

Για παράδειγμα: είναι φονέας αλλά δικάζεται στην Αγορά (§10) (πόσο εύκολα παραγράφεται η ηθική μόλυνση/μείασμα του φονέα σε θρησκευτικό επίπεδο, γιατί δεν ισχύει στην προκειμένη το *εἶργεσθαι τῶν νομίμων* που αφορά στους *φονεῖς*;) Παρακάμπτει όμως το γεγονός ότι ήταν προφυλακισμένος και δεν ετίθετο τέτοιο θέμα. Πώς δικαιολογείται παρά ταύτα η παρουσία του εκεί και όχι στη ύπαιθρο, όπως είθισται στις φονικές δίκες; Έστω και στιγμιαία δεν υπάρχει μόλυνση των πολιτών;

Σε άλλο σημείο (§9) εκπλήσσεται για το είδος της δίκης: ενώ δεν είναι κλέπτης δικάζεται ως ενδεδειγμένος κακούργος και συγχρόνως *φεύγει δίκην φόνου, ό ούδείς πάποτ'έπαθε τών έν τή γή ταύτη*. Εννοεί των Αθηναίων πολιτών, γιατί ο ίδιος δεν είναι Αθηναίος, ή το «των» γράφτηκε από παραδρομή και εννοεί στην Αθήνα; Ο Αντιφώντας σίγουρα δεν θα έκανε τέτοιο λάθος παραδρομής. Και στη μια περίπτωση και στην άλλη ο στόχος είναι να φανεί ότι εκδικάζεται ως δίκη φόνου, έστω κι αν είναι άλλο το κατηγορητήριο, και μάλιστα με τα πλεονεκτήματα ενός Αθηναίου πολίτη. Αυτή η μικρή λεπτομέρεια είναι ενδεικτική της ψυχολογικής πίεσεως που ασκεί στους δικαστές και που επιδιώκει να προκαταβάλει και να καθοδηγήσει εκεί που ο ίδιος επιθυμεί τη σκέψη του ακροατηρίου του. Γι' αυτό και κλείνοντας το λόγο (§85κεξ.) αυτό τονίζει, ότι πρέπει να διαχωριστεί η παραγραφή από τη δίκη φόνου, να εκδώσει το δικαστήριο απόφαση για την παραγραφή, αλλά να δώσει το δικαίωμα να απολογηθεί σε κανονική διαδικασία δίκης φόνου. Στηρίζοντας όμως όλες τις ελπίδες του στην αμφισβήτηση του κατηγορητηρίου και της επιχειρηματολογίας του, δεν ρισκάρει και στο μεγαλύτερο μέρος του λόγου (§19-95) απολογείται σαν να επρόκειτο για δίκη φόνου²²¹.

Λαμβάνοντας υπόψη την αναφορά στην αποστασία της Λέσβου (428/7πΧ.), το γεγονός ότι τότε ο Ευξίθεος ήταν παιδί, ότι μιλά *περί εύδαιμονίας και άσφαλώς διαπράσασθαι* της πόλης της Αθήνας, ότι αποτελεί έργο της ωριμότητας του Αντιφώντα (γύρω στα 65 χρόνια του) θα μπορούσαμε να χρονολογήσουμε το λόγο το χρονικό διάστημα από 420-417 π.Χ. πριν από τη Σικελική εκστρατεία²²².

²²¹ Δενδρινού, (1939),196-8

²²² Η Volonaki, (2012), 36 προτείνει τη χρονική περίοδο 420-417π.Χ.. Ο Gagarin, (1997),173-74, δίνει την ίδια ημερομηνία, μια δεκαετία περίπου μετά την επανάσταση στη Μυτιλήνη. Οι Κωνσταντινόπουλος-Πανομήτρος, (2010), 87 εντάσσουν τους τρεις δικανικούς λόγους στις δεκαετίες του 430 και του 420π.Χ..

Δ3.3 ΔΟΜΗ – ΝΟΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΛΟΓΟΥ:

Όπως γίνεται αντιληπτό από την παραπάνω δομή, ο λόγος είναι οργανωμένος σε δύο μέρη. Στο πρώτο ο απολογούμενος προσβάλλει τη νομιμότητα της δίκης καταθέτοντας ένσταση κατά του νομίμου της εισαγωγής της (παραγραφή) και στο δεύτερο απολογείται στην κατηγορία για το φόνο (απολογία). Επανέρχεται στο θέμα της παραγραφής πάλι στον επίλογο στις §90-96.

Η ένστασή του στο πρώτο μέρος σχετικά με τη νομιμότητα της δίκης στηρίζεται στην εξής νομική βάση: ο κατηγ/νος κατηγορείται ως δράστης φόνου, χωρίς να έχει συλληφθεί επ' αυτοφώρω²²³, επομένως έπρεπε να δικαστεί σύμφωνα με τη διαδικασία της δικονομίας δίκης φόνου ενώπιον του Αρείου Πάγου, αντίθετα προφυλακίζεται, κάτι που δεν συμβαίνει στη δίκη φόνου, και στη συνέχεια δικάζεται σύμφωνα με τη διαδικασία της δικονομίας της άπαγωγής κακούργων, ως κακούργος ενδεδειγμένος στο δικαστήριο της Ηλιαίας²²⁴.

Σχετικά με το γενικό πλαίσιο και την ιστορική αιτιολόγηση της δίκης άπαγωγής κακούργων και άπαγωγής φόνου έχει ήδη γίνει αναφορά στο Β2.4 (σελ 23-24 της εργασίας). Για την καλύτερη κατανόηση της ένστασης της παραγραφής του συγκεκριμένου λόγου, θα γίνει μια μικρή αναφορά στο εξειδικευμένο αυτό και αρκετά συγκεχυμένο ζήτημα της ποινικής δικονομίας της Αθήνας με βάσει τις υπάρχουσες πηγές. Συν τοις άλλοις ο κατηγ/νος είναι ξένος (Μυτιλιναίος) και δεν

²²³ Δε γίνεται αναφορά στο λόγο για «επ' αυτοφώρω» διαδικασία σύλληψης, χαρακτηρίζεται ένδειξις, γραπτή μήνυση, σε περίπτωση απουσίας του κατηγ/νου. Ακόμη και αν η αναφορά στη νομική κατάσταση του «επ' αυτοφώρω» μπορεί να αναμένονταν, αφού ήταν μια περίπτωση άπαγωγής, η απουσία του δεν αποδεικνύει κατ' ανάγκη ότι δεν αποτελούσε προϋπόθεση για τη χρήση της διαδικασίας. Μπορεί απλά να μην συνέφερε τον κατηγ/νο να αναφερθεί (Volonaki,2000,159-160).

²²⁴ Δενδρινού, (1939), 188, Volonaki,(2000),153-154, Volonaki, (2012), 36: διαδικασία της ενδείξεως αρχικά και κατηγορία ως κακούργος ενδεδειγμένος στη συνέχεια.

είναι απόλυτα σίγουρο ότι η περίπτωση του υπαγόταν στην καθιερωμένη διαδικασία ή υπήρχαν ιδιαιτερότητες ή ακόμη και σύγχυση στην αντιμετώπιση μιας τέτοιας περίπτωσης. Το σίγουρο είναι ότι ο Αντιφώντας θα γνώριζε το νομικό πλαίσιο και θα εκμεταλλεύτηκε με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τα δικαιώματα του πελάτου του, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια.

Βασικοί όροι κατανόησης της υπόθεσης:

1. **Κακούργοι:** λέγονταν οι κλέπτες, λωποδύτες, βαλαντιοτόμοι, τοιχωρύχοι και οι φονείς επί ληστεία εξ απαγωγής (δηλ. οι πάσης φύσεως κακοποιοί).
2. **Νόμος των κακούργων:** ειδικός νόμος που αφορούσε στους ενόχους αυτής της κατηγορίας, ο οποίος εφαρμόζοταν με την προϋπόθεση ότι ο δράστης πιανόταν επ' αυτοφώρω και γενικά ότι το αδίκημα ήταν φανερό²²⁵. Το ζήτημα είναι τότε οι ανδροφόνοι εντάσσονται στις περιπτώσεις της απαγωγής; Αποτελεί ο συγκεκριμένος λόγος την πρώτη περίπτωση ή ήταν ήδη καθιερωμένο; Τους φονείς εξ απαγωγής δεν δίκασε ο Άρειος Πάγος ή τα άλλα φονικά δικαστήρια αλλά οι Ένδεκα χωρίς μεγάλες διατυπώσεις (όπως στη δίκη φόνου), ήταν *αγών ατίμητος* με ποινή το θάνατο. Όταν όμως υπήρχε αμφισβήτηση, τότε εισαγόταν η υπόθεση σε ηλιαστικό δικαστήριο.
3. **Επιμεληταί**²²⁶: ειδικοί άρχοντες που εισηγούνταν τις υποθέσεις δικών των ξένων στην Αθήνα ή όρος που ταυτίζεται με τους Ένδεκα;

²²⁵ Δενδρινού, (1939), 189-190: «η σύλληψη γινόταν με τρεις τρόπους :1) Ο κατηγορος απήγε βιαίως το δράστη στους Ένδεκα, προφυλακιζόταν χωρίς πρόσκληση (κλήσις) και λεγόταν απαγωγή. 2) Ο κατηγορος οδηγούσε τον άρχοντα στον τόπο του εγκλήματος για να τον συλλάβει (εφήγησις). 3) Ο κατηγορος κατήγγελε με γραπτή μήνυση το δράστη (κατόπιν απουσίας του) και τότε λεγόταν ένδειξις και ο κακούργος ενδεδειγμένος. Και στις τρεις περιπτώσεις η διαδικασία ήταν η ίδια και το είδος δίκης *απαγωγή κακούργων*. Οι προφυλακιζόμενοι μπορούσαν να αποφυλακιστούν προσωρινά με εγγύηση τριών ελεύθερων πολιτών και έγκρισή τους από την Πολιτεία. Βλ. Πολυδεύκης: *ένδειξις έστι ομολογούμενου αδικήματος μήνυσις ου κρίσεως αλλά τιμωρίας δεομένου*. Αρποκρατίων: *ένδειξις έστι είδος δίκης, υφ' ήν τους εκ των νόμων ειργόμενους τινών ή τόπων ή πράξεαν, ει μη απέχουντο αυτών , υπήγον*. Και Πλατ. Απολ. Σωκρ.32 β: *ενδεικνύναι με και απαγειν*».

²²⁶ Δενδρινού, (1939), 192-195: γίνεται αναλυτική αναφορά στη βιβλιογραφία και στις απόψεις που επικρατούν. Σημαντική είναι αρχαία επιγραφή: *Αθήναζε τοις επιμελητ(ησι)* και το χωρίο του Αντιφόντα (V17: *καίτοι οι επιμεληταί των κακούργων τω αυτω χρονται νόμω τούτω*), που η συντακτική δομή και ερμηνεία διχάζει τους ερευνητές του Αντιφόντα. Ο Αρποκρατίων και άλλοι λεξικογράφοι και συγγραφείς του δημόσιου βίου αναφέρουν τους επιμελητές ως άρχοντες επί του εμπορίου, των νεωριών, των μυστηριών όχι όμως των ξένων στα δικαστήρια. Ο Gilbert (Ο δημόσιος βίος των αρχαίων Ελλήνων, μετ. Πολίτη, 550 κεξ.) είναι ο μόνος που υποστηρίζει ότι δεν είναι οι Ένδεκα, αλλά άρχοντες που εισηγούνταν τις υποθέσεις δικών των ξένων και των συμμάχων της Αθήνας. Κατά τον Blass (Die attische Beredsamkeit tom. A', 164) η εισαγωγή της δίκης έγινε από τους Ένδεκα, αλλά δικάστηκε από την Ηλιαία. Προβληματίζει η μετοχή *επιμελουμένους* που χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης (Αθην. Πολ. 52.1) για τους Ένδεκα και που έχουν πάρει στη συνέχεια και ο Πολυδεύκης (VIII,102) και ο Ηρακλείδης ο Ποντικός (Πολιτ.Ι) σε δική τους αναφορά για τους Ένδεκα. Μια ανάλογη περίπτωση θα μπορούσε να είναι η δίκη του Αγοράτου του Λυσία (Volonaki, (2012), 34-42) , που ήταν απαγωγή και ένδειξις και έγινε ενώπιον των Ένδεκα, αλλά ο Αγόρατος πιάστηκε επ' αυτοφώρω και είχε τον καιρό των Τριάκοντα αποκτήσει πολιτικά δικαιώματα, αν και ξένος. Τέλος η ίδια η Δενδρινού

Όσον αφορά το δεύτερο μέρος, που είναι και το κύριο μέρος της απολογίας, ακολουθώντας τη διάταξη του δικανικού λόγου, όπως εξετάζεται από το Σωκράτη στο Φαίδρο του Πλάτωνα (266 d e)²²⁷ παρατηρούμε ότι ο Αντιφώντας ακολουθεί σχεδόν τη Σωκρατική αντίληψη με μικρές διαφοροποιήσεις, όπως δεν υπάρχει διαχωρισμός τεκμηρίων από τα εικότα και παρεμβάλλει τις μαρτυρίες όχι μόνο στη διήγηση αλλά και στα άλλα τμήματα του λόγου. Δεν είναι συγκεντρωμένα τα επιχειρήματα, αλλά αναδιπλώνονται με ένα σύνθετο τρόπο, με μια εναλλαγή πιθανολογικών επιχειρημάτων, μαρτυριών, τεκμηρίων, συνεχή, που προσδίδει ποικιλία, δεν κουράζει και πρωτίστως αυτός ο διαχωρισμός και η διαχείριση του ίδιου θέματος πετυχαίνει κάποιες πιθανόν ασυνέπειες να μην είναι καταφανώς αισθητές²²⁸.

Ειδικά στο τμήμα της απόδειξης παρατηρούμε την εξής δομή:

1. §25-30: εικότα και μαρτυρίες (σχετικά με τη διήγηση)
2. §31-42: σύγκριση μαρτυριών
3. §43-45: εικότα (σχετικά με τις μαρτυρίες)
4. §46-48: αντικατηγορία (για το θάνατο του δούλου)
5. §49-52: εικότα και τεκμήρια (σχετικά με τη βάσανο)
6. §53-56: σχετικά με το γραμματείδιο
7. §57-63: τεκμήρια
8. §64-73: αρνητικό εικότος (δικαστικές πλάνες)
9. §74-80: σχετικά με τον πατέρα του
10. §81-84: σχετικά με τα θεία σημεία

Η βασική παρατήρηση που μπορούμε να κάνουμε ευθύς εξ αρχής είναι η προσπάθεια του ρήτορα κάθε τι που λέει και καταθέτει ως δεδομένο, είτε πρόκειται για τεκμήριο, είτε για επιχείρημα κατά το εικότος, να το συνοδεύει από μαρτυρίες (άτεχνη πίστις) για την επικύρωση της αλήθειας και για να γίνεται αξιόπιστος στο ακροατήριο. Απευθύνεται στη λογική περισσότερο και λιγότερο στο συναίσθημα (κάτι που είδαμε στο λόγο κατά της Μητρυιάς, ελλείπει επιχειρημάτων είχε

καταλήγει στο συμπέρασμα ότι είτε πρόκειται για τους Ένδεκα είτε για ειδικούς άρχοντες, τους Επιμελητές, η διαδικασία της δικονομίας πρέπει να ήταν η ίδια, άρα δεν προκύπτει ουσιώδες ζήτημα. Επίσης οι Ανδρουτσόπουλος-Λουκάς,(1973), κε' θεωρούν πιθανότερο να ταυτίζονται Επιμελητές και οι Ένδεκα.

²²⁷ Ο.π. 198-9: έχουν προταθεί πολλά σχεδιαγράμματα βλ. υποσημ.1, 198. Η συγγραφέας ακολουθεί αυτό του Πλάτωνα στο Φαίδρο: προοίμιον πρώτον...δεύτερον διήγησιν τινα μαρτυρίας τε επ' αυτή...τρίτον τεκμήρια, τέταρτον εικότα και πίστωσιν....και επιπίστωσιν... και έλεγγον και επέλεγγον..και τέλος.

²²⁸ Gagarin,(1997),177: και μια μικρή διαφοροποίηση στη δομή στις §25-28, §29-42.

υπερτονίζει τη σφοδρότητα και το πάθος του λόγου)²²⁹. Στην περίπτωση του *Περί του Ηρώδου φόνου* ο ρήτορας είναι σίγουρος, έχει επιχειρήματα τα οποία και υποστηρίζει, είναι επιθετικός, λεπτομερέστατος και σχολαστικός και στην πιο μικρή πτυχή του ζητήματος. Είτε καταφέρνει εντέχνως να καλύπτει τα αδύναμα σημεία και κινείται με στρατηγική και στοχευμένες κινήσεις.

Η μεγάλη έκταση του λόγου με τα 96 εδάφια είναι ενδεικτικά της δυσκολίας της υπόθεσης και της αγωνίας του ρήτορα να αποδείξει την αθωότητα του κατηγο/νου. Υπάρχει τάξη και οργάνωση στη σύνθεση του λόγου, που βοηθά κατά πολύ στην προσδεξιμότητα των νοημάτων του, στην κατανόηση και τη σαφήνεια. Το προοίμιο είναι επεξεργασμένο με πολύ φροντίδα, γίνεται χρήση ρητορικών σχημάτων λόγου, υπάρχει συμμετρία και αρμονία στο λόγο που προσδίδει μεγαλοπρέπεια στο ύφος (επίδραση από το Γοργία και τους άλλους σοφιστές). Παρακολουθούμε με πόση φροντίδα ακολουθεί το παρακάτω σχήμα, όπως σημειώθηκε στην εισαγωγή:

1. επινόηση : ανεύρεση του σχετικού υλικού. *Είναι ευρηματική η σύνδεση παραγραφής-απολογίας.	2. ταξινόμηση : τακτοποίηση - οργάνωση του υλικού *Με τον τρόπο που αποφάσισε να την αναπτύξει στο λόγο.	3. εκλογή : εύρεση του κατάλληλου για την περίπτωση ύφους ομιλίας (μεγαλόπρεπου, μέσου, χαμηλού).
---	---	--

Ως προς το περιεχόμενο και την ποιότητα της επιχειρηματολογίας του υπάρχει ποικιλία και σφαιρική προσέγγιση: ξεκινά με τη διήγηση των γεγονότων και τις σχετικές μαρτυρίες, ακολουθεί η απόδειξη, που στηρίζεται σε μαρτυρίες, σε εικότα (πιθανά αίτια), σε τεκμήρια και σε θεία σημεία. Μέχρι την §57 επεξεργάστηκε τα φαινόμενα (εικότα) στηριζόμενα στη λογική και στη συνέχεια εξετάζει τα ελατήρια του φόνου (τεκμήρια), απορρίπτοντας ένα προς ένα τα επιχειρήματα των αντιδίκων. Στις §64-73 επιχειρεί με το αρνητικό εικός να αποδείξει τη θέση του με αντίστροφη βάση. Και μια λεπτομέρεια που δεν αφορά άμεσα στο ζήτημα, αλλά έμμεσα αγγίζει το υποσυνείδητο των Αθηναίων πολιτών είναι η περίπτωση του πατέρα του, που πιστεύει πως πρέπει να απολογηθεί γι' αυτήν διαχωρίζοντας τη θέση του και μειώνοντας τις προκαταλήψεις που τυχόν υποβόσκουν στο πρόσωπό του (§74-80). Γνωρίζοντας καλά το θρησκευτικό υπόβαθρο ενός φόνου πέρα των ανθρωπίνων τεκμηρίων δεν θα μπορούσε να παραλείψει και τα θεία σημεία και μάλιστα ως τελευταίο άκουσμα στα ώτα του δικαστικού σώματος (§81-4).

²²⁹ Δενδρινού, (1939), 202

Δ3.4 ΚΑΤΗΓΟΡΗΤΗΡΙΟ, ΑΠΟΛΟΓΗΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΗ ΜΕ ΑΝΑΛΟΓΗ ΧΡΗΣΗ ΝΟΜΩΝ, ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

Στη συνέχεια θα παρακολουθήσουμε την ανάπτυξη του λόγου ανά εδάφιο στις ευρύτερες ενότητες, θα εντοπίσουμε τους νόμους στους οποίους γίνεται χρήση και με ποιο τρόπο από την πλευρά του κατηγ/νου και παράλληλα θα καταγράφουμε και σχολιάζουμε τον τρόπο ανάπτυξης της επιχειρηματολογίας του, την ποιότητα και αξία της ως αντίκρουση των κατηγορών του και εν τέλει την αποτελεσματικότητά της στον τελικό στόχο, την αθώωσή του από τους δικαστές. Ο συσχετισμός των δεδομένων αυτών θα καταδείξει και την αντίληψη περί Δικαίου της εποχής, την αντιμετώπιση και πώς της έννοιας της δικαιοσύνης πάντα σε συσχέτιση με την τέχνη του λόγου, που ο ρήτορας επιλέγει να χρησιμοποιήσει.

Από την υπόθεση του Σχολιαστή του λόγου θα εντοπίσουμε το *στοχαστικῶς ἀγωνίζεται* και τον δικανικό όρο *τά δέ ἀπ ἀρχῆς ἄχρι τέλους κοινά*. Ο κατηγ/νος θα απολογηθεί ακολουθώντας τη μέθοδο της εικασίας (στοχασμός): *ἀδήλου πράγματος ἔλεγχος οὐσιώδης ἀπό τινός φανεροῦ σημείου ἢ ἀπό τῆς περὶ το πρόσωπον ὑποψίας* (Ερμολογίας). Η αποδεικτική δε διαδικασία θα επιβαρύνει *κοινά* και τους δύο αντιδίκους²³⁰.

Προοίμιο του λόγου (§1-7)

Εγγενής στόχος κάθε προοιμίου (επικού, δραματικού προλόγου, ιστορικού) είναι να θέσει το σκοπό γραφής του έργου. Το συγκεκριμένο προοίμιο επιχειρεί ευθύς εξ αρχής να αποκαταστήσει το πρόσωπο του απολογουμένου, που τόσο έχει πληγεί και μόνο με τον τύπο του κατηγορητηρίου και διαβληθεί από τους κατηγορούς, και να διαμορφώσει μια νέα εικόνα ευνοϊκή γι' αυτόν, ενός αγνού, άπειρου, τίμιου ανθρώπου, που ενεπλάκη άδικα στο συγκεκριμένο γεγονός (ήθος ομιλητή/πομπού). Μου κάνει εντύπωση η αποφυγή αναφοράς ευθέως στο πρόσωπο των κατηγορών, προφανώς για να μην κατηγορηθεί για *πονηρίαν και πανουργίαν*²³¹, που η ευχέρεια και δεινότητα του λόγου μπορεί να του προσδώσουν, εξάλλου στο υπόλοιπο μέρος του λόγου θα ασχοληθεί διεξοδικά μαζί τους. Αυτό όμως που πρωτίστως τον απασχολεί είναι να κερδίσει την εύνοια και εμπιστοσύνη των δικαστών, για το λόγο αυτό εκθειάζει την τιμιότητά τους, τους προτρέπει να στραφούν στα αληθινά στοιχεία, όπως απαιτεί το δίκαιο, για να εξασφαλιστεί έτσι το κύρος και το γόητρό

²³⁰ Δενδρινού, (1939), 204-207 όπου και σχετική βιβλιογραφία

²³¹ Αριστ. Ηθικ.Νικομ.1144^a 23-29 υποσημ. Ανδρουτσόπουλου-Λουκά, (1973), θ'

τους. Κλείνει το προοίμιο (§7) με μια σημαντική φράση: *ή μὲν οὖν αἰτησις καὶ νομίμως καὶ ὀσίως ἔχουσα οὐχ ἧσσον ἢ ἐν τῷ ἐμῷ.*

Συνθετικά το προοίμιο χτίζεται με έντονες αντιθέσεις, χιαστί σχήματα, κοινούς τόπους, πλεονασμούς, νόμους και γνωμικά (πέντε ρητά στις §3, 5 και 6), υπάρχει συνοχή και συνεκτικότητα των νοημάτων, που μαρτυρούν ένα σπουδαίο ρήτορα πίσω από το λόγο, ακυρώνει στην πράξη το άτεχνο και άπειρο που υποστηρίζει ο κατηγο/νος, δίνοντας στο λόγο του μια αίσθηση διαχρονικότητας, αλήθειας και ηθικής/θείας δικαίωσης.

§1: κοινός τόπος → χιαστί σχήμα (λέξεις κλειδιά που αντιπαρατίθενται)

Τάλαντο λόγου-πειρά τα έχει δοκιμάσει περισσότερο απ' ό τι του ταίριαζε
Συμφορά-κακά του λείπουν περισσότερο απ' ό τι το συμφέρον απαιτεί

§2: έμμεση αναφορά στα δύο κεφάλαια που θα ασχοληθεί. Την ένσταση, κάνει αναφορά στη φυλάκισή του: δεν τον ωφέλησε η πείρα. Την απολογία, επιχειρεί έκθεση των γεγονότων/ της αλήθειας: τον ζημιώνει η αδυναμία του λόγου.

§3: κοινός τόπος → παίζει με την έννοια του ψεύδους και της αλήθειας στη δικαστική πλάνη ή στην αθώωση (ίδια σκέψη αναπτύσσει και στη Β' Τετραλογία γ 4). Άρα ο άπειρος από δίκες κρέμεται από τα λόγια των κατηγορών παρά από τα ίδια του τα έργα και την αλήθεια των πραγμάτων.

§4: Νόμος: το δικαίωμα της απολογίας του κατηγο/νου, είναι βασικός νόμος του Αττικού Δικαίου. Εκθειάζει το προσόν των καλών δικαστών να ακούνε εξίσου τους αντιδίκους.

§5: Παράκληση: το λάθος της γλώσσας, να αποδοθεί στην απειρία και όχι στο άδικο.

Ό τι σωστό, να αποδοθεί στην αλήθεια και όχι στην ικανότητα του λόγου.

Ρητό (γενική αλήθεια): δεν είναι δίκαιο να σωθεί κανείς με τα λόγια, αν παρεκτραπεί στα έργα, ούτε αν στα έργα έκανε το σωστό, να χαθεί στα λόγια, το ένα είναι λάθος της γλώσσας, ενώ το άλλο της βουλήσεως.

§6-7: Σημειώνει κάποιες λεπτές παρατηρήσεις που αφορούν στην ψυχολογία του υποδίκου και στις αντιδράσεις του: Όταν κρίνεται η ζωή σου, έχεις δικαίωμα λάθους στο λόγο και ελλείψεων²³², λόγω του φόβου και του αδήλου των γεγονότων, που εξαρτώνται από την τύχη και όχι την πρόνοια. Ακόμη και οι έμπειροι στις δικαστικές υποθέσεις πολύ συχνά χάνουν τα λόγια τους, όταν ριψοκινδυνεύουν για τον εαυτό

²³² Πρβλ. Λυσία, *Υπέρ των Αριστοφάνους χρημάτων προς το δημόσιον*, §3, από υπος. Ανδρουτσόπουλου-Λουκά, 1973, ζ': γίνεται η ίδια σκέψη και η ανάγκη μεγαλύτερης εύνοιας στον απολογούμενο από τους δικαστές, λόγω της διαβολής και του κινδύνου από τους κατηγορούς.

τους. Επομένως η παράκλησή του ανταποκρίνεται και στο θείο και στον ανθρώπινο νόμο.

Η αλήθεια και το δίκαιο των πράξεων και λεκτικά συσχετίζονται με το λόγο που θα τις υποστηρίξει. Η δικανική εμπειρία και η λογική το υποστηρίζουν. Το ερώτημα είναι πώς θα μπορέσουν οι δικαστές να κρίνουν σωστά; Πώς θα διακρίνουν την αλήθεια από το ψέμα; Πώς δεν θα παρασυρθούν από την ευχέρεια του λόγου και θα διαγνώσουν την αλήθεια των γεγονότων; Την απάντηση τη δίνει ο ίδιος λέγοντας ότι οι δικαστές οφείλουν να ακούσουν και τους δύο αντιδίκους εξίσου χωρίς προκαταλήψεις, με ισορροπία και ευθυκρισία.

Παραγραφή²³³ (§8-18)

Από την §8 ξεκινά την ένσταση επί της δικαστικής διαδικασίας (*παρανομώτατα και βιαιότατα*) την οποία θα στηρίξει σε επτά σκέλη²³⁴, βάσει τεκμηρίων που θα θέσει στο δικαστήριο και θα τα επαναλάβει στον επίλογο (§85-96). Η εισαγωγική δομική οργάνωση της παραγραφής θα απαιτήσει εξίσου μια προαναγγελία της με στόχο και πάλι τη θετική διάθεση και εύνοια των δικαστών στο πρόσωπό του. Επιμένει σε τρία σημεία²³⁵:

1. Τρέφει απέραντη εμπιστοσύνη στο χαρακτήρα των δικαστών και στην ευθυκρισία του αθηναϊκού νομικού σώματος, ακόμα κι αν δεν είχαν δώσει όρκο και καθόλου νόμιμο δικαστήριο αν δεν ήταν.
2. Έχει απόλυτη πεποίθηση για την αθωότητά του και για τη δίκαιη κρίση των δικαστών.
3. Τα τεκμήρια που θα καταθέσει θα αποκαλύψουν την αυθαιρεσία και παρανομία των κατηγορών και θα αποτελέσουν ένα προηγούμενο για μετέπειτα παρόμοιες υποθέσεις στα αθηναϊκά δικαστήρια.

Τα βασικά σημεία, στα οποία φέρει ενστάσεις ο κατηγ/νος επί της νομικής διαδικασίας, τα στηρίζει σε σημεία του κατηγορητηρίου, σε νόμους και σε πραγματικά γεγονότα που θα συνέβαιναν, αν δικάζονταν σε δίκη φόνου. Αυτά είναι τα εξής: 1) Ασυμφωνία και αντιφατικότητα των νόμων, σύμφωνα με τους οποίους δικάζεται ο κατηγορούμενος (§9). Το κατηγορητήριο αφορά μήνυση και σύλληψή του ως *κακούργος ένδεδειγμένος (ἀπαγωγή κακούργων)* και ταυτόχρονα κατηγορία για

²³³ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά,(1973), ιγ'-ιδ: για τον ορισμό Πολυδεύκου, *Ονομαστικόν*, VIII, 57 και 70, ως σημερινός όρος «ένσταση αναρμοδιότητος δικαστηρίου».

²³⁴ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά,(1973), ιδ'-ιγ': καταγραφή των ενστάσεων, εντοπισμός αδυναμιών και αρετών τους, παρατηρήσεις σε αξιολογικά στοιχεία της παραγραφής.

²³⁵ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά,(1973), ια-ιγ'

δίκη φόνου, με την αιτιολογία²³⁶ (§10) ότι ο φόνος αποτελεί *μέγιστον κακούργημα*. Δεν τον κατηγορούν ως κακούργο (κλέφτη ή λωποδύτη), υπόκειται όμως στο νόμο περί κακοποιών, ενώ η βασική κατηγορία αφορά φόνο και θα έπρεπε να εκδικαστεί ως φονέας δίκης φόνου. Άρα η αθώωσή του *εἰς ταύτην τὴν ἀπαγωγὴν* είναι *νομιμωτάτη και δικαιοτάτη*, καθώς δεν έχει υπάρξει προηγούμενο σε τέτοιου είδους δίκη.

Θεωρείται πιθανόν στα χρόνια της απαγγελίας του λόγου να μην υπήρχε σχετική δυνατότητα ένστασης αναρμοδιότητας δικαστηρίου (κάτι που αρχίζει να λειτουργεί στο τέλος του 5^{ου} αι.)²³⁷. Επίσης οι ξένοι φονείς στην Αθήνα να δικάζονται πάντα ως κακούργοι με γενική νομική διάταξη την απαγωγή. Ακόμη στην §12 καταγγέλλει τους αντιδίκους ότι εφευρίσκουν μόνοι τους νόμους για λογαριασμό τους και στην §15 ότι είχαν την αναίδεια να γίνουν νομοθέτες, χαλώντας τους νόμους και παραβαίνοντάς τους. Άρα πού στηρίζεται ο δεξιότηχης του λόγου Αντιφώντας, επιμένοντας στην παραγραφή²³⁸; Στο φόβο της ανεμπειρίας και αβαθούς γνώσης των λαϊκών δικαστών, που ευκολότερα μπορούν να παρασυρθούν από εχθρικά συναισθήματα και πολιτικά ελατήρια συγκριτικά με τους Αρεοπαγίτες²³⁹, στο πραγματικό γεγονός ότι δεν ήταν αυτόφωρο (δεν κάνει καμία αναφορά σε αυτό), εξισώνοντας τα δικαιώματα των ξένων με αυτά των Αθηναίων πολιτών, τονίζοντας την ανθρωπιστική διάσταση του ζητήματος και κατοχυρώνοντας το ως ιστορικό/δικαστικό προηγούμενο; Μήπως υπήρχε κάποια διάταξη πρόσφατη, που δεν είχε ακόμη ενεργοποιηθεί ή που τώρα εφαρμόζεται για πρώτη φορά; Είναι γενικόλογες οι κατηγορίες χωρίς να αναφέρεται συγκεκριμένος νόμος.

2) Σε άλλο χώρο διεξάγεται η δίκη των φονέων και σε άλλο των κακοποιών (§10-11). Η δίκη του διεξάγεται στη Αγορά (αντιφατική πράξη), εφόσον κατηγορείται ως φονέας, αλλά δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε το αττικό δίκαιο σε μια τέτοια λεπτομέρειά του. Ο φόνος είναι κακούργημα και το ιερό δίκαιο επιβάλλει στους φονείς την πρόρρησιν ή προαγόρευσιν «εἰργοντο ἱερῶν καὶ ἀγορᾶς οἱ ἐν κατηγορίᾳ φόνου

²³⁶ Gagarin,(1997),179-180: η ανάγκη νομιμοποίησης του κατηγορητηρίου, δίνει μια εγκυρότητα στη διαμαρτυρία του Ευξίθεου και ότι ίσως να είναι και η πρώτη τέτοια περίπτωση (ιδιαίτερα με όσα λέει στις §12 και 15). Πρβλ Volonaki,(2000).

²³⁷ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά,(1967), κστ'-νγ': καταγράφονται αδυναμίες και αρετές της ένστασης με ανάλογη χρήση βιβλιογραφίας. Σύμφωνα με τον Gagarin, ο.π. δεν μπορούμε να γνωρίζουμε το εύρος των αρμοδιοτήτων των Έντεκα, το δεδομένο είναι η αποδοχή της υπόθεσης. Ο ίδιος παραβάλλει μια παρόμοια περίπτωση του Λυσία 13, που οι Έντεκα επέμεναν σε μια αλλαγή στη γλωσσική διατύπωση του κατηγορητηρίου.

²³⁸ Ο.π. κη'-κθ'

²³⁹ Gagarin,(1997),180. Είναι πολύ έξυπνος ο τρόπος που το διαχειρίζεται αποφεύγει τέτοιο υπαινιγμό, ενώ η τακτική του είναι να δίνει έμφαση στη δίκη φόνου.

ἄχρι κρίσεως (Πολυδ.8, 66). Γι' αυτό και οι δίκες φόνου διεξάγονταν στην ύπαιθρο για να μην έρχονται οι δικαστές σε επαφή με τους φονείς. Άρα οι ενάγοντες δεν πιστεύουν ότι ο Ευξίθεος είναι πράγματι φονεύς, αλλιώς δε θα δέχονταν κάτι τέτοιο, που επιφέρει μίasma στην πόλη. Μπορεί τυπικά να δικαιολογείται (ως δίκη κακούργων) αλλά ηθικά με τη θρησκοληψία των Αθηναίων είναι ουσιαστική και εύστοχη η ένστασή του.

3) Σχετικά με την ποινή της συγκεκριμένης δίκης (§10). Η ποινή του φόνου εκ προμελέτης ήταν ο θάνατος. Σύμφωνα με το νόμο *περί κακούργων* η ποινή ήταν θάνατος, κάτι που θα ζήτησαν μεν στο κατηγορητήριο οι κατήγοροι, αλλά επί της ουσίας επέτρεψαν στο δικαστήριο να ορίσει τελικά το μέγεθος της ποινής (*τίμησιν ἐποίησαν*). (Δε γίνεται καμία αναφορά στο είδος της συγγένειας-κατηγόρων/θύματος-που υπάρχει και αυτό δεν μπορεί να είναι τυχαίο από την πλευρά του Αντιφώντα). Ο νόμος είναι σαφής και ορίζει ποινή θανάτου (αγών ατίμητος), άρα οι κατήγοροι αντιφάσκουν, όταν επιτρέπουν να είναι ο αγών τιμητός. Και αυτό το κάνουν για δικό τους συμφέρον (χρηματικής φύσεως με κέρδος από τη δήμευση της περιουσίας του, όπως θα εξηγήσει στην §79), χωρίς να ενδιαφέρονται για την εκδίκηση του νεκρού αποδίδοντας λιγότερη ικανοποίηση από αυτή που ο νόμος ορίζει (πιθανόν στη δίκη φόνου να πετύχαινε ο Ευξίθεος ακόμη και αθώωση, ενώ στη δίκη ως κακούργος ενδεδειγμένους με συνοπτικότερες τις διαδικασίες να ήταν σιγουρότερη η καταδίκη του).

Αρκετά δικονομικό το σημείο αυτό, με έξυπνο δικηγορικό ελιγμό προσπαθεί να παραπλανήσει το δικαστικό σώμα. Ίσως το ότι εκδικάζεται στην Ηλιαία, λόγω αμφιβολιών, να υπάρχει νομίμως το δικαίωμα αυτό και να μην είναι ζήτημα των κατηγόρων είτε να μην είναι σαφής ο νόμος και να το εκμεταλλεύεται ο Αντιφώντας για να κινηθεί επιθετικά ως προς το οικονομικό κίνητρο των κατηγόρων.

4) Το *ανώμοτον* μηνυτών και μαρτύρων κατηγορίας στηρίζει το βάσιμο της ένστασης και αίρει τη νομιμότητα της δίκης (§11-12). Στην απαγωγή κακούργων δεν ορκίζονταν ούτε οι διάδικοι ούτε οι μάρτυρες το φρικτό όρκο της διωμοσίας (για το λόγο αυτό και επέλεξαν οι κατήγοροι εκ του ασφαλούς αυτό το δρόμο της νομικής διαδικασίας). Στη δίκη φόνου όμως όφειλαν να ορκιστούν με βαρύτατο όρκο, με την κατάρα να πέσει εξολοθρευτός στους ίδιους, στη γενιά τους και στο σπίτι τους και επίσης ότι δεν θα κατηγορούσαν τίποτε άλλο παρά ό τι αφορά στο φόνο. Τίποτε από αυτά δεν έπραξαν, αντιθέτως παρακινούν τους δικαστές να δώσουν πίστη σε μάρτυρες και κατηγόρους που δεν έχουν ορκιστεί άρα είναι αναξιόπιστοι και έχουν

παραβεί τους κείμενους νόμους. Τυπικά υπάρχει ισχύς στο *ανώμοτον*, ηθικά όμως και επί της ουσίας του ζητήματος τίθεται δίλημμα και μάλιστα μια ένσταση που θα έπρεπε να προσεχθεί ιδιαίτερα σε δύσκολες περιπτώσεις ή ιδιαίζουσες, όπως στην προκείμενη. Η γενίκευση του όρκου θα αποτελούσε μια δικαστική λύση, που πολύ έξυπνα προτείνει ο Αντιφώντας²⁴⁰, για την κατοχύρωση της προσωπικής ελευθερίας.

5) Παράνομη η αφαίρεση του βασικού δικαιώματος του κατηγορουμένου, πανελλήνια αναγνωρισμένου, να ακολουθήσει το δρόμο της ισόβιας εξορίας (αιφυγία), αν τυχόν κατά βάθος φοβούνταν δικαστική απόφαση θανατικής καταδίκης του (§13). Έγινε προφυλάκιση του χωρίς αναστολή, παρόλο που τη ζήτησε (αν *έφευγε φόνου* δε θα φυλακιζόταν). Δεν γνωρίζουμε το καθεστώς που υπήρχε για τους ξένους δικαζόμενους στην Αθήνα και τα δικαιώματά τους, για να μπορέσουμε να αξιολογήσουμε τη νομιμότητα της πράξης. Οι κατηγοροί φοβήθηκαν την απόδρασή του και παρανόμησαν; Ο ίδιος θα μπορούσε ή να μην παρουσιαστεί στην πόλη, όταν τον κάλεσαν, και να δικαστεί ερήμην του, αλλά δεν το έκανε, ή να φύγει ύστερα από την πρώτη του απολογία (αιφυγία) με το δικαίωμα που του δίνει ο νόμος, κάτι που τώρα του το στερούν παράνομα οι κατηγοροί του με τη μορφή του κατηγορητηρίου. Είναι ενδεικτικός ο ειρωνικός τόνος του λόγου του, όταν τονίζει ότι θα μπορούσε να μην παρουσιαστεί, αλλά δεν το έκανε (ήθος πομπού) μειώνοντας έτσι την προσωπικότητα των αντιδίκων. Επίσης την κατηγορία της παρανομίας για το δικαίωμα της αιφυγίας το επικυρώνει με αναφορά σε έναν κοινό τόπο, εγκώμιο των νόμων περί ανθρωποκτονίας²⁴¹ (§14-15): *οί ωραιότεροι καί ιερώτεροι, γιατί είναι οι άρχαιότεροι και άμετάβλητοι*, κατηγορώντας τους αντιδίκους του ότι δεν σεβάστηκαν το συγκεκριμένο νόμο και ότι αυτή η παρανομία είναι το καλύτερο εχέγγυο της αθωότητάς του. Αν επρόκειτο για Αθηναίο πολίτη θα ήταν όντως παράνομο, αλλά επειδή πρόκειται για ξένο υπάρχει αδυναμία και μη γνώση. Γι' αυτό, κατά τη γνώμη μου, χρησιμοποίησε τον κοινό τόπο/εγκώμιο, που είναι τόσο σημαντικός για να κατευθύνει ακριβώς εκεί που επιδιώκει τη σκέψη των δικαστών, να διεθνοποιήσει την αιφυγία, να της δώσει ανθρωπιστική διάσταση ακόμη και να την επικυρώσει νομικά. Εμμέσως αποτελεί κολακεία του δημοκρατικού πολιτεύματος της Αθήνας.

²⁴⁰ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά,(1967), λα'-λβ'

²⁴¹ Δενδρινού,(1939) 214 υποσημ. 36: το εδάφιο 14 επαναλαμβάνεται αυτούσιο και στο λόγο του *Περί του χορευτού*, (§2) και στη συνέχεια αυτού του λόγου (§87-89), άλλοι το χαρακτηρίζουν ως κοινό τόπο, άλλοι ως ανήκοντα στον VI λόγο και παρεμβαλλόμενα σε αυτόν εδώ. Κατά τη συγγραφέα το περιεχόμενο είναι γενικό και μπορεί να τοποθετηθεί σε κάθε περίπτωση. Κατά τη γνώμη μου αιτιολογεί ουσιαστικά την κατηγορία της παρανομίας των κατηγορών.

Στο σημείο αυτό θα μπορούσε να γίνει μια αντιπαραβολή²⁴² με τις πρωτοποριακές για την εποχή απόψεις του Σοφιστή Αντιφώντα (Ξενοφ. Απομν. Ι.61κεξ.) : *..πάντες όμοίως πεφύκαμε καί βάρβαροι και Έλληνες...* Θα μπορούσε να αποτελεί ένα επιχείρημα υπέρ της άποψης της ταύτισης ρήτορα-σοφιστή Αντιφώντα.

6) Το αδίκημα του Ευξίθεου όφειλε να χαρακτηριστεί ή μόνο κακούργημα (*επί κακουργία*) ή μόνο φόνος εκ προμελέτης (*εκ προνοίας*) . Για κάθε είδος δίκης ισχύουν ειδικές και εντελώς διαφορετικές δικονομικές διατάξεις (§16). Για να γίνει δεκτή μια τέτοιου είδους δίκη πιθανόν να στηριζόταν σε συγκεκριμένες διατάξεις ή το λιγότερο στην ίδια την προσωπικότητα του Ευξίθεου και της φερεγγυότητας που ενέπνεε στις αθηναϊκές αρχές. Οι κατηγοροι θα είχαν κάθε λόγο να εκθειάζουν το νόμο περί κακούργων, βάσει του οποίου εκδικάζονταν όλοι οι ξένοι και οι φονείς στην Αθήνα (η κατηγορία θα μπορούσε να είναι *ληστεία μετά φόνου*)²⁴³. Δεν παρασκεύασε ο κατηγορος μία τη δίκη γι' αυτή την υπόθεση από αβεβαιότητα για το δίκιο του, αφήνοντας αμφισβήτηση και πρόφαση για αναψηλάφηση της δίκης, ώστε, και αν ακόμη υπάρξει αθώωση για την κακουργία, να επικρέμεται εκ νέου δίκη για το φόνο. Άρα, η ένστασή του σχετικά με το παράλογο και αντιφατικό, να στηρίζονται δύο ταυτόχρονα διαφορετικές μεταξύ τους κατηγορίες για το ίδιο αδίκημα, θεωρεί ότι είναι ορθή και δίκαιη. Μόνο η λεπτομέρεια του αυτοφώρου θα μπορούσε να είναι μια ενδεχόμενη διάταξη που θα δικαιολογούσε την ένσταση. Κι αν αυτό δεν ίσχυε, τότε μόνο ως προσωπική του Αντιφώντος ένσταση και πρόταση νέας νομολογίας στη συγκεκριμένη υπόθεση θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί. Ένα καλό προηγούμενο για εκδίκαση ανάλογων υποθέσεων και των ξένων από το σώμα του Αρείου Πάγου.

7) Η νόμιμη επιδίωξή του να διορίσει τρεις εγγυητές για την αποφυλάκισή του ματαιώθηκε παράνομα και αυθαίρετα από τους μηνυτές του με έντεχνη παρέμβασή τους στις αθηναϊκές αρχές (§17-18). Υπάρχει διάταξη που επιτρέπει στις αρχές να απαγορεύσουν την αποφυλάκιση σε αυτόχθονες ή ετερόχθονες, αν υπάρχει η πεποίθηση δραπετεύσης του υποδίκου πριν τη δίκη. Άρα δεν υπάρχει παρανομία σύμφωνα με το κατηγορητήριο. Ο απολογούμενος αφήνει τελευταίο ένα σημαντικό δεδομένο και το στηρίζει στα εξής περιστατικά: υπάρχει νόμος που επιτρέπει την αποφυλάκιση με εγγύηση του υποδίκου μέχρι τη δίκη, ο ίδιος διόρισε τρεις εγγυητές,

²⁴² Ανδρουτσόπουλου-Λουκά,(1967), λε': «τους δε εκ μη καλου οίκου όντας ούτε επαιδούμεθα ούτε σεβόμεθα. Εν τουτο δε προς αλλήλους βεβαβαρόμεθα, επει φύσει πάντες...και εν πασι τούτοις ούτε βάρβαρος αφώρισται ημων ουδείς ούτε Έλλην αναπνέομεν γαρ εις τον αυτόν αέρα άπαντες... (απόσπ.44, 352-3, β' τόμος 7^η έκδοση 1954, Diels-Kranz (*Fragmente der Vorsokratiker*).

²⁴³ Ο.π.λκ-μ'

προς εξασφάλιση του ευεργετήματος, μόνο στη δική του περίπτωση οι κατηγοροί πέτυχαν να του στερήσουν το νόμιμο αυτό δικαίωμα, είναι άνθρωποι αναξιόπιστοι, οπαδοί της βίας και της παρανομίας, άρα δικαίως ζητά την αθώωση του και την παραπομπή του σε νέα δίκη φόνου.

Ο Ευξίθεος δεν είναι Αθηναίος πολίτης αλλά ξένος. Υπάρχει διάταξη ότι και στους ξένους προφυλακισμένους φονείς επιτρέπεται η αποφυλάκιση με εγγύηση, αλλά με τη λεπτομέρεια ότι είναι φονείς με καθαρά πολιτικά ελατήρια και όχι του κοινού ποινικού δικαίου. Με μια τέτοια λογική είναι αβάσιμη η ένσταση.

Πρόκειται για ένα παραπλανητικό τέχνασμα δικονομικό από την πλευρά του Αντιφώντα, γνωρίζοντας ότι απευθύνεται σε μη γνώστες του δικαίου ή μια πρόταση ριζοσπαστική και τολμηρή από την πλευρά του, με σκοπό την ουσιαστική υποστήριξη του πελάτου του και την πρόταση αλλαγής επί το ανθρωπινότερο του κώδικα της ποινικής δικονομίας της Αθήνας²⁴⁴; Μια νομική πρόταση από την πλευρά του για ισχύ της σε όλους τους ποινικούς κρατούμενους με κατηγορία δίκης φόνου, Αθηναίων και ξένων, με πολιτικά ή μη ελατήρια; Τα όρια ανοχής μιας δημοκρατικής κοινωνίας σίγουρα κρίνονται και από τα όρια ανθρωπισμού που θέτει σε ζητήματα αντιμετώπισης του δικαίου και δη του δικαίου ανθρωποκτονίας, που ο συντηρητισμός και η ηθική διάσταση είναι εγγενής. Είτε πάλι το σύστημα αυτοπροστασίας μιας πόλης, που οφείλει να αλλάξει ρυθμίσεις των νόμων της, όταν οι συνθήκες αλλάζουν, το πραγματοποιεί σε πραγματικές συνθήκες ποινικών περιπτώσεων.

Για τον ίδιο η φυλάκιση σημαίνει αδυναμία προετοιμασίας και προπαρασκευής για τη δίκη, όνειδος²⁴⁵ για την οικογένειά του και απομάκρυνση των φίλων του²⁴⁶ από κοντά του και από την υπεράσπισή του, οι οποίοι είναι έτοιμοι να μαρτυρήσουν υπέρ των κατηγορών πράγματα ψευδή παρά για τον ίδιο τα αληθινά (§18). Κλείνει με μια διεκτραγώδηση της κατάστασης στην οποία έχει περιέλθει.

Ο λόγος του διαπνέεται από σιγουριά και αυτοπεποίθηση για όσα λέει, είναι πεπεισμένος για τη σκηνοθετημένη σκευωρία των κατηγορών εναντίον του, την καταγγέλλει με κάθε τρόπο. Ο Αντιφώντας δεν αφήνει κανένα περιθώριο αμφιβολίας στα λεγόμενά του κατηγ/νου, προσπαθώντας να πείσει, να ανατρέψει την αρνητική

²⁴⁴ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά,(1967), μβ-μγ´

²⁴⁵ Δενδρινού, (1939),217: η φυλάκιση θεωρείται μεγαλύτερη προσβολή από τη θανατική καταδίκη.

²⁴⁶ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά,(1967),ΙΧ: οι φίλοι του μπορεί να ήταν άνθρωπο καιροσκοπικού χαρακτήρα ή να είχαν επιφυλάξεις για την αθωότητα και ειλικρίνειά του και για τις άοκνες προσπάθειές του να αποδείξει το άλλοθί του.

εικόνα που έχουν σκιαγραφήσει οι αντίδικοι και να διαμορφώσει ένα προφίλ θετικό κερδίζοντας την εύνοια των δικαστών.

Απολογία για τη δίκη φόνου: Προοίμιο(§19) και διήγησις (§20-24)

Μετά την ολοκλήρωση της ένστασης επί της διαδικασίας ο κατηγορούμενος ξεκινά την κυρίως απολογία του για το φόνο για τον οποίο κατηγορείται, παρά το γεγονός ότι ζητά εκ νέου δίκη φόνου να ακολουθήσει μετά την απόφαση του συγκεκριμένου δικαστηρίου αναφορικά για την παραγραφή που ενίσταται.

Εν είδη επιλόγου αλλά και προλόγου στα επόμενα, η §19 λειτουργεί μεταβιβαστικά και συνδετικά τού ενός μέρους με το άλλο και με διάθεση εκ μέρους του κατηγ/νου αξιολόγησης της κατάστασης στην οποία έχει περιέλθει, όντας αδικημένος από δικαιώματα που του παρέχουν οι νόμοι και η δικαιοσύνη της πόλης αλλά και η δυσκολία να αντιμετωπίσει προμελετημένη διαβολή μεγάλου χρόνου στο σύντομο χρονικό διάστημα της δίκης. Η συνεχής επανάληψη της πίστης στην αθωότητά του πιστεύει ότι βαθμιαία θα ωριμάσει και στη συνείδηση των δικαστών την ανάλογη σκέψη και ψυχολογικά πλέον να διάκεινται υπέρ του. Επικυρώνει τα όσα λέει με ένα ρητό, για να προσδώσει κύρος στο λόγο του, πάγια τακτική του Αντιφώντα: *ἄ γάρ τίς μή προσεδόκησεν, οὐδέ φυλάξασθαι ἐκχωρεῖ.*

Στις §20-24 διηγείται τα γεγονότα από τη δική του οπτική γωνία κάνοντας μian ιστορική αναδρομή και επιβεβαιώνοντας με την παρουσία μαρτύρων, καθώς η δίωξη θα έχει ήδη παρουσιάσει τα γεγονότα στηριγμένη στα δικά της επιχειρήματα και μαρτυρίες. Η διήγηση, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη²⁴⁷, πρέπει να μην είναι ούτε εκτενής ούτε σύντομη (*μετρίως*), του δε απολογουμένου να είναι *συντομωτέρα* και να στρέφεται στην ανυπαρξία της αξιόποινης πράξης ή ζημίας είτε στο άδικο της πράξης. Επίσης είναι ανεξάρτητη από την τέχνη του ρήτορος (τα γεγονότα υπάρχουν αυτά καθαυτά), ενώ το άλλο μέρος του λόγου, η απόδειξη, εξαρτάται από τη ρητορική τέχνη. Η διήγηση δεν πρέπει να είναι συνεχής, διότι όταν έρθει η σειρά της αποδείξεως, δεν είναι εύκολο να τα συγκρατεί η μνήμη. Πράγματι ο Αντιφώντας ακολουθεί μια τέτοια λογική, καθώς η διήγηση του λόγου είναι σύντομη, διασπείρει επιχειρήματα μέσα στην αφήγηση και παρουσιάζει αφηγηματικά δεδομένα στο

²⁴⁷ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά,(1967), νη'-νθ': Αριστ., *Ρητορική*, 1416β 33-35 και 1417 α 8-10. Επίσης 1416 β 18-23 και 1417 β 10-11.

κομμάτι των αποδείξεων²⁴⁸, στόχος του η αμφισβήτηση της φονικής πράξης, αλλά θα έλεγα ότι ο τρόπος της αφήγησης, ο επιτονισμός συγκεκριμένων στοιχείων δεν υπολείπονται «τέχνης» με τη σημασία της συγκεκριμένης επιδίωξης πράγματος.

§20: Ξεκινά με αιτιολογία του ταξιδιού για τον καθένα (με επιβεβαίωση μαρτύρων): για τον ίδιο η επίσκεψη στον πατέρα του, για τον Ηρώδη η απελευθέρωση ανδραπόδων στην Αίνο της Θράκης συνοδεία των ανδραπόδων και των Θρακών που θα πλήρωναν τα λύτρα.

§21-22: Αν επί της ουσίας η κατηγορία ήταν φόνος εκ προθέσεως/προνοίας, αυτό που πρωτίστως οφείλει να αποκλείσει είναι την προμελέτη του φόνου και των γεγονότων που συνέβησαν το πλαίσιο του²⁴⁹. Γι' αυτό και η επιμελής προσπάθεια να τονιστεί το τυχαίο και αναγκαστικό των γεγονότων (ακόμη και λεκτικά- ετύχομεν, ηναγκάσθημεν, τύχη, ανάγκη, ουδενί μηχανήματι ουδ' απάτη, αλλ' ανάγκη- και με επιβεβαίωση μαρτύρων). Ο καθένας είχε τους προσωπικούς του λόγους γι' αυτό το ταξίδι, δεν έγινε κατόπιν συνεννοήσεώς τους. Ήταν τυχαία η συνάντησή τους στο πλοίο. Το τυχαίο φυσικό γεγονός, η καταγίδα, τους ανάγκασε να σταματήσουν στο λιμάνι της Μηθύμνης και να αλλάξουν πλοίο με στέγαστρο. Δεν υπήρξε καμιά μηχανορραφία και προσχεδιασμός για κάτι τέτοιο.

§23-24: Σημειώνει κάποια επιπρόσθετα δεδομένα ελαφρυντικά για τον κατηγ/νο (με επιβεβαίωση μαρτύρων). Ενώ ο Ηρώδης μετά την επιβίβαση στο πλοίο και την οινοποσία βγήκε και δεν επέστρεψε ποτέ, ο ίδιος ούτε στιγμή δε βγήκε από το πλοίο εκείνο το βράδυ (προσωπικό άλλοθι). Τον αναζήτησε όσο και οι άλλοι, του ήταν παράξενο όσο και στους άλλους. Ήταν η αιτία να στείλουν αγγελιοφόρο στη Μυτιλήνη να τον αναζητήσει και έστειλε μάλιστα τον ακόλουθό του, γιατί κανείς άλλος δεν ήταν πρόθυμος.

Σε κάθε σημείο του λόγου είναι εμφανής η φροντίδα του ρήτορα να εκθειάσει το πρόσωπο του κατηγ/νου: αθώς, με ευγενικά αισθήματα, ανιδιοτελής και δραστήριος, ρισοκίνδυνος και δοτικός στους άλλους. Αν ήταν φυσικός ή ηθικός αυτουργός δεν θα επεδίωκε αυτόβουλα να εξιχνιάσει το έγκλημα. Δεν δηλώνεται στο λόγο η σχέση που μπορεί να είχαν το θύμα με τον κατηγ/νο. Ήταν φίλοι; Γνωστοί; Πρώτη φορά συναντιόνταν; Ίσως να εξηγούσαμε συγκεκριμένες αντιδράσεις του. Από την άλλη από ψυχολογικής απόψεως η τόσο φροντισμένη προσπάθεια να δείξει «καλό πρόσωπο» πίσω να κρύβει ενοχή και κινήσεις συσκότισης και παραπλάνησης από τα

²⁴⁸ Gagarin, (1997),186

²⁴⁹ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά,(1967), νε-νζ'

πραγματικά γεγονότα. Ο Αντιφώντας το παρακάμπτει επιδιώκοντας τον οίκτο των δικαστών και τη θετική προδιάθεσή τους με κάθε τρόπο.

Απόδειξη (§25-84)

Τελειώνοντας τη διήγηση των γεγονότων με την επιβεβαίωση των μαρτύρων, θα ξεκινήσει την αντίκρουση της επιχειρηματολογίας των αντιδίκων του, επιδιώκοντας να αποδείξει την παρανομία και την εις βάρος του δολοπλοκία.

Η απόδειξη του λόγου στο μεγαλύτερο μέρος της στηρίζεται στα *εικότα* (*πιθανά*)²⁵⁰, αλλά ταυτόχρονα, όπου υπάρχει δυνατότητα, και στην κατάθεση μαρτύρων. Δεν αποκλείεται και η ποιότητα των επιχειρημάτων των κατηγορών να είχε την ίδια βάση, γι' αυτό και η επιμονή του Ευξίθεου να ανταπαντά με την ίδια λογική, ελλείψει προφανώς σημαντικών ρεαλιστικών αποδείξεων και στοιχείων. Την ίδια πάλι πιθανοτήτων διαπιστώσαμε και στην Α' Τετραλογία του Αντιφόντα, όπως έχει αναλυθεί. Όπως και να ήταν τα πράγματα, ο Αντιφώντας στο συγκεκριμένο λόγο θα κινηθεί επί το πλείστον στους πιθανολογικούς συλλογισμούς.

Εικότα και μαρτυρίες (σχετικά με τη διήγηση) (§25-30)

Λόγος/δράση – αντίλογος/αντίδραση κατηγορών και κατηγορουμένου:

Οι κατήγοροι: 1) Δεν άσκησαν κατηγορία, ενώ γνώριζαν τα συμβάντα, πριν ξεκινήσει το πλοίο για την Αίνο, ώστε να μην μπορεί να φύγει. 2) Ισχυρίζονται ότι ο Ηρώδης σκοτώθηκε στην ξηρά από πέτρα που του έριξε ο κατηγ/νος στο κεφάλι. 3) Δε δίνουν καμία εύλογη εξήγηση για το πώς εξαφανίστηκε ο άνθρωπος. 4) Το θύμα πρέπει να ρίχτηκε στη θάλασσα, αφού πρώτα μπήκε σε κάποιο άλλο πλοίο. 5) Εκ των υστέρων (όσο ο κατηγ/νος έλειπε στην Αίνο) βρήκαν ίχνη μέσα στο πλοίο, όπου έπινε ο Ηρώδης και από το οποίο βγήκε. Σε αυτό το πλοίο αρχικά υποστήριξαν ότι σκοτώθηκε, τελικά όμως ομολογούν ότι δε σκοτώθηκε εκεί. 6) Βασάνισαν δύο ανθρώπους.

Ο κατηγορούμενος ανταπαντά σε ένα προς ένα τους συλλογισμούς των κατηγορών:

1) αν τα πράγματα εξετάζονταν τη στιγμή που συνέβησαν, η αλήθεια των γεγονότων θα διέψευδε την κατηγορία τους, μια και ο ίδιος θα ήταν παρών. Βρήκαν το χρόνο, απουσία του, να σχεδιάσουν και να μηχανευτούν τα πράγματα και κατόπιν τον κατήγγειλαν (§25). 2) Έχει άλλοθι ότι δεν βγήκε από το πλοίο βάσει μαρτύρων. Έστω ότι βγήκε έξω (αρνητική υπόθεση) δεν είναι δυνατόν να διαφύγει της προσοχής του

²⁵⁰ Δενδρινού, (1939), 220-221

κόσμου, εφόσον δεν απομακρύνθηκε από την παραλία (§27). 3) Πιθανότατα το δυστύχημα έγινε κοντά στο λιμάνι. Ενδείξεις (§26): το θύμα ήταν μεθυσμένο, βγήκε νύχτα από το πλοίο, δε μπορούσε να σταθεί όρθιο, δε θα μπορούσε κάποιος να τον παρασύρει μακριά σε αυτή την κατάσταση, τον αναζήτησαν δύο μέρες και στο λιμάνι και μακριά. Κανένας δεν τον είχε δει, ούτε βρέθηκε ίχνος αίματος πουθενά. 4) μέσα από ποιο πλοίο ρίχτηκε; Και τα δύο ήταν στο ίδιο λιμάνι. Πώς δε βρέθηκε κανένα ίχνος σε κανένα; (εύλογα ερωτήματα). Από το πλοίο, που λένε ότι ρίχτηκε στη θάλασσα, ούτε το ίδιο βρήκαν, ούτε ίχνος του. Για όλα αυτά (§25-28) παρουσιάζει μάρτυρες. Το αίμα που βρήκαν αποδείχθηκε αίμα προβάτων, γι' αυτό και εγκατέλειψαν τον ισχυρισμό τους (§29) (κατά το εικός συλλογισμός). 5) Από τους δύο μάρτυρες ο πρώτος δεν κατέθεσε τίποτε ενοχοποιητικό. Ο δεύτερος, αφού τον κράτησαν κοντά τους, πείστηκε και είπε ψέματα εναντίον του. Παρουσίαση των μαρτύρων (§30).

Στο τμήμα αυτό των αποδείξεων παράλληλα παρουσιάζει και κάποια καινούρια γεγονότα που θέτουν εν αμφιβόλω τα λεγόμενα των κατηγορών. Οι μικρές αυτές διαφοροποιήσεις με την επιβεβαίωση μαρτύρων και συγχρόνως κατάθεση των δικών του ανταπαντήσεων συμβάλλουν σταδιακά και σταθερά σε ένα κλίμα υπέρ του κατηγο/νου.

Σύγκριση μαρτυριών (§31-42)

Θεωρεί πολύ σημαντική τη μαρτυρία των δύο ανθρώπων, ιδιαίτερα του δούλου με τη μέθοδο της βασάνου (μια και σε αυτή έχει στηριχθεί το κατηγορητήριο), στην οποία και αφιερώνει τα περισσότερα εδάφια, συγκρίνει τις μαρτυρίες, υποθέτει *κατά το εικός* πώς θα συνέβησαν τα γεγονότα, εντοπίζει παρατυπίες και σχολιάζει συγκεκριμένες κινήσεις και πράξεις των κατηγορών. Συνεχίζει με την ανάμειξη αφηγηματικών στοιχείων και επιχειρημάτων.

§31: Όσον αφορά στο δούλο: Εξετάστηκε ύστερα από καιρό (βεβαίωση από μάρτυρες). Του υποσχέθηκαν την ελευθερία και το σταμάτημα των βασανιστηρίων (επανάληψή τού «ίσως» δύο φορές, πιθανολογική πρόταση).

§32: Για να αποσοβήσει το πιθανολογικό της πρότασής του ξεκινά με σιγουριά «οἶμαι δέ ἐπίστασθαι τοῦτο» κάνοντας ένα σχόλιο για τη λειτουργία της βασάνου: επηρεάζεται ο βασανιζόμενος από τους βασανιστές του, λέει αυτό που θέλουν να ακούσουν, όταν ειδικά λείπει αυτός εναντίον του οποίου ετοιμάζουν το ψέμα. Αν

ήταν ο ίδιος εκεί δε θα του επέτρεπε να πει ψέματα, αλλά τώρα οι βασανιστές ήταν συγχρόνως και εκτιμητές των δικών τους συμφερόντων.

§33-34-35: Πριν το τέλος του, ο δούλος φανέρωσε την αλήθεια, ότι τον έπεισαν να πει ψέματα. Οι κατηγοροί σε αυτήν την πρώτη κατηγορία στηρίζονται. Εκείνοι αντίθετα τον θανάτωσαν²⁵¹ και δεν του απέδωσαν την ελευθερία που του υποσχέθηκαν. Δεν χάνει την ευκαιρία να υποτιμήσει το ήθος των αντιδίκων του: ενώ όλοι οι άνθρωποι ανταμείβουν τους μάρτυρές τους, τους ελεύθερους με χρήματα, τους δούλους με την ελευθερία τους, εκείνοι τον σκότωσαν παρά τις εκκλήσεις των φίλων του κατηγ/νου να μην το κάνουν, πριν να παρουσιαστεί ο ίδιος. Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει: αν ο άνθρωπος έμενε ζωντανός και τον εξέταζε με τη μέθοδο της βασάνου, θα αποκάλυπτε τη μηχανορραφία, ενώ τώρα η στέρηση του ανθρώπου στέρησε και τον έλεγχο της αλήθειας (παρουσίαση μαρτύρων).

§36: Ο Αντιφώντας κάνει μια σημαντική δικανική πρόταση: έλεγχος του κατηγ/νου κατ' αντιπαράθεση με το μάρτυρα κατόπιν βασανισμού του και όχι θανάτωσή του. Αιτιολογεί την πρότασή του με ρητορικά ερωτήματα πολύ ουσιαστικά για τον ίδιο: ποια από τις δύο μαρτυρίες είναι αληθινή, η πρώτη ή η δεύτερη;

§37-38: Απαντά ο ίδιος: το πράγμα αν κριθεί κατά το εικός (πιθανολογικά), η δεύτερη μαρτυρία φαίνεται πιο αληθινή. Το αιτιολογεί λέγοντας ότι την πρώτη μαρτυρία (ψέματα) την είπε ο δούλος για το συμφέρον του, ελπίζοντας στην ελευθερία του, τη δεύτερη (αλήθεια) την είπε μήπως σωθεί, αλλά έλειπε ο κατηγ/νος, που θα μπορούσε να την υποστηρίξει και έτσι οι κατηγοροί τον θανάτωσαν για να μην έρθει στο φως η αλήθεια των πραγμάτων, ειδάλλως θα έπρεπε να τον κρατήσουν ως απόδειξη. Αν συνέβαινε το αντίθετο, έκανε ο ίδιος κάτι τέτοιο, εξαφάνιζε το μάρτυρα ή δεν τον έδινε για ανάκριση ή απέφευγε άλλο μέσο ελέγχου, θα το θεωρούσαν ισχυρότατο τεκμήριο εις βάρος του. Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει είναι ότι η άρνησή τους να ακούσουν τη συμβουλή των φίλων του είναι τεκμήριο εναντίον τους: δεν ήταν αληθινή η κατηγορία που του απέδωσαν.

§39-40-41: Αμφισβητεί και επιχειρεί να ανατρέψει άλλο ένα επιχείρημα των κατηγορών ότι ο δούλος σκότωσε μαζί με τον κατηγ/νο το θύμα. Δεν παραδέχεται ότι ειπώθηκε κάτι τέτοιο, αλλά ότι ο δούλος είπε ότι συνόδεψε έξω τον κατηγ/νο και το θύμα και αφού τον σκότωσε ο κατηγ/νος μόνος του, ο δούλος τον βοήθησε να μεταφέρει το πτώμα στο πλοίο και κατόπιν να το πετάξει στη θάλασσα. Όμως πριν

²⁵¹ Gagarin, (1997), 191: επειδή ο δούλος μαρτύρησε τη συμμετοχή του, οι συγγενείς είχαν το δικαίωμα να τον σκοτώσουν, εάν τους ανήκε.

ανέβη στον τροχό ο δούλος δεν ενοχοποιούσε τον κατηγ/νο, αυτό έγινε υπό το κράτος της βίας που υπέστη. Στο τέλος των βασανιστηρίων είπε με στεναγμό ότι και οι δύο χάνονται άδικα, μόνο η πίεση της αλήθειας θα τον έκανε να το πει λίγο πριν πεθάνει.

§42: Αφήνει για το τέλος τη μαρτυρία του δεύτερου προσώπου, ελεύθερου αλλά ξένου, που εξετάστηκε κι αυτός με τη μέθοδο της βασάνου. Βρισκόταν συνεχώς κοντά του, ταξίδευαν με το ίδιο πλοίο και ανακρινόμενος τον απάλλαξε από την ενοχή, συμφωνώντας με την πρώτη και την τελευταία μαρτυρία του δούλου. Και συν τοις άλλοις επέμενε ότι ο κατηγ/νος δεν βγήκε καθόλου έξω από το πλοίο ακυρώνοντας την ψεύτικη μαρτυρία του δούλου. Διαπιστώνει διάσταση απόψεων των δύο μαρτύρων στην ψευδή εκδοχή του δούλου, αλλά και συμφωνία στην αληθή, πάντα σύμφωνα με την οπτική γωνία που βλέπει τα πράγματα ο κατηγ/νος. Η μαρτυρία του αποτελεί μια ρεαλιστική, λογική βάση υποστήριξης του κατηγ/νου. Θα επανέλθει λίγο μετά §49 χωρίς να δώσει περαιτέρω έκταση μια και το θεωρεί ένα σίγουρο δεδομένο.

Εικότα (σχετικά με τις μαρτυρίες) (§43-45)

§43: Θεωρεί ότι οι πιθανότητες είναι με το μέρος του (κοινή λογική), επανέρχεται στα επιχειρήματα που είχε καταθέσει στις §25-28 με τη μορφή τώρα ρητορικών ερωτημάτων (§45). Δεν θέλει να αφήνει κενά στη μνήμη των δικαστών, είναι και αυτός ένας τρόπος συνοχής της επιχειρηματολογίας του:

1. δεν είναι λογικό να προπαρασκεύασε μόνος του τη δολοφονία του ανθρώπου, χωρίς να το καταλάβει κανείς και, όταν είχε κάνει πια το έγκλημα, να πήρε μάρτυρες και συμβούλους.
2. (σχετικά με το κατηγορητήριο ότι ο άνθρωπος σκοτώθηκε κοντά στη θάλασσα και τα πλοία) Η ένστασή του με ρητορικές ερωτήσεις: πώς δεν άκουσε κανείς τίποτε ούτε από τη στεριά ούτε από το πλοίο; Μέσα στη νύχτα και στην ακτή είναι πιο δυνατό να ακουστεί η φωνή, όταν μάλιστα οι ίδιοι λένε ότι ο Ηρώδης βγήκε από το πλοίο σε ώρα που ο κόσμος ήταν ακόμα ξύπνιος.
3. Πώς δε βρέθηκε κανένα ίχνος ή αίμα ούτε στην ξηρά ούτε στο πλοίο που μεταφέρθηκε, ενώ ήταν βράδυ; Δεν είναι εύκολο να καλυφθούν ίχνη, ιδιαίτερα όταν κάποιος βρίσκεται σε κατάσταση αγωνίας και τρόμου.

Με το σχήμα κύκλου κλείνει με την ίδια σκέψη: *ταῦτα, ὧ ἄνδρες, πῶς εἰκότα ἐστίν;*

Αντικατηγορία (για το θάνατο του δούλου) (§46-48)²⁵²

Βρισκόμαστε σχεδόν στο μέσον της ακροαματικής διαδικασίας και ο κατηγ/νος απευθύνεται στο δικαστικό σώμα, ζητά την επιείκειά του για τυχόν επαναλήψεις στο λόγο του και τους καθιστά υπεύθυνους για τη σωτηρία ή την καταστροφή του αποτέλεσμα της ευθυκρισίας και της αναγνώρισης της αλήθειας από μέρους τους (πάθος, αγωνία και κίνδυνος για τη ζωή του τον παρακινούν). Επαναλαμβάνει τα δεδομένα που αφορούν στον κύριο μάρτυρα κατηγορίας και αντεπιτίθεται στους κατηγορούς του επικαλούμενος νόμους για την παρανομία τους (ισχύουσα δικονομία περί δούλων που φόνευσαν τους κυρίους τους):

1. Σκότωσαν το μάρτυρα κατηγορίας αποκλείοντας έτσι τη δυνατότητα να παρουσιαστεί στη δίκη και να τον εξετάσει και ο ίδιος με τη βάσανο.
2. Τον σκότωσαν, αφού τον αγόρασαν, από μόνοι τους χωρίς απόφαση της πόλης και χωρίς να έχει σκοτώσει τον Ηρώδη. Το δίκαιο θα ήταν να μείνει φυλακισμένος ή να δοθεί στους φίλους του κατηγορουμένου με εγγύηση ή να παραδοθεί στους άρχοντες της πόλης για να παρθεί ειδική απόφαση γι' αυτόν.

Ο νόμος δεν επιτρέπει ούτε στην πολιτεία να τιμωρεί με θάνατο χωρίς απόφαση των Αθηναίων. Ακόμη και στην περίπτωση δούλου που πιάστηκε να σκοτώνει τον κύριό του επ' αυτοφώρω, δεν επιτρέπεται στους συγγενείς του να τον σκοτώσουν, αλλά παραδίδεται στους άρχοντες σύμφωνα με τους πάτριους νόμους²⁵³. Αν επιτρέπεται σε δούλο να μαρτυρήσει σε υπόθεση φόνου εναντίον ελεύθερου και στον κύριο να γίνει κατήγορος για να υπερασπιστεί το θάνατο του δούλου του και αν η ψήφος των δικαστών έχει την ίδια ισχύ είτε πρόκειται για φόνο δούλου είτε ελεύθερου, τότε στην παρούσα περίπτωση θα έπρεπε να είχε γίνει ψηφοφορία για το δούλο και όχι να θανατωθεί χωρίς να κριθεί από τους δικαστές. Άρα και σε αυτό το σημείο παρανομούν οι κατήγοροι.

Με τα σημερινά δεδομένα κι αν πράγματι ισχύουν οι νόμοι που επικαλείται, σίγουρα έχει δίκιο να ενίσταται και να επιτίθεται στους αντιδίκους του. Υπάρχουν εύλογες απορίες όπως: τίνος ήταν ο δούλος, τι σχέση είχαν οι δύο μάρτυρες με το θύμα, με τον κατηγ/νο και τους κατηγορούς; Πώς πληροφορήθηκε ο κατηγ/νος όλα όσα συνέβησαν με το δούλο και τη βάσανο, ενώ ήταν απών;

²⁵² Gagarin, (1997), 199: ενοποιεί τις §46-52 σχετικά με την ανάκριση και μαρτυρία των δύο ανδρών.

²⁵³ Δενδρινού, (1939), 233: οι κύριοι δεν είχαν δικαίωμα ζωής και θανάτου στους δούλους. Δεν τιμωρούνταν ο φόνος δούλου όπως ο φόνος ελευθέρου. Επίσης Gagarin, (1997), 199: κάποιοι μελετητές το θεωρούν νόμιμο δικαίωμα άλλοι όχι, ίσως ο νόμος να μην είναι σαφής στην Αθήνα είτε ακόμη και κοινός με νόμους της Μυτιλήνης.

Εικότα και τεκμήρια (σχετικά με τη βάσανο) (§49-52)

Στην §49 συνοψίζει το δεδομένο της μαρτυρίας των δύο ανθρώπων, σχολιάζει την αστάθεια της άποψης του δούλου και αιτιολογεί τη σταθερότητα της άποψης του ελεύθερου. Έρχεται και επανέρχεται σε λεπτομέρειες όπως στην προκειμένη περίπτωση. Στη μαρτυρία του ελεύθερου ανθρώπου αφιέρωσε μόνο την §42, τώρα επανέρχεται σχολιάζοντας θετικά τη σταθερότητα της γνώμης του, αιτιολογώντας ότι δεν υπήρχε στην περίπτωσή του το δέλεαρ της ελευθερίας, αλλά μόνο η αλήθεια και η διακινδύνευση γι' αυτήν. Οδηγείται εύλογα στη ρητορική ερώτηση: ποιον μπορείς να εμπιστευτείς καλύτερα, ποιος είναι περισσότερο αξιόπιστος, αυτός που είναι σταθερός στην άποψή του ή αυτός που αντιφάσκει με τον εαυτό του; Η κοινή λογική δίνει την απάντηση (§50). Αλλά και αριθμητικά να μετρήσει κανείς τα «ναι» και τα «όχι» των δύο μαρτύρων, αν καταλήγουν σε ισοψηφία, λειτουργεί υπέρ του κατηγο/νου παρά του κατηγορού (σοφιστικό συμπέρασμα) (§51). Οι κατηγοροι στηριζόμενοι στη βάσανο και στη μαρτυρία του δούλου του αποδίδουν το φόνο. Ο ίδιος, αφού αμφισβήτησε σημείο προς σημείο τα σχετικά δεδομένα, κλείνει την επιχειρηματολογία του πάλι με μια πιθανότητα: αν συναισθανόταν την ενοχή του κι αν είχε κάνει αυτό το έγκλημα, το πρώτο που θα έκανε θα ήταν να εξαφανίσει τους δύο ανθρώπους ή να τους πάρει μαζί του στην Αίνο ή να τους μεταφέρει στην ήπειρο και να μην αφήσει πίσω του μαρτυρία του εγκλήματος (§52). Η ένσταση που θα είχαμε σε μια τέτοια λογική θα ήταν το γεγονός ότι τότε θα κινούσε τις υποψίες πολύ περισσότερο παρά να μην έκανε τίποτε.

Είναι χαρακτηριστική η συσχέτιση του δικαίου και του πιθανού στην περίπτωση της βασάνου (*σκοπεῖτε...τό δίκαιον καί τό εἰκός*). Το πιθανό που στηρίζεται στην κοινή λογική, στις εύλογες ενστάσεις λόγω ασάφειας, κενών, έλλειψης στοιχείων, ακόμη και σε νόμους, γενικές αλήθειες/ρητά. Η βάσανος (*άτεχνη πίστις*) χρησιμοποιήθηκε ως βασικό επιχείρημα των κατηγορών, αλλά ελέγχθηκε εξονυχιστικά με κάθε τρόπο από την πλευρά του κατηγο/νου.

Σχετικά με το γραμματείδιον (§53-56)

Σημαντική έκταση του λόγου, 21 εδάφια, αφιέρωσε στη μαρτυρία των δύο προσώπων και ιδιαίτερα στη μαρτυρία του δούλου, που αποτελούσε και το ισχυρότερο επιχείρημα των κατηγορών εις βάρος του. Το δεύτερο στοιχείο που στήριξαν οι αντίδικοι την κατηγορία τους ήταν το *γραμματείδιον*, ένα σημείωμα που

απευθυνόταν σε κάποιο Λύκινο, βρέθηκε στο πλοίο και πιστοποιούσε ότι ο Ευξίθεος σκότωσε τον Ηρώδη. Θα στηρίζει τις αντιρρήσεις του για την πλαστότητά του πάλι πιθανολογικά, κάνοντας σκέψεις της κοινής λογικής, εντοπίζοντας αντιφάσεις και κάνοντας υποθέσεις.

Το εύλογο ερώτημα κοινής λογικής είναι το εξής: γιατί να το κάνει;

1. Το περιεχόμενο το ήξερε ο ίδιος που πήγαινε το σημείωμα, μπορούσε να το μεταφέρει, δε χρειαζόταν να το γράψει.
2. Ότι δε γνωρίζει ο κομιστής, γράφεται σε σημείωμα.
3. Αναγκάζεται να γράψει κάποιος κάτι που είναι μακροσκελές και είναι δύσκολο στον αγγελιοφόρο να το αποστηθίσει. Στην περίπτωση αυτή το μήνυμα ήταν σύντομο: «ο άνθρωπος καθαρίστηκε».
4. Υπάρχει αντίφαση με τη μαρτυρία του δούλου, που με τη βάσανο είπε ότι αυτός σκότωσε τον Ηρώδη, ενώ το σημείωμα φανέρωνε τον κατηγο/νο για φονιά²⁵⁴.
5. Δε βρήκαν το σημείωμα την πρώτη φορά στο πλοίο, όσο κι αν έψαξαν, αλλά τη δεύτερη. Κι αυτό γιατί δεν είχαν μηχανευτεί ακόμα την απάτη. Το σκέφτηκαν μετά την πρώτη ανάκριση του δούλου που ήταν αρνητική για να μπορέσουν να στηρίξουν την κατηγορία (πιθανολογικός συλλογισμός).
6. Όταν διαβάστηκε το σημείωμα και ο δεύτερος άνθρωπος δε συμφωνούσε με αυτό, γιατί δεν τον έπεισαν να το κάνει, δεν τους ήταν πια δυνατό να το αναιρέσουν και να εξαφανίσουν κάτι διαβασμένο (παρουσίαση μαρτύρων).

Είναι αρκετά δύσκολο να εκτιμήσουμε την αξιοπιστία του ενοχοποιητικού αυτού σημειώματος, λόγω των λιγοστών δεδομένων που υπάρχουν σχετικά με το περιεχόμενό του, το πού και πώς βρέθηκε, με ποιο τρόπο συνδέει τα τρία πρόσωπα που εμπλέκονται στο φόνο²⁵⁵. Η οπτική γωνία που το μελετά ο κατηγο/νος και η κατά το εικός επιχειρηματολογία του έχουν ενδιαφέρον και ορθολογική δυναμική, ιδιαίτερα η συσχέτιση που επιχειρεί συγκριτικά με τη μαρτυρία των δούλων από βάσανο και η ερμηνεία που δίνει.

²⁵⁴ Δενδρινού, (1939), 236: υπάρχει αντίφαση με την §39: ο δούλος ομολόγησε ότι σκότωσε το θύμα μαζί με τον κατηγο/νο, ενώ ο κατηγο/νος υπέθεσε ότι είπε πως, αφού τον σκότωσε ο κατηγο/νος, τον βοήθησε ο δούλος να τον μεταφέρουν στο πλοίο και να τον πετάξουν στη θάλασσα.

²⁵⁵ Gagarin, (1997), 202.

Τεκμήρια (§57-63)

Μέχρι το σημείο αυτό του λόγου ο ρήτορας επεξεργάστηκε τα βασικά δεδομένα του κατηγορητηρίου προσπαθώντας να τα ανατρέψει και να τα ανασκευάσει με λογική, με πιθανολογική ερμηνεία, με παρουσία μαρτύρων για όσα υποστηρίζει, ακόμη και με χρήση νόμων. Επεξεργάστηκε τα φαινόμενα και τα μαρτύρια. Στη συνέχεια θα ασχοληθεί με την ουσία της υπόθεσης και θα μελετήσει τα ελατήρια του φόνου (τα τεκμήρια). Το μέρος αυτό του λόγου, απαραίτητο στοιχείο της απόδειξης, λείπει από τους άλλους λόγους του Αντιφώντα, γι' αυτό και ο συγκεκριμένος λόγος θεωρείται το τελειότερο έργο του ρήτορα²⁵⁶.

§57-8: Το κύριο ερώτημα που τίθεται είναι: *τίνος γέ δὴ ἔνεκα τὸν ἄνδρα ἀπέκτεινα;* Με άλλα λόγια ποια θα μπορούσε να είναι τα κίνητρα που τον οδήγησαν στο φόνο; Πώς θα απαντούσε σε κάθε υποτιθέμενη λογική αιτία; Από έχθρα ανάμεσά τους; Δεν υπήρχε. Έκανε χάρη σε κάποιον; Αδύνατον. Αυτό απαιτεί προμελέτη. Δεν υπήρχε ανάμεσά τους κανένα προηγούμενο. Μήπως υπήρχε φόβος μη πάθει το ίδιο από εκείνον; Αλλά δε συνέβαινε κάτι τέτοιο. Μήπως τον σκότωσε για να του πάρει χρήματα; Δεν είχε.

§59: Δε χάνει την ευκαιρία να γίνει επιθετικός με τους κατηγορούς ανταποδίδοντας την κατηγορία περί χρημάτων (αντικατηγορία): εκείνοι ζητούν να τον θανατώσουν για να πάρουν ως συγγενείς του παθόντος αποζημίωση από την περιουσία του. Άρα εκείνοι πρέπει να καταδικαστούν για φόνο, εφόσον αποδεικνύει την προμελέτη τους εναντίον του.

§60-61: Έχει υποχρέωση να απολογηθεί όχι μόνο για τον εαυτό του αλλά και για το Λύκινο. Δεν έχει καμία σχέση με το φόνο, ούτε χρήματα θα είχε να πάρει από πουθενά, αν σκότωνε τον Ηρώδη, ούτε από κανένα κίνδυνο θα σωνόταν από το θάνατό του.

Και σαν απόδειξη αυτού που λέει φέρνει έναν υποθετικό συλλογισμό: αν ο Λύκινος έτρεφε μίσος για τον Ηρώδη θα μπορούσε κάλλιστα να τον εμπλέξει σε μια δικονομική υπόθεση, να τον καταστρέψει νομίμως και όχι να τον φονεύσει (φρονιμότερη και ηθικότερη πράξη)²⁵⁷ (παρουσίαση μαρτύρων). Και ενώ άφησε ακαταδίωκτη μια τέτοια τυχόν περίπτωση, θα επέλεγε το κακό (*ἐπεβούλευεν*) για να

²⁵⁶ Δενδρινού, (1939), 200. Βέβαια αναζήτηση των κινήτρων, σε σημεία του λόγου, έχουμε δει και στην Α' Τετραλογία και στο λόγο *Περί του χορευτού*.

²⁵⁷ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά, (1967), XXII υποσημ. 32: τα ήθη κατά τον Πελ/κο πόλεμο έχουν αλλάξει πολύ, φτάνει στο σημείο να μιλά για δικαστική πλάνη, ιδιαίτερα σε πρόσωπα ευκατάστατα, με στόχο να βλάψουν τους εχθρούς τους.

βάλει σε κίνδυνο και τον εαυτό του και τον κατηγ/νο, που, αν τον έπιαναν, ο ίδιος θα εξοριζόταν και ο Λύκινος θα απομακρυνόταν από τα ιερά και τα όσια και από όλα τα προνόμια;

Συνεχίζει τον υποθετικό συλλογισμό του: έστω ότι ήθελε ο Λύκινος να σκοτώσει τον Ηρώδη (έρχεται στα λεγόμενα των κατηγορών) με ποια λογική θα έπειθε τον κατηγ/νο να κάνει αυτό το έγκλημα; Ως καταλληλότερο να διακινδυνεύσει τη ζωή του; Ως ευκολότερα εξαγοράσιμο παρά τον κίνδυνο; Δεν τίθεται τέτοιο ζήτημα, γιατί ο Λύκινος δεν είχε χρήματα, εν αντιθέσει με τον κατηγ/νο που είχε και μάλλον το αντίθετο θα ήταν λογικό να συνέβαινε. Προς επίρρωση της οικονομικής αδυναμίας του Λύκινου αναφέρει ένα περιστατικό, όταν οι φίλοι του πλήρωσαν ένα χρέος του επτά μινων, για να μπορέσει να αποφυλακιστεί. Άλλη μια απόδειξη του βαθμού της φιλία τους, που δεν ήταν τόσο στενός, ώστε να επιτρέψει στον ίδιο μια τέτοια πράξη, πόσο μάλλον να σκοτώσει για χάρη του.

Κάνει εντύπωση ο λεπτός τόνος ειρωνείας του κατηγ/νου και πρωτίστως ο τόσο λεπτομερής υποθετικός συλλογισμός του. Δεν αφήνει κανένα σημείο που να μην επιχειρεί να δώσει απάντηση. Στηρίζεται στη λογική συνδυάζοντάς τα όμως με πραγματικά δεδομένα για να έχουν εγκυρότητα ακόμα και υποθετικές σκέψεις που κάνει. Ο βαθμός σιγουριάς που τα παρουσιάζει είναι υψηλός και δεν αφήνει περιθώρια αμφιβολίας και κενών στη σκέψη των δικαστών, γνωρίζοντας βέβαια τη μη εξειδίκευσή τους, αλλά τη δύναμη της κοινής λογικής στην οποία και το δικαστικό σώμα θα στηρίξει την κρίση του. Θα μπορούσαμε σαν αντίρρηση να σκεφτούμε ότι δεν είναι δυνατόν να μην γνωρίζονταν μεταξύ τους, έστω σε επίπεδο δοσοληψιών, τα τρία εμπλεκόμενα στο φόνο πρόσωπα .

Αρνητικό εικός (δικαστικές πλάνες) (§64-73)

§64-66: Απέδειξε κατά την κρίση του την αθωότητα τη δική του και του Λύκινου. Οι αντίδικοι αναρωτιούνται σταθερά πώς εξαφανίστηκε το θύμα και οι δικαστές σίγουρα θα επιθυμούν να λάβουν μιαν απάντηση σε αυτό. Ο κατηγ/νος δεν γνωρίζει τι έχει συμβεί, αρνείται την ενοχή και αποφαίνεται πώς μόνον οι δράστες μπορούν να γνωρίζουν. Και βέβαια μόνον αυτοί που μπόρεσαν να κάνουν μια τέτοια πράξη είναι και σε θέση να παρουσιάσουν εύλογες δικαιολογίες και υποθέσεις για να ξεφύγουν. Ένας αθώος όμως δεν είναι σε θέση να κάνει υποθέσεις για πράγματα άγνωστα. Οντας αθώος δεν είναι υποχρέωσή του να δώσει μια εύλογη υπόθεση για το πώς έγινε

το έγκλημα, απλά γιατί δεν γνωρίζει, αλλά να αποδείξει ότι δεν είναι ο ίδιος υπεύθυνος για το φόνο και ότι δεν είχε κανένα συμφέρον να σκοτώσει το θύμα. Την ίδια αντιμετώπιση είδαμε και στην Α΄ Τετραλογία (2.2.4, 2.4.3)²⁵⁸ με χαρακτηριστική τη χρήση του *όμως* (επιχειρητέον, περιεργαστέον) για την απόδειξη της αλήθειας. Ο Αντιφώντας δε μπαίνει στη διαδικασία να προτείνει κάποια εναλλακτική λύση για το ποιος θα μπορούσε να είναι ο φονέας, από το τυχαίο γεγονός πνιγμού στη θάλασσα, είτε τους Θρακίσιους φυλακισμένους,

Στηρίζεται πάλι στην κοινή λογική σκέψη, μιλά με γενικές αλήθειες και φαίνεται καλός γνώστης της ανθρώπινης ψυχολογίας. Εντυπωσιάζει η συλλογιστική πορεία της σκέψης του, η συνοχή και συνεκτικότητα που παρουσιάζει ο λόγος του. Η επόμενη σκέψη στηρίζεται και ερμηνεύει την προηγούμενη. Μια τακτική που δίνει συνέχεια στο λόγο, σαφήνεια και δεν αφήνει κενά και τυπικές εκκρεμότητες.

§67-73: Έχοντας εξαντλήσει την απολογητική γραμμή σε ό τι αφορά τον ίδιο και τις βασικές κατηγορίες που του προσάπτουν, έχοντας ευλογοφανώς παρακάμψει την επίμονη ερώτηση πώς εξαφανίστηκε το θύμα, μήπως πει κάτι και πέσει σε αντιφάσεις ή σε ενδεχόμενο λάθος²⁵⁹ και κενό συνέχειας, απευθύνεται πλέον στους ίδιους τους δικαστές με επιθετική στην ουσία διάθεση, με επιτονισμό του κινδύνου σε ενδεχόμενη λανθασμένη απόφασή τους. Το τμήμα αυτό του λόγου της απόδειξης αποτελεί και μέρος της παθοποιίας με στόχο να εμπνεύσει το φόβο στους δικαστές και να τονίσει την ευθύνη που φέρει η απόφασή τους στη ζωή του. Για το λόγο αυτό και παρουσιάζει κάποιες περιπτώσεις δικαστικής πλάνης σχετικά με δύο τέλεια εγκλήματα, μια δικαστική πλάνη και πλήθος πλημμελών αποφάσεων που παίρνονται με οργή, συκοφαντική δυσφήμιση και επιτηδειότητα που κατά βάθος σκιαγραφούν την περίπτωση του και των αντιδίκων του ερμηνεύοντας τα δεδομένα με τη δική του οπτική ματιά και εντοπίζοντας αναλογίες και διαφοροποιήσεις. Η περίπτωση του πολιτικού Εφιάλτη²⁶⁰, που δεν βρέθηκαν ακόμη οι δολοφόνοι του (δεν εξαφάνισαν το νεκρό και δεν φανέρωσαν το έγκλημα, όπως συμβαίνει στη δική του περίπτωση). Η περίπτωση ενός 10χρονου δούλου, που αν δεν ομολογούσε ο ίδιος την απόπειρα, δεν

²⁵⁸ Gagarin, (1997),207

²⁵⁹ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά,(1967), XXV υποσημ. 35

²⁶⁰ Δενδρινού, (1939), 242, υποσημ.75: το 458πΧ. έγινε η δολοφονία, είναι λογικό ο ολιγαρχικών πεποιθήσεων Αντιφώντας να φαίνεται ότι αγνοεί το δολοφόνο και Ανδρουτσόπουλου-Λουκά(1967), XXV υποσημ. 35: με εξαιρετική νομική δεξιοτεχνία αναφέρει το ιστορικό περιστατικό θέλοντας να τονίσει ότι κάποια εγκλήματα μένουν ανεξιχνίαστα, άρα είναι άδικο να υφίστανται πλήρη τιμωρία άνθρωποι βαρυνόμενοι μόνο για απλή υπόνοια ανάμειξης και μάλιστα από άτομα εμπαθή με προσωπικούς, ιδιοτελείς στόχους.

θα υποπτευόταν κανείς την αλήθεια. Οι Ελληνοταμίες που καταδικάστηκαν για κατάχρηση χρημάτων άδικα, δολοφονήθηκαν όλοι πλην ενός, του Σωσία, που σώθηκε την τελευταία στιγμή, όταν αποκαλύφθηκε η αλήθεια.

Το συμπέρασμά του από τα παραπάνω είναι ότι είναι ανάγκη να ελέγχονται τα πράγματα με τον καιρό, ο χρόνος ίσως δώσει το περιθώριο να διαλευκανθεί η υπόθεση. Δε χάνει την ευκαιρία να κινδυνολογήσει ασκώντας ψυχολογική πίεση στους δικαστές για το βάρος της απόφασής τους, τους ζητά να μην τον καταδικάσουν χωρίς να φταίει και να μην επηρεαστούν από τη συκοφαντία των αντιδίκων του παρασυρμένοι από το συναίσθημα της οργής, που είναι κακός σύμβουλος (§71). Δίνει μια έξυπνη, ψυχολογική ερμηνεία για την οργή²⁶¹: η οργή είναι κακός σύμβουλος και διαφθείρει την κρίση του ανθρώπου, ενώ με την απαλλαγή της ο άνθρωπος ήρεμα μπορεί να αναζητήσει την αλήθεια των πραγμάτων (§72). Και ρίχνει τους επιθετικούς τόνους ζητώντας ευσπλαχνία και λύπηση όχι οργή και καταδίκη με μια γνωμική έκφραση: *κρείσσον δέ χρή γίνεσθαι αεί τό ύμέτερον δυνάμενον έμέ δικαίως σώζειν, ή τό τών έχθρῶν βουλόμενον άδίκως μέ άπολλύναι*²⁶². Ζητά πίστωση χρόνου για σωστότερη απόφαση και δυνατότητα απόδειξης της αλήθειας στο μέλλον (§73).

Σχετικά με τον πατέρα του (§74-80)

§74-75: *«δε θα προδώσω τον πατέρα μου αφήνοντας να κακολογείται άδικα ενώπιόν σας»* από τη φράση αυτή καταλαβαίνουμε ότι οι κατηγοροί χρησιμοποίησαν στο κατηγορητήριό τους τη συμμετοχή του πατέρα του στην αποστασία της Μυτιλήνης (θίγοντας τα αντιαθηναϊκά του αισθήματα) και ότι δεν παραβαίνει το νόμο μιλώντας για κάτι άσχετο με την υπόθεσή του. Το θεωρεί αναγκαίο και ηθικά για τον πατέρα του και για την προστασία του ίδιου από προκατειλημμένες αντιλήψεις εναντίον της διαγωγής της οικογένειά του, που είναι δυνατόν να υποβόσκουν και φυσικά να επιτονίζονται από τους αντιδίκους του. Αφήνει επιπλέον αρνητικές εντυπώσεις για τους κατηγορούς του με το *«εξ ακοής»*, μια και τέτοιου είδους κατηγορίες ασαφείς και αόριστες δεν επιτρέπονται στο δικαστήριο (νόμος), αλλά εξαναγκάζεται από τα πράγματα να το κάνει.

§76-78: Αφηγείται το γεγονός της αποστασίας των Μυτιληναίων στο μέτρο που αφορά στον πατέρα του και τη δράση του, ερμηνεύοντας την ατομική πράξη μέσα

²⁶¹ Ο.π.,244-5:για πρώτη φορά διατυπωμένη από την Αντιφώντα, την παρέλαβε ως ρητό ο Στοβαίος στο Ανθολόγιό του περί οργής (XX44).

²⁶² Ο.π.,246: μετοχική έκφραση αντί ουσιαστικού, αρεστός τρόπος σε Αντιφώντα και Θουκυδίδη.

στη συλλογική δράση όλης της πόλης. Επιμένει στα εξής σημεία:

1. Πριν την αποστασία, έμπρακτη η φιλία του πατέρα του στο αθηναϊκό καθεστώς.
2. Μετά την αποστασία ο πατέρας έπεσε στο κοινό λάθος της πόλης.
3. Ως προς το φρόνημα ήταν ο ίδιος μεν, αλλά δεν ήταν σε θέση να το δείχνει (είχε παιδιά και περιουσία δεν μπορούσε να φύγει, αλλά ούτε και να πάει αντίθετα στο λαϊκό αίσθημα).
4. Μετά την τιμωρία των 1000 για την αποστασία (ο πατέρας του δεν τιμωρήθηκε ανάμεσα στους πρωταίτιους) και τη γενική αμνηστία, ο πατέρας του είναι ένα φιλήσυχος πολίτης πληρώνει τους φόρους του, κάνει λειτουργίες για την πόλη και τους Αθηναίους, ζει στην Αίνο αλλά δεν παραλείπει τα καθήκοντά του ούτε γράφηκε πολίτης σε άλλη πόλη. Και πρωτίστως δεν εγείρει δίκες για συμβάσεις²⁶³, ούτε υπονομεύει το δημοκρατικό καθεστώς αλλά αντίθετα μισεί τους συκοφάντες.

§79-80: Το συλλογικό τίμημα το πλήρωσαν όλοι: ατομικά ο καθένας αλλά και συλλογικά η πόλη με την ανταλλαγή της ευδαιμονίας της με δυστυχία. Όσο για τις προσωπικές ριπές ενάντια στον πατέρα του, είναι αποτέλεσμα συκοφαντιών και μηχανορραφιών εναντίον στην οικογένειά του για χρήματα και για την περιουσία τους. Ο πατέρας του λόγω ηλικίας αδυνατεί να τα υπερασπιστεί ο ίδιος. Οι μόνοι που ελπίζει να τον βοηθήσουν είναι οι δικαστές με τη δίκαιη κρίση τους και τη δύναμη που τους δίνει ο νόμος και η δικαιοσύνη (επαφίεται στο δικαστικό ήθος).

Τα θέματα του πατέρα του είναι λεπτό σημείο και επικίνδυνο για τον ίδιο και την υπόθεσή του, μια και μπορεί να εγείρει αρνητικά συναισθήματα στους δικαστές. Πρέπει να αναφερθεί με προσοχή και να λάβει υπόψη τη βαρύτητα που θα δοθεί από τους αντιπάλους του, χωρίς ο ίδιος να δώσει μεγαλύτερη έκταση. Κάνει εντύπωση ότι σε συνδυασμό με το γεγονός αυτό κάνει επιθετική κίνηση κατά των κατηγορών του σχετικά με το οικονομικό κίνητρο της συκοφαντικής πρόθεσής τους εναντίον του και της οικογένειάς του. Είχε αφήσει ήδη αιχμές στην αρχή του λόγου του §10, §59 για το χρηματικό κίνητρό τους. Είναι αρκετά αποπροσανατολιστικό και αστήριχτο, αφήνει όμως εντυπώσεις σαν άκουσμα στο δικαστικό σώμα.

²⁶³ Δενδρινού, (1939), 248-9: σύμβολα ήταν τα συμβόλαια των πόλεων που διακανόνιζαν τις διαφορές τους, εμπορικές κυρίως (δίκαι επί συμβόλων)

Σχετικά με τα θεία σημεία (§81-84)

Είναι δεδομένη και ισχυρή η θεοκρατική αντίληψη σχετικά με το φονικό δίκαιο, όπως έχει τονιστεί ιδιαίτερα στις Τετραλογίες. Δεν θα μπορούσε να παραλείψει τη διάσταση αυτή ως ισχυρή δικανική απόδειξη, τοποθετώντας την στο τέλος της αποδεικτικής διαδικασίας του λόγου, ώστε να πάρει την πρέπουσα θέση και να της δοθεί η έμφαση που της αναλογεί. Το σημαντικό είναι ότι ζητά να εκληφθούν όχι ως εικότα ή ενδείξεις αλλά ως τεκμήρια. Κάνει την αναλογία με τις δημόσιες και τις ιδιωτικές υποθέσεις που τα θεία σημεία έχουν την πρέπουσα θέση στις τελικές αποφάσεις. Αναφέρεται στην περίπτωση ταξιδιού ή θυσιών γενικά, για να έρθει ειδικά και να μιλήσει για τη δική του περίπτωση. Με όσους συνταξίδεψε είχαν καλό ταξίδι, σε όποια θυσία παραβρέθηκε ήταν καλή. Δεν παρακαλεί αλλά έχει την αξίωση να εκληφθούν ως θετικά τεκμήρια στην περίπτωση του (κατάθεση μαρτύρων). Και κλείνει με ένα επιχείρημα εκ του αντιθέτου: αν συνέβαινε το αντίθετο, οι κατήγοροί του θα το θεωρούσαν ισχυρό τεκμήριο εναντίον του. Πώς μπορείτε να δίνεται βάση στα λόγια τους; Όλοι οι άνθρωποι με τα έργα ελέγχουν τα λόγια, ενώ αυτοί με τα λόγια διαψεύδουν τα έργα.

Αξιολογώντας τη συντομία και την ανορθολογική διάσταση του επιχειρήματος, συγκριτικά με όλα όσα έχει πει και την ποιότητα της επιχειρηματολογίας του γενικότερα, θα μπορούσαμε να το εκλάβουμε ως ένα δεδομένο που είθιστε να λέγεται, που προφανώς αγγίζει και κάποια μερίδα πολιτών-δικαστών, αλλά δε θα μπορούσε να εξουδετερώσει τη βαρύτητα της συνολικής επιχειρηματολογίας του, που κατά βάση στηρίζεται στο ορθολογικό στοιχείο.

Επίλογος (§85-96)

Ο επίλογός του είναι το ίδιο προσεγμένος με τον πρόλογο, αρκετά μακρύς, με διάθεση να συνοψίσει τα κυριότερα σημεία του λόγου και της επιχειρηματολογίας του. Δεν είναι τυχαία η καταγραφή τουλάχιστον οκτώ γνωμικών, πολλών κοινών τόπων και σχημάτων λόγου για να δώσει κύρος, διαχρονικότητα στο λόγο του και να αφήσει βαθιά επίδραση στο ακροατήριό του. Βαθύς γνώστης της ανθρώπινης ψυχολογίας γνωρίζει καλά ότι περισσότερο από μια δικανική απόδειξη «ζυγίζει ένα σοφό ρητό»²⁶⁴, στην κατάλληλη θέση με τον απαραίτητο λεκτικό τόνο. Επιτίθεται στο

²⁶⁴ Δενδρινού, (1939), 260

ήθος των αντιπάλων του, εκθειάζει το δικό του και θέτει τους δικαστές ενώπιον της ευθύνης τους απέναντι στον ίδιο, τη ζωή του, αλλά και τη δική τους συνείδηση.

§85-86: Απολογήθηκε στις κυριότερες κατηγορίες των αντιδίκων του, άρα η απολογία στηρίζεται και ανταπαντά στο κατηγορητήριο. Ζητά την αθώωσή του και θέτει την απόφαση των δικαστών σε ηθική και νομική βάση: *νόμιμα καί εὔορκα, κατά τούς νόμους ὡμόσατε δικάσειν*. Η συνεκτικότητα και η συνοχή των ιδεών είναι, θεωρώ, ισχυρό χαρτί για τον απολογούμενο και πράγματι είναι προσεγμένα στο λόγο. Το τελείωμα της μιας φράσης αποτελεί την αρχή της επομένης σκέψης. Επομένως ως προς τη δίκη απαγωγής δεν είναι ένοχος, σύμφωνα με τους νόμους, και για την κατηγορία φόνου υπολείπεται στο μέλλον να ακολουθήσει νέα νόμιμη δίκη. Οι εχθροί του άφησαν περιθώρια για δύο δίκες, δεν είναι δυνατόν αμερόληπτοι δικαστές να τον καταδικάσουν στην παρούσα δίκη και για το φόνο. Ρίχνει τη ευθύνη του λανθασμένου κατηγορητηρίου στους αντιδίκους του και την ευθύνη της αποκατάστασης της αλήθειας στους δικαστές. Ο χρόνος και ο επανέλεγχος των πραγμάτων είναι ο καλύτερος κριτής, οι δε πολλές δίκες είναι σύμμαχος της αλήθειας και εχθρός της συκοφαντίας (γνωμικό).

§87-88-89: Κάνει μια αξιολόγηση στη δίκη φόνου πολύ σημαντική και για την οπτική γωνία που ο ίδιος θέλει να επιμένει στη δίκη αυτή, αλλά και ευρύτερα για την έννοια του δικαίου στον αρχαίο κόσμο: *φόνου γάρ δίκη καί μή ὀρθῶς γνωσθεῖσα ἰσχυροτέρα τοῦ δικαίου καί τοῦ ἀληθοῦς ἐστίν* Δεν είναι αμελητέο ότι το εδάφιο αυτό το επαναλαμβάνει και στο *Λόγο περί του Χορευτού* (§3-4)²⁶⁵. Το χρησιμοποιεί ως κοινό τόπο για να αποδείξει την τεράστια σημασία που έχει το δεδουλευμένο μιας υπόθεσης, δεν μπορεί να αμφισβητηθεί από κανένα, πρέπει να υλοποιηθεί σαν απόφαση: *ἀνάγκη δέ τῆς δίκης νικᾶσθαι παρά τό ἀληθές, αὐτοῦ τε τοῦ ἀληθοῦς...*²⁶⁶. Μια έμμεση κολακεία των αποφάσεων του δικαστικού σώματος και της ισχύος του νομικού συστήματος στην Αθήνα, ειδικά των νόμων περί ανθρωποκτονίας, που απαιτούν όρκους, σφάγια, αφαίρεση δικαιωμάτων, άρα απαραίτητη την ορθή κρίση και για την εκδίκηση του νεκρού και για την ευσέβεια στους θεούς και στους νόμους. Άλλη βαρύτητα έχει μια άδικη κατηγορία (δεν συνεπάγεται το αποτέλεσμα) και άλλη μια άδικη κρίση από μέρος των δικαστών από την οποία εξαρτάται η ζωή του ανθρώπου (κινδυνολογία). Μιλά χρησιμοποιώντας γενικές αλήθειες/γνωμικά θέλοντας να

²⁶⁵ Δενδρινού, (1939),254 και 214 υποσημ.36

²⁶⁶ Ο.π.254-257, υποσ. 98 με βιβλιογραφική αναφορά στην κριτική αποκατάσταση του κειμένου.

επικυρώσει την αναγκαιότητα, κατά την αντίληψή του, να μελετήσουν την υπόθεση και ως δίκη φόνου και όχι μόνο απαγωγής.

§90-91: Από το γενικό έρχεται στο ειδικό, στη δική του περίπτωση με δύο ρητορικές ερωτήσεις : *πώς μπορούν να δικάσουν ορθά σε αυτή την υπόθεση;* → να τον οδηγήσουν σε απολογία δίκης φόνου και τους αντιδίκους του σε διωμοσία.

πώς θα το επιτύχουν αυτό; → αν τώρα ψηφίσουν υπέρ του.

Ζητά να του δοθεί μια δεύτερη ευκαιρία και είναι πολύ λεπτομερής στον τρόπο που προτείνει λύση, δεν είναι μια ανούσια και κουραστική επανάληψη, πρέπει να εμπεδωθεί στους δικαστές ως η μοναδική λύση στην υπόθεσή του. Είναι περισσότερο θεάρεστο να αθώσεις άδικα, παρά να καταδικάσεις άδικα, το ένα είναι απλό σφάλμα, ενώ το άλλο ασέβεια (χιαστί σχήμα): βασική αρχή του δικαίου σήμερα²⁶⁷. Και είναι αρκούτως επιθετικός στη δίκη αυτή ο Αντιφώντας. Επικαλείται και το νόμο για τους συκοφάντες: θάνατος σε όσους αποδειχθούν τέτοιοι από το δικαστήριο της Ηλιαίας. Εμμέσως πλην σαφώς κατηγορεί τους αντιδίκους του.

§92: Πάλι κινδυνολογεί μιλώντας για τα ακούσια και εκούσια σφάλματα. Τα μεν μπορούν να συγχωρεθούν, γιατί επαφίενται στην τύχη, τα δε όχι, γιατί είναι εγνωσμένα (χιαστί σχήμα/γενική αλήθεια). Και ποιο το εκούσιο σφάλμα; Η αυτοστιγμή εκτέλεση μιας απόφασης. Ο θάνατος με το χέρι, ισότιμο με το θάνατο με την ψήφο. Ο στόχος του είναι σίγουρα η συνείδηση των δικαστών, με κάθε τρόπο ασκεί ψυχική πίεση και δέσμευσή τους στο επιθυμητό για τον ίδιο αποτέλεσμα, την αθώωση στη δίκη αυτή και νέα εκδίκαση ως δίκη φόνου.

§93: Επανέρχεται πάλι στον εαυτό του με το προσωπικό επιχείρημα, που έχει ήδη επαναλάβει, ότι δεν θα ερχόταν στην Αθήνα, αν είχε διαπράξει ένα τέτοιο έγκλημα. Ήρθε, επειδή είχε πεποιθήση στο δίκιο του και στη συνείδησή του. Πολύ πρωτοποριακή η άποψή του αυτή στηριγμένη στην ψυχολογία της ανθρώπινης σκέψης: αδύναμο σώμα – αλλά ευψυχία → σε περίπτωση αθωότητας

Δυνατό σώμα – καταρράκωση ψυχής → σε περίπτωση ενοχής²⁶⁸

Και στις δύο περιπτώσεις η ψυχή του ανθρώπου ασκεί έλεγχο. Ο ίδιος είναι αθώος.

§94-95: Επανέρχεται στο θέμα της συκοφαντίας και της ψευδομαρτυρίας. Άλλο ένα επιχείρημα για να του δώσουν μια ευκαιρία ακόμη: σε καταδικαστική τώρα απόφαση δε θα έχει δυνατότητα να αποκαλύψει την ψευδορκία, ενώ σε αθωωτική τώρα, επανέλεγχο αργότερα, μπορεί να αποκατασταθεί η αλήθεια. *«Γνωρισταί, δικασταί,*

²⁶⁷ Δενδρινού, (1939), 258: το επαναλαμβάνει στην Γ΄ Τετραλογία.

²⁶⁸ Ο.π., 258-9

δοξασταί, κριταί»²⁶⁹ πόσο έξυπνα χειρίζεται το λόγο με πολλά σχήματα, άνετη τεχνική και κυρίως λεξιλόγιο ηθικού περιεχομένου.

§96: Ζητά εκ νέου την αθώωσή του και νέα δίκη φόνου και κάθε παράγοντας στο τρίπτυχο των συμμετεχόντων θα έχει το δικό του ρόλο και θέση:

1. Οι κατηγοροί → κατηγορία φόνου αλλά και διωμοσία
2. Οι δικαστές → σωστή κρίση σύμφωνα με τους κείμενους νόμους
3. Ο ίδιος → μια δεύτερη ευκαιρία και καμιά δικαιολογία, αν καταδικαστεί, ότι αυτό συνέβη παράνομα

Το ύμετερον εὔσεβές= Τῷ ύμετέρῳ ὄρκῳ

Ἐμόν δίκαιον= Ἐμή σωτηρία

Αυτά συμπίπτουν και σε αυτά θα στηρίζει την αθώωσή του.

Δεν έχει ξεφύγει καμιά στιγμή από την βασική θέση του (είναι αθώος). Την έχει υποστηρίξει από την αρχή μέχρι το τέλος του λόγου με πλήθος νόμων, αλλά και λογικών επιχειρημάτων (κατά το εικόσ), πράγμα που αποδεικνύει την επικινδυνότητα της υπόθεσης και την αναγκαιότητα σοβαρής και επιθετικής παράλληλα πολιτικής λόγου (λανθασμένη η διαδικασία της απαγωγής κακούργων, παραπομπή του σε δίκη φόνου, απολογία του για την κατηγορία ανθρωποκτονίας)²⁷⁰.

Δ3.5 ΤΡΟΠΟΣ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ- ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΥΦΟΥΣ

Κατά την ερμηνευτική επεξεργασία του λόγου παράλληλα μελετήθηκαν ζητήματα ύφους και τεχνικής στη θέση ακριβώς που χρησιμοποιήθηκαν στο λόγο για να φανεί ο ρόλος και η σημασία που τους έδωσε ο ρήτορας για να πετύχει το επιθυμητό αποτέλεσμα, την πειθώ του ακροατηρίου του.

Συνοψίζοντας τα κυριότερα στοιχεία που εντοπίστηκαν θα μπορούσαμε να σημειώσουμε τα εξής²⁷¹:

1. Αντιθετική δόμηση (μεν-δε), όπως είδαμε ιδιαίτερα στις Τετραλογίες. Σε σύγκριση με το ύφος του Θουκυδίδη το ύφος του Αντιφώντα είναι πιο ομαλό και στρωτό χάρη στην απουσία έντονης αφαιρετικότητας και πυκνότητας

²⁶⁹ Ο.π.,260-1: ομοιοκατάληκτα, παρήχηση, λεπτή διάκριση εννοιών.

²⁷⁰ Gagarin,(1997),216 : δεν τον συμφέρει η αναφορά του γεγονότος ότι, αν αθωωθεί και οδηγηθεί σε νέα δίκη, θα έχει εντωμεταξύ το δικαίωμα να φύγει από την Αθήνα είτε πριν τη δίκη είτε πριν το δεύτερο λόγο στη δίκη φόνου.

²⁷¹ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά,(1967), ρξθ'-ρζθ': όπου αναλυτική αναφορά των «καλαισθητικών στοιχείων» του λόγου και σημαντική πηγή για το μέρος αυτό της εργασίας.

καθώς και ποικιλίας, ενώ είναι σαφής η προσπάθεια να προσδώσει κομψότητα και ρυθμό στις αντιθετικές περιόδους του λόγου²⁷². Ένα χαρακτηριστικό της αντιθετικής γραφής του είναι οι αντιθέσεις που δεν έχουν πλήρη ανταπόδοση μεταξύ τους. Σύμφωνα με τον Δημήτριο (*Περί ερμηνείας*,53) *μικροπρεπής ή ακρίβεια, αλλά και άτακτοτέρως πώς χρῆσθαι* και αυτό δίνει έναν εσωτερικό ρυθμό στο κείμενο. Εντοπίζονται στα εδάφια: 8, 9, 13, 14, 15, 16, 18, 20, 21 , 25,26,27,52,69,76²⁷³.

2. Ρητορικές ερωτήσεις (εδάφια: 36,57,58,62,63,92) και αποστροφή του λόγου στους κατηγορούς (εδάφια: 11-16, 47-48 και 59)²⁷⁴.
3. Προσωποποιία, ανήκει στα σχήματα διανοίας και σύμφωνα με το Δημήτριο (*Περί ερμηνείας*,265-6) συντελεί στη δεινότητα του λόγου. Χαρίζει ζωηρότητα και δραματικότητα (εδάφια: 12,25,36,37,50,71,86,92,93).
4. Ως προς τα πάθη του λόγου²⁷⁵, που εντείνουν την υψηλοφροσύνη και γεννούν έντονα συναισθήματα, εντοπίζονται: Γοργές εκφράσεις και επαναλήψεις (εδάφιο 5). Έκφραση αγανάκτησης και οργής κατά των κατηγορών για την ωμή καταπάτηση των διατάξεων του πολιτεύματος και της δικονομίας (εδάφια: 9-10,11-13,15-17), αλλά κυρίως στην υπεράσπιση του πατέρα του και της υπόληψής του (εδάφια 74-5, 79-80 και 84). Η προσεκτική αποφυγή επικριτικών σχολίων κατά των ανακριτικών αρχών που του έχουν απαγορεύσει την αποφυλάκιση(εδάφια 17-19). Χρήση αναπαιστικού στίχου: *καίτοι χαλεπόν γέ τά έκ πολλοῦ*, για να δηλώσει τη δυσκολία να ανασκευάσει τη σκευωρία εις βάρος του (εδάφιο 19). Η σύντομη διήγησή του (εδάφια 23-25) που διεκτραγωδεί τη θέση του και κατηγορεί ως αδίστακτους τους αντιδίκους του. Χρήση παρηγήσεων (εδάφια 34-38, 46-48) οδοντικών και χειλικών. Αίσθημα μίσους για τα οικονομικά κίνητρα των αντιδίκων (εδάφιο59). Με ήρεμο πάθος υποστηρίζει την αθωότητα του Λυκίνου (εδάφιο61). Έλεος και φόβος με ταυτόχρονη αναφορά γνωμικών που εντείνει το αίσθημα κινδυνολογίας, έντεχνα διλήμματα δραματικά, αγωνιώδεις εκκλήσεις προς τους δικαστές (εδάφια 65-66, 71-73, 80) και κυρίως στο τέλος του λόγου (εδάφια 86, 90-95) στην ανακεφαλαίωσή του θέλοντας να πετύχει ευμένεια στο πρόσωπό του και δυσμένεια για τους κατηγορούς του.

²⁷² Κωνσταντινόπουλος-Πανομήτρος, (2010), 87

²⁷³ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά,(1967), ρο´-ροβ´.

²⁷⁴ Ο.π.,ροβ´-ρογ´

²⁷⁵ Ο.π.,ροδ´-ρπδ´, βλ. και Ψευδολογίνου, VIII,2, XVII,2, XVIII,2

5. Χρήση νέων και σύνθετων λέξεων (εδάφια: 25,89: αϊτίασις, 27:όπτῆρ, 28:κατεποντώθη, 32:έπιτιμηταί, 46: διετείναντο, 69: ἐν τῇ σφαγῇ, 73:δυνάμενον-βουλόμενον, 78:χωροφιλεῖ).
6. Ορθή τοποθέτηση των σημασιολογικά εντυπωσιακών λέξεων του λόγου για επιτονισμό τους ιδιαίτερα στη χρήση του και και των αντιθέσεων²⁷⁶.
7. Παρηγήσεις και μετρική εμφάνιση κάποιων στίχων²⁷⁷.
8. Σαφήνεια, συνοχή και συνεκτικότητα στο λόγο που προσδίδει πειστικότητα και κάνει το ύφος «αύστηρόν καί ἰσχρόν»²⁷⁸.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗ ΝΟΜΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΩΝ. ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΧΡΗΣΗΣ ΤΟΣΟ ΤΟΥ ΓΡΑΠΤΟΥ ΟΣΟ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΓΡΑΦΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΜΕ ΣΤΟΧΟ ΤΗΝ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΕΠΙ ΤΗΣ ΟΥΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ.

Με μια μονολεκτική διατύπωση θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε την ποιότητα της επιχειρηματολογίας του λόγου «ολιστική», καθώς δεν άφησε ανεκμετάλλευτη και ανεπεξέργαστη καμία πλευρά της υπόθεσης και κανένα αποδεικτικό μέσο που να μην χρησιμοποιηθεί προς επίρρωση του σκοπού του²⁷⁹:

1. Τα γεγονότα, με αφηγηματική λιτότητα, σαφήνεια και χρήση μαρτύρων.
2. Τα φαινόμενα (ύπαρξη αίματος, γραμματείδιον, βάσανος δούλων).
3. Τα πιθανά αίτια (εικότα).
4. Λογικούς συλλογισμούς και συμπεράσματα (δεν κατηγορήθηκε άμεσα μετά την εξαφάνιση του Ηρώδη, δεν παρουσιάζουν οι κατήγοροι τον τρόπο θανάτου, δεν αποδεικνύουν σημεία → άρα δεν είναι πιθανή η ενοχή του).
5. Τις γνωστές δικαστικές πλάνες (χρήση παραδείγματος).
6. Τα θεία σημεία (άγραφο δίκαιο, διωμοσία αντιδίκων στην περίπτωση δίκης φόνου ως ηθική τεκμηρίωση).
7. Ηθική δικαίωση του πατέρα του προς αποκατάσταση της πολιτικής θέσης και στάσης του (λεπτή ψυχολογική διάσταση).
8. Τους ανάλογους νόμους (ιδιαίτερα στην επικύρωση της παραγραφής).

²⁷⁶ Ανδρουτσόπουλου-Λουκά,(1967), ρπστ-ρπζ': με παράθεση παραδειγμάτων

²⁷⁷ Ο.π.,ρπζ'-ρζβ': με καταγραφή παραδειγμάτων.

²⁷⁸ Για τη σαφήνεια του λόγου και την πειστικότητα βλ. Αριστοτέλης, *Ρητορική*, 1404 β,1-6, 31-37 και 1408 α 21-27 και Δημητρίου, *Περί ερμηνείας*, §191-2,196, 203 και 221 στο Ανδρουτσόπουλου-Λουκά (1967),ρζγ'υποσημ.290.

²⁷⁹ Δενδρινού, (1939),199

Δ4: ΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΧΟΡΕΥΤΟΥ²⁸⁰

Δ4.1 ΥΠΟΘΕΣΗ :

Ένας πλούσιος Αθηναίος (ανώνυμος) από την Ερεχθίδα φυλή αναλαμβάνει χορηγός της δικής του φυλής αλλά συγχρόνως και της Κεκροπίδος, σε μια παράσταση διθυραμβικού χορού παιδιών (ίσως 50) του ποιητή Παντακλέους για τη γιορτή των Θαργηλίων²⁸¹. Είναι υπεύθυνος για τη διδασκαλία και φροντίδα στο σπίτι του των παιδιών του χορού. Απασχολημένος ο ίδιος με άλλες προσωπικές νομικές υποθέσεις, ανέθεσε την επιτήρηση και εκπαίδευση των παιδιών στο γαμπρό του και τρεις άλλους άνδρες. Συνέβη όμως ένα δυστύχημα σε ένα από τα παιδιά, τον Διόδοτο, όταν του δόθηκε κάποιο φάρμακο για να διορθώσει τη φωνή του, αυτό ήταν δηλητηριώδες (;) και το παιδί πέθανε, απουσία του χορηγού. Οι συγγενείς του, ιδιαίτερα ο αδερφός του Φιλοκράτης, κατηγορούν το χορηγό, ως υπεύθυνο για το θάνατο με την κατηγορία του «σχεδιασμού ακούσιας ανθρωποκτονίας»²⁸². Σε πρώτη φάση ο υπεύθυνος «άρχων βασιλιάς» αρνείται την αγωγή λόγω ελλείψεως χρόνου (λήξη της θητείας του σε 2 μήνες, ενώ απαιτούνταν 3 μήνες προδικασία και 1 μήνας εκδίκηση), την οποία όμως αποδέχεται ο επόμενος και έτσι ο χορηγός οδηγείται σε δίκη στο Παλλάδιο και απολογείται με τον παρόντα λόγο. Η ποινή για υποθέσεις ακούσιας ανθρωποκτονίας ήταν εξορία ίσως για περιορισμένη περίοδο και αποχή από τα νόμιμα πολιτικά δικαιώματα κατά τη διάρκεια της δίκης. Κάτι που εξυπηρετούσε τους πολιτικούς αντιπάλους του κατηγορουμένου, που ίσως δωροδόκησαν τους συγγενείς του νεκρού για να υποκινήσουν τη συγκεκριμένη νομική διαδικασία.

²⁸⁰ Για το τμήμα αυτό της εργασίας, το λόγο *Περί του χορευτού*, έχω χρησιμοποιήσει αποσπάσματα και έχω συμβουλευτεί την εργασία μου του Β' εξαμήνου, στο πλαίσιο του μαθήματος του μεταπτυχιακού, Αττικοί Ρήτορες.

²⁸¹ Δενδρινού, (1939), 284, σχολ.21: γιορτή του Απόλλωνα και της Άρτεμης που τελούνταν το μήνα Θαργηλίωνα (15 Μαΐου-15 Ιουνίου).

²⁸² M. Gagarin, (1997), 223 είναι ο όρος που χρησιμοποιεί ο μελετητής, ενώ η Δενδρινού ο.π.269-70 προτείνει τον όρο «έμμεσος αυτουργία ακουσίου φόνου» σε μια σύγχρονη αναπροσαρμογή.

Δ4.2 ΕΙΔΟΣ ΔΙΚΗΣ ΦΟΝΟΥ (ΕΚΔΙΚΑΣΗ - ΤΥΠΟΣ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ) ΑΙΤΙΟΛΟΓΗΜΕΝΟ ΑΠΟ ΣΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ, ΠΟΙΝΕΣ ΑΝΑ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ, ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ.

Εδάφια του λόγου που αναφέρεται το κατηγορητήριο (πρώτο μέρος απόδειξης §16-9)

1. *διωμόσαντο δὲ οὗτοι μὲν ἀποκτεῖναί με Διόδοτον βουλεύσαντα τὸν θάνατον, ἐγὼ δὲ μὴ ἀποκτεῖναι, μήτε χειρὶ ἀράμενος μήτε βουλεύσας. (§16)*
2. *αἰτιῶνται δὲ οὗτοι μὲν ἐκ τούτων. ὡς αἴτιος ὃς ἐκέλευσε πιεῖν τὸν παῖδα τὸ φάρμακον ἢ ἠνάγκασεν ἢ ἔδωκεν. (§17)*
3. *αὐτοὶ οἱ κατήγοροι ὁμολογοῦσι μὴ ἐκ προνοίας μηδ' ἐκ παρασκευῆς γενέσθαι τὸν θάνατον τῷ παιδί (§19).*

Η μήνυση κατά του χορηγού θεωρείται «γραφή βουλεύσεως»²⁸³ και η δίκη «δίκη βουλεύσεως» (εδάφιο1) (ηθική αυτουργία, προμελέτη), ενώ, όπως λέγεται και από τον ίδιο, είναι φόνος ακούσιος (εδάφιο 3). Δύο αντιφατικές έννοιες, επιφανειακά αντικρουόμενες, που οδηγούν σε σύγχυση σχετικά με το είδος της δίκης. Θα μπορούσε ίσως να θεωρηθεί «δίκη φαρμάκου» (εδάφιο 2), όμως οι κατήγοροι δεν του αποδίδουν αυτουργία²⁸⁴. Κατ' επέκταση σε τι είδους δικαστήριο έπρεπε να εκδικαστεί: Άρειο Πάγο (ως δίκη φαρμάκου), Παλλάδιο ενώπιον των εφετών (ως ακούσιος φόνος ή φόνος βουλεύσεως) σε τι από τα δύο ανήκει ο φόνος; Μια ομοιότητα με τον Λόγο Ι «Κατά της Μητρυιάς» του Αντιφώντα (δίκη φαρμάκου ή βουλεύσεως ;).

Δέχθηκε το δικαστήριο την αντιφατική αυτή κατηγορία στα πλαίσια της ηθικής – θρησκευτικής διάστασης της τιμωρίας ενός εγκλήματος στην αθηναϊκή νομοθεσία; Ποιος νόμος μπορούσε να καλύπτει την υπόθεση; Υπάρχει πολιτικό παρασκήνιο, όπως υποστηρίζει ο κατηγ/νος, συγκαλυμμένο πίσω από την αοριστία και την αντίφαση; Αποτελεί ίσως ένα δείγμα ευελιξίας στην ερμηνεία γενικών νόμων, που απαιτούνταν στη συνέχεια σοβαρή μελέτη των επιχειρημάτων κάθε πλευράς και ένα σύστημα δεδικασμένων περιπτώσεων, που ένας ευρύς νόμος εν γένει δεν θα μπορούσε να καλύψει; Βέβαια κάθε δικαστικό σώμα έχει δικαίωμα να ερμηνεύσει το νόμο με το δικό του τρόπο, αλλά σίγουρα ο λογογράφος έχει μια καλή ιστορική

²⁸³ Gagarin,(1990 α), 95-6 σχετικά με τη βούλευση στον αθηναϊκό νόμο ανθρωποκτονίας.

²⁸⁴ Δενδρινού,(1939), 264: απορρίπτει την κατηγορία «δίκης φαρμάκου» στηριζόμενη στα παραπάνω εδάφια 1-3 και θεωρεί το «ἀναγκάσας πιεῖν» δικαιολογημένο από το πάθος του λόγου, καθώς ο χορηγός δεν επιμένει ότι τον κατηγόρησαν ως αυτουργό.

γνώση των πραγματικών δεδικασμένων περιπτώσεων (ομιλία Carey, *Writing for the athenian courts* handout greek.doc).

Το φονικό δίκαιο αποτελεί μέρος του ιερού δικαίου με απόλυτο θεοκρατικό χαρακτήρα²⁸⁵: ο φονέας θεωρείται μίasma της πόλης, ο ανώτατος θρησκευτικός «άρχων βασιλεύς» υπεύθυνος της δίκης, με συμμετοχή των «εξηγητών των ιερών τελετών», το δικαστήριο ήταν άσυλο για τον φονέα και τιμωρία, ο θάνατος από τους συγγενείς του νεκρού. Ακόμη και όταν η εκτέλεση της ποινής ήταν μέριμνα της πολιτείας «ως κοινή συνθήκη της πόλεως», κατά το Δημοσθένη, με πρώτους τους νόμους του Δράκοντα (624πΧ.), φημισμένους για την αυστηρότητά τους, ο φόνος εξακολουθεί να θεωρείται μίasma και για την πόλη με απαιτούμενο τον εξαγνισμό της. Η διαχρονικότητα του φονικού δικαίου χρησιμοποιείται στο λόγο ως κοινός τόπος στην παράγραφο 2 και επαινείται το αμετάβλητο και ορθό της φύσης του. Επομένως πρώτο βασικό δεδομένο η τιμωρία της ίδιας της πράξης του φόνου στα πλαίσια του ιερού δικαίου της πόλης.

Δεύτερο δεδομένο ο χαρακτήρας της κατηγορίας: εκούσιος, ακούσιος, δίκαιος²⁸⁶. Όπως ειπώθηκε παραπάνω ο συγκεκριμένος λόγος δεν ήταν εκούσιος ούτε φαρμάκου, άρα δεν εκδικάστηκε στον Άρειο Πάγο. Ούτε και δίκαιος ή νόμιμος φόνος που εκδικάζονταν στο Δελφίνιο. Ήταν φόνος ακούσιος ουσιαστικά με κατηγορητήριο ως «δίκη βουλεύσεως», δηλαδή φόνος κατά του ηθικού αυτουργού, που εκδικάζονταν στο Παλλάδιο.

Θα ήταν δύσκολο και για τους ίδιους τους Αθηναίους να ορίσουν την υπευθυνότητα ενός προσώπου για τυχαίες πράξεις των κατωτέρων τους. Μπορούμε να συνάγουμε κάποιους κανόνες από κανονικές περιπτώσεις που συχνά επαναλαμβάνονται, αλλά όχι από εξειδικευμένες, που δεν γνωρίζουμε και το αποτέλεσμά τους. Ο αθηναϊκός νόμος αφήνει σημαντικά περιθώρια προσαρμογής υφιστάμενων διαδικασιών σε διαφορετικές καταστάσεις, καθώς η αυστηρή-περιορισμένη γενικότητα ενός νόμου θα ήταν δύσκολο να καλύψει κάθε περίπτωση και ιδιαιτερότητα. Αυτό άλλωστε καλείται να αντιμετωπίσει και να δώσει νομική λύση το αρκετά οργανωμένο και επιμελημένο δικαστικό σύστημα της αθηναϊκής δημοκρατικής κοινωνίας. Το γεγονός ότι ο «άρχων βασιλεύς» δέχθηκε την περίπτωση έστω και στην αντιφατική της μορφή και ο κατηγορούμενος-χορηγός οφείλει με σοβαρότητα και επιβεβλημένα να απολογηθεί στη διαδικασία της δίκης, με λόγο

²⁸⁵ Δενδρινού, (1939), 5-6

²⁸⁶ Ν. Δενδρινού, ο.π. 37-8 αναφέρει αναλυτικά τα δικαστήρια και τις υποθέσεις που εκδίκαζαν.

γραμμένο από εξέχουσα προσωπικότητα λογογράφου, αποδεικνύει ότι το ποινικό δίκαιο της Αθήνας ήταν αυστηρό, αρκετά ευέλικτο και λειτουργούσε σαν δικλείδα ασφαλείας του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Η ιδιαιτερότητα της υπόθεσης πιθανόν να έγκειται: 1) είτε στην ερμηνεία της έννοιας της «βούλευσης» στο συγκεκριμένο λόγο όχι ως πρόνοια και προμελέτη στα χρόνια του Αντιφώντα αλλά με μια ευρύτερη γραμματική εξήγηση της αποφάσεως εκτέλεσης πράξεως (με ή χωρίς δόλο) ασχέτως αποτελέσματος²⁸⁷ (γραμματική ερμηνεία ενός δικονομικού όρου). 2) είτε στην αναγκαιότητα της απόδοσης ποινής σε φόνο στα πλαίσια της θρησκευτικότητας, όπως ειπώθηκε, τουλάχιστον στο τυπικά υπεύθυνο πρόσωπο (δικηγορική ερμηνεία). 3) είτε στην ύπαρξη πολιτικών κινήτρων²⁸⁸, στα οποία και θα στηρίζει την επιχειρηματολογία του ο κατηγορούμενος, καθώς οι πολιτικές συνέπειες θα ήταν ωφέλιμες στους πολιτικούς αντιπάλους του κατηγορουμένου (ρεαλιστική, ρητορική ερμηνεία).

Υπολογίζεται ότι γράφηκε γύρω στο 419 π.Χ. στα ταραγμένα χρόνια του Πελοποννησιακού πολέμου με έντονες τις πολιτικές αντιπαραθέσεις των πολιτών της αθηναϊκής κοινωνίας. Η ωριμότητα που παρατηρείται στη δομή του συγκεκριμένου λόγου τον κατατάσσει και υφολογικά γύρω στο 420/19 π.Χ..

²⁸⁷ Ν. Δενδρινού, (1939), 268-70 όπου μελετά την ιστορία και το πλάτος της έννοιας του όρου.

²⁸⁸ Ο.π.264-7 αναφέρεται αναλυτικά στη διάσταση αυτή που παίρνει ο λόγος.

Δ 4.3: ΔΟΜΗ - ΝΟΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΛΟΓΟΥ:

<ul style="list-style-type: none">• Προοίμιο• Γενικής μορφής (§1-6)• Επί της υποθέσεως (§7-10): μια προκαταρκτική επίθεση στους κατηγορούς.	<ul style="list-style-type: none">• Κυρίως απολογία• Δήγηση και μαρτυρία (§11-14)• Πρόταση –άρνηση της ενοχής (§15)• Απόδειξη-έλεγχος κατά των αντιδίκων, τεκμήρια (§16-32)• §16-19: α' μέρος απόδειξης• §20-32: β' μέρος απόδειξης	<ul style="list-style-type: none">• Αντικατηγορία (ελατήρια της κατηγορίας)• Προοίμιο (§33)• Δήγηση (§34-40)• Απόδειξη- μάρτυρες, τεκμήρια, σημεία (§41-46)• Κατηγορία επί δωροδοκία (§47-50)• Τέλος-Επίλογος (§51)
--	---	---

Ο λόγος *Περί του χορευτού* είναι καταγεγραμμένος ως ο 6^{ος} λόγος του Αντιφώντα, ήταν φόνος ακούσιος ουσιαστικά με κατηγορητήριο ως «δίκη βουλεύσεως», δηλαδή φόνος κατά του ηθικού αυτουργού, που εκδικάζονταν στο Παλλάδιο, δικαστήριο-άσυλο στο ανατολικό μέρος της πόλεως στον αρχαίο ναό της Παλλάδος. Στην πραγματικότητα φόνος εξ αμελείας και όχι σχεδιασμού που προϋποθέτει το «βουλεύσεως». Στους πρώιμους νόμους του Δράκοντα ο «σχεδιάζων» θεωρείται εξίσου υπεύθυνος με τον «πράξαντα» το φόνο²⁸⁹. Είναι ο μόνος που γνωρίζουμε ακούσιας ανθρωποκτονίας, που συνδυάζει κάποιο βαθμό τυχαιότητας, και είναι μάταιο να προσπαθήσουμε να ορίσουμε με ακρίβεια την ερμηνεία και τις κατευθυντήριες γραμμές της χρήσης του νόμου.

Η «τάξη» του λόγου του Αντιφώντα δεν έχει ακόμη την κλασική τυπική μορφή των νεότερων ρητορικών λόγων²⁹⁰. Έχει μεγαλύτερη ευελιξία και ελευθερία να προσαρμοστεί στο κάθε φορά διαφορετικό περιεχόμενο του λόγου. Δεν έχουν ακόμα παγιωθεί τεχνικά ζητήματα της δομικής αρχιτεκτονικής του λόγου, πιθανόν ο ίδιος ο ρήτορας να εισηγείται και να προτείνει λύσεις που θα ενστερνιστούν οι επόμενες γενιές ρητόρων. Σίγουρα όμως ο λόγος δεν υπολείπεται σε πάθος, ένταση και δυναμικότητα.

²⁸⁹ Gagarin, (1997), 223, του ίδιου (1998), 74 πιθανότατα όμως για περιπτώσεις εκούσιας ανθρωποκτονίας, του ίδιου 1981 για το Δράκοντα και τον πρώιμο νόμο ανθρωποκτονίας.

²⁹⁰ Δενδρινού ,(1939) ,28

Δ4.4 ΑΠΟΛΟΓΗΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΗ - ΚΑΤΗΓΟΡΗΤΗΡΙΟ, ΜΕ ΑΝΑΛΟΓΗ ΧΡΗΣΗ ΝΟΜΩΝ, ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

ΑΠΟΛΟΓΗΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΗ ΚΑΤΗΓΟΡΟΥΜΕΝΟΥ

Ο κατηγορούμενος-χορηγός στο λόγο του προωθεί τρεις κύριες γραμμές διαφωνίας²⁹¹ και βασικής επιχειρηματολογίας γύρω από τα οποία πλέκει την υπερασπιστική του αντεπίθεση.

1. Έκανε οτιδήποτε απαιτούνταν από μέρους του για την εποπτεία , επίβλεψη και διδασκαλία των νέων του χορού. Παρέχει ανάλογες πληροφορίες για να αποδείξει ότι διαχειρίστηκε τα πάντα με ευπρέπεια.
2. Υποστηρίζει ότι δεν έχει καμία προσωπική σχέση με το θάνατο του Διοδότου και επιπλέον δεν ήταν παρόν, όταν του δόθηκε το φάρμακο και πέθανε. Έχει γι' αυτό μάρτυρες που το πιστοποιούν και παρέχει στη διάθεση του δικαστηρίου και των κατηγορών του παρόντες ελευθέρους πολίτες και δούλους του. Είναι ενδιαφέρον το ότι δεν επιμένει στο ποιος ήταν τελικά υπόλογος για την παροχή του φαρμάκου, καθώς δε θέλει να αποδώσει ευθύνες στο συγγενή και τους συνεργάτες του.
3. Ισχυρίζεται ότι οι κατήγοροί του φέρνουν την υπόθεσή αυτή εναντίον του δωροδοκούμενοι από τους πολιτικούς αντιπάλους του, των οποίων το κίνητρο είναι πολιτικό για να τον αναγκάσουν να αποσυρθεί από τις εναντίον τους νομικές υποθέσεις κατηγορίας. Σε αυτό αφιερώνει ένα μεγάλο μέρος της αντεπίθεσής του.

Ισχυροποιεί την απολογία του σχολιάζοντας τη συμπεριφορά και στάση των συγγενών απέναντί του αμέσως μετά την ταφή του νεκρού (διέκειντο φιλικά απέναντί του, τον συναναστρέφονταν). Τονίζει τις αντιφάσεις που εντοπίζει στο κατηγορητήριο και την έμμεση πρόθεση, κατά τη δική του ερμηνεία, συμβιβασμού των αντιδίκων μαζί του (άλλα κατηγορεί και άλλα διώκει §9,10). Υπογραμμίζει το γεγονός της καθυστέρησης της κατηγορίας κατά 50 ημέρες μετά την ανάληψη των καθηκόντων του νέου «βασιλέα», ως βασικό επιχείρημα της δωροδοκίας που υπαινίσσεται. Θεωρεί υπέρ του το γεγονός ότι αρνούνται να δεχθούν την ανάκριση και τον όρκο ελευθέρων και το βασανισμό των παρόντων δούλων του. Καθώς και το γεγονός ότι δεν στράφηκαν κατά του παλιού βασιλέως στις ευθύνες εν τέλει, παρόλο που στην πρώτη περίπτωση αντιδικίας τους υπέθεσαν συνεργασία του με τον παλαιό βασιλέα. Τα δεδομένα αυτά, ενέχουν σίγουρα μεγάλο βαθμό αλήθειας και

²⁹¹ Gagarin, (1997), 221-2 και Gagarin- MacDowell, (1998), 73-6.

αποδεικτικής δύναμης από την πλευρά του χορηγού και της υπερασπιστικής γραμμής εκ μέρους του ρήτορα Αντιφώντα.

ΥΠΟΤΙΘΕΜΕΝΟ ΚΑΤΗΓΟΡΗΤΗΡΙΟ –ΓΡΑΜΜΗ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ

Από τη στιγμή που δεν γνωρίζουμε το κατηγορητήριο, μόνο εμμέσως και από τα λόγια του κατηγορούμενου μπορούμε να υπονοήσουμε και να φανταστούμε τις διαφορετικές εκδοχές και τη γραμμή κατηγορίας που θα υιοθέτησαν οι ενάγοντες στην παρούσα δίκη. Επιχειρώντας να απαντήσουμε σε ένα προς ένα τα βασικά επιχειρήματα του χορηγού και να εντοπίσουμε ενστάσεις θα λέγαμε²⁹²:

1. Άσκηση κριτικής στο γεγονός ότι δεν επόπτευε ο ίδιος τα παιδιά αλλά έβαλε άλλους στη θέση του, έστω κι αν κάποιος ήταν του άμεσου οικογενειακού του περιβάλλοντος. Ίσως εντόπισαν ανάρμοστες πράξεις εις βάρος των παιδιών, κακομεταχείριση ενός άλλου παιδιού με παροχή μαρτυρίας γονέων (ο ίδιος απολογείται ότι δεν ζημίωσε ούτε πήρε με τη βία ενέχυρα στην επιλογή των παιδιών), ίσως ακόμη να αμφέβαλαν για την αξιοπιστία και την ικανότητα των βοηθών του.
2. Δεν μπορούν να απορρίψουν, βέβαια, τον ισχυρισμό του χορηγού ότι δεν ήταν παρόν στο θάνατο ούτε την άρνηση της αυτοχειρίας, εφόσον έχει μάρτυρες γι' αυτό, αλλά μπορούν να του προσάψουν την κατηγορία ότι έβαλε άλλους να δώσουν το φάρμακο στο παιδί (έμμεση αυτοργία). Πιθανόν να αγνόησαν στο δικό τους λόγο την πρόθεση του χορηγού να ελεγχθούν με όρκο οι ελεύθεροι και με βάσανο οι δούλοι, ως ελεγχόμενα πρόσωπα από τον ίδιο.
3. Θα μπορούσαν να ισχυριστούν ότι ο χορηγός επιθετικά ξεκίνησε μια διαδικασία άσκησης δίωξης και ανάγκασε αυτούς να ασκήσουν δίωξη για αυτοάμυνα. Θα μπορούσαν να έχουν ίσως ισχυριστεί πολιτικά ή οικονομικά αδικήματα από τη μεριά του χορηγού ή να διαφωνούν ότι είχε απώτερα κίνητρα για την αγωγή ενάντια στους εχθρούς του. Θα μπορούσαν επίσης να ισχυριστούν συνομωσία του χορηγού με τον πρώτο βασιλιά με αποτροπή άμεσης εκδίκησης της υπόθεσης σαν πρόσχημα να του δοθεί χρόνος να προετοιμάσει τη νέα κατηγορία στους εχθρούς του. Όσον αφορά τη μακρά καθυστέρηση της δεύτερης κατηγορίας (50 μέρες) στο νέο βασιλέα θα μπορούσαν να εξηγήσουν ότι, αν και αναστατωμένοι από το θάνατο του παιδιού, προσπάθησαν να είναι συμβιβαστικοί και έτσι επέτρεψαν στο χορηγό να παραμείνει

²⁹² Gagarin, (1997), 222-3 και Gagarin- MacDowell, (1998),74

ατιμώρητος. Αλλά όταν αυτός παραβίασε το πνεύμα της συμφωνίας εκτοξεύοντας μια καινούρια επίθεση σε αυτούς, δεν θα μπορούσαν πλέον να αποφύγουν την κατηγορία.

Πιθανότατα το κύριο βάρος του κατηγορητηρίου θα καταλάμβανε το γεγονός της συνολικής υπευθυνότητας του χορηγού, ως του κυρίου προσώπου κατεξοχήν υπευθύνου για το δημόσιο αυτό καθήκον της διδασκαλίας και πρόνοιας των παιδιών. Οφείλε να μην είναι τόσο πολυάσχολος με προσωπικές δικαστικές εκκρεμότητες, απασχολούμενος με άλλες υποθέσεις, ενώ είχε αναλάβει ένα τόσο απαιτητικό σε μέριμνα λειτούργημα. Είναι συνεπώς ένοχος ως οργανωτής, παρόλο που ο θάνατος σίγουρα δεν ήταν εσκεμμένος ούτε χορήγησε ο ίδιος το φάρμακο στο παιδί ούτε και έδωσε εντολή να το πει. Με ένα τέτοιο πνεύμα θα μπορούσε να ερμηνευτεί η αντιφατικότητα του κατηγορητηρίου αλλά εν τέλει η αποδοχή του από το δικαστήριο.

Επιπρόσθετα ο κατηγορος πιθανόν να εκφώνησε ένα λόγο ευσυγκίνητο εξαιρετικά με τονισμό των φρικτών συνθηκών της ίδιας της πράξης του θανάτου, κάτι που απέφυγε εντέχνως και συνειδητά ο κατηγορούμενος χορηγός και για να μην επαναληφθεί και γιατί δεν τον συνέφερε συναισθηματικά κάτι τέτοιο. Η στέρηση ενός νεαρού αγοριού και το ψυχικό κόστος της οικογένειάς του και μάλιστα κατά την εκπλήρωση ενός οικειοθελώς σημαντικού συλλογικής συνείδησης καθήκοντος, θα ήταν σίγουρα ένα σημείο του κατηγορητηρίου που θα επιδίωκε να φέρει τους ενόρκους – εφέτες στη θέση των άτυχων γονέων και συγγενών και να θέσει ένα σοβαρό ζήτημα που να αφορά πλέον όλη την πόλη και την εύρυθμη λειτουργία των θεσμών της : η υπευθυνότητα όσων αναλαμβάνουν δημόσιες λειτουργίες και η εμπιστοσύνη των πολιτών στην εθελοντική εργασία.

Δ4.5 Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΑΡΧΟΝΤΑ ΒΑΣΙΛΕΑ ΣΤΗ ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΗ ΥΠΟΘΕΣΗ²⁹³

Έχει ήδη γίνει αναφορά στη θέση και στο ρόλο του «άρχοντα βασιλέα» στη διαδικασία της νομικής διαδικασίας (B2.3, σελ.22-23), καθώς επίσης και στη διαδικασία δίκης φόνου, που έπρεπε να ακολουθηθεί (B2.2, σελ 21-22) ώστε να μπορέσουμε να κατανοήσουμε και να ερμηνεύσουμε στη συνέχεια συγκεκριμένες επιλογές που έγιναν, να σχολιάσουμε καλύτερα την εκατέρωθεν επιχειρηματολογία

²⁹³ Gagarin, (1997), 224-5 και Gagarin- MacDowell, 1998,75 και επίσης Gagarin, 2000 για την περίπτωση του βασιλέα στον αθηναϊκό νόμο ανθρωποκτονίας.

των αντιδίκων και να αντιληφθούμε κατά πόσο ήταν σημαντικός έως καταλυτικός ο ρόλος του υπευθύνου της δίκης «άρχοντα βασιλέα».

Γίνεται κατανοητό ότι το κλειδί της απάντησης στην υπόθεση της νομιμότητας της άρνησης του πρώτου βασιλέα, κατά τη γνώμη μου, ήταν κατά πόσο ήταν ή όχι υποχρεωμένος από το νόμο να απορρίψει την υπόθεση, επειδή έληγε η θητεία του, καθώς την υπόθεση έπρεπε να ολοκληρώσει ένας βασιλέας και να μην μεταφέρεται ως εκκρεμότητα στον επόμενο. Πόσο χρονικό πλαίσιο είχε να συντομεύσει τη διαδικασία ; Ήταν θέμα προσωπικής επιλογής ο χαρακτηρισμός της δίκης και η αποδοχή της από την πλευρά του βασιλέα; Του ήταν, με άλλα λόγια, ακατανόητη, ασυνήθιστη έως πρωτάκουστη η περίπτωση του «σχεδιασμού ακούσιας ανθρωποκτονίας» και δεν τόλμησε να τη συνεχίσει, με πρόσχημα τη λήξη της θητείας του, αφήνοντάς τη στον επόμενο; Δεν υπάρχει όμως καμιά νύξη στο λόγο αμφιβολίας του χαρακτηρισμού της δίκης. Ή όπως τον κατηγορούν οι ενάγοντες ότι καλύπτει το χορηγό εξαιτίας πολιτικής φιλίας μαζί του; Γιατί δεν τον κατηγόρησαν τότε στις ευθύνες ως υπόλογο, όπως υποστηρίζει και επιχειρηματολογεί ο χορηγός. Ίσως να μην υπήρχαν τα ένδικα μέσα προσφυγής σε κάτι τέτοιο και ο νόμος να κάλυπτε τον βασιλέα.

Δ4.6 ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Θα ακολουθήσει ερμηνευτική, σχολιαστική, γλωσσική (όπου είναι απαραίτητο) και υφολογική προσέγγιση του λόγου, με βάση τις ευρύτερες δομικές ενότητες έτσι όπως ορίστηκαν παραπάνω. Στόχος η ανάδειξη της ποιότητας των επιχειρημάτων και η δύναμη της πειθούς τους στο ακροατήριο που απευθύνονται, για να καταδειχθεί έτσι η συσχέτιση της έννοιας του Δικαίου με την ρητορική τέχνη.

Τα εδάφια του λόγου στο πρωτότυπο κείμενο τα περισσότερα είναι παρμένα από τον Περσέα.²⁹⁴ Στην ερμηνευτική προσέγγιση έχω συμβουλευτεί τα έργα του Gagarin M. (1997), (2002), της Δενδρινού Ν. (1939) του Συκουτρή Ι. ²⁹⁵ (1925), Usher St. (2001) και του Edwards M. (2004).

Προοίμιο: Γενικό (§1-6)

Το προοίμιο του λόγου είναι αρκετά μακρό , έντεχνο και φιλοσοφημένο²⁹⁶, καθώς περιλαμβάνει «ηθικούς κοινούς τόπους»²⁹⁷, γενικές αλήθειες και ο βασικός στόχος

²⁹⁴ www.perseus.tufts.edu στο λήμμα Αντιφώντας, Περί του χορευτού.

²⁹⁵ Συκουτρή, (1925),109-145

²⁹⁶ Δενδρινού, (1939), 271-2 και Usher, (2001),31

του είναι να προκαταβάλει θετικά τους δικαστές και να τους θέσει προ των ευθυνών τους (συνήθης τακτική του Αντιφώντα).

§1: Είναι πολύ δυνατή η πρώτη λέξη *ἡδιστον*, εισάγει έναν κοινό τόπο που περιλαμβάνει άρνηση (μη, μηδένα κίνδυνον), θέση (*εὐχόμενος, εὔζαιτο*) και υπόθεση (εἰ ἀναγκάζοιτο κινδυνεύειν). Προϋπόθεση υποστηρικτική του υπόδικου αποτελεί η (αυτο)συνείδηση της αθωότητας και αιτιότητα *ἢ κακῆ τύχη* και όχι *ἢ κακῆ πράξη*.

Έχει ορίσει έτσι το γενικό πλαίσιο: *υπάρχει κίνδυνος περί του σώματος* (θάνατος ή εξορία, απειλή της ζωής), τουλάχιστον έχει καθαρή τη συνείδησή του, έχει πέσει θύμα της κακῆς τύχης. Όλο το λεξιλόγιο που χρησιμοποιεί είναι ηθικής ποιότητας με τρόπο πειθούς προβολή του ήθους του πομπού (εαυτού).

§2: Στη συνέχεια ένας κοινός τόπος για τον έπαινο των φονικών νόμων: *κάλλιστοι, οσιώτατοι, οι αρχαιότεροι και αμετάβλητοι* στο χρόνο. Μια γενικά αποδεκτή αλήθεια: ο χρόνος και η πείρα διδάσκουν την ορθότητα. Και μια πρώτη έμμεση επίθεση στους κατηγορούς: μέτρο της κρίσης σας οφείλουν να είναι οι ίδιοι οι νόμοι όχι τα λόγια των κατηγορών. Ίδιο περιεχόμενο με ελαφρά παραλλαγή στη σύνταξη με το Λόγο 5,14-15. Διαπιστώνουμε μια διακειμενικότητα και προσαρμογή στην καταγραφή κοινών τόπων, που με τη χρήση τους επιτυγχάνεται συγκεκριμένος στόχος κάθε φορά. Εδώ θα έλεγα ότι είναι αιτιολογική της αξίας των νόμων και της δίκης φόνου, καθώς στην §3 συνεχίζεται ο κοινός τόπος για τη σημασία της απόφασης της δίκης λόγω της μοναδικότητάς της, τόσο για τον ίδιο (κίνδυνος της ζωής του) όσο και για τους δικαστές (καθήκον απέναντι στη συνείδησή τους και στο ιερό δίκαιο των θεών). Οι μελετητές ερίζουν για το περί του τοιούτου [αὐτοῦ] 298. Το τέλος κοινό με τον Λόγο 5.87. Από το 6.3-6.6 πολλά κοινά αλλά ειδικά προσαρμοσμένα στοιχεία με το Λόγο 5.87-9.

§4 Γίνεται αναφορά στις συνέπειες της δίκης στον ίδιο, ακόμη και στην αθωότητά του: *εἶργεσθαι νόμῳ πόλεως, ἱερῶν, ἀγώνων*(=δικών στον Αντιφώντα όχι αθλητικών αγώνων κατά Gagarin), *θυσιῶν*. Χρησιμοποιεί ως παράδειγμα την περίπτωση φόνου δούλου. Ακόμη και τότε ο φονέας δούλου του αυθυποβάλλεται σε κάθαρση. Ο τύπος κτείνει είναι αρχαϊκός (αντί αποκτείνει), πιθανόν απηχεί αναφορά σε νόμους του Δράκοντα. Έντονο το στοιχείο της θρησκευτικότητας.

²⁹⁷ Αριστοτέλη, *Ρητορική*, A1355a 20-32: σχετικά με τους κοινούς τόπους.

²⁹⁸ Συκουτρής, (1925), 134-5 αναφορά στις κριτικές προτάσεις που έχουν γίνει από Reiske (αὐτὴ δίκη, πᾶσι ἢ ἐκάστοις), Dobree (περί τούτου), Matzner (διαγραφή του *αὐτοῦ*). Κατά τον ίδιο θέλει να τονίσει τη μοναδικότητα μιας φονικής δίκης και ότι δεν υπάρχει περιθώριο λάθους για τους δικαστές. Βλ και Gagarin, (1997), 226 το θεωρεί μοναδικό παράδειγμα, ἄρα δύσκολο το νόημά του.

§5 Ο συνεκτικός κρίκος με το προηγούμενο χωρίο η λέξη ελπίζων-ελπίσιν²⁹⁹ (λέξη ίδιας οικογένειας, μετοχή-ουσιαστικό, θυμίζει την ειρομένη λέξη του Ηροδότου, παρατακτικό πρώιμο ύφος). Εισάγει έτσι μια γενική αλήθεια για τη σημασία της ελπίδας στον άνθρωπο, σε σύνδεση με την ασέβεια προς τους θεούς. Τονίζει συνεχώς το ηθικό δίκαιο.

Από το σημείο *καί ουδείς αν τολμήσειεν.... ἀπολύσαιτο* (§6-7) επαναλαμβάνεται σχεδόν αυτολεξί στο Λόγο 5.87-9. Δεν τολμά κανείς να εναντιωθεί στο δεδικασμένο, όποιο κι αν είναι αυτό είτε είναι σύμφωνο είτε όχι με την αλήθεια. Με όσα λέει βαραίνει συνεχώς τη συνείδηση των δικαστών με το τελεσίδικο της απόφασής τους, πολύ έξυπνα, ενώ μιλά για τον εαυτό του, στην ουσία απευθύνεται σε αυτούς.

§6 Συνοψίζει τις συνέπειες του νόμου (όπως έχουν ειπωθεί στη διαδικασία: νόμοι, όρκοι, σφάγια, στέρηση δικαιωμάτων) για να δώσει και πάλι έμφαση στη σημαντικότητα της απόφασης και τώρα ανοιχτά και σαφώς να ρίξει την ευθύνη στους ίδιους τους δικαστές. Πάλι με γενική αλήθεια θα κλείσει το προοίμιό του επιρρίπτοντας αποκλειστικά σε αυτούς την ευθύνη. Παίζει με τις λέξεις κλειδιά: ορθή κρίση, αμαρτία και ασέβεια η ενοχή ενός αθώου, άδικη μήνυση κατηγορού, άδικη κρίση. Κτίζει δομικά την ενότητα με αντιθέσεις, όπως φαίνεται στα παραπάνω. Επιρροή από το σοφιστικό κίνημα και τις απόψεις του Πρωταγόρα³⁰⁰. Η συλλογιστική πορεία κινείται συγκροτημένα. Ξεκινά με αιτιολόγηση, συνεχίζει με τη σημασία και καταλήγει με τις συνέπειες της ορθής χρήσης των νόμων. Η συχνή παρουσία κοινών τόπων, η επίκληση θρησκευτικών συνεπειών, η χρήση γνωμολογίας και αληθειών αποτελούν στοιχεία επίδρασης της τραγωδίας και είναι χαρακτηριστικά ρητορικής πρωιμότητας³⁰¹.

Επί της υποθέσεως (§7-10): μια προκαταρκτική επίθεση στους κατηγορούς.

Ξεκινά την επίθεσή του στους κατηγορούς χωρίς να αναφερθεί σε συγκεκριμένα επιχειρήματα υπεράσπισης, αλλά μόνο σχολιάζοντας τις μεθόδους και τα κίνητρά τους εμμένοντας κυρίως στην ηθική διάσταση της συμπεριφοράς τους και των κινήτρων που τους καθοδηγούν³⁰². Η κύρια αντίρρησή του είναι ότι επιτίθενται σε

²⁹⁹ Δενδρινού, (1939), 272: θεωρεί ότι ελάχιστα στηρίζεται στο ελπίζων, ίσως αποτελεί προσθήκη του αντιγραφέως, αν και γενικά είναι μια ωραία αλήθεια για την ελίδα.

³⁰⁰ Κωνσταντινόπουλος-Πανομήτρος, (2010), 88

³⁰¹ Ο.π., 87

³⁰² Gagarin, (1997), 227: υπογραμμίζει την αντίθεση με τους άλλους λόγους του Αντιφόντα 1.5-13 και 5.8-19 όπου υπάρχει αναλυτική αναφορά στα επιχειρήματα του απολογούμενου.

αυτόν για λόγους άσχετους με το θάνατο του παιδιού, αλλά σχετιζόμενους με τη δημόσια δράση του και με την πρόθεσή τους να τον συκοφαντήσουν, να διαβάλλουν την εικόνα του και να αναχαιτίσουν τη δραστηριοποίησή του ως ενεργού πολίτη. Ένα αίσθημα αυτοπεποίθησης με τη χρήση του *εγώ* (3 φορές) και δυνατών ρημάτων *έχω τή γνώμη, άξιω, ήγομαι, έπίσταμαι* που μαρτυρούν και υπογραμμίζουν σιγουριά, προκαταλαμβάνοντας εμμέσως τους δικαστές θετικά για όσα θα τους πει. Και αντίστροφα ένα αρνητικό λεξιλόγιο για τη δράση των κατηγορών του: *διαβολή, άπάτη, ζημιώσαι, έξελάσαι, αίσχύνη, μηχανώνται* για να προκαλέσει τα αρνητικά συναισθήματα προς αυτούς των δικαστών (ήθος κατά του αντιπάλου).

§7 Όλο το χωρίο λειτουργεί σε δομή αντιθετική της δράσης των κατηγορών απέναντι στον ίδιο. Αρχικά ο στόχος της απολογίας του διαφορετικός από το στόχο της κατηγορίας: προφανώς φαινομενικά ισχυρίζονται ότι ενεργούν τη δίωξη για λόγους ευσεβείας και δικαίου, ενώ ουσιαστικά το κατηγορητήριο κινείται με στόχο τη διαβολή και την άπάτη στο πρόσωπό του. Ενδιαφέρουσα λεκτικά για το περιεχόμενο της έννοιάς τους η αντίστιξη των όρων *δίωξις* (γενική έννοια) # *κατηγορίαν* (ειδική περίπτωση). Στη συνέχεια σε ένα απόλυτα ισοδύναμο δομικά σχήμα: *μετοχή + υποθετική πρότ.+ κύρια πρόταση αλλά μετοχή*³⁰³ + *παραχωρητική προτ. + κύρια πρόταση*, συνοψίζει την πρόθεση διαβολής των αντιδίκων του και μόνο, πράγμα, όπως λέει, *αδικώτατον* στους ανθρώπους.

§8 Ξεκινά με δεύτερο δυνατό *εγώ + άξιω* και θα ορίσει τη συνέχεια του λόγου του με βάση τις προτεραιότητές του: πρώτον να αποκριθεί³⁰⁴ στο κατηγορητήριο, όσον αφορά την ίδια την υπόθεση και να διηγηθεί τα γεγονότα από τη δική του οπτική γωνία (§11-32) και έπειτα, με την έγκριση των δικαστών, θα περάσει στο δεύτερο μέρος της απολογίας του που είναι και το ουσιαστικότερο (§33-50), γιατί όσα θα πει θα φέρουν στον ίδιο *τιμή και ωφέλεια*, ενώ στους κατηγορούς *αίσχύνην*. Πάλι ενισχύει την αντίθεση στην ηθική ποιότητα, του ίδιου (ήθος πομπού) *αλλά* και των αντιπάλων του, που είναι σημαντική η σημειολογία που τους ορίζει «*τοῖς κατηγοροῖς και τοῖς επηρεάζουσιν*» (επίθεση στο ήθος του αντιπάλου).

§9 ως ενεργός πολίτης της Αθήνας και μάλιστα ευκατάστατος, εμφανές λόγω και της παρούσας χορηγίας, δεν έχει προκαλέσει ποτέ το δημόσιο αίσθημα, ούτε πολιτικοί του αντίπαλοι τον κατηγορήσαν ποτέ για κάτι που αφορά δημόσια λάθη του

³⁰³ Gagarin,(1997), 227 θέλει τη μετοχή σε ενεστώτα και όχι αόριστο. Ο έλεγχος είναι στιγμιαίος, η διαβολή συνεχής. Θα συμφωνούσα, αλλά δε χάνεται ούτως ή άλλως δομικά η «παράλληλη κατασκευή» του χωρίου.

³⁰⁴ οπ. 227 προτείνει *κρίνεσθαι*: πρώτα να κριθεί για το θέμα μετά να αφηγηθεί τι έγινε.

(στις περίφημες ευθύνες). Επομένως δεν έχει βλάψει τα δημοκρατικά αισθήματα της πόλης του *το πλήθος το ύμέτερον* (τιμά το προσωπικό ήθος του). Στη συνέχεια κυριολεκτικά «βομβαρδίζει» τους δικαστές με τις αρνητικές κινήσεις των κατηγορών του, που δεν αναφέρονται μόνο στην περίπτωση ανθρωποκτονίας για την οποία κατηγορείται - αυτό και μόνο ορίζει ο νόμος - αλλά μηχανορραφούν εναντίον του με ψευδείς λόγους, τον διαβάλλουν θέλοντας να πάρουν ιδιωτικά ικανοποίηση σε υποτιθέμενα δημόσια λάθη του. Έτσι όμως δεν ωφελούν την πόλη.

§10 Συνοψίζει τη διάσταση /αντίφαση που εντοπίζει ανάμεσα στο γεγονός ότι ο κατηγορος *άλλα κατηγορεί και άλλα διώκει*³⁰⁵ (πάλι διαφοροποίηση των δύο εννοιών), ένα αρνητικό σχόλιο για τους κατηγορούς. Κλείνει με το τρίτο δυναμικό *εγώ επίσταμαι*, που το μειώνει ελαφρά με το *σχεδόν*, κολακεύοντας την ευθυκρισία και την αντικειμενικότητα της απόφασης των δικαστών, η οποία οφείλει να κρίνει στα αυστηρά πλαίσια του Νόμου το υπό συζήτηση θέμα της δίκης. Κάτι δίκαιο σε θεούς και ανθρώπους. Θρησκευτικό αίσθημα και δικαιοσύνη συνυφασμένα στις περιπτώσεις ανθρωποκτονίας στη συνείδηση των δικαστών, κάτι που το θυμίζει συνεχώς ο χορηγός. Αν και ο ίδιος δε θα παραλείψει να επιτεθεί στα κίνητρα των κατηγορών του, που δεν θα έχουν στην ουσία καμία σχέση με την υπόθεση αυτή καθαυτή.

Κυρίως απολογία: (§11-32)

Ξεκινά το πρώτο μέρος της αμυντικής απολογίας του σχετικά με το θέμα της κατηγορίας. Η πρώτη αφήγησή του είναι σύντομη και επιλεκτική³⁰⁶. Εστιάζει στις προετοιμασίες για την γενική εποπτεία, δεν επιμένει σε λεπτομέρειες του δυστυχήματος, όπως έχει ήδη ειπωθεί, προφανώς το κατηγορητήριο να ήταν εκτενέστερο, αν και εξίσου επιλεκτικό. Αρνείται κάθε συμμετοχή στην πράξη με μάρτυρες, άρα δε θα στηριχθεί σε εικασίες αλλά σε δεδομένα (άτεχνες πίστεις). Κυριότερο τεκμήριό του η άρνηση των κατηγορών να δεχθούν την ανάκριση παρόντων προσώπων στο γεγονός (με όρκο οι ελεύθεροι και με βάσανο οι δούλοι). Από τα λεγόμενά του παίρνουμε μια πρώτη γεύση για το πολιτικό παρασκήνιο του λόγου, που θα αποτελέσει κύρια επιθετική γραμμή στη συνέχεια του λόγου του.

³⁰⁵ Συκουτρή, (1925),136 για τον εξοβελισμό του [ουκ], ο ίδιος προτείνει την προσθήκη του *αυ* για να τονιστεί η διάκριση των δύο μελών της συνδέσεως ούτε... ούτε.

³⁰⁶ M. Gagarin, (1997), 228-9 και Δενδρινού, (1939), 272-3, St. Usher, (2001), 31, Edwards, (2004)a, 319-21.

Διήγηση και μαρτυρία (§11-14)

Στην αφήγηση των γεγονότων είναι αυτοαναφορικός με θετικό πρόσημο. Θα σημειώναμε ως λέξεις κλειδιά: *ὡς ἄριστα ἐδυνάμην καὶ δικαιοτάτα, ἐπιτηδειότατον, ὡς ἐδυνάμην ἄριστα, ὥσπερ ἂν ἦδιστα καὶ ἐπιτηδειότατα ἀμφοτέροις ἐγίγνετο, ὅπως ἄριστα χορηγοῖντο οἱ παῖδες*. Χρήση υπερθετικού βαθμού επιθέτων σε μεγάλη συχνότητα. Επιδιώκει να δώσει κύρος στον εαυτό του αναφερόμενος και σε άλλη χορηγία που είχε αναλάβει στα Μεγάλα Διονύσια, που είναι και η σπουδαιότερη από τις γιορτές. Άνθρωπος εμπιστοσύνης, χωρίς να ασκεί βία και χωρίς να ζητά ενέχυρα από τους γονείς των παιδιών³⁰⁷ αλλά αντίθετα υπήρχε ελεύθερη βούληση (*ἐκόντες καὶ βουλόμενοι* χρήση πλεονασμού για έμφαση), εχεμύθεια και προσωπικό ενδιαφέρον για τα παιδιά. Τέσσερεις άνθρωποι φροντίζουν για τα παιδιά του χορού, λόγω δικών του ασχολιών, κατονομάζονται³⁰⁸, είναι συμπολίτες και τίμιοι άνθρωποι. Δεν επιρρίπτει σε αυτούς καμία ευθύνη, δεν θέλει να κατονομάσει τον υπεύθυνο. Ζητά τον έλεγχο από τους αντιπάλους του στη δευτερολογία τους ἐξελέγξει ἐν τῷ ὑστέρω λόγω ὅ τι ἂν βούληται {εἰπεῖν}³⁰⁹. και κλείνει την §14 χρησιμοποιώντας 2 φορές την έννοια του ὄρκου: *τοῦ ὄρκωτοῦ, εὖορκος* (άτεχνη πίστις) και 1 φορά την έννοια της αλήθειας: *τάληθῆ λέγων πεῖσαι ἀποψηφίσασθαί μου*. Ο λόγος του συνεπής στην αλήθεια, άλλη μία επιβεβαίωση του ήθους και της προσωπικής του υπόστασης.

Πρόταση –άρνηση της ενοχής (§15)

Αρνείται το κατηγορητήριο, αποποιείται κάθε ευθύνης χωρίς όμως να θεωρεί άλλον υπεύθυνο παρά μόνο τον παράγοντα της κακής τύχης³¹⁰. Κλείνει με έναν κοινό τόπο μιας γενικά αποδεκτής αλήθειας: κανείς δεν μπορεί να εμποδίσει την κακή τύχη που είναι γραμμένη σ' αυτόν. Μετάβαση αρκετά απότομη, καθόλου λεπτομερής μια και ο ίδιος ήταν απών στα γεγονότα και οι μάρτυρες το επιβεβαιώνουν.

³⁰⁷ Gagarin, (1997), 229, για την πρόσληψη των μελών του χορού παραπέμπει σε MacDowel, 1989, 69-72. Ο χορηγός είχε δικαίωμα να επιβάλλει πρόστιμο σε γονιό που δεν επέτρεπε στο παιδί του να πάρει μέρος στο χορό.

³⁰⁸ Φανόστρατος, Αμυνίας, Φίλιππος, για το όνομα του ανθρώπου από την Κεκροπίδα φυλή οι περισσότεροι εκδότες αξιώνουν ένα κενό στην περίπτωση που το όνομα δόθηκε αρχικά, ίσως ο Αντιφώντας ή δεν το θεώρησε σημαντικό ή είχε άλλους λόγους για να το αποσιωπήσει.

³⁰⁹ Δενδρινού, (1939), 286-7 για την απαλοιφή του *εἰπεῖν* και βλ. Συκουτρής, (1925), 136-7 απορρίπτει και τη διαγραφή του Dobree και την προσθήκη του ειπόντι από τον Thalheim ενώ προτείνει τη διόρθωση ειπών.

³¹⁰ Gagarin οπ.: σύγκριση με τέταρτη τετραλογία 3.3.8 σχετικά με την κατηγορία της τύχης. Εκεί δε χρησιμοποιείται ως επιχείρημα από τον κατηγορούμενο και ο ενάγων τον θεωρεί υπεύθυνο ακόμη και αν ο θάνατος προήλθε από τύχη. Ίσως να μην είχε την πρόθεση ο χορηγός να κατηγορήσει την τύχη, αν είχε δώσει ο ίδιος το φάρμακο, ίσως πάλι να είχε αλλάξει η στάση απέναντι στην έννοια της τύχης στα χρόνια του λόγου Περί του Χορευτού.

Απόδειξη-έλεγχος κατά των αντιδίκων, τεκμήρια (§16-32)

§16-19: α' μέρος απόδειξης

Παρεμβάλλεται η μαρτυρία των μαρτύρων που επικαλείται (*μεμαρτύρηται*). Και ζητά σύγκριση των δύο όρκων *πότεροι ἀληθέστερα καὶ εὐορκότερα. διωμόσαντο* (πάλι πλεονασμός-έμφαση). Επανάληψη των δύο εννοιών της αλήθειας και του όρκου, ένας τρόπος συνοχής του λόγου (με την §14). Ο χορηγός αντιθέτει τον όρκο του στον όρκο των αντιδίκων ένα προς ένα τα σημεία των διαφορών και ενστάσεών του. Ένας αρχαϊκός απόηχος της καταλυτικής σημασίας του όρκου στην τελική απόφαση της υπόθεσης.

Πολλή ισχυρή η αντιπαράθεση του *οὔτοι=κατηγοροί* (5 αναφορές) και του *ἐγὼ* (7 αναφορές). Έχει ήδη γίνει αναφορά στη σπουδαιότητα των χωρίων αυτών, ιδιαίτερα του όρου *βουλεύσαντα τὸν θάνατον*, που κατά τον Heitsh (1980, 23)³¹¹ ἐξυπνα προστέθηκαν από τον Αντιφώντα για να δηλώσουν μια αντίφαση στην υπόθεση (φόνος τυχαίος και με πρόθεση).

§16 Οργανωμένη δομικά με χρήση *απαρεμφάτου*(βασική έννοια),*μετοχή*(επεξήγηση)

(*ἀποκτεῖναι – βουλεύσαντα ≠ μὴ ἀποκτεῖναι - μήτε ἀράμενος μήτε βουλεύσας*)

§17: επαναλαμβάνει τα σημεία της άρνησης της §15 ένα προς ένα, δίνοντας όλες τις δυνατές περιπτώσεις με μορφή υποθετικού λόγου, τις οποίες και απορρίπτει. Έχουμε τρεις σχεδόν ταυτόσημες προτάσεις με ελαφρά *variation* στην τρίτη (*καὶ εἰ...*).

ὡς αἴτιος ὃς ἐκέλευσε : υπάρχουν πολλές ενστάσεις από τους μελετητές σχετικά με το *αἴτιος/ οὔτος/ οὐχ ὄς*.³¹² που έχουν προταθεί, *καὶ ἐπιπροστίθημι ἢ ἐτι προτίθημι*: το σύνθετο ρήμα θα ταίριαζε περισσότερο στην αγάπη του ρήτορα για τα σύνθετα ρήματα (σύμφωνα με τον Gagarin) .

§18: Οδηγείται σε έναν κοινό τόπο μια γενικώς αποδεκτή αλήθεια με επήρεια της σοφιστικής τέχνης (σύγκριση με το 3,4 1-2 και 2,1 1-3) : για όσα δεν γνωρίζουμε επακριβώς με μάρτυρες και τεκμήρια διότι *λάθρα πράττεται καὶ ἐπὶ θανάτῳ*

³¹¹ Gagarin, (1997),232

³¹² Δενδρινού, (1939),288-9 με συνοπτική αναφορά των προτάσεων που έχουν γίνει, βλ. και Gagarin,(1997),233 απορρίπτει το *οὔτος*, σαν αναφορά στον ομιλητή, δέχεται το *αἴτιος* , βλ και Συκουτρή, 1925, 137-139 καταγράφει τις προτάσεις των μελετητών, τις κρίνει και τέλος ο ίδιος προτείνει την τρίτη εκδοχή *οὐχ ὃς κελεύσειε* στηριζόμενος συνολικά στην υπόθεση και στην πρόθεση του χορηγού να μην μαρτυρήσει ποιος από τους αντικαταστάτες του το έδωσε. Έξυπνα οι κατηγοροί, επειδή δεν μπορούν να τον κατηγορήσουν για αυτουργία –λόγω μαρτύρων- εμμέσως ίσως να υπονοούν ότι μπορεί να έδωσε εντολή σε κάποιον άλλο να το κάνει. Δεν φαίνεται κάτι τέτοιο στο λόγο αντίθετα ο χορηγός εσκεμμένα συγγεί τα πράγματα και αρνείται τα πάντα (ότι εκείνος ο οποίος τυχόν έδωσε παραγγελία να πάρει το φάρμακο το παιδί, δεν είναι κατ' ανάγκη και ο δώσας).

*βουλευθέντα*³¹³, η κρίση του δικαστηρίου θα στηριχθεί στους λόγους των αντιπάλων και στη λογική εικασία (κατά το εικός επιχειρηματολογία του Αριστοτέλη) και των πιο μικρών λεπτομερειών της υπόθεσης (χωρίς λογικές αντιφάσεις της πραγματικότητας ούτε επιχειρήματα που παραβιάζουν τα γεγονότα).

§19: Συνοψίζει την αντίφαση *ὁμολογοῦσι μὴ ἐκ προνοίας μηδ' ἐκ παρασκευῆς*, θυμίζει την ύπαρξη μαρτύρων και θεωρεί τον εαυτό του αθώο κλείνοντας μ' έναν κοινό τόπο: *εἴ τις τι ἠδίκηκε, φανερώτατος ἂν εἴη, καὶ εἴ τις μὴ ἀδικοῦντα αἰτιῶτο, μάλιστ' ἂν ἐξελέγοιτο*. Άρα η ευθύνη βρίσκεται πλέον στα χέρια των δικαστών να απορρίψουν μια άδικη κατηγορία και να του δώσουν αθωότητα.

§20-32: β' μέρος απόδειξης

Κύριο τεκμήριο στο μέρος αυτό της απόδειξης η άρνηση των αντιδίκων να δεχθούν τον έλεγχο των μαρτύρων που ήταν παρόντες στο δυστύχημα, οι ελεύθεροι με όρκο, οι δούλοι με βάσανο³¹⁴. Είναι αρκετά λεπτομερής στον τρόπο που το διαχειρίζεται δίνοντάς του ιδιαίτερη έμφαση.

§20-22: Εστιάζει την προσοχή των δικαστών σε δύο σημεία: την πρόθεση των αντιδίκων και τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζουν τα πράγματα. Ο χορηγός επαναλαμβάνει³¹⁵ τις πράξεις του Φιλοκράτη τη μέρα που γίνονταν η εκφορά του νεκρού παιδιού (έμμεσα τον κρίνει ότι οδηγήθηκε στη δίκη πριν την ολοκλήρωση της ταφής- ήθος κατά του αντιπάλου). Ο απολογισμός των γεγονότων που επιχειρεί εδώ είναι μια προετοιμασία για την επιθετική στάση του στη συνέχεια στα πραγματικά κίνητρα του Φιλοκράτη: τον συκοφαντεί τη στιγμή που βρίσκεται ήδη την επομένη και μεθεπομένη σε δίκη με τον Αριστίωνα και το Φιλίνο. Άρα είναι άλλα τα κίνητρά του και ψεύδεται, όταν τον κατηγορεί ότι ανάγκασε το παιδί να πει το φάρμακο. Οι αντίδικοι επικαλούνται πιθανόν το νόμο της προρρήσεως, που επιβάλλει αυτόματα στο χορηγό απομάκρυνσή του από κάθε ένδικη διαδικασία³¹⁶.

§23-32: Ανάπτυξη του κύριου τεκμηρίου με λέξεις κλειδιά που προϊδεάζουν το θέμα στην §22: *οἱ συνειδότες πολλοί, πλείους ἢ πενήκοντα, πάντα ἠπίσταντο*. Μιλά με σιγουριά και αυτοπεποίθηση. Ελέγχει το τεκμήριό του από όλες τις πλευρές με μια

³¹³ Συκουτρής,(1925), 140-141: καταγράφει κάποιες ενστάσεις και προτείνει την προσθήκη τά τ' επί.. αλλά με δικαιολογημένη την παράλειψη του άρθρου στα χειρόγραφα του Αντιφώντα.

³¹⁴ Edwards, (2002), 24-25

³¹⁵ Edwards, (2004), 321 για το ρόλο της β' αφήγησης του χορηγού (§21-24).

³¹⁶ Δενδρινού, (1939), 292 και Gagarin, (1997), 234-36 και Συκουτρή, (1925), 141-143 με ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην §6.21 στο σημείο *τόν μὲν νόμον...προκαθισταίη* αναφέρονται οι προτάσεις-διορθώσεις των μελετητών (Δενδρινού, Συκουτρής) είναι σπανιότατη η χρήση του ρήματος εδώ με μεταφορική εντυπωσιακή σημασία (Gagarin). Το σημείο είναι αρκετά κατεστραμμένο.

μακρά σειρά συλλογισμών, ακόμη και με υποθετική αντιστροφή των ρόλων δηλ. τι θα σήμαινε, αν ο ίδιος αρνούταν να δώσει τους μάρτυρες σε έλεγχο (§27). Άρα εμμέσως καταδεικνύει την ενοχή τους και τη δική του αθωότητα. Ένα μεγάλο μέρος της διατύπωσης της §28 είναι πανομοιότυπη με το 5.84 «Περί του Ηρώδου φόνου». Βασικά επιχειρήματα, κοινοί τόποι, αλήθειες επαναλαμβάνονται στους λόγους.

§27-32: Στηρίζεται σε μια διαδοχική σειρά υποθετικών συλλογισμών:

1. αν με προκαλούσαν, αν μου ζητούσαν τους δούλους κι εγώ αρνούμουν \mapsto θα ήταν τρανή απόδειξη εναντίον μου.
2. αν οι μάρτυρες κατέθεταν εναντίον μου \mapsto θα ήταν ισχυρό τεκμήριο για τους αντιδίκους .
3. Όμως οι μάρτυρες αντίθετα πιστοποιούν τα δικά μου λόγια ως αληθινά και οι κατηγοροι προσπαθούν να σας πείσουν να μην τους πιστεύσετε (με λόγια μόνο).
4. αν έλεγα εγώ αυτά τα λόγια χωρίς μάρτυρες \mapsto θα με κατηγορούσαν για ψεύτη
5. Άρα οι ίδιοι μάρτυρες είναι αξιόπιστοι , αν μαρτυρούν για τους κατηγορούς και αναξιόπιστοι, αν μαρτυρούν για μένα.
6. αν δεν υπήρχαν καθόλου μάρτυρες παρόντες κι εγώ παρουσίαζα ή αν παρουσίαζα άλλους ως μάρτυρες, που δεν ήταν παρόντες \mapsto τα λόγια των κατηγορών μου θα ήταν πιο αξιόπιστα από τα δικά μου.

Όμως και οι κατηγοροι ομολογούν ότι υπήρξαν μάρτυρες και εγώ παρουσιάζω τους πραγματικούς και λέμε σταθερά τα ίδια δεδομένα μάρτυρες και εγώ.

Κλείνει τη σκέψη του με μια ρητορική ερώτηση και με μια γενικά αποδεκτή σκέψη. Η §31 ανακεφαλαιώνει όλα του τα αποδεικτικά μέσα: λόγια-μάρτυρες-έργα-τεκμήρια συνηγορούν υπέρ του και τον απαλλάσσουν της κατηγορίας. Ακόμη και οι ίδιοι οι κατηγοροι αποτελούν μάρτυρές του (§32)³¹⁷. Κλείνει το μέρος αυτό των αποδείξεων πάλι με μια ρητορική ερώτηση.

Αντικατηγορία (ελατήρια της κατηγορίας)³¹⁸ (§33-51):

Ο χορηγός, αφού αναφέρθηκε στα κύρια δεδομένα τα σχετικά με την υπόθεση, επιχειρεί μια επίθεση στους κατηγορούς του και στα ελατήρια, όπως πιστεύει, των πραγματικών κινήτρων της δράσης τους. Έχει ήδη προϊδεάσει τους δικαστές (§9,10

³¹⁷ Συκουτρής, (1925),143-44 σχετικά με το *ἡδίκουν* το κρατά αμετάβλητο δίνοντας τη σημασία βρίσκονταν σε αδικία.

³¹⁸ Δενδρινού, (1939) , 273 και Gagarin, (1997), 238-39

και 12) για την προσωπική πολιτική του δράση και από το σημείο αυτό του λόγου και εξής συνδέει το τυχαίο γεγονός του θανάτου του παιδιού με τη δολιοφθορά στο πρόσωπό του από τους πολιτικούς του αντιπάλους και την εκμετάλλευση από μέρους τους αυτού του συμβάντος, μέσω των συγγενών του νεκρού παιδιού. Εν γνώσει του ξεφεύγει από τον βασικό κανόνα των περιπτώσεων ανθρωποκτονίας που υπαγορεύει ο νόμος, ότι οι αντίδικοι οφείλουν να μείνουν σε αυτά καθαυτά τα γεγονότα και να μην παρεκτρέπονται από αυτά. Έχει όμως πάρει την αφορμή από τον ίδιο το λόγο των κατηγορών του, οι οποίοι έχουν αναμειξεί τη δημόσια ζωή του με το φόνο (§9,10) και οφείλει να απαντήσει και να δώσει αναλυτικά τις λεπτομέρειες που καταδεικνύουν τη δική του αθωότητα στο δυστύχημα και την παραπλανητική και δόλια συμπεριφορά των πολιτικών αντιπάλων του.

Το μέρος αυτό της απολογίας είναι σπάνιο για δικανικό λόγο, είναι ανεξάρτητο και οργανωμένο σε δομή με τυπικό τρόπο: προοίμιο, διήγηση, απόδειξη, κατηγορία. Και είναι, κατά τη γνώμη μου, πολύ έξυπνος ο τρόπος που μεταβαίνει στο ουσιαστικό μέρος αυτό του λόγου, με τις δύο ρητορικές ερωτήσεις που έχουν προηγηθεί. Έχει φτάσει σε αδιέξοδο και ο μόνος τρόπος να αποδείξει την αλήθεια είναι να πει την αλήθεια και να αποκαλύψει τη σκευωρία εναντίον του και τις αντιφάσεις των αντιδίκων. Οι λεπτομέρειες που θα περιγράψει και η λογική επιχειρηματολογία (κατά το εικόσ)³¹⁹ θα ερμηνεύσουν και θα αιτιολογήσουν την παρεκτροπή αυτή από το τυπικό του νόμου.

Προοίμιο (§ 33)

Ξεκινά με βαρύ κατηγορητήριο σε υψηλό ρητορικό τόνο κατά των αντιδίκων του: είναι επιορκότατοι, ασεβέστατοι και μισητοί από όλους. Ενώ ο ίδιος έχει αποδείξει την αθωότητά του με όσα έχει ήδη πει. Επανέρχεται στην έννοια του όρκου και καταγγέλλει τους κατηγορούς για ψευδορκία (άτεχνη πίστις).

Διήγηση (§34-40)

Επανέρχεται στην αφήγηση των γεγονότων της ταφής ιδωμένα τώρα από άλλη οπτική γωνία και εμμένοντας σε άλλες λεπτομέρειες³²⁰: 1) τις δύο πρώτες μέρες δεν του απέδιδαν καμία ενοχή (το δηλώνει με έμφαση), τον πλησίαζαν φιλικά (άρα δεν τον θεωρούν μίσημα) και μόνο την τρίτη μέρα, της ταφής, τον καταγγέλλουν παρακινούμενοι από τους πολιτικούς του αντιπάλους για να του στερήσουν τα νόμιμα δικαιώματά του. Ποιοι και για ποιο λόγο το έκαναν θα εξηγήσει και τη συμπεριφορά

³¹⁹ Caravan, (2007), 223-4: αναδρομή στην αρχή χρήσης του «κατά το εικόσ» επιχειρήματος.

³²⁰ Edwards, (2004)α,321-22: αναφορά στην γ' αφήγηση του λόγου (§34-40)

τους (§34). 2) Επρόκειτο να υποστηρίξει κατηγορία κατά του Αριστίωνος, του Φιλίνου³²¹, του Αμπελίνου και του υπογραμματέως των Θεσμοθετών για υπεξαίρεση χρημάτων έχοντας υποβάλλει μήνυση στη Βουλή. Ήταν η κατάλληλη ευκαιρία τους να δωροδοκήσουν τους συγγενείς και να πετύχουν την απομάκρυνσή του από νομικές διαδικασίες (§35-6). Συχνό «κόλπο» στην Αθήνα, το επιβεβαιώνει και με άλλη περίπτωση (Λυσίστρατου)³²². 3) Καταγγελία πριν τον καθαρό του σπιτιού (συνήθης, βασική ιεροτελεστία) την ίδια μέρα με τη μήνυση *φυλάζαντες τήν ημέρα* (άρα συνειδητή πράξη) (§37). 4) Ο άρχων –βασιλεύς δεν δέχθηκε τη μήνυση λόγω του ελλιπούς υπολοίπου χρόνου της θητείας του, ο χορηγός εκτέλεσε τη δική του καταγγελία, πέτυχε την καταδίκη τους αλλά και την πρόθεση των δικών του κατηγορών για συνδιαλλαγή και διόρθωση του κακού, παρουσία μαρτύρων στην Ακρόπολη, στο ναό της Αθηνάς ή εν Διπολείοις (γιορτή του Δία)³²³. Πράγμα που έγινε και πλέον τον συναναστρέφονταν σε όλους τους δημόσιους χώρους (ναούς, αγορά, σπίτι) και επιπλέον *ἀπτόμενος ἐμοῦ διελέγετο* μέσα στο βουλευτήριο (§38-40), κάνοντας τους βουλευτές να απορήσουν με την πράξη του (ειρωνία), πράγμα που σημαίνει ότι και ο ίδιος ο Φιλοκράτης δεν τον θεωρούσε μιανό και κατ' επέκταση ένοχο. Είναι χαρακτηριστική η μοναδική άμεση επίκληση στο Δία, ενώ αποτελεί τακτική συχνότερη στο Δημοσθένη (*ὦ Ζεῦ και πάντες θεοί*).

Απόδειξη- μάρτυρες, τεκμήρια, σημεία (§41-46)

Αποστρέφεται με ευθύ λόγο στους δικαστές, τους παροτρύνει να σκεφτούν και να δώσουν προσοχή στα λόγια του, στους μάρτυρες που θα φέρει και στα έργα των αντιδίκων του.

Τίθεται ένα ζήτημα: πότε παρουσιάζονταν και κατέθεταν οι μάρτυρες; Υπάρχει επίσημη αναφορά σε μάρτυρες στο 6.15. Από εκεί και έπειτα έχει κάνει αρκετές φορές αναφορά σε μάρτυρες, υπάρχει άμεση κατάθεση σε κάθε σημείο που αναφέρονται; Ίσως ο Αντιφώντας δεν έγραψε συγκεκριμένο λόγο καθοδηγώντας

³²¹ Δενδρινού, (1939),18 αναφέρεται ο λόγος του «*Κατά Φιλίνου*» ίσως ο Αμπελίνος να ταυτίζεται με τον υπογραμματέα (Gagarin). Δεν είναι τυχαίο ότι χρησιμοποιεί το ρήμα απογράφω στις §35-46 17 φορές και πουθενά αλλού, βλ. και Κυριακόπουλο Π. (2003),433-435 για την «εὐθυνα»

³²² Gagarin, (1997), 240 §36 είτε αναφέρθηκε από τους μάρτυρες (§15) είτε εννοεί μια περίπτωση που όλοι γνωρίζουν.

³²³ Δενδρινού,(1939),300 υποσημ.44 και Gagarin, (1997), 241 (§39) οι μελετητές είναι διχασμένοι σε αυτή τη διόρθωση. Η διόρθωση εν Διπολείοις προτάθηκε από μια υποσημείωση στον Αρποκρατίωνα, ίσως να είναι πιθανή, καθώς η γιορτή πραγματοποιούνταν τη 14 μέρα του Σκυροφοριόνα λίγο περισσότερο από ένα μήνα μετά τα Θαργήλια., χρόνος αρκετά λογικός για τη συμφιλίωση των αντιδίκων. Ενώ αναφέρει μάρτυρες δεν τους παρουσιάζει. Είτε έχει εκπέσει το σημείο και έχει χαθεί, είτε δεν θεώρησε απαραίτητη τη μαρτυρία ή διαστρέφει γεγονότα και δεν επιθυμεί περαιτέρω διευκρινήσεις.

τους μάρτυρες αλλά άφησε τη διατύπωση για κάθε εισαγωγή στον ίδιο το χορηγό. Ο χορηγός έμπειρος διάδικος θα μπορούσε να αναλάβει κάτι τέτοιο, ενώ ο Αντιφώντας να είχε αναλάβει μόνο τους πρώτους μάρτυρες στο 6.15³²⁴. Είναι απίθανο όλες οι αναφορές σε αυτούς να έχουν χαθεί.

§ 42-43 Επανέρχεται στο θέμα του πρώτου βασιλέα επιχειρώντας την αιτιολόγηση της απόφασής του: ήταν υποχρεωμένος να το κάνει από το νόμο (3 προδικασίες σε τρεις μήνες). Τεκμήριο εναντίον των αντιδίκων του αποτελεί το γεγονός ότι τον καταγγέλλουν για συνομοσία με τον Βασιλέα αλλά δεν επεχείρησαν καταγγελία (γραφηή άδικίου) στις εύθυνες μετά το τέλος της θητείας του. Είναι πολύ δηκτικός στο ποιόν και το ήθος του Φιλοκράτη στην έκφραση *έσειε και έσυκοφάντει*. Ίσως να μην είναι ένα απλό πiónι στα χέρια του Φιλίνου, όπως θέλει να τον παρουσιάσει ο χορηγός. Βέβαια έχει ειπωθεί ότι ίσως να έχουν ήδη οδηγηθεί σε συμβιβασμό μεταξύ τους. Πιστεύω ότι τα ερωτήματα που έχουν τεθεί είναι ευλογοφανή ανάλογα με την οπτική γωνία του προσώπου που επιδιώκει αιτιολόγηση. Ο καθένας τονίζει και χρησιμοποιεί το δεδομένο που κάθε φορά ταιριάζει στη δική του θέση και ευθύνη.

§44-46 Στην παρούσα δίκη κατακριτέο και καχύποπτο από την πλευρά του χορηγού αποτελεί το γεγονός ότι οι αντίδικοί του καθυστέρησαν την καταγγελία για πενήντα περίπου ημέρες, αφότου ανέλαβε ο νέος βασιλέας. Ενώ στο μεταξύ ο ίδιος εκτελούσε τα βουλευτικά του καθήκοντα, προσεύχονταν στο ιερό του Βουλαίου Διός και της Αθηνάς και συν τοις άλλους επιλεγμένος από τη φυλή του ως επιστάτης των πρυτάνεων, την πρώτη πρυτανεία³²⁵ (πρώτο μήνα Εκατομβαιώνα του νέου έτους) πλην δύο ημερών, διενεργούσε ιερουργίες, θυσίες και ψηφοφορίες για πολύ σπουδαία ζητήματα της πόλης του. Έχει μάρτυρες τον κόσμο που τον έβλεπε και συναναστρέφονταν μαζί του. Άρα κανείς δεν τον θεωρούσε μίσημα για την πόλη.

Κατηγορία επί δωροδοκία (§ 47-50)

Συνεχίζει πολύ επιθετικά κατά των κατηγορών του χαρακτηρίζοντάς τους *σχετλίους και ανόμους*, ανθρώπους που, ενώ δεν έχουν πειστεί οι ίδιοι για την πράξη του, απαιτούν να πείσουν τους δικαστές για κάτι που δεν έχει γίνει (§47). Και αφήνει για το τέλος και την τελική εντύπωση πολύ έξυπνα και μεθοδευμένα το πιο δυνατό

³²⁴ Gagarin,(1997), 242.

³²⁵ Gagarin (1997), 245: η πρυτανεύουσα φυλή πραγματοποιεί όλα τα διοικητικά καθήκοντα της Βουλής για 36 ή 37 μέρες το χρόνο (10 φυλές, Βουλή 500, 365 μέρες ο χρόνος). Ο χορηγός λέει ότι υπηρέτησε τις 35 από τις 37 μέρες του Εκατομβαιώνα και 20 μέρες από τον Μεταγεινιώνα. Η νέα Βουλή άρχισε τις εργασίες της αυτό το χρόνο στη 16^η μέρα του Εκατομβαιώνα και η απόδειξη των επιγραφών πληροφορεί ότι αυτό συνέβη το 419/8 πΧ. και δεν είναι κανένα άλλο έτος κοντά σε αυτό. Μια σημαντική πληροφορία για τη χρονολόγηση του λόγου.

σημείο στο επιθετικό κατηγορητήριό του: οι κατηγοροί όποτε χρηματίζονταν, ενεργούσαν εναντίον του με καταγγελίες και προκηρύξεις, όποτε όχι, τον συναναστρέφονταν και συνομιλούσαν μαζί του. Επαναλαμβάνει το χαρακτηρισμό που έχει ήδη πει, είναι επίορκοι και ασεβείς. Και αφήνει ως τελευταία εντύπωση το ειδικό μέρος της καταγγελίας, τη δωροδοκία με τριάντα μνας των κατηγορών από τους ποριστές, τους πωλητές, τους πράκτορες και τους υπογραμματείς³²⁶, που ήταν στην υπηρεσία τους, όταν ο χορηγός αντιλήφθηκε τις οικονομικές ατασθαλίες τους και πρότεινε στη Βουλή να γίνει έρευνα για τη δίωξη των ενόχων. Μας κάνει εντύπωση ότι δεν αναφέρει μάρτυρες για το γεγονός αυτό αλλά η θέση και ο τρόπος που το λέει θεωρείται ως η μόνη εύλογη εξήγηση, την οποία και καταθέτει με μεγάλη σιγουριά. Ίσως η θέση του ως επιστάτης των πρυτάνεων να του έδινε αυτή τη δυνατότητα να γνωρίζει το παρασκήνιο των κινήσεών τους ή να είχε καταγγελία από κάποιους για να το αναφέρει με τόση σιγουριά ή και να είχε τη δυνατότητα να ερευνήσει το θέμα ο ίδιος. (§48,49).

Πιθανόν ο χορηγός να υπονοεί δική του μια επιθετική κίνηση εναντίον των κατηγορών του μέσω των διαμεσολαβητών για διαλεύκανση της υπόθεσης, μια και ο ίδιος συσχετίζει δύο διαφορετικές καταστάσεις, δηλ. ίσως ο ίδιος να ασκεί εισαγγελία στα προαναφερόμενα πρόσωπα συσχετίζοντας τις δύο δικαστικές περιπτώσεις. Το βασικό ερώτημα είναι, αν προηγείται ή έπεται η καταγγελία του χορηγού σε ποριστές, πωλητές, πράκτορες και υπογραμματείς τους της δικής του δίκης για την περίπτωση του παιδιού. Ήταν πραγματικό γεγονός η δωροδοκία ή ήταν το δικαστικό άλλοθι του χορηγού προβλέποντας πιθανές κινήσεις των κατηγορών του, όπως και την προηγούμενη φορά με τον Αριστίωνα, το Φιλίνο και τον Αμπελίνο; Αν έχει διαλευκανθεί η δωροδοκία, πώς επιτράπηκε στο Φιλοκράτη να συνεχίσει τη δίωξη κατά του χορηγού; Αν δεν έχει αυτό συμβεί, πιθανόν ο χορηγός προκαλεί και συσχετίζει τα γεγονότα για να προκαταβάλλει τους δικαστές και να παγιδεύσει και τους μεσσεγγυησαμένους³²⁷ και τους κατηγορούς του. Ο ίδιος είναι σίγουρος, όλα

³²⁶ Δενδρινού, (1939),306: δημόσιοι υπάλληλοι οικονομικών καθηκόντων σχετικοί με την εξεύρεση και είσπραξη φόρων, που εκτελούσαν το καθήκον τους σε ομάδες (10 ατόμων) και Gagarin, (1997), 246: 30 μνες: αναλογικά πολύ μεγάλο ποσό~ \$150000. Ο χορηγός, ίσως υπερβολικά, υπαινίσσεται ότι κάθε ομάδα με τους υπογραμματείς τους στο σύνολό τους είναι ένοχοι βλ και St. Usher,(2001), 33-4.

³²⁷Gagarin, (1997), 247 μεγάλη σημασία πρέπει να δώσουμε στην ύπαρξη ή όχι του καί: αν το διαγράψουμε τα πρόσωπα θα ταυτίζονται, αν το αφήσουμε, η πρώτη κατάθεση θα είναι για τα οικονομικά αδικήματα και η δεύτερη για τις 30 μνες αλλά τότε γιατί επετράπη στο Φιλοκράτη να συνεχίσει τη δίωξη; Μια τέτοια απόφαση θα ήταν κατά του, ενώ θα ήταν υπέρ του χορηγού, πράγμα που δεν θα το άφηνε αχρησιμοποίητο σα δεδομένο. Η θέση, βέβαια, που του αφήνει στο τέλος είναι

αποκαλύφθηκαν τόσο φανερά που δεν μπορούν να το αρνηθούν. Άραγε γιατί απλά το λέει ή έχουν δρομολογηθεί δικαστικές πράξεις; Δυστυχώς δεν θα το μάθουμε ποτέ!

Αφήγηση : Τα τρία αφηγηματικά μέρη (§ 11-14, 21-24, 34-40) εναλλάσσονται με τα βασικά επιχειρήματά του σε αντίθεση με τον Λόγο κατά της μητρυιάς όπου η αφήγηση (§14-20) καταλαμβάνει μεγάλο μέρος πριν την απόδειξη³²⁸.

Τέλος (§ 51)

Κλείνει με μια μικρή, σύντομη, επιλογική παράγραφο που περιλαμβάνει μια ρητορική ερώτηση χωρίς συναισθηματικό χρωματισμό ή προσωπική έκκληση στους δικαστές, χωρίς την τυπική μορφή για την απόδοση του δικαίου. Έχει δώσει αφορμή σε συζήτηση, αν έχει χαθεί κείμενο, αν υπάρχει δηλ. χάσμα (Maetzner, Spengel, Blass), ή αυτή είναι η αρχική μορφή³²⁹(Gernet). Κατά τη γνώμη μου, είναι μια έξυπνη αποστροφή στους δικαστές με γενικό χαρακτήρα, που ταυτόχρονα εκθειάζει και κολακεύει τους ίδιους ως τους πλέον ευσεβείς και δίκαιους, ενώ κατακρίνει ευθέως τους κατηγορούς του ως ασεβέστατους και επίορκους αλλά με πολύ έμμεσο τρόπο προειδοποιεί και εφιστά την προσοχή των δικαστών στην επικινδυνότητα των ανθρώπων αυτών άρα και στη δική τους ευθύνη να αποφασίσουν δίκαια και σωστά και να μην εξαπατηθούν από τους όρκους τους.

Δ4.7 ΤΡΟΠΟΣ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ- ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΥΦΟΥΣ

Στην παραπάνω παρουσίαση της επιχειρηματολογίας παράλληλα καταγράφονταν και τα ζητήματα τεχνικής και ύφους του λόγου, για να καταδειχθεί ο στόχος κάθε φορά και η αποτελεσματικότητα των επιλογών. Εντοπίστηκαν συνοπτικά:

1. χρήση κοινών τόπων, γενικών απόψεων, αληθειών και ρητών με φιλοσοφική και διαχρονική αξία (σχετικά με τον έπαινο των φονικών νόμων, τη σημασία της φονικής δίκης, την ελπίδα (§2,3,5,6)
2. ρητορικών ερωτήσεων (§ 29,32,51)

σίγουρα πολύ σημαντική με δεδομένο ότι δεν επιτρέπεται να παρεκτρέπονται από το κύριο θέμα της δίκης του δίκης.

³²⁸ Edwards, (2004)α, 322-323 λεπτομερής αναφορά στην αφηγηματική τεχνική στον Αντιφώντα.

³²⁹ Δενδρινού, (1939), 274 αναφέρει τις απόψεις των μελετητών, η ίδια θεωρεί ότι είναι πρωτότυπο το τέλος αλλά είναι δύσκολο να δεχθούμε τόση ελευθεριότητα σε ρητορικό λόγο τόσο πρώιμη εποχή και μάλιστα από τον Αντιφώντα που είχε ασχοληθεί με τα προοίμια και τους επιλόγους στην τυπική τους μορφή και Μ. Gagarin, (1997), 247 σημειώνει ότι θα μπορούσε ίσως να υπάρχει απώλεια μια και είναι το τέλος του 6 λόγου, αλλά πιστεύει ότι ίσως να επιδίωξε να κλείσει απότομα και με μια έντονη ρητορική αποστροφή στους δικαστές και Edwards, (2002), 26.

3. αναφορά παραδειγμάτων και προσώπων της σύγχρονης πραγματικότητας για την αιτιολόγηση της επιχειρηματολογίας (§4, 34-40,49→αναφορά της δωροδοκίας των 30 μινων)
4. λογικοί, υποθετικοί (§27-32), «κατά το εικός»- πιθανολογικοί συλλογισμοί (§ 33-51: αντικατηγορία) και αρνητικό εικός (§ 27)
5. χρήση του επιχειρήματος της «βασάνου» (§23), του όρκου (§14,16) και των μαρτύρων (§ 15-16,19,28→πανομοιότυπη αναφορά με το 5.84 του *Περί του Ηρώδου φόνου*)
6. έντονες αντιθέσεις
7. επιθετικό ύφος κατά των κατηγορών (§ 7-10, αντικατηγορία §33-50)
8. προβολή θετική του προσωπικού του ήθους (§1)
9. θέτει το δικαστικό σώμα συχνά προ των ηθικών ευθυνών του και επιτονίζει τη σημασία της επιλογής τους (§ 3,6,10,51).
10. εναλλαγή αφήγησης (§ 11-14, 21-24, 34-40)-επιχειρηματολογίας (§ 16-9,25-32, 41-50) σε αντίθεση με το λόγο κατά της μητρυιάς όπου η αφήγηση (§ 14-20) καταλαμβάνει μεγάλο μέρος πριν την απόδειξη.

Δ4.8 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗ ΝΟΜΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΩΝ. ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΧΡΗΣΗΣ ΤΟΣΟ ΤΟΥ ΓΡΑΠΤΟΥ ΟΣΟ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΓΡΑΦΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΜΕ ΣΤΟΧΟ ΤΗΝ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΕΠΙ ΤΗΣ ΟΥΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ.

1. Είναι χαρακτηριστικός και εντυπωσιακός ο τρόπος εισαγωγής του λόγου (§ 1-6), όπου οι αναφορές στο ηθικό σκέλος της ευθύνης των δικαστών, της συνείδησης του δράστη και στις έννοιες του δικαίου, της αλήθειας και των νόμων βρίθουν και σηματοδοτούν τη θρησκευτική διάσταση άρα και το άγραφο δίκαιο. Στο ίδιο μοτίβο ηθικής, αλλά επίθεση στο ήθος, στις μεθόδους και τα κίνητρα των αντιδίκων κινείται στη συνέχεια (§7-19), σαν γενική εισαγωγή.
2. Η συνέχεια του λόγου μοιράζεται ανάμεσα στην αμυντική απολογία αρχικά και στην επίθεση στην πορεία. Ως προς την άμυνα, υπερασπίζεται το ήθος, τη δράση του και αρνείται κάθε ευθύνη ορκιζόμενος (αρχαϊκό στοιχείο με ηθική διάσταση), διανθίζει το λόγο του με αποδεκτές αλήθειες, κοινούς τόπους, εντοπίζει αντιφάσεις των αντιδίκων του και είναι υποστηρικτικός επιχειρημάτων λογικών και «κατά το εικός», που δεν τίθενται εν αμφιβόλω.

Θεωρεί ότι έχει πέσει θύμα συκοφαντίας με κύριο επιχείρημα την πολιτική δράση του: η δίκη του με τον Αριστίωνα και το Φιλίνο, καθώς μια δίκη θα ενεργοποιούσε την αναγκαστική αποχή του από τα κοινά και κάθε ένδικη πράξη (περίπτωση πρώτης άρνησης άρχοντα-βασιλέα). Το κύριο τεκμήριο της άρνησης των αντιδίκων να δεχθούν έλεγχο των παρόντων μαρτύρων με όρκο και με βάσανο, ο εξονυχιστικός έλεγχος του τεκμηρίου ακόμη και με υποθετική αντιστροφή είναι θεωρητικά ισχυρό όχι όμως από μόνο του για να τον απαλλάξει αλλά επί της ουσίας για να υπερασπιστεί το κυρίως επιχείρημά του, το πραγματικό κίνητρο των αντιδίκων του (τη δωροδοκία των πολιτικών αντιπάλων του που είναι ορθολογικός, ρεαλιστικός λόγος που ναι μεν καταδειχνει αισχρά κίνητρα των αντιπάλων του, αλλά δεν αναιρεί επί της ουσίας την προσωπική ευθύνη του στην όλη υπόθεση, έστω και ακούσια. Η σκέψη αυτή έρχεται, πιστεύω, να συνηγορήσει στην άποψη του Gagarin, για το ρόλο των άτεχνων πίστεων (εδώ της ανάκρισης της βασάνου και του όρκου) όχι ως καθοριστικής αλλά ως δευτερεύουσας/ υποστηρικτικής διαδικασίας ενός παραδοσιακού και συνάμα ηθικού στοιχείου που άπτεται του άγραφου δικαίου.

3. Εν γνώσει του παρανομεί παρεκτρεπόμενος από τον κύριο κανόνα³³⁰ της νομικής διαδικασίας των ανθρωποκτονιών, να μην παρεκκλίνουν της υπόθεσης, γιατί όπως υποστηρίζει μόνο λέγοντας την αλήθεια θα οδηγήσει το δικαστικό σώμα στην αλήθεια. Και ξεκινά την επίθεσή του στους αντιδίκους με επιχειρηματολογία «κατά το εικός», στηριγμένη σε ορθολογικά δεδομένα (δεν τον θεωρούν αρχικά μίσμα, τον πλησιάζουν φιλικά, στη συνέχεια δωροδοκούνται και αλλάζουν πολιτική στάση απέναντί του, μετά την πρώτη άρνηση του άρχοντα, συνεχίζουν να τον συναναστρέφονται, καθυστερούν 50 μέρες την καταγγελία, την επαναλαμβάνουν μετά το δεύτερο χρηματισμό τους από τους νέους πολιτικούς αντιπάλους του). Τίποτε όμως από όλα αυτά δεν αναιρεί την κυρίως ευθύνη που φέρει ως υπεύθυνος χορηγός για έναν θάνατο μικρού παιδιού, που συνέβη στο δικό του χώρο και στα πλαίσια της δικής του

³³⁰Gagarin, (1997),10-11: ο κανόνας υπάρχει, αλλά δεν υπάρχει μηχανισμός να τον επιβάλει εκτός ίσως της δυσφορίας των δικαστών, έτσι οι ομιλητές είχαν σημαντικό περιθώριο να επιλέξουν την επιχειρηματολογία τους. Ο απώτερος στόχος τους ήταν να επηρεάσουν την ετυμηγορία των δικαστών, αλλά μέσα σε ένα πλαίσιο διεκδίκησης των ατομικών δικαιωμάτων του πολίτη της πόλης-κράτους, που υπερασπίζεται τα νόμιμα δικαιώματά του με τη θέση του στην πόλη του ή με την προσπάθεια των αντιδίκων του να τον συκοφαντήσουν. Συγκρίνοντας με το σήμερα υπάρχουν περιπτώσεις που εξω-νομικά ζητήματα τίθενται στην επιρροή του δικαστηρίου (παραπέμπει σε Dover,1974,288-301).

υπευθυνότητας (εξ αμελείας). Όλη αυτή η επιθετικότητα από μέρους του στόχο έχει να αποπροσανατολίσει τη σκέψη των δικαστών από αυτό καθαυτό το γεγονός της ανθρωποκτονίας και τις βαθύτατα θρησκευτικές προκαταλήψεις που το πλαισιώνουν (μίασμα της πόλης, τιμωρία έστω και του ηθικού ακούσιου αυτουργού σε φόνο εξ αμελείας) και να αναδείξει πιθανότατα την αισχρή πράγματι εκμετάλλευση που μπορούσε να λάβει ένα τραγικό γεγονός στα χέρια αδίστακτων συκοφαντών και εγκληματιών. Μόνο μια σοκαριστική, ανατρεπτική θέση ηθικής αναλγησίας θα μπορούσε να ισοσταθμίσει έναν θάνατο και να ελαφρύνει την καταδικαστική απόφαση, για να το τολμά ο Αντιφώντας έχει σταθμίσει τις παραμέτρους και έχει πιθανόν καταλήξει ότι η αθηναϊκή κοινωνία και οι θεσμοί της μπορούν να κινηθούν και σε άλλη ρεαλιστική αυτή τη φορά λογική, όπου το ανήθικο των πολιτικών ελατηρίων που διασαλεύουν την ηθική τάξη της πόλης-κράτους μπορεί να είναι ισχυρότερος λόγος τιμωρίας³³¹ από το θάνατο ενός μικρού παιδιού που έγινε από ακαθόριστους λόγους ίσως ακόμη βιολογικής φύσεως αναπόφευκτους ή και εντελώς τυχαίους. Ακούγεται σκληρό και να το σκεφτεί κανείς, αλλά έχουμε ακούσει από το Θουκυδίδη την παθολογία του Πελ/κού πολέμου και βρισκόμαστε στην καρδιά του το 420/19 πΧ. που πιθανόν γράφηκε ο λόγος. Άρα ο Αντιφώντας προσαρμόζει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο την επιχειρηματολογία του στις περιστάσεις της υπόθεσής του, ας μην ξεχνάμε και τις πολιτικές πεποιθήσεις και προφανώς και το αντίστοιχο κοινό πολιτών που τον ορίζει λογογράφου του και ζητά την υποστήριξή του. Και στο σημείο αυτό ερχόμαστε να υποστηρίξουμε την άποψη του Gagarin ότι η εκπόνηση των επιχειρημάτων του καθορίστηκε ουσιαστικά από τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης με την ευρεία έννοια και από τη δική του ρητορική ικανότητα.

³³¹ Κυριακόπουλος, (2003), 435: τα «Δρακόντεια μέτρα» αυτοπροστασίας της αθηναϊκής δημοκρατίας δεν ήταν όσα αφορούσαν τα «των ιδιωτών αμαρτήματα», δηλ τις ανθρωποκτονίες και τα εγκλήματα του κοινού ποινικού δικαίου, αλλά όσα αναφέρονταν στην άσκηση της δημόσιας εξουσίας.

E. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η παρούσα εργασία ακολουθώντας την κειμενοκεντρική μέθοδο κατέγραψε, κατά βάση, την επιχειρηματολογία των αντιδίκων στους τρεις βασικούς δικανικούς λόγους (1^ο,5^ο,6^ο) και στις Τετραλογίες (τρία ζεύγη λόγων, κατ' αντιπαράθεση 2 απολογητικοί, δύο καταγγελτικοί λόγοι εναλλάξ, ως ρητορικά γυμνάσματα και όχι επί πραγματικής υποθέσεως) του ρήτορα Αντιφώντα. Σε σημεία της εργασίας και κυρίως στις Τετραλογίες, επιχειρήθηκε η ηλεκτρονική καταγραφή να οπτικοποιήσει την αντιπαράθεση, με χρήση πινάκων, στοχεύοντας στην καλύτερη κατανόηση και κωδικοποίηση του τρόπου της αντιπαράθεσης. Κάθε λόγος μελετήθηκε ξεχωριστά σε συγκεκριμένες θεματικές, που είχε εξ αρχής οριστεί το περιεχόμενό τους στο εισαγωγικό σημείωμα.

Θεωρήθηκε απαραίτητο να παρατεθούν αρχικά τρία εισαγωγικά κεφάλαια: το πρώτο, κατατοπιστικό της ζωής και δράσης του ρήτορα (επί προσωπικού), το δεύτερο, ενημερωτικό ευρύτερα του νομικού συστήματος ανθρωποκτονίας στην αρχαία Αθήνα και ειδικότερα σε λεπτομέρειες που αναφέρονται στους λόγους και η γνώση τους θα κάνει κατανοητότερη την αντίληψη του πλαισίου μέσα στο οποίο λειτουργούσαν και είχαν υπόσταση οι λόγοι (νομική αντίληψη) και το τρίτο, ένα κεφάλαιο που άπτεται ζητημάτων τέχνης και τεχνικής των ρητορικών λόγων, εν γένει ζητημάτων τρόπου γραφής/ύφους (αισθητική αντίληψη) αλλά και ουσιαστικής επιχειρηματολογίας, υποστηρικτικής αντίστοιχα κάθε αντιτιθέμενης πλευράς (ρητορική αντίληψη). Το τέταρτο κεφάλαιο, το κυρίως μέρος της εργασίας, μελετά τους έξι σωζόμενους λόγους τον καθέναν αναλυτικά, κατά βασική δομική σύσταση αρχικά και κατά εδάφιο στη συνέχεια. Σε κάθε σχεδόν καταγραφή υπάρχει σχολιασμός με βάση τη συγκεκριμένη οπτική διάσταση της εργασίας, για να καταφαίνεται στο συγκεκριμένο σημείο του λόγου ο τρόπος του «*πείθειν*» του ρήτορα, μια και αυτό εν τέλει είναι και ο στόχος του «*Λόγου*».

Τα παραπάνω αφορούν στη μορφολογική παρουσίαση του υλικού μελέτης. Το σημαντικό μέρος του περιεχομένου και ουσιαστικό μέλημα της εργασίας είναι να καταδειχθεί η σχέση που μπορεί να υπάρχει ανάμεσα στις δύο βασικές έννοιες *Δίκαιο* και *Ρητορική Τέχνη* στον Αντιφώντα. Ευθύς εξ αρχής τέθηκαν ερευνητικά ερωτήματα, που στην πορεία επιχειρήθηκε η μελέτη τους και η όσο το δυνατόν προσέγγισή τους. Με αφορμή τα ερωτήματα που τέθηκαν αρχικά και τα ειδικά συμπεράσματα που έχουν καταγραφεί στο τέλος κάθε λόγου, θα προσπαθήσω να παρουσιάσω στη

συνέχεια, συνοπτικά, τα βασικά συμπεράσματα που, κατά την κρίση μου, μπορούν να εξαχθούν από τη μελέτη των λόγων για το θέμα.

- Πόσο ακολουθεί ο λόγος του Αντιφώντα το δίκαιο; Το επικαλείται, το ανατρέπει ή το παραβιάζει ενίοτε και γιατί;
- Πώς συνδυάζεται η ρητορική τεχνική με τον προσανατολισμό και το υπόβαθρο του δικαίου;
- Τι επικαλείται ως δίκαιο ο ρήτορας και αυστηρό νομικό πλαίσιο;
- Είναι γνώστες οι δικαστές του νομικού πλαισίου;
- Η ποιότητα των επιχειρημάτων, η θέση τους στη διαδικασία του λόγου στοχεύουν απολύτως στη γνώση του νομικού δεδομένου και της εκλογίκευσης ή και στο συναισθηματικό κόσμο των δικαστών;
- Το θρησκευτικό υπόβαθρο των περιπτώσεων φόνου ανθρωποκτονίας, η λειτουργία των «άγραφων –θεϊκών» νόμων, η ηθική διάσταση που αποκτά η έννοια της δικαιοσύνης και των αξιών που την συνοδεύουν, κατά πόσο επηρεάζουν τη ρητορική τεχνική και προσανατολίζουν το ρήτορα στις επιλογές της επιχειρηματολογίας του;

Συνοπτική παρουσίαση συμπερασμάτων:

- Οι δικανικοί λόγοι οργανώνονται γύρω από μια στρατηγική πορεία τόσο στη μορφή όσο και στο περιεχόμενό τους. Κάθε λεπτομέρεια έχει το στόχο της, καμιά πτυχή του ζητήματος δεν αφήνεται ακάλυπτη από επιχειρήματα, οι ελλείψεις καλύπτονται έντεχνα, αδύναμα σημεία αποσιωπούνται, η σιγουριά και αυτοπεποίθηση που διαπνέει το λόγο αφήνει θετικές εντυπώσεις στο ακροατήριο.
- Τρία βασικά ουσιαστικά θα μπορούσαν με τον καλύτερο τρόπο να χαρακτηρίσουν την ποιότητα της επιχειρηματολογίας του ρήτορα: Ποικιλία, ευελιξία και προσαρμοστικότητα (Gagarin, (1997), 18). Τόσο η χρήση των άτεχνων πίστευων, όσο και των έντεχνων είναι απόλυτα προσαρμοσμένη στις ανάγκες της υπόθεσης και όπως έχει ειπωθεί ιδιαίτερα για τις άτεχνες πίστεις η χρήση τους είναι υποστηρικτική, προσαρμοσμένη στα δεδομένα της υπόθεσης, λειτουργεί ως ένα κομμάτι συνήθως της επιθετικής πολιτικής του ρήτορα κατά των αντιδίκων, που με το συνδυασμό και άλλων στοιχείων (σαφή αφήγηση, σύνθετα επιχειρήματα, συναισθηματικό πάθος, παρεκκλίσεις/παρεκβάσεις) είτε ακόμη και της επαναληψιμότητάς τους, κερδίζουν τον επιδιωκόμενο στόχο, να παρασύρουν τον ακροατή στη λογική που ο ρήτορας έχει επιλέξει.
- Η τεχνική της επιχειρηματολογίας του είναι επηρεασμένη από τις καινοτομίες των Σοφιστών, ιδιαίτερα στη δυναμική θέση που αποδίδουν στην έννοια

«Λόγος», της ανατροπής δηλ. παραδοσιακών τρόπων σκέψης αλλά και εκφοράς του λόγου, στη μεγάλη σημασία που δίνεται στην έννοια του *ορθού λόγου* (Πρωταγόρας) και της αλήθειας των πραγμάτων (*Περί αληθείας*, του σοφιστή Αντιφώντα;). Η χρήση της επαγωγικής μεθόδου στην ανάπτυξη της επιχειρηματολογίας (1^η Τετραλογία 1.4-9 και 5, 53-6), η ευρεία χρήση του πιθανολογικού επιχειρήματος «κατά το εικόσ», ιδιαίτερα στις Τετραλογίες (κυρίως στην 1^η) αλλά και στους άλλους λόγους, η διακριτική, και σε σημεία που μπορεί να δοκιμαστεί, χρήση του «αντίστροφου εικότος» επιχειρήματος (1^η Τετραλογία 2. 3 και 6), η απόλυτη εκλογίκευση μέχρι παραλογισμού στην ανίχνευση των ορίων της λογικής επιχειρηματολογίας (2^η Τετραλογία) αποτελούν κάποια δείγματα επιρροής, όπως έχει αναλυθεί. Είναι, νομίζω, ιδιαίτερα έντονος ο προβληματισμός, η καινοτόμος διάθεση της ποιότητας των επιχειρημάτων στα ρητορικά γυμνάσματα, παρά στους καθαρά δικανικούς λόγους, που ακολουθείται πιο συγκεκριμένη λογική πορεία, υπάρχει αφήγηση γεγονότων και ανάλογο νομικό πλαίσιο. Στους λόγους είναι αξιόθαύμαστη η επινοητικότητα, η σαφήνεια, η τολμηρότητα, η εμμονή στη λεπτομέρεια και η ολιστική προσπάθεια προσέγγισης του θέματος.

- Στο πλαίσιο της επιχειρηματολογίας κάποια επιχειρήματα τα χαρακτηρίζουμε σοφιστικά ή ρητορικά, κάποια άλλα νομικά, με κριτήριο, που το αντλούμε από τη σύγχρονη πραγματικότητα, τη διαφοροποίηση υποκειμενικού-αντικειμενικού ή με άλλη διάσταση πάλι υπερφυσικού/μεταφυσικού-ρεαλιστικού/πραγματιστικού δεδομένου αντίστοιχα. Όπως σχολιάζει ο Gagariņ (1997,16-17) οι τεχνικές που ανακαλύφθηκαν είναι την ίδια στιγμή στυλιστικά και ουσιαστικά πειραματικές και προκλητικές και τα επιχειρήματα που δημιουργήθηκαν είναι ταυτόχρονα νομικά και ρητορικά αποτελεσματικά, φέρνοντας ως παραδείγματα συγκεκριμένους ρητορικούς κοινούς τόπους όπως το *captatio benevolentiae* (Έτσι λέγεται η τεχνική με την οποία προσπαθεί ο ομιλητής να κερδίσει την εύνοια, τη συμπάθεια, την υποστήριξη των ακροατών - συνήθως στην αρχή του λόγου του - για να πετύχει το σκοπό του, να πείσει. Μπορεί να χρησιμοποιηθεί θεμιτά η αθέμιτα. Συνήθως εκφράζεται με κολακεία, έπαινο προς τους ακροατές δηλαδή «επίκληση στο ήθος του δέκτη» αλλά και γενικότερα «επίκληση στο συναίσθημα») ή την επίκληση στη σχετική απειρία του λέγοντος, που και τα δύο έχουν αναλυτικά εντοπιστεί στους λόγους. Θα συμπλήρωνα ίσως τις συχνές αναφορές σε

γενικές αλήθειες, χρήση ρητών, την προσπάθεια ηθικής δέσμευσης των δικαστών, την αναφορά σε ηθικά διλήμματα απέναντι στη μολυσματική διάσταση που παίρνει η πράξη της ανθρωποκτονίας για τους ίδιους τους δικαστές ως απόφαση, για τον ίδιο τον νεκρό ως εκδίκηση και για την πόλη ως δύναμη καταστολής και αυτοπροστασίας.

- Ένα ζήτημα που μπορεί να τεθεί είναι η αποτελεσματικότητα ή ίσως ο επαγγελματισμός ή όχι του δικαστικού σώματος. Πόσο γνωρίζουν τους νόμους και το ειδικό κάθε φορά νομικό πλαίσιο; Κρίνεται ο διάδικος τελικά από τη συνολική συμπεριφορά/ήθος του; Είναι οι αντίδικοι υποχρεωμένοι από τη διαδικασία να επικαλεστούν τους σχετικούς νόμους, ο ρόλος του άρχοντα-βασιλέα είναι καθοριστικός και όχι τυχαία η τρίμηνη προδικασία, οι δικαστές θα αποφασίσουν με βάση τους νόμους και *«γνώμη τη δικαιοσύνη»*, το δικαστικό σώμα είναι μεγάλο σε αριθμό σχεδόν πάντα και αυτό δεν είναι τυχαίο, η εμπειρία που αποκτάται στα πλαίσια της άμεσης δημοκρατίας είναι ουσιαστική για τον πολίτη. Θα μπορούσαμε να τα θεωρήσουμε ως μια αντικειμενική βάση για την απόφαση, αλλά, βέβαια, η ρητορική δεινότητα του ρήτορα και όλα όσα ειπώθηκαν για τον τρόπο και την τεχνική του λόγου, η εκμετάλλευση των προκαταλήψεων και ιδεοληψιών, αποδεικνύουν την υποκειμενικότητα εν τέλει της επιλογής καθιστώντας την εύνοια του δικαστικού σώματος πρώτιστο μέλημα.
- Ιδιαίτερα στις Τετραλογίες και όχι μόνο ο ρήτορας επικαλείται τη μολυσματική διάσταση της ανθρωποκτονίας για όλους, κυρίως στην εισαγωγή και στον επίλογο των λόγων³³². Ένα ζήτημα καθαρά ηθικό, μεταφυσικό και ενταγμένο στο άγραφο δίκαιο ως θρησκευτικό υπόβαθρο του φόνου. Είναι εν τέλει ένα χαρακτηριστικό του άγραφου δικαίου ή της θρησκείας, που παίζει ως τέτοιο το ρόλο του, ή υλικό για δικανική επιχειρηματολογία; (Gagarin, 1997, 23 υποστηρίζει το τελευταίο). Κατά την κρίση μου, η συντηρητική αντιμετώπιση της ανθρωποκτονίας με τη διατήρηση των νόμων του Δράκοντα *σταθερούς και απαρασάλευτους* έως σχεδόν το τέλος του 5 αι (;), θα πρέπει να ήταν μια βαθιά ριζωμένη αντίληψη, όχι εύκολα εκλογικεύσιμη σε μια κοινωνική δομή ακόμη και αυτή της Αθήνας με την έντονη ιδεολογική ανατρεψιμότητα σε πολλούς τομείς. Σίγουρα θα άγγιζε λεπτές χορδές στην

³³² Αρναούτογλου Ηλ. (1993), 133-134.

ψυχολογία του δικαστικού σώματος αυτής της εποχής και ως τέτοιο θα έπρεπε να το σεβαστεί και εντέχνως να το χρησιμοποιήσει και ο ρήτορας στο λόγο του. Η ατονία χρήσης του δεδομένου του μιάσματος στους μετέπειτα ρήτορες (Gagarin, 1997, 23) και η μη ισχύς του άγραφου δικαίου, ίσως να αποδεικνύουν και το σταδιακό αποχρωματισμό από το μεταφυσικό φορτίο του αγράφου νόμου και τον εξορθολογισμό στην αντιμετώπιση της πράξης του φόνου.

Θα επαναλάμβανα στη θέση του τέλους ως απόρροια της συνολικής μελέτης, μια σκέψη που κατέγραφα στην πορεία της εργασίας, ότι ο Αντιφώντας ως «Νέστωρ» ξέρει καλά να χειρίζεται συναισθήματα, προκαταλήψεις, ηθικές ενοχές, θα συμπλήρωνα επίσης πραγματικά/ρεαλιστικά, λογικά, λογικοφανή, υποθετικά, πιθανολογικά επιχειρήματα και να μετουσιώνει τελικά τη δύναμη του Λόγου σε δύναμη του Δικαίου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αλεξίου, Ε. (2017), *Η ρητορική του 4^{ου} αι. Το ελιζίριο της δημοκρατίας και η ατομικότητα*, Gutenberg, Αθήνα.
2. Ανδρουτσόπουλου, Γρ.-Λουκά, Ιωαν. (1956), *Αντιφών ο Σοφιστής*, Αθήνα.
3. Ανδρουτσόπουλου, Γρ.-Λουκά, Ιωαν. (1967), *Αντιφών ο Ραμνούσιος, Ο ρήτωρ ποινικολόγος* (τεύχος Α'), Αθήνα.
4. Ανδρουτσόπουλου, Γρ.-Λουκά, Ιωαν. (1973), *Αντιφών ο Ραμνούσιος, Ο ρήτωρ ποινικολόγος. Ο περί του Ηρώδου φόνου λόγος* (τεύχος Β'), Αθήνα.
5. Αωνύμου, *Περί ύψους*, (μετ. Χωρεάνθη, Κ)(1991), Αστrolάβος /Ευθύνη, Αθήνα.
Για το πρωτότυπο κείμενο: Russell, D. A. (1968), *Dionysio Longino, Fere Adscriptus*, Oxford.
6. Αριστοφάνης, (1991)⁶, *Κωμωδίες του Αριστοφάνη (Σφήκες)*, (μετ. Θρασύβουλος Σταύρου), Εστία, Αθήνα.
7. Avery, H. C. (1982), "One Antiphon or Two?", *Hermes*, **110**, pp.145-158.
8. Bekker, Im. (1822), *Oratores Attici, Antiphon-Andocides, Lysias*, Oxford.
9. Blass, F. (1868), *Die attische Beredsamkeit*, Leipzig.
10. Βολονάκη, Ελ. (2012), *Λυσίου, κατά Αγοράτου (13) και κατά Νικομάχου (30)*, επιστ. Επιμέλεια Ξανθάκη-Καραμάνου Γ., εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.
11. Carawan, E. (1993), "The Tetralogies and Athenian Homicide Trials", *The American Journal of Philology*, Vol. **114**, No. 2 pp. 235-270.
12. Carey, C. (1996), "Nomos in attic rhetoric and oratory", in *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. **116**, pp. 33-46.
13. Carey, C. (2016), Writing for the athenian courts, handout greek.doc, ομιλία στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.
14. Decleva Caizzi, F. (1968), *Antiphontis Tetralogiae*, Cisalpino.
15. Δενδρινού, Νίκη, (1939), *Αντιφών λόγοι* (εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια) Ζαχαρόπουλος, Αθήνα.
16. Δημητρίου, *Περί ερμηνείας*, (εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Χωρεάνθης Κ.)(1997), Πατάκης Αθήνα.
17. Dover, K. J.(1950), The Chronology of Antiphon's Speeches, *The Classical Quarterly (C.Q)* **44**, pp. 44-60.
18. Dover, K. J. (1974), *Greek Popular Morality in the time of Plato and Aristotle*, Cambridge.

19. Edwards, M.J. (2000), “Antiphon and the beginnings of literate orality”, *Rhetorica*, **18** (3), pp. 227-242.
20. Edwards, M.J. (2002), *Οι αττικοί ρήτορες*, (μετ. Δ. Γ. Σπαθάρας), Επιμέλεια Μαρία Κυρτζάκη, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα.
21. Edwards, M.J. (2004)a, “Antiphon”, ed. by Irene de Jong, René Nünlist and Angus Bowie , in *Narrators, Narratees and Narratives in Ancient Greek narrative*, volume one, Brill, Leiden, Boston, 5,22, σελ 317-349.
22. Edwards, M.J. (2004)b, “Antiphon the Revolutionary”, ed. by Cairns D.L. and Knox R.A., in *Law, Rhetoric and Comedy in Classical Athens, Essays in Honour of Douglas M. MacDowell*, The Classical Press of Wales, pp.51-63.
23. Ehrenberg, V. (1954), *Sophocles and Pericles*, Oxford
24. Gagarin, M. (1981), *Dragon and Early Athenian Homicide Law*, (Yale) New Haven.
25. Gagarin, M. (1990), “Bouleusis in Athenian Homicide Law”, by Nenci, G. and Thür G., In *Symposion 1988*, ed., Cologne, pp.81-99.
26. Gagarin, M. (1996), The Torture of Slaves in Athenian Law, *Classical Philology* **91**, pp. 1-18.
27. Gagarin, M. (1997), *Antiphon the speeches*, Cambridge University Press.
28. Gagarin, M. (2000), “The Basileus in Athenian Homicide Law”, ed. by Flensted-Jensen, P., Nielsen Th.H. and Rubinstein, L. in *Polis and Politics: Studies in Ancient Greek History Presented to Morgens on His Sixtieth Birthday*, Copenhagen, pp.569-79.
29. Gagarin, M. (2002), *Antiphon the Athenian (Oratory, Law and Justice in the Age of the sophists)* University of Texas press, Austin.
30. Gagarin, M. (2004), “Writing Athenian law”, ed. by Cairns D.L. and Knox R.A., In *Law, Rhetoric and Comedy in Classical Athens, Essays in Honour of Douglas M. MacDowell*, The Classical Press of Wales, pp. 15-31.
31. Gagarin, M. (2007), “The Nature of Proofs in Antiphon”, in Edwin Caravan, *The Attic Orators*, Oxford University Press. 8, pp. 214-228.
32. Gagarin, M. (2011)a, *Γραφή και δίκαιο στην Αρχαία Ελλάδα*, (μετ. Μαραβέλιας), εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα.
33. Gagarin, M. (2011)b, *Speeches from Athenian law*, University of Texas, Austin.
34. Gagarin, M. (2014), “Rational argument in early athenian oratory”, *Institute of classical Studies, Bulletin*, London, vol.50, issue S96, pp.9-18.

35. Gagarin, M. and MacDowell, D.M., translated (1998), *Antiphon and Andokides*, University of Texas press, Austin.
- Edit. by Gagarin Michael and Cohen D.,(2005), *The Cambridge Companion to Ancient Greek Law*, Cambridge University Press.
36. Gilbert, G. (1927), *Εγχειρίδιον αρχαιολογίας του δημοσίου βίου των Ελλήνων*. Εξελληνισθέν υπό Ν. Γ. Πολίτου. Τομος Α'. Έκδοσις Β' μετά προσθηκών. Κολλάρος, εν Αθήναις.
37. Gurhrie, W.K.C. (1998) 3, *Οι σοφιστές*, (μετ. Τσεκουράκης Δ.), Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
38. Gurhrie, W.K.C. (2010), *Οι Έλληνες φιλόσοφοι* (μετ.Σακελλαρίου Α.), Παπαδήμας.
39. Hansen, M. H. (1978), “Nomos and Psephisma in Fourth-Century Athens”, GRBS, 19, University of Copenhagen, pp. 315-330.
40. Jayoung, C. (2009), *A Court for Homicide presented in Drako's Law: Akousios and Bouleusis*, PusanUniversity of Foreign Studies.
41. Κυριακόπουλος, Π. (2003), *Αρχαίο Ελληνικό Δίκαιο*, Σύγχρονη εκδοτική.
42. Κύρκος, Β.(1973), «Δύο ανθρωπολογικές θέσεις στο σοφιστή Αντιφώντα», *Μνήμων*, τόμος 3.
43. Κωνσταντινόπουλος, Β.Λ.- Πανομήτρος, Δ.Κ. (2010), *Το ύφος του αρχαίου ελληνικού Πεζού Λόγου*, Επιστημ. επιμ. Γ.Ξανθάκη –Καραμάνου, εκδ. Παπαζήση.
44. Lateiner,D.(1983), “Review in Gagarin M. (1981), *Dragon and Early Athenian Homicide Law*”, *American journal of Philology*, Vol.104 no 4 by T.Hopkins Univ.Press, pp. 404-409.
45. Λιακόπουλος, Ι. (1999), *Η νομοθεσία της αρχαίας αθηναϊκής πολιτείας*, εκδ. Κυρομάνος, Θεσ/κη.
46. Loeb Classical Library, (1982), *Minor Attic Orators I Antiphon Andocides*, Trans.By Maidment, M.A. Cambridge Mas.Harv.Univ.Press.
47. MacDowell, D.M. (1963), *Athenian Homicide Law in the Age of the Orators*, Manchester.
48. MacDowell, D. M.(2015)⁶, *Το δίκαιο στην Αθήνα των κλασικών χρόνων*, (μετ. Μαθιουδάκη Γ.), Παπαδήμα, Αθήνα.
49. Ostwald, M. (1969), *Nomos and the beginning of the Athenian Democracy*, Clarendon.

50. Pendrick, G. (1987), "Once Again Antiphon the Sophist and Antiphon of Rhamnus", *Hermes*, pp. 47-60.
- Phillips D.D. (2013), *The law of Ancient Athens*, University of Michigan Press.
51. Quass, F. (1971), *Nomos und Pserhisma*, München.
52. Romilly de J.(1997)³, *Ο Νόμος στην ελληνική σκέψη. Από τις απαρχές στον Αριστοτέλη* μετ. Αθανασίου Μπ. και Μηλιαρέση Κ., εκδ. Το Άστυ, Αθήνα.
53. Sealey, R. (1983), "The Athenian Courts for Homicide", *Classical Philology*, Vol.78, No 4 pp.275-296. (Published by the University of Chicago Press Stable)
54. Συμυρνιάδου, Β.(1952), *Η εισαγγελία εν τη Αθηναίων Πολιτεία*, Αθήνα.
55. Stroud, R. S. (1973), *Drakon's Law on Homicide*, Berkeley, University of California Press.
56. Συκουτρής, Ι.(1925), *Κριτικά εις Αντιφώντα* (επιτ. Φιλοσοφικής Σχολής), Αθήνα.
57. Thur, G. (2004), "Law of procedure in Attic Inscriptions", ed. by Cairns D.L. and Knox R.A, In *Law, Rhetoric and Comedy in Classical Athens, Essays in Honour of Douglas M. MacDowell*, The Classical Press of Wales, pp.33-50.
58. Tulin, Al. (1996), *Dike phonou. The right of prosecution and Attic homicide procedure*, Stuttgart-Leipzig.
59. Usher, St. (2001), *Greek oratory, tradition and originality*, Oxford Univesrity Press.
60. Volonaki, El. (2000), "'Απαγογή' in Homicide Cases", *Dike* 3, pp. 147-176.

ΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αντιφών, (2/10/2016)
[\[http://www.livepedia.gr/index.php/%CE%91%CE%BD%CF%84%CE%B9%CF%86%CF%8E%CE%BD%CF%84%CE%B1%CF%82\]](http://www.livepedia.gr/index.php/%CE%91%CE%BD%CF%84%CE%B9%CF%86%CF%8E%CE%BD%CF%84%CE%B1%CF%82)
2. Αριστοτέλη, *Ρητορική*, A1355a 20-32
3. Αριστοτέλη, *Αθηναίων Πολιτεία* 31, 2
4. Αριστοτέλη, *Ηθικά Ευδήμεια* 3,1232 β, 5
[\[http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0049%3Abook%3D3%3Asection%3D1232b\]](http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0049%3Abook%3D3%3Asection%3D1232b) [30-1-2019]
5. Αρναούτογλου, Ηλ. ,(2013), *Η νομική αντιμετώπιση της ανθρωποκτονίας στην κλασική Αθήνα* (doc).[30-1-2019]

6. Αρναούτογλου, Ηλ., (1993), "Pollution in Athenian homicide law", *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité*, **40**, pp. 109-137.
(<http://local.droit.ulg.ac.be/sa/rida/?tdm=1993>) [30-1-2019]
7. Declava Caizzi, F. «Πρωταγόρας και Αντιφώντας. Η αντιπαράθεση των Σοφιστών σχετικά με τη δικαιοσύνη». Μετάφραση του Tony Long από το ιταλικό ομώνυμο άρθρο της συγγραφέως, στο *Cambringe Companion to Early Greek Philosophy*, edited by A.A Long, Berkeley, p.p.311-331.
[\[http://www.ekivolos.gr/Prwtagoras%20kai%20Antifwntas.htm\]](http://www.ekivolos.gr/Prwtagoras%20kai%20Antifwntas.htm) [30-1-2019]
8. Hansen Mogens Herman, (1978), *Nomos and Psephisma in Fourth-Century Athens*, pp. 315-330, University of Copenhagen.
[\[https://grbs.library.duke.edu/article/viewFile/7321/4929\]](https://grbs.library.duke.edu/article/viewFile/7321/4929) [30-1-2019]
9. Hoffman D.C., *Murder in sophistopolis: paradox and probability in the First Tetralogy* [<https://www.thefreelibrary.com/Murder+in+sophistopolis%3A+paradox+and+probability+in+the+First...-a0210920077>] (22/6/2008).
10. Θουκυδίδης, *Ιστορία Η*, 68
[\[http://www.mikrosapoplous.gr/thucy/vivlia/vivlio8.htm\]](http://www.mikrosapoplous.gr/thucy/vivlia/vivlio8.htm) [30-1-2019]
(Μετάφραση Ελ. Βενιζέλου).
11. Λεξικό του Αρποκρατίονος.
[\[https://books.google.gr/books?id=AhEgWqBsEqEC&pg=PA52&lpg=PA52&dq=%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%B9%CF%86%CF%89%CE%BD%CF%84%CE%B1%CF%82+%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B9+%CF%84%CE%BF%CF%85+%CF%87%CE%BF%CF%81%CE%B5%CF%85%CF%84%CE%BF%CF%85&source=bl&ots=9Nmh9ZqA8t&sig=3z2JftHyrAj_Vi9HST29s0ARNEw&hl=el&sa=X&ved=0ahUKEwj4g7_AvPDM_AhXCKsAKHV8MBK04ChDoAQhNMAk#v=onepage&q=%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%B9%CF%86%CF%89%CE%BD%CF%84%CE%B1%CF%82%20%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B9%20%CF%84%CE%B%CF%85%20%CF%87%CE%BF%CF%81%CE%B5%CF%85%CF%84%CE%BF%CF%85&f=false\]](https://books.google.gr/books?id=AhEgWqBsEqEC&pg=PA52&lpg=PA52&dq=%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%B9%CF%86%CF%89%CE%BD%CF%84%CE%B1%CF%82+%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B9+%CF%84%CE%BF%CF%85+%CF%87%CE%BF%CF%81%CE%B5%CF%85%CF%84%CE%BF%CF%85&source=bl&ots=9Nmh9ZqA8t&sig=3z2JftHyrAj_Vi9HST29s0ARNEw&hl=el&sa=X&ved=0ahUKEwj4g7_AvPDM_AhXCKsAKHV8MBK04ChDoAQhNMAk#v=onepage&q=%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%B9%CF%86%CF%89%CE%BD%CF%84%CE%B1%CF%82%20%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B9%20%CF%84%CE%B%CF%85%20%CF%87%CE%BF%CF%81%CE%B5%CF%85%CF%84%CE%BF%CF%85&f=false) [30-1-2019]
12. Μερσινιάς Σταμάτης, (2014), *Αττική Ρητορεία, Αντιφώντας*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
Δικτυακή διεύθ.: [\[http://ecourse.uoi.gr/course/view.php?id=1085\]](http://ecourse.uoi.gr/course/view.php?id=1085) (10-10-2018)
13. Ξενοφώντας, *Ελληνικά*, II, 3,40 : [\[http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/corpora/anthology/content.html?t=394\]](http://www.greek-language.gr/greekLang/ancient_greek/tools/corpora/anthology/content.html?t=394)
[30-1-2019]
14. Περσέας (αποθετήριο με ηλεκτρονική διεύθυνση):

[<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3atext%3a1999.01.0019%3aspeech%3d1>] (7-3-2018).

15. Πλάτωνας, *Μενέξενος* 236^α
<http://users.uoa.gr/~nektar/history/tributes/plato/dial/MenexenusOrg.htm>[30-1-2019]

16. Πλούταρχος, *Βίοι Γρηγόρων* (832c) *Αντιφών*
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0344%3Astephpage%3D832c>[30-1-2019]

17. Πύλη για την ελληνική γλώσσα:
http://www.greeklanguage.gr/greekLang/ancient_greek/tools/corpora/anthology/contents.html?author_id=3[30-1-2019]

Τσίτσιου-Χελιδόνη Χρ. Β1.3.6. Ο κανόνας των δέκα αττικών ρητόρων
http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/encyclopedia/rhetoric/page_024.html [30-1-2019]

18. Σούδας, *Λεξικόν*, (alpha. 2745.1) <*Αντιφών*> 10^{ος} αιών. μ.Χ.
http://www.stoa.org/sol-bin/search.pl?search_method=QUERY&login=guest&enlogin=guest&page_num=1&user_list=LIST&searchstr=alpha+2745&field=any&num_per_page=25&db=REAL30-12019

19. Συκουτρής Ιωάν.(1925), *Κριτικά εις Αντιφώντα*(επιτ. Φιλοσοφικής Σχολής), Αθήνα.
<http://epub.lib.uoa.gr/index.php/epetirisphil/article/view/590>[30-1-2019]

20. Τρίκη Αρτεμης, 2016, *Γενικό Ενοχικό Δίκαιο*, <http://www.nomothesia.net/wp-content/uploads/2016/02/%CE%93%CE%B5%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CE%95%CE%BD%CE%BF%CF%87%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CE%94%CE%AF%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CE%BF.pdf> (13-6-2018)

21. Φιλόστρατος, *Βίοι Σοφιστών*, Α,15, *Αντιφών*:
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0596%3Abook%3D1%3Achapter%3D15>[30-1-2019]